

*„A Balaton
hintáz velem
két menny között
ring életem.”*

(Weöres Sándor)

KESZTHELY

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) 1797 végén (s 1798-ban) járt Keszthelyen. Valószínűleg itt írta meg 1797-ben *A békekötésre* című versét. Kapcsolatban állt Festetics Györggyel.

Berzsenyi Dániel (1776–1836) 1793-ban néhány hétig Keszthelyen volt katoná. 1817 februárjában ő is részt vett a keszthelyi helikoni ünnepségen.

Rájnis József (1741–1812) 1808-ban itt él a premontrei rendházban, hitoktató. 1809-től a Georgiconban oktató és felügyelő. Itt halt meg 1812. szeptember 23-án.

Batsányi János (1763–1845) a keszthelyi ferences gimnáziumban tanult.

Nagy Ignác (1810–1854) Keszthelyen született 1810-ben.

Petőfi Sándor (1823–1849) 1841-ben járt Keszthelyen. Felesége, Szendrey Júlia Keszthelyen született 1828-ban.

A **Helikoni Ünnepségeken** számos író, költő vett részt (pl. Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor).

Az Írók Gazdasági Egyesülete Keszthelyen is szervezett programokat az 1932-es **Balaton-i Íróhét** során.

BECEHEGY

Takács Gyula (1911–2008) 1953-ban vásárolta meg becehegyi villáját, amelyet később írói műhellyé alakított. Művésztsáit gyakran látta vendégül (pl. Nagy László, Fodor Andrást, Tüskés Tibort). Egy sereg balatoni vonatkozású műve született a költőnek ezen a helyen is.

SZIGLIGET

A szigligeti Esterházy kastély 1952-től működik alkotóházként, amelyben azóta számos magyar író és költő megfordult. Megközelítőleg sem teljes névsor azokról, akik alkottak vagy pihentek itt: Nagy László, Szécsi Margit, Zelk Zoltán, Kassák Lajos, Cseres Tibor, Déry Tibor, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Szabó Magda, Kertész Imre, Örkény István, Vas István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Orlók Géza, Sinka István, Tatay Sándor, Pilinszky János, Németh László, Fekete István, Lázár Ervin, Somlyó György, Weöres Sándor, Károlyi Amy, Devecseri Gábor, Juhász Ferenc, Gergely Ágnes, Tamás Menyhért, Lator László, Ágh István, Mándy Iván, Bella István, Füst Milán. Orbán Ottó Szigligeten hunyt el 2002-ben.

BADACSONY

Kisfaludy Sándor (1772–1844) 1795-ben egy szüret során ismerete meg Szegedy Rózsát, későbbi feleségét. Ma Badacsonytomajon emlékházként működik a Szegedy Róza-ház. (Kisfaludy Sándornak Sümegeen van emlékháza.)

Herczeg Ferenc (1863–1954) az 1930-as években lábdihegyi szőlőföldet vásárolt, majd vendégházat, illetve nyaralót építtetett itt.

Tatay Sándor (1910–1991) a második világháború után (1944-től) második otthona a badacsonyi szőlőhegy lett, miután feleségül vette a Rodostó turistaház gondnokát, Takács Máriát.

ÁBRAHÁMHEGY

Szabó Lőrinc (1900–1957) gyakran vendégeskedett Bernáth Aurél festő villájában, ahol több művet alkotott.

RÉVFÜLÖP

Jókai Mór (1825–1904) kirándult Révfülöpön.

Radnóti Miklós (1909–1944) feleségével, Gyarmati Fannival balatoni nászútja során megpihent itt 1935 augusztusában.

KÖVÁGÓÖRS

Radnóti Miklós (1909–1944) feleségével, Gyarmati Fannival balatoni nászútja során megpihent itt 1935 augusztusában.

TIHANY

A **tihanyi apátság alapítólevele (1055)** az első eredetiben fennmaradt hiteles oklevelünk. Ebben maradtak fenn az első összefüggő magyar szövegrészek, szövegek. Pannonhalmán őrzik.

Illyés Gyula (1902–1983) felesége (Kozmutza Flóra) családjának Tihanyban, az Alsó-Kopasz-hegy dűlőjében volt háza. A költő családjával az 1940-es évektől haláláig (1983-ig) sok időt töltött itt, ahol rendszeresen fogadta művészbáratait (többek között Weöres Sándort, Szabó Lőrincet, Sarkadi Imrét, Németh Lászlót, Keresztury Dezsőt, Déry Tibort stb.) Számos művet írt itt, több balatoni tárgyú alkotása ismert (pl.: *A tihanyi Templom-hegyen*, *Hegyen tanyázom...*, *Tihanyi barátaimhoz*, Reismann János fotóművésszel közösen Balatonról szóló kötetet is összeállított, mely 1962-ben jelent meg magyarul).

Szabó Lőrinc (1900–1957) gyakran volt vendég Illyés Gyuláéknál, ahol alkotómunkát is végzett. Szabó Lőrincnek több alkotása balatoni vonatkozású (pl.: *Balaton, vakáció*, *A földvári molón*, *Balatonföldvár*, *Öreg úr a Balaton partján*, *Tihanyi*, *Tihanyi partján a hegy alatt*). Illyéséknél lett rosszul, amikor átszállították a füredi kórházba, majd onnan Pestre, ahol október 3-án elhunyt.

Passuth László (1900–1979) 1958 tavaszán vett földet Tihanyban. Sűrűn járt ide kikapcsolódni, nyaralni.

SAJKOD (TIHANY)

Németh László (1901–1975) leányának nyaralójában alkotott az 1950-es évek végétől. 1959-től e telken „kisházat” építettek számára, ahol egész évben biztosított volt a nyugalmas munka lehetőségé. A településen írta például *Sajkódi esték* címmel kiadott tanulmányait (1974).

BALATONFÜRED

Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) 1782-ben megnősült, s feleségének füredi birtokán gazdálkodott. 1793-ig élt itt. Ő nevezte először „magyar tengernek” a Balatont. Az 1780-as évek közepén részletes térképet készített Balatonfüredről a helytartónak megbízásából, amelyhez a fontos füredi épületek homlokzati rajzát és alaprajzát is mellékelte.

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) 1798-ban Lillájától elszakadva Füreden írta *A tihanyi ekkóhoz* című versét. (A vers címe eredetileg *A füredi parton* volt.)

Berzsenyi Dániel (1776–1836) a füredi forrás (ma: Berzsenyi Dániel-forrás) vizével gyógyította magát, itt írta *A füredi kúthoz* című versét.

Kisfaludy Sándor (1772–1844) kezdeményezésére Balatonfüreden építtették meg a Dunántúl első magyar közsínházát, amelyet 1831-ben adtak át.

Fáy András (1786–1864) irodalmi alkotásaiban foglalkozott a Balaton-felvidék tündérmeséivel. A füredi gyógyvíz lelkes híve.

Széchenyi István (1791–1860) gyakran járt Füreden. 1846. augusztus 20-án a füredi mólóról indította a Kisfaludy Sándorról elnevezett gőzhajót, mely az első volt a balatoni gőzhajók között, ezzel kapcsolatos műve pl.: *A balatoni gőzhajózás*.

Vörösmarty Mihály (1800–1855) gyakran üdült Füreden.

Garay János (1812–1853) 1847 nyarat Balatonfüreden töltötte. Ő szentelt először egy egész kötetet a Balaton dicséretének. *Balatoni kagylók* című „költemény-füzérében” eleven képet rajzolt a korabeli fürdőletről.

Petőfi Sándor (1823–1849) 1841 nyarán, vándorútja során járt Füreden.

Jókai Mór (1825–1904) 1857-től rendszeres látogató volt Balatonfüreden. Első látogatásához kapcsolódó műve: *A magyar Tempevölgy*. 1867-ben telket vásárolt Balatonfüreden, 1870-re elkészült villája, 20 nyarat töltött benne, itt írta az *Az arany embert* is. Jókai Mór egykori villája ma emlékmúzeum.

Lászlóffy Aladár
” **HUNGÁRIA-TURIST**
(részlet)

A Balaton medrében tócsa nőtt,
hol összegyűltek régi nagy esők,
az idők jönnek-mennek – egy dolog
már világos: ez el nem párolog,

mint könny, mint sár, mint vér, mint vizelet.
Az Úr lelke kormányoz vizeket,
rommá lövik a világ várait –
a Balaton a föld naptára itt,

hol ezeréves törzseink között
leülhetnek százéves főnökök,
hogy elszívjanak egy békepipát –
nézzétek Noé rezervátumát!

DOSSZIÉ

Írók és költők a Balatonnál

Lipták Gábor

AZ UTOLSÓ ÓRIÁS „

A mikor valaki megpillantja szépséges Balatonunkat, ahogy nyári fényben pihen partjai között, vagy enyhe szél borzolja szelíd tükrét, mindjárt eszébe jut: hogyan is keletkezhetett itt, a dunántúli dombok között ez a tengernek is beillő gyönyörű tó?

A tudósok sokat vitatkoztak rajta, s korát is sokféleképpen határozták meg, amíg nagyjából megegyeztek abban, hogy a Balaton medencéje helyén mintegy húszezer esztendeje sülydett be a föld kérge. Az így keletkezett hatalmas teknő ezredévek során telt meg vízzel.

Bizonyára így történt. De a mese útjain járva más magyarázatra találunk. Az emberi képzelet a régi időkben tündérekkel, óriásokkal népesítette be azokat a helyeket, amelyeknek érdekessége vagy szépsége elragadta. A Balaton partján egy-egy öreg anyóka ma is így mesél erről unokájának:

Valamikor régen, olyan régi időkben, amelyek csak a mesék emlékezetében élnek, óriások laktak azon a vidéken, ahol most a Balaton terület.

Szelíd, jóságos népség volt az óriásoké. Az erdők mélyébe behúzódva éltek, s ha nem bántották őket, nem ártottak senkinek. Nem is voltak olyan igen nagyok, akkorák lehettek, mint egy szép szál jegenye, olyan, amelyikből ma is sok áll őrt a Balaton-parti országutak mellett. Csak akkor váltak ezek az óriások félelmetessé, ha valami felingerelte őket. Amikor haragra gyűltek, nyomukban megváltozott a vidék képe.

Ahol dobbantottak, a lábuk beszakadt a földbe, s ott nyomban források fakadtak fel. Amerre döngő lépteikkel elhaladtak, egész patakmedrek keletkeztek. Egy-egy megmérgezett óriás jókora fatövet is kicsavart a földből, s

recsegtek-ropogtak az erdők, amerre a dühös óriások jártak. A bakonyi viharok zúgásában máig is az ő haragjukra ismer a vidék népe.

Azután múltak az évszázadok, az évezredek, és az óriások népe ritkulni kezdett. Ahogy az emberek foglalták el ezt a szép vidéket, úgy lett egyre kevesebb az óriás. Mind ritkábban lehetett halani döngő lépteiket, s lassan már csak nagyon öreg emberek meséltek nagyon öreg emberekről, akik még hallottak az óriásokról, vagy akik látták is az erdők hatalmas lakóit.

Aztán eljött az az idő is, amikor már annyira megfogyatkoztak az óriások, hogy csak egyetlenegy maradt közülük a badacsonyi erdők környékén. Azaz-hogy mégsem csak ő maga, hanem vele élt egyetlen leánya is. Balatonnak hívták az utolsó óriást, aki bevette magát magas sziklavarába. Ott nevelgette egyetlen leánykáját, akit Halápnak nevezett el.

Bizony nem volt könnyű dolga az óriásnak. Nem volt senkije, aki törődjék a gyermekkel. Felesége korán meghalt, ugyanaz az ismeretlen betegség ragadta el, amelyik a többi óriással végzett.

Van annak már pár száz esztendeje is, hogy Balaton óriás magára maradt szíve keserűségével s cseppnyi leánykájával. Az utolsó óriást hamar vénítette a bánat, s mire Haláp felserdült, bizony öreg ember lett belőle. Csak az ereje maradt a régi, s mindent előteremtett leányának, amire csak szüksége lehetett. A lány gyorsan növekedett, s apja hamarosan felismerte rajta anyjának egykori vonásait. Olyan karcsú volt Haláp, mint egy szép fiatal nyírfa, s olyan kedves és vidám, mint a bakonyi erdők legszebb virágai. Csak hát éppen egyedül volt nagyon.

Apja, az öreg Balaton rajongásig szerette, s amit csak a lány szemé-szája

megkívánt, mindent odahordott a Badacsonyi erős sziklavarába. De a leány magányosságán nem tudott segíteni.

Pedig még mesélni is megtanult Haláp kedvéért az öreg óriás, s amikor a leányka nem tudott elaludni, odaült mellé egy hatalmas sziklára, s öregapjától hallott történetekkel szórakoztatta. Régi mesék voltak ezek, régi óriásokról, akik még a föld őskorának kezdetén éltek, amikor még a környező hegyek sem voltak meg, s talán az Óperenciás-tenger borította azt a nagy, homokos teknőt, amelynek szélén most az ő sziklaváruk, Badacsonyi állt.

Haláp tágra nyílt szemmel hallgatta a történeteket, s aztán megkérdezte:

– És mi lett ezekkel az óriásokkal, édesapám?

– Eltűntek, elpusztultak – mondta szomorúan az öreg.

– És mi lesz velünk? – sóhajtott a lány.

– Hiszen mi is csak ketten maradtunk.

– Gyerek vagy még – mondta az öreg –, mit búsongsz a jövő felett?

– Hiszen csak tréfáltam – mondta vigasztalóan Haláp.

Pedig a lány nem tréfált. Tudta ő jól, s tudta édesapja is, hogy ők az utolsók nemzetségükből, s velük kipusztul az óriások népe. Egyikük sem beszélt arról, hogy ne szomorítsa a másikat, de szívüket rágtá a bánat. Az öreg azon törte magát, hogy mi lesz a lánnyal egymagában, ha ő is elmegy egyszer az erdőbe meghalni. Haláp pedig azon bánkódott, hogy fiatal életét társtalanul, testvér, rokon, barát nélkül kell leélnie.

Sokszor, amikor édesapja élelem után járt, a lány kiült a sziklás hegy oldalába, kedves kövére, s elmerengve nézett le a völgybe, ahol akkor kezdtek letelepedni az emberek. Sok-sok kis ember népesítette be a közeli s távoli hegyoldalakat.

A nagy, teknő alakú síkságra, ahol szabadon járt a szél, még nem merészkedtek ki, de a hegycsúcsokon, a barlangokban és a fakunyhókban mind több emberke telepedett meg.

Haláp már régen figyelte őket, s irigykedve nézte, milyen sokan vannak. Megfigyelte, hogy milyenek, mikor haragszanak egymásra, miként dolgoznak, s esténként miként örvendeznek, táncolnak, énekelnek, s bizony irigyelte őket nagyon. Milyen kedvesek, hangosak, dolgozók és vidámak! S alig látott közülük valakit egymagában. Csoportban, de legalább kettesével jártak a fiatalok. S rögtön eszébe jutott, hogy ő meg örökös egyedüllétre kárhoztatva ül magas sziklavárában, s várja a biztos pusztulást. Nagyon megfájdult ilyenkor az óriásleány szíve.

Haláp irigyelte az embereket, de nem haragudott rájuk, s amikor lent járt a völgyben, óvatosan lépegetett, hogy el ne pusztítsa kis kunyhóikat, növényeiket. Fák mögé rejtőzve, domboldalra húzódva figyelte őket, s arra is ügyelt, hogy meg ne lássák; nem akarta megriasztani őket.

Egyszer azután mégsem tudott ellenállni a vágyának, hogy közelebről megismerkedjék a völgyek apró lakóival. Szép nyári délutánon lent járt a Badacsonyi alján, s a réten egy különösen kedves kislányt látott, amint éppen virágot szedett. Olyan csinos, apró teremtség volt, hogy Haláp lehajolt hozzá, s nagyon óvatosan, hogy valamiképpen meg ne bántsa, a tenyerébe vette. A kis emberfia éppen olyan volt az óriásleány kezében, mintha játék baba lenne. Nem csoda hát, ha elgyönyörködött benne, s aztán becézgetni kezdte. Beszélt hozzá kedvesen, szép szóval, ahogy ma is teszi a babájával játszó kislány.

A kis emberfia először rettenetesen megijedt, de aztán mikor látta, hogy az óriásleány nem bántja, megjött a szava meg a bátorsága is.

Így esett, hogy aznap este Haláp boldogan állított be édesapjához. Keszkenőjében ott volt a kislány, új barátnője.

Ettől a naptól fogva megváltozott Haláp élete. Egy percre sem vált meg kis barátnőjétől, akivel hamarosan már beszélgetni is tudott. Haláp és Csilla, az egyik óriás, a másik ember, de mindkettő egykorú lány, ugyanazt a nyelvet beszélték: a fiatal lányok nyelvét.

Csilla ott maradt hát a badacsonyi sziklavárban, s hamarosan ő is megszerette óriás vendéglátóit. Régi világa elmaradt mellőle, családjának, testvére-

inek, mátkájának emléke ott élt ugyan a szívében, de félig gyermek volt még, s elkápráztatta a furcsa kaland. Az óriások kedvessége elbűvölte, s hagyta, hogy múljanak a napok vidám változatosságban.

Napközben Haláppal játszottak, s a kislány élvezte, hogy hatalmas barátnőjével egykettőre eljut olyan távoli hegyek-völgyek s erdők birodalmába is, ahová azelőtt sohasem merészkedett. Nem kellett félnie az erdők vadjaitól, a rohanó patakok vizétől s az éjszaka sötétjétől. Haláp mellett biztonságban érezte magát. Amikor már beteltek a sétával, Haláp leült egy hegycsúcsra valami kiugró szikla szélére, s ölébe vette Csillát. A kislány ilyenkor hosszú mesékben számolt be családjá, szülei s a völgyekben élő emberek életéről. Az óriásleány érdeklődve hallgatta, s nem tudott betelni történeteivel.

A vén Balaton szíve is megcsendesedett. Nem járt már leszegett, gondterhelt fővel a sziklák között, elfeledte legnagyobb bánatát, hogy halála után Halápnak egyedül kell maradnia. Az öreg óriás örült, hogy leánya végre játszótársra lett, s Haláp túlradó örömben élt, hogy igaz barátnőre talált Csillában.

Így teltek-múltak a napok, míg egyszer vége nem szakadt a két utolsó óriás zavartalan boldogságának. Egy csendes kora őszi délutánon Haláp a sziklavár bástyáján ült Csillával, s beszélgetve nézték az alattuk elterülő szépséges vidéket. Az erdők még őrizték a nyár színeit, de itt-ott már egy-egy korán sárguló fa lombja tarkította sötétzöldjüket, s a dombok oldalában égővörösre gyulladt a szőmörce levele.

A délután csendjét egyszerre csak csörtetés zaja, bozót zörgése, letört ágak roppanása zavarta meg. Amikor Haláp felugrott, megmozdult alatta a szikla is, s erre egyszeriben megszűnt, majd egy kis idő múlva távolodni kezdett a zaj. Vadászok csapata indult fel a hegynek, de mikor a hatalmas szikla mozdulását észrevették, ijedten menekültek. Hamarosan már csak távoli kürtszó jelezte, hogy emberek jártak a sziklavár közelében.

Csilla azonban, amikor a kürt szavát meghallotta, izgatottan figyelni kezdett. Fel-alá futkosott a sziklák között, s tenyerét füléhez tartva hallgatta a távolodó hangokat.

Igen, semmi kétség, mátkája kürtjének szavát hallotta. És ettől a perctől kezdve nem volt maradása. Az a távoli kürtszó felkavarta szívét, s egyszeriben leírhatatlan vágyakozást érzett elhagyott

családjá, barátai, de főleg mátkája után.

Elfelejtett mindent. A hosszú, szép nyári délutánokat, amelyeket Haláppal vidám játékban töltött a hegyek csúcsain, nagy vándorlásait a völgyekben, patakokon keresztül, elfelejtette az öreg Balaton jóságos szavát s barátnője szeretetét. Mérfetetlen honvágy fogta el saját világa, szerettei, az emberek után.

Hiába kérlelte, marasztalta a vén Balaton, hiába beszélt az emberek életének ezer veszedelméről, hiába ígerte, hogy házat épít neki fenyőágakból, s őzikét fog játszótársnak, nem használta sem az ijesztés, sem a szép szó. Csilla búcsúzott, és menni akart.

Akkor Haláp kezdte kérlelni barátnőjét, hogy ne hagyja el őket, ne borítsa szomorúságba életüket, ne okozzon fájdalmat öreg édesatyjának és neki is. A kislány szíve már-már megesejt rajta, s maradni akart. De akkor messze lent a völgyben ismét megszólalt a kürt. A kócska szellő felkapta hangját, s felhozta ismét a Badacsonyi sziklavárba. A kislány felugrott, s amilyen gyorsan csak tudott, menekült ki a sziklák közül, s futott hanyatt-homlok le a hegy oldalán.

Haláp nem ment utána. Fialat volt még, de azt már sejtette, hogy akinek a szíve menekülni akar, hiába tartják vissza, s bárhogy kényeztetik, csak cifra rabság lehet abból. Inkább apját kérlelte, menjen utána, s vigyázzon a kislányra, hogy baja ne essék a sötét erdőben.

A vén Balaton elindult komor arccal és nehéz szívvel. Súlyos lépteit most még mázsás gond is nehezítette. Amerre járt: megremegett a föld, s a völgyben azt hittek az emberek, hogy távoli mennydörgést hallanak.

Haláp magára maradván leborult a sziklára, és keservesen zokogott. Most, hogy megtudta, mi a baráti szeretet, most tanulta meg igazán, mi az egyedüllét. Ahogy Csilla eltűnt, s édesapja léptei távolodtak a rengetegben, úgy nőtt szívében a szomorúság. Tudta, hogy kis barátnője az emberek közös életébe, barátai közé, mátkája mellé tér vissza. Mennyi szeretet, milyen öröm fogadja. Mindaz, amiből neki nem jut soha semmi!

Az óriásleány szívében elviselhetetlen lett a fájdalom és a kétségbeesés. Világosan látta, hogy az ő számára nincsen boldogság sehol, soha. Az óriásnemzettség utolsó sarjának egyedül, szeretet, szerelem nélkül kell elpusztulnia.

A kétségbeesés rossz tanácsadó. Haláp sírva rohant fel a Badacsonyi legmagasabb sziklájára. Minek várná meg édesapja halálát, végleges egyedüllétét, keser-

Borsos Miklós: *Magány*, tus, diópác, 1983 (Borsos Miklós rajzai, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 43.)

ves pusztulását?! Amikor felhágott a sziklára, még hallotta lent a kürtszót, amely elrabolta tőle egyetlen reménységét.

Az ég alján gyülekező felhőkben villámok cikáztak, s a hirtelen kerekedett északi szél vadul vágott le a hegyekre; mikor Haláp levetette magát a szikláról, zúgása elnyelte utolsó sikolyát.

A vén Balaton azt hitte: leánya elbujdosott bánatában, s valahol az erdő sűrűjében tölti az éjszakát. Megpróbált lepihenni, de szemére nem jött álom. Emésztette a gond leánykája után, s bánatosan járt fel-alá sziklavarában. Mégsem tehetett semmit, meg kellett várnia a reggelt, hogy Haláp keresésére indulhasson. Keserves, hosszú éjszaka volt. Az északi szél, amely elnyelte Haláp utolsó sikoltását, viharrá erősödött. A sötét felhők egymásra tornyosultak, és elborították az eget.

Amikor végre mégis pirkadni kezdett, az óriás szemei szinte keresztülfúrták a homályt, és elindult Haláp keresésére.

Nem kellett messzire mennie. Amikor a hegyet körbejárta, a legmagasabb szikla tövében holtan találta leányát.

A vén Balaton szíve majd' meghasadt. Zokogva borult Haláp holttesté-

re, s átkozta sorsát, hogy miért kellett ezt megélnie. Addig ült leánya mellett, míg elapadtak könnyei, s csak a reménytelen keserűség maradt szívében. Akkor karjába emelte egyetlen gyermeke meghidegült testét, s elindult, hogy csendes nyugóhelyet keressen számára. Hamarosan talált is a lankás hegyoldalban egy virágos rétet, ahol gyengéden lefektette a holttestet. Aztán felegyenesedett s körülnézett. Azon tűnődött, hogyan állítson örök emléket gyermeke számára.

Pillantása egy hatalmas sziklára esett, amely lent állt a szélfúttá, homokos-tektonös pusztaság partján, a hegy tövében. Úgy hallotta őseitől, hogy az egykori Óperenciás-tenger sellői oltárnak használták azt valamikor. Öregapja azt is mesélte, hogy amikor a tenger eltűnt a tájról, a sellők a hatalmas kő alá menekültek, s most is ott élnek, ha meg nem haltak.

Az óriás elhatározta, hogy ezt a hatalmas követ állítja Haláp sírjára örök emlékül. Ha kell, elragadja a sellőktől vagy bárkitől, s azt sem bánja, ha közben a világ fordul ki sarkaiból.

Amikor lerohant a hegyről, nem kímélt semmit. Fákön, virágokon, vete-

ményeken száguldott át, lába alatt megremegett a föld. A környék lakói ijedten húzódtak kunyhóikba, azt hitték, újból kitörni készülnek a régen kialudt tűzhányók, vagy földrengés rázza a Badacsony vidékét.

Az óriás a sziklához rohant, megragadta, s irtózatossággal rángatni, döngetni kezdte a hatalmas kőtömböt. Iszonyú ereje nyomán a szikla alatt meglazult a föld, de mégsem engedett. Talán valóban a kő alatt meghúzódó sellők küzdöttek kétségbeesetten az óriás ellen? Talán az ő jajgatásuk hallatszott fel a mélyből? Mert ahogy Balaton lazította a követ, úgy erősödött a föld alatti dörgés. Hangjaiba hullámok zúgása is vegyült.

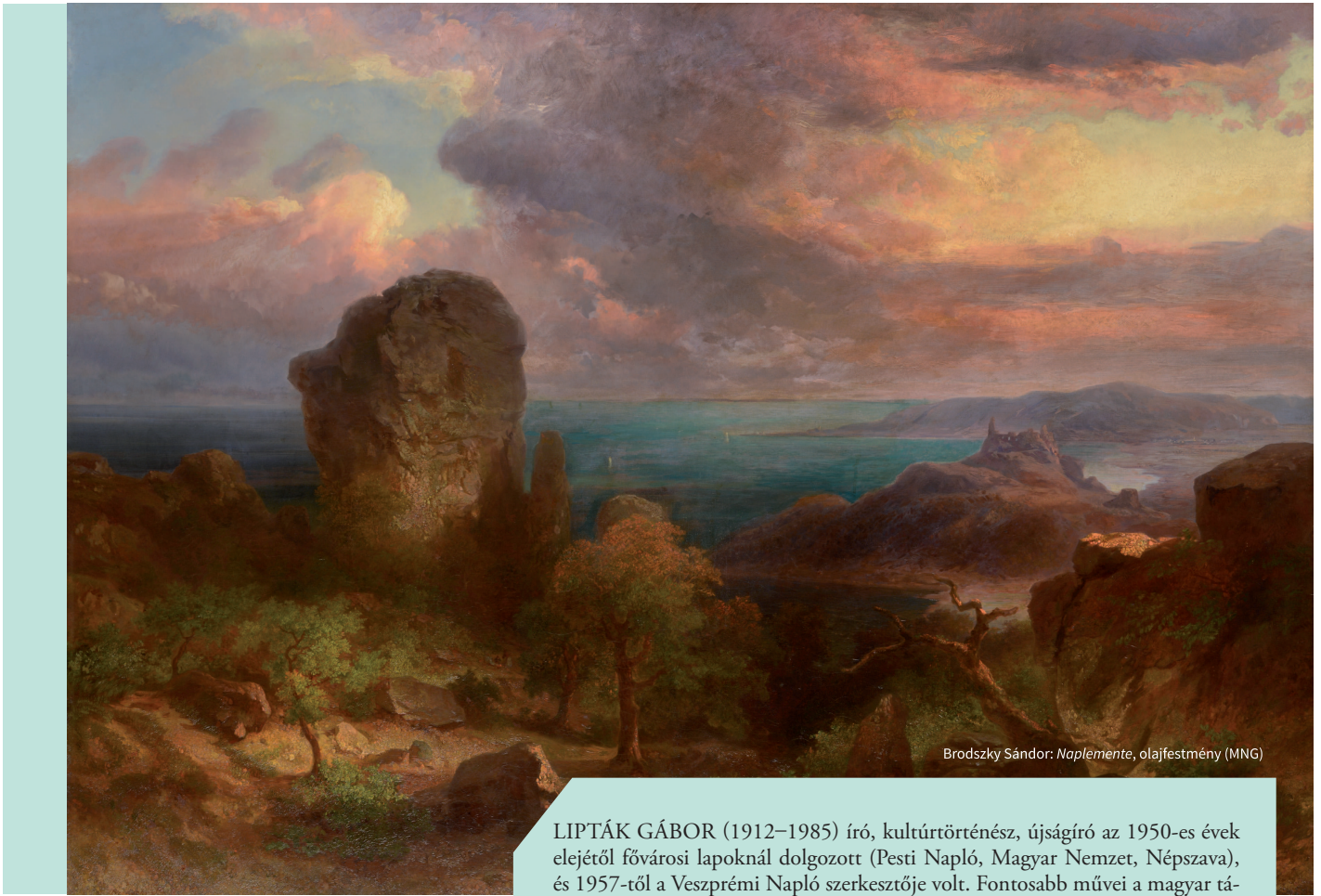
Az óriás izmai megfeszültek, s rejték ömlött hatalmas testéről. Kétségbeesése megkétszerezte erejét, s addig rázta, döngette, míg egyik retentő nekifeszülésénél a kőtömb megingott. De ahogy a kő engedett, Balaton megtántorodott, elveszítette egyensúlyát. A borzalmas dörgéssel lezuhanó kő maga alá temette az utolsó óriást.

Közben a vihar tovább tombolt. A bakonyi hegyek felől lezúduló északi szél soha nem látott erővel söpört végig a völgyeken. Villámok cikáztak, ömlött a zápor, a forgószelektől a síkságon toronyos porfelhőket kavart az ég felé, s a hegyoldalokban százéves fákat tört derékba. Úgy zúgott, tombolt az orkán, mintha a pokol minden ördöge elszabadult volna.

Azon a helyen pedig, ahol az óriás kirántotta a földből a sziklát, borzalmas örvény tátongott, s zúgva, sísteregve tört elő a víz. A hullámok zúgásába mintha a börtönükből kiszabadult sellők vidám kacagása is belevegyült volna. Napokig áradt, ömlött a víz a föld mélyéből, szakadatlanul tartott az égiháború, zúgott a vihar, s a hullámok lassan elborították a hegyek aljában elterülő, teknő alakú síkságot.

A völgyek lakói már a vihar első napján borzadva menekültek a hegyekbe, s ahol csak ember élt a tájon, mind ijedten húzódtak barlangjába, kunyhójába. Három nap, három éjjel tartott a vihar, a mennydörgés, a víz áradása a síkságon. Aztán amilyen hirtelen jött, úgy véget is ért a fertelmes égiháború. Az esőtől felfrissült, nyári színekben ragyogó vidéken fényt és életet meglepetésszerűen hozott a Nap.

A napsugár bizalmat lopott az emberek szívébe, s lassan előmerészkedtek hegyi otthonaikból. Milyen nagy volt

Brodszky Sándor: *Naplemente*, olajfestmény (MNG)

az örömeink és csodálkozásunk, amikor a hegy lábánál, ahol valamikor homokos pusztaság terült el, csodálatos, sima víztükröt láttak.

Csendes, szelíd szépségű tó hullámzott lábuk alatt. Partjai szinte a végtelemben vesztek. A túlsó parton azonban ott állt lebegve a kétsúcsú fonyódi hegy. A kristálytisza kék ég alatt ott pihent a Balaton; a Nap sugarát millió apró fény-csillámra bontotta vizében.

Mert akik a mesében hisznek, úgy tudják, hogy a tó Balatontól nyerte nevét, az utolsó óriástól, aki ott pihen a víz mélyén, a hatalmas szikla alatt.

Az óriás szerencsétlen leányának emléke sem merült feledésbe. Szikla helyett a bazaltvulkánok birodalmában máig is őrzi nevét egy koporsó alakú hegy: a Haláp.

Aki nyári délutánon körültekint a Badacsony ormáról, ma is ott találja maga előtt az egész mesebeli vidéket: a bazalt-vulkánok furcsa világát, a Szent György-hegyet, a Csobáncot, a Gulácsot, közöttük a Halápot, s lent az utolsó óriás nevét őrző, tündérszép tavunkat – a Balatont.

LIPTÁK GÁBOR (1912–1985) író, kultúrtörténész, újságíró az 1950-es évek elejétől fővárosi lapoknál dolgozott (Pesti Napló, Magyar Nemzet, Népszava), és 1957-től a Veszprémi Napló szerkesztője volt. Fontosabb művei a magyar tájak archaikus emlékezetét őrző történetek és történelmi események szépirodalmi feldolgozásai. Gyűjtötte, ápolta a Balaton és környéke irodalom- és művelődéstörténeti hagyományait, és több könyvében ezeket dramatizálta. 1960-tól jelentek meg kötetei.

Ő és felesége a balatonfüredi orthonukban a negyvenes évek második felétől több évtizeden keresztül – olykor hetekre is – vendégül látták a magyar művészeti élet számos kiválóságát, ezért is nevezte Keresztury Dezső a Lipták-házat a magyar irodalom „rendező pályaudvará”-nak. Hosszabb-rövidebb időt töltött itt mások mellett Berda József, Borsos Miklós, Darvas Iván, Déry Tibor, Egry József, Ferenczy Béni, Illyés Gyula, Latinovits Zoltán, Makk Károly, Németh László, Örkény István, Passuth László, Pilinszky János, Ruttkai Éva, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Tolnay Klári és Weöres Sándor. Örkény István itt írta a *Tötékat*, és Szabó Lőrinc *A buszonhatodik év* java részét. Lipták Gábor a *Nyitott kapu* című, 1982-es visszaemlékezésében eleveníti fel ezeket a vendégjárom évtizedeket. A villa ma fordítóházként működik, és külföldi fordítók számára tartják fenn, akik magyar szépirodalmi, bölcséleti, társadalomtudományi műveket ültetnek saját nyelvükre.

Az utolsó óriás című, a Balaton keletkezéséről szóló írás Lipták Gábor második könyvében, az *Aranyhíd*ban szerepel, amely 1961-ben jelent meg, és a teljes balatoni térséget felölelő monda- és regevilágból, illetve a régió történelmi emlékezetéből nyújt válogatást. Németh István Péter *Kalauz az Aranyhídra* című írása szerint a tónak két eredetmítosza is létezik. Az egyik a bibliai teremtéstörténethez kapcsolódik, és a Balatont Isten örömkönynyéből származtatja, amelyet a teremtés közben ejtett, gyönyörködve alkotásában: „Tükre lón az égnek / S szép Magyarországnak... / Nevezik e könyvet / Balaton tavának” (Garay János). A másik, népi képzeletet tükröző mítosz szerint a tó vize az utolsó óriás halálával fakadt fel a Föld mélyéből – abban az időben, amikor az ember megjelent a vidéken –, és az óriásról kapta a nevét. Lipták Gábor ezt a változatot dolgozta fel fiataloknak szóló, balladás meséjében.

◀ BIRÓ GERGELY

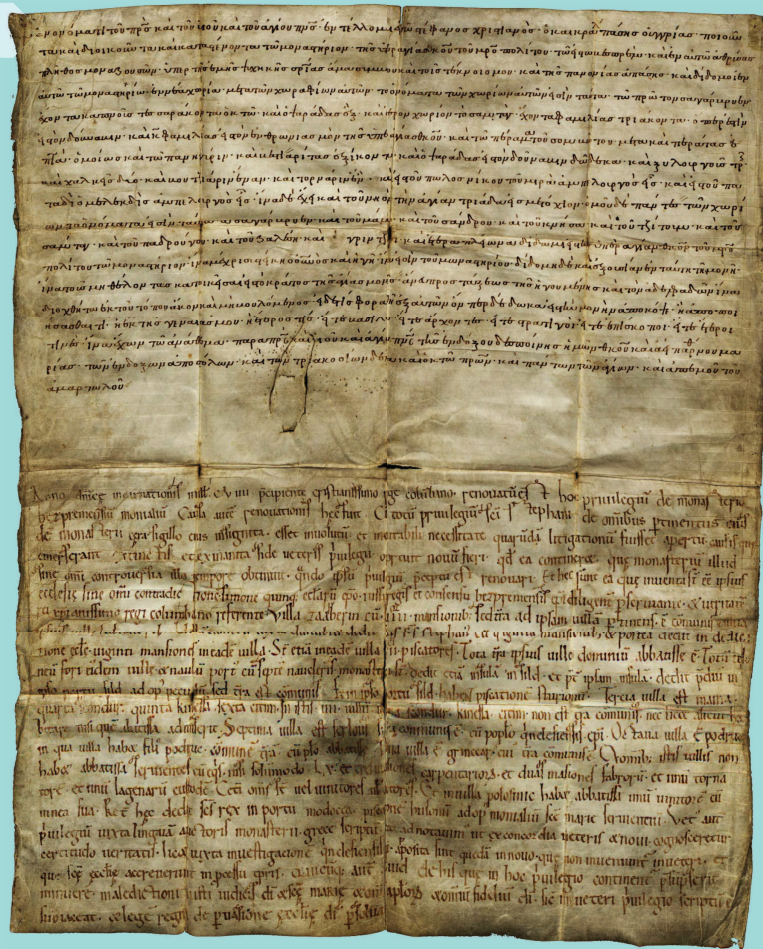
Nyelvemlékek a Balaton körül

HEGEDŰS ATTILA

A folytonosan változó társadalom folyamatosan újítja a nyelvet is. Ennek írásos dokumentációi a nyelvemlékek. Nyelvemlék bármi lehet: egy pergamenre írott okirat, papirosra írt magánlevél, vagy akár egy 50 éve készült hangfelvétel. Bármi, ami a mátt megelőző korszakok nyelvi képének megrajzolásához segítséget adhat.

Veszprém-völgyi alapítólevél

A legfontosabbak azonban azok az írások, amelyek a magyar nyelv legrégebbi forrásai: ezekből ugyanis még korábbi, írással nem rendelkező korszakok nyelvére következtethetünk. De a nyelvtörténeti következtetéseken kívül művelődés- és kultúrtörténeti fontosságuk is van: az adott kor társadalmi viszonyairól, településeiről, népességéről is szólnak. A Balaton környékére vonatkozatható nyelvemlékek közül időben első a Veszprém-völgyi alapítólevél. Ez az egyik legkülönösebb oklevelünk: 1. eredetileg nem latinul, hanem görögül írták, de 2. ez a görög szöveg is csak egy Könyves Kálmán korabeli hiteles oklevél átírásában maradt fenn, és 3. ez az egyetlen, Szent István (vagy apja, Géza fejedelem, aki a keresztységben szintén István nevet viselt) nevéhez köthető biztos (nem hamisított) oklevél. Az alapító a monostornak 9 falut adományozott földdel együtt, ebből 5 a Balaton északkeleti partvidékén feküdt: Szárberény (ma Vörösberény), Máma, Sándor, Kenese és Csitény, további kettő pedig kissé távolabb, de még ezen a vidéken: Padrag Ajkától délre és Gerencsér (Bakonytamási környékén). A Veszprém várától kb. 1,2 km-re nyugatra, a Séd bal partján elterülő monostor romjai ma is megtalálhatók.

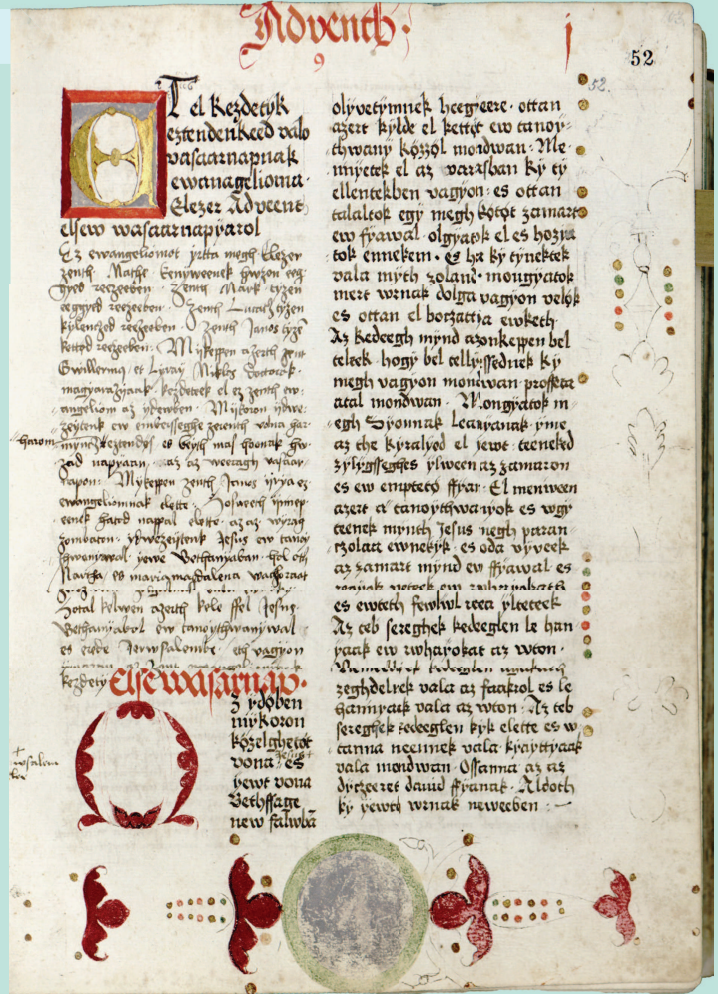

I. (Szent) István király alapítólevele a Veszprém-völgyi apácák számára; Kálmán király átírata, 1109 (MNL OL)

Érdy-kódex

Veszprém és Ajka között találjuk Városlődöt. Az egykori lövöldi karthauzi kolostor helyén épült a falu temploma. Ez a kolostor a valamikor Szent Mihály-völgynek nevezett területen volt, melyet egyes okiratok Vallis Paradisi (Paradicsomvölgy) néven is emlegetnek. E szép völgyben alkotott az a szerzetes, akit csak „Karthauzi névtelen”-ként emlegetünk, ugyanis nevét nem írta bele abba a kódexbe, melyet főleg apácáknak szánt. Művében, melyet első ismertetőjéről (Érdy János) Érdy-kódexnek neveznek, lefordítja a szentleckéket és az evangéliumokat az év összes vasárnapjára, magyarázatokkal és példázatokkal. Mivel egész Európát megrontja a hitszegés és a „veszedelmes lutheri eretnokség”, mint írja a prologusban: a maga csekély erejét állítja szembe az ország elvesztésére töre eretnokséggel. Nemcsak a hely szempontjából érdemes a Karthauzi névtelen írását olvasnunk, hanem azért is, mert a Szent László királyról szóló legendában történetírói hitelességgel meséli el a Szent István király halála utáni évtizedek magyar eseményeit. Ennek során megemlíti a tihanyi apátság alapítását is:

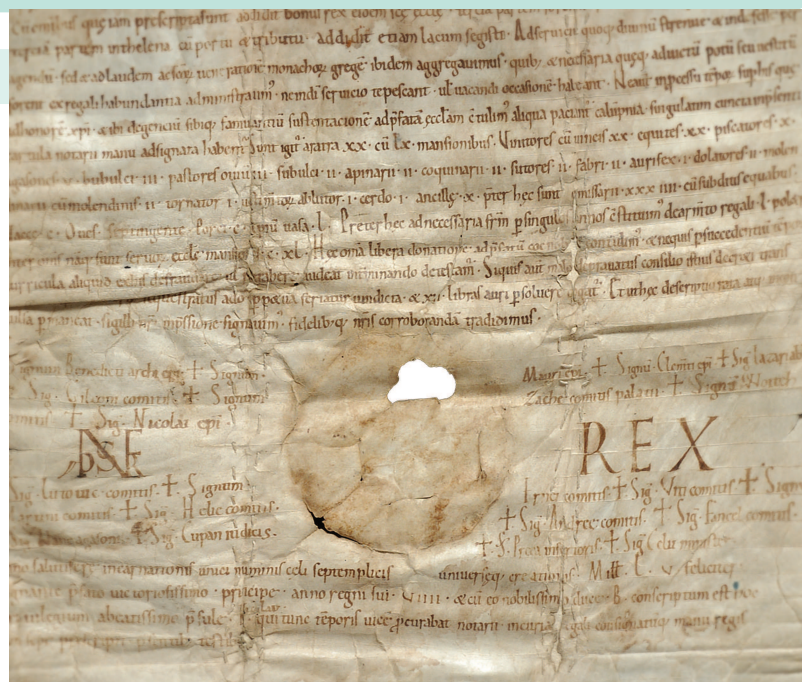
„Annak utána Endre királ küldte el Lengyelországban Béla atyjafia után, ki mikoron mind hozzá tartozóival Magyarán jött volna atyjafiához, Endre királ nagy örömmel vevé és fogadá őtet mint szerelmes atyjafiát. És tanácsot tartván egymással, oszták az országot három részzé. Két részét vevé királ, harmad részét Béla herceg. Mely rész-osztás az időtül fogva koronkéd háborúságnak gyújtakozása lön ez országban. Mikoron azért ez két atyafi nagy szeretettel élének, és békességgel, mert mindketten jámborok és jó keresztények valának, királ azért mindenek előtte rakattata egy monostort az Balaton partján, kit nevezé Tihannak, Szent Anianus mártírnak tisztességére”

Részlet az Érdy-kódexből (Országos Széchényi Könyvtár)

A tihanyi apátság alapítólevele

A tihanyi apátság alapítása (1055) azért fontos, mert ennek kapcsán született meg az az alapítólevél, amelynek magyar nyelvű szórványai (a latin szövegbe illesztett szavai és szó szerkezetei) nemcsak helyneveket, hanem helynévi körülményeket, tehát közszavakat is tartalmaznak. Az alapítólevélben olvashatjuk a „*nogu azah febera*” magyar szórványt. Ma így mondanánk: *nagy aszó fejére* (hogy értsük: *aszó* = száraz patakmeder, gondoljunk az *aszályra* vagy az *aszura*, ugyanaz a tövük; a *fej*, a *fő* pedig egy patak kezdetét, gyakran forrását jelenti). A benne levő *h* betűk egy olyan hangot jelölnek, amely ma már hiányzik a hangzókészletünkéből, de 1055-ben még megvolt. A szó szerkezetek közül a legismertebb: *feberuaru rea meneh hodu utu rea* ’fehérvára menő hadútra’. Látható, hogy a *ra/re* rag ekkor még névutóként, *rea* formában élt, és hogy a *feberuaru*, a *hodu* és az *utu* szavak végén még megvan az a tövégi magánhangzó, amely e század végéig eltűnik a szavak végéről. Az *uluues megaia* ’ölyves megyéje, ölyves határa’ szór-

A tihanyi apátság alapítólevelének részlete (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár)

vány pedig azt mutatja, hogy a birtokos szerkezet ugyanolyan, mint ma, de a *meaia* alak még az átvett szláv szó *megya* alakját adja, vagyis a hangrendi illeszkedés még nem történt meg a szóban.

Mind a *Tihany* mind a *Balaton* név (mely háromszor is előfordul az alapítólevélben) végső forrása szláv közszó: a *Tihanyé* a 'csendes' jelentésű, a *Balatoné* pedig a 'sáros' jelentésű egykori szláv közszó. Magyar névvé válásuk többféleképpen is létrejöhetett, leginkább valószínű, hogy *Tihany* esetében a szláv közsóból személynév lett, azt a magyarok átvették és a helynévben a személynév őrződött meg, a *Balaton* esetében pedig a szláv közsóból szlávok adta helynév vált, melyet a magyarok (kissé átalakítva) alkalmaztak. A *Balaton* nevének tehát nincs köze a latin *balnea* 'fürdő' szóhoz (amint azt egyesek vélték), sokkal inkább a mocsárhoz.

A tihanyi alapításról megemlékezik Eötvös Károly is *Utazás a Balaton körül* című könyvében. A következőket írja:

„Becsüljük meg Endre király emlékeztét, aki nyolcszáz és negyvenöt év előtt, 1055-ben megalapította a tihanyi apátságot. Én legalább megbecsülöm. Kegyetlenül elverte rólunk a németet, s alapítólevelében megörzött számunkra egy darab magyar nyelvet. Mind a kettő nagy érdeme és nagy szerencséje énelöttem. Azon a nyelven beszélt ő is, amelyen mi. S azon a nyelven

beszélt Árpád is, amelyen ő. Bizonyos ez énelöttem, akármit beszélnek a török-tatár és finnugor tudósok. Engem százhuszonöt év választ el az én öregapámtól, s én úgy beszélek, mint öregapám, s Endre királyt se választja el több idő Árpádtól, tehát neki is úgy kellett beszélni, mint ahogy Árpád beszélt. [...] Tihanyi levele mindenképpen derék dolog. Ez a levél fényesen bizonyítja, hogy Endre király bölcs és jókedvű, okos és vidám gondolkodású férfiú volt. Ilyennek kellene lenni minden királynak. De a tihanyi barátok se legyenek ám másfélék, mint ahogy őket a bölcs és vidám király a maga képeire és hasonlatosságára alkotta.

Adott nekik hűszekényi földet. Egy ekeföld akkor 256 és fél magyar holdnyi volt. Tehát több, mint ötezer hold földet adott örök birtokul. Csinos uradalomnak illenék be ma is. Az erdőt és a vizet akkor se ekével művelték. Hogy erdőből és Balatonból mennyit adott a király: azt most már nem tudjuk. Valószínűleg a király se tudta. Most mintegy ötezer hold Balatonjuk van a tihanyi barátoknak. Halászni elég, fürödni sok is. Csonakázni fölösleges, mert tihanyi barát csonakázni nem szokott. Ami dolguk van a világban: elvégzik azt a szárazföldön is. Szükség nélkül pedig okos ember nem megy a vízre.”

S hogy miért nevezte Eötvös az alapító királyt bölcsnek és jókedvűnek, okosnak és vidám gondolkodásúnak? Hát azért, mert Endre rendelt a monos-

tor szükségére tíz szolgáló(lány)t (a latin szövegben: ancille) is (a szót Eötvös *szobalány*ként fordítja). És hát mire kellett a monostorban levő hús barátoknak a tíz szobalány? Nem másért, csupán azért, hogy vidámságot vigyenek a mord szerzetesek közé, hiszen a hosszú élet titka a vidámság, és ki tudna vidámabb lenni, mint tíz fiatal lány, aki nem tartozik egyetlen szerzeteshez sem! Ezt a következtetést a szerző (pontosabban az általa megszólaltatott Kocsi Sebestyén Gábor jogtudós) Szent Gellért és társa, Walter példájából fejti ki, akik szintén ketten hallgatták az éjszakában gabonát őrölő s közben éneklő parasztleányt, és vidámságot dalt hallgatva.

Ezek a szolgálók azért csak nem maradtak örök életükre pártában! Ha ugyanis Eötvös modorában gondoljuk tovább az eseményeket, erre utalhat a tihanyi apátság javainak összeírása 1211-ből. Itt ugyanis a szolgálónepek felsorolásában (mintegy kétezer korabeli személynevet tartalmazó lista!) az egyik csoport megnevezésében ezt olvashatjuk: „Isti sunt filii ancillarum : Samson, filius Magdalene ...” ('Ezek a szolgálók fiai: Sámson, Magdaléna fia...').

1 Az *atyafi* szó ebben az időben még egyértelműen csupán *testvért* jelentett

Balaton (részlet)

Ki hinné, hogy a Balaton
trine alatt, színe felett
halottak, roncok, repülők,
alapítói oklevelek?

Mocsári tó. Mint mádenkor
csorog belé a hold,
elforrt már a fél-levél,
míg délibb napja volt,

csak ősszel látni, ha hígul,
s felszáll a gőz a domb hegyéig,
hogy ott szelidebb istenek
kecske-csecsu szölleje érik.

Nemes Nagy Ágnes

Nemes Nagy Ágnes

BALATON

(részlet)

Ki hinné, hogy a Balaton
színe alatt, színe felett
halottak, roncok, repülők,
alapító oklevelek?

Mocsári tó. Mint nádcukor
csorog belé a hold,
elforrt már a fél-levél,
míg délibb napja volt,

csak ősszel látni, ha hígul,
s felszáll a gőz a domb hegyéig,
hogy ott szelidebb istenek
kecske-csecsu szölleje érik.

Tózsér Árpád KÉT TANULMÁNY A BALATON LÉNYEGÉRŐL

1.

Ilyen a Balaton,
mondta 1203-ban K., s rajzolt egy pókot.
Ilyen a Balaton,
mondta 1615-ben T., s rajzolt egy teknőt.
S háromszáz évvel később:
A Balaton persze nem teknő s nem pók,
mondja X s rajzol egy trapézt.
Közben a Balaton halacska,
mely önmagában úszkál.

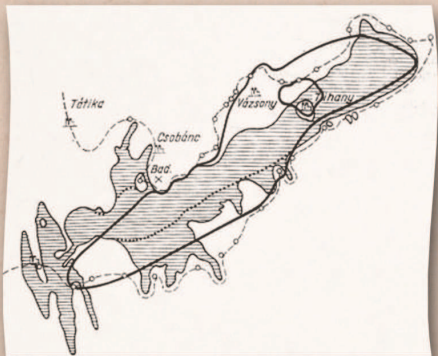
2.

A tavirozcsák a halakban gyökereznek,
hajnalonként a pontyok álmaikat kiillatozzák.
Még sosem voltak a parton,
a tavat tengernek tudják s elégedettek.
De naplementével a legboldogabbak,
ilyenkor egy kicsi árnyékuk
nekik is serked.

1971. szeptember

Tabula Hungariae (részlet), Ingolstadt, 1528 előtt (Országos Széchényi Könyvtár)

A Tabula Hungariae alapján készült térkép a Balaton vízgyűjtő területére

Müller Johann Christoph térképe, 1709

Tabula Hungariae, Ingolstadt, 1528 előtt (Országos Széchényi Könyvtár)

Tudott-e angolul a mi echónk?

„Tihany szózatossá tündérének”
visszhangja irodalmunkban

ÁCS ANNA

„Még egy nevezetessége van Tihanynak: nagyszerű visszhangja: a kolostor fala veri azt vissza; tiszta csendes időben egy egész hexametert képes visszamondani. Egyszer egy angol hölgy kísérté meg a visszhanggali beszélgetést; szél lehetett, a visszhang nem felelt neki. 'Hjjj asszonyom, szólott neki a kalauz, nem tud ám még a mi echónk ezen a nyelven.'”

A Balaton vidékének a „szépség almáját” nyújtó, az „édeni tájhoz” hamarosan ezernyi szállal kötődő Jókai Mór örökölte meg ezt a kis adomát az 1858-ban megjelent *A magyar Tempevölgy* című regényes tájleírásában. Az előző év augusztusának elején jutott el először a Balatonhoz, a „tündéri tóhoz”, annak is „megbecsülhetetlen helyére, Balaton-Füredre”. Az apát úr személyes meghívására kirándult Tihanyba. Arról nincs tudomásunk, próbát tett-e a híres echóval, akár magyarul, akár más nyelven. A hirtelen kitört nyári zivatar visszaútra készítette füredi szálláshelyére.

Mióta forrt össze Tihany neve a visszhanggal, miként válhatott a Kazinczy által kieszen rütként jellemezett falu egyik legismertebb és legvonzóbb jelenségévé? Ha a hozzá kapcsolódó mondákat, regéket olvassuk, a mitológiai időkbe jutunk vissza. Azonban a tihanyi visszhang eredetmítoszai meglehetősen kései, néphagyományi elemeket romantikusan

átszínezően szépirodalmi fogantatásúak. Fáy András 1837-ben közreadott klaszszikus és igen népszerű regéje, a *Sió, a Balaton tündéré* már érinti a visszhang eredetét. Ám a *Balatonki kagylók* című versfüzérével 1848-ban Balaton-kultuszt teremtő Garay János írja meg a visszhang, s egyben a tihanyi kecskekörmök csodás eredetét. Története emlékeztet Narkisszosz és Ekhó mítoszára azzal a lényeges különbséggel, hogy Ekhó teste nem sorvadt el a reménytelen szerelemtől s csak hangja maradt meg, hanem a szépséges, viszont gonosz pásztor királylány változik visszhanggá, és a tókirály fia hal bele viszonzatlan szerelmébe. „Most – bár ki szóljon hozzá, / Bár gazdag és szegény: / Felelni köteles rá / E bércek tetején.” – fejezi be versét Garay. Azt a verset, ami szinte hihetetlen népszerűsége tett szert, máig ismert, kedvelt. A kecskekörömáros tihanyi gyerekek még az 1950-es években is harsogva szavalták a turistáknak és szövege képeslapokra is rákerült.

Egy 1924-ből származó, kevésbé elterjedt történet a török időkbe vetíti vissza a visszhangot. Az ősz nemest, Zalai Mihály uramat a tihanyi visszhang mentette meg az ellenséges lovasoktól, akik a túlerő hangját vélték a zengésében.

„Tihanynak játszó lánya” viszont az ősi évezredekben és még a török korban sem létezett. A tihanyi bencés rend újjáéledésének időszakához köthető a jelenleg, azaz a keletkezési helyére visszavert hang keletkezése. 1754-re készült el a kéttornyú nagy barokk templom, koronaként a kopár sziklafal homlokán. Szélmentes, csendes időben, különösen este e templom északi fala verte vissza a tőle több mint 300 méterre levő dombon elkiáltott szavakat. A természeti ritkaságot hamar észlelték, híre kelt a honban, valamint idegen nyelvű földrajzi könyvek révén külföldön is. Pálóczi Horváth Ádám, a Magyar Tenger poétája 1814-ben egész hajóra való lengyel főurat vezetett fel az echódombra. Az apátságot felkereső, a bencések vendégszeretétét, „teljes tisztességét” élvező vendégeket a szerzetesek, olykor maga az apátúr kísérte fel a dombra, hogy onnan szólaltassák meg az echót. Rendszerint Kisfaludy Károly *Mohács* című versének első sorát citálták, ez volt a visszhangpróbáló szöveg: „Hős vértől pirosult gyászter, sóhajta köszöntlek.”

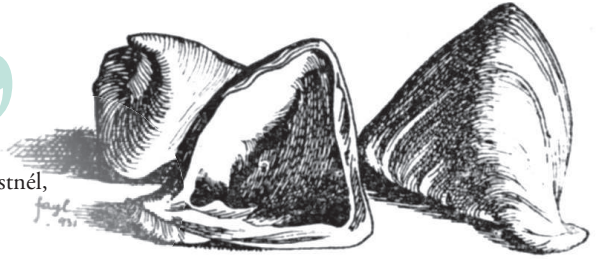
Csokonai Vitéz Mihály mély szerelmi bánatában és remélt egzisztenciáját siratva a Balaton északi partján át Somogyba igyekezett. 1798 júniusát írták ekkor. Füreden a tó partján ülve (korábban úgy hitték, a szántódi csárdánál) szemlélte Tihanyt, szólította „Tihannak rijjadó leányát” kérve, szálljon ki szent hegye közül és nimfaként tegye meg azt, amire ő képtelen: „zengő bérccén” kiáltsa el fájdalmát. A verset, amely eredetileg *A füredi parton* címet viselte, 1803-ban illesztette a Lilla-dalok közé, némileg módosítva, immár *A tihanyi ekhóhoz* címmel. A boldogtalanságból, reménytelenségből, magányosságból született költeményben Csokonai a líra sajátos eszközével megéleveníti a visszhangot: a versszakok minden nyolcadik sora az előzőt ismétli, annak visszhangja. S „Tihannak rijjadó leánya”, az echó Csokonai óta gyakran kikelt sziklái közül, hallhatta a költő megzenésített versét, amit rendszeresen elénekelték a Tihanyba kirándulók. A 18. század végétől egyre divatosabbá váltak a Savanyúvízről, azaz Füred-füredről Tihanyba tett kirándulások az apátság és a helység természeti csodáinak megtekintésére, a visszhang megszólaltatására.

Fayl Frigyes: *Tihanyi kecskeköröm*, 1931

Garay János

REGE A' TIHANYI VISZHANGRÓL

A' régi szép időkben
Egy szép királyleány
Aranyszőrű kecskéket
Őrzött Tihany' fokán.

'S csengőbb lön szép ezüstnél,
A' méznél édesebb
A' szép leány' beszéde;
Meggyógyult a' beteg.

Sok kincscsel ért föl a' nyáj,
Melly a' hegyen legel;
Még többel a' leányka,
Szépsége' ékivel.

De büszkeség kapá meg
A' lánykát 's vad negéd,
Hallván, mi szép, mi bájos
Most ajkán a' beszéd.

Csak egyet vitt sírjába
A' mélyebb érezt;
Fiát a' tókirálynak,
Ki érte elepedt.

Szemének, éjhajának,
Arczának párja nincs;
Csak rózsabimbó ajkán
Van néma, bús bilincs.

Mint pénzfukar kincsel,
Bánt nyelve' bájival;
Nem zenge, csak magának
E' csattogányi dal.

Az aranyszörű nyájnak
Tejéből itt szegény
Büvös, varázs szerelmet,
Mely méreg lett szíven...

„Adj, szép leány, nyájadból
Egy csésze fris tejet,
Beteg fiam' számára,
'S megoldom nyelvedet.”

Isten' dicsőségére
Meg nem nyitotta azt,
Szegénynek panaszára
Nem zenge lány vigaszt.

A' tónak ősz királya
Haragra gyult ezért,
A' bércztől a' leányra
'S a' nyájra átkot kért.

Szólt Balaton' tündére,
Az ősz hullámkirály;
Ajkárol térdig érvén
A' hófehér szakáll.

Testvérnek és barátnek
Írnyen zárta be,
Az esdő szerelemnek
Nem nyilt meg kőszíve.

A' bércz tüzet bocsátott,
Sziklája mind kigyúlt,
Három nap, három éj, mint
Ítélnapja dült.

Adott tejet fiának
A' szép királyleány,
'S a' szót a' viz' királya
Megoldta ajkán.

'S a' milly hamar megnyerte
Sok ifunak szívét,
A' rózsalánczot göge
Olly rögtön tépte szét.

A' nyáj a' Balatonba
Rohant, de benn veszett –
A' tó maig kihányja
A' kecskekörömöt.

A' lányt pedig örökre
Búbáj kötötte meg,
Foglyául tartja maig
Ki tudja melly üreg?

Szemmel nem látja senki,
Kézzelem nem fogható –
De, bár ki megszólítja,
Viszhangja hallható.

Mert büntetésül mondta
A' tündér' átka ki:
Hogy nyelvével lakoljon,
Mellyel vétett neki.

'S ki csengő, szép szavával
Kevélyen visszaélt,
Istennel és emberrel
Negédből nem beszélt:

Most – bár ki szóljon hozzá,
Bár gazdag és szegény:
Felelni köteles rá
E' bérczek' tetején.

Szita Barnabás: *Tihany*, rézkarc, 2012 (Magányújtemény)

” Csokonai Vitéz Mihály A' TIHANYI EKHÓHOZ

ÓH TIHANNAK ríjjadó Leánya!
Szállj ki szent hegyed közül.
Ím, kit a' sors eddig annyit hánya,
Partod' ellenébe ül.
Itt a' halvány Holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztúlt reményén
Egy magános árva szív.
Egy magános árva szív.

Míg azok, kik bút, bajt nem szenvednek
A' bölcsesség' karjain,
Vígadoznak a' kies Fürednek
Kútfején és partjain;
Addig én itt sírva sírok.
És te, Nimfa! a' mit én nem bírok,
Verd ki zengő bérceден.
Verd ki zengő bérceден.

Zordon erdők, durva bércek, szirtok!
Harsogjátok jajjaim!
Tik talám több érzéssel bírtok,
Mintsem embertársaim,
Kik keblekből számkivetnek
És magok közt csúfra emlegetnek
Egy szegény boldogtalant.
Egy szegény boldogtalant.

A' kik hajdan jó barátim voltak
Még felköltek ellenem,
Üldözöm pártjához hajoltak:
Óh! miket kell érzennem,
A' midőn már ők is végre
Úgy rohannak rám, mint ellenségre,
Bár hozzájok hív valék.
Bár hozzájok hív valék.

Nincsen, a' ki lelkem' vigasztalja,
Olly barátim nincsenek;
Vállat rándít, a' ki sorsom' hallja;
Már elhagytak mindenek.
Nincsen szív az emberekbe':
Hadd öntsöm ki hát vaskebletekbe
Szívem' bús panasszait.
Szívem' bús panasszait.

LILLA is, ki bennem a' reménynek
Még egy élesztője volt,
Jaj, LILLAM is a' tiran törvénynek
'S a' szokásnak meghódolt.
Hogy vagy most te, áldott lélek?
Én ugyan már elhagyatva élek
A' tenger kínok között.
A' tenger kínok között.

Oh, van-é még egy erémi szállás,
Régi barlang, szent fedél,
Mellyben egy bölcs csendes nyugtod, hálást
E' setét hetgyekben lél?
Hol csak egy kő lenne párna,
Hol sem ember, sem madár nem járna,
Melly megháborítana.
Melly megháborítana.

Abban, gondolom, hogy semmi jussal
Ellenkezni nem fogok,
Hogyha én egy megvetett virtussal
Itt egy kőben helyt fogok,
'S e' szigetnek egy szögében,
Mint egy Russzó Ermenonvillében,
Ember és polgár leszek.
Ember és polgár leszek.

Itt tanulom rejtek-érdememmel
Ébresztgetni lelkemet.
A' Természet majd az Értelemmel
Bölcsőbbé tesz engemet.
Távol itt, egy Másvilágban,
Egy nem esmértt szent magánosságban
Könnyezem le napjaim.
Könnyezem le napjaim.

Itt halok meg. E' setét erdőben
A szomszéd Pór eltemet.
Majd talám a' boldogabb időben
Fellelik sírhelyemet:
'S a' melly Fának sátorában
Áll együgyű sírhalmom magában,
Szent lesz tisztelt hamvamért.
Szent lesz tisztelt hamvamért.

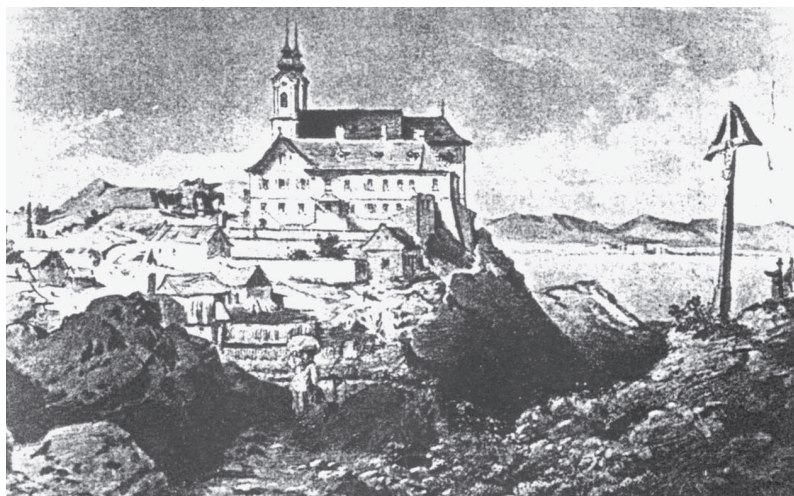
Költőink, íróink sora emlékezett meg műveiben echó-élményéről. Jelenségként ihlette meg őket, a visszhang szinte mindegyiküknél női megjelenítésű. Kis János 1798-ban így fogalmazott: „S bölcs echóddal most istenfélőknek / Szent hymnusat elharsogtatod / Majd két boldog egymást szeretőknek / Lány zengésű hangját hallatod.” Vörösmarty Mihály 1830-ban *A tihanyi visszhang* címmel versben írta meg Irma és Dezső szerelmének történetét. Az echó kihallgatta Irma szavait, árulóvá vált, három vármegye: Somogy, Veszprém, Zala, valamint Füred, tőlük a szomszédos vármegyék,

az egész ország megtudta szerelmének titkát. Ezért a dühös lány némulásra kárhoztatta a visszhangot. Vörösmarty aztán 1838 egy nyári hetében titkára, Bártfay László kíséretében füredi útjuk során el is látogatott Tihanyba. Az apátúr igen szívesen fogadta és kísérte a „visszhang helyére”. Kecsekörömárus gyerekek csoportja követte őket, akiknek szövegét „szelidebben”, nevetését „irtóztatóan” zengte vissza az echó. Bártfay feljegyezte naplójában a gyerekek kiabáló szövegét is: „Füred nincs ide messze csak hogy az útja hosszi.” A társaságukban levő színész, Lendvay pedig ezt kiáltotta sebesen

a visszhangnak: „répa reték mogyoró ritkán rikít reggel a rigó.” Vörösmarty titkárának tudomása szerint az echó csendes időben 16 szótagot, pentametert, hexametert kiáltott vissza. S megjegyezte: „Legégetőbben azon szótagokat és szavakat, amelyekben r betű van.” Hogy a költő maga kiáltott-e a visszhangnak, erről nem számolt be Bártfay.

1847-ben az *Életképek* című lapot tudósító Tanárky György Füredről Tihanyba a Himfy vitorlásra tette meg az utat. A faluban vihar csapott le esővel, széllel, ennek ellenére nem akarta elmulasztani a „sziklai lány” meglátogatását. Az azonban nem visszhangozta szavait, a „szél erősebb volt mint ő.” A következő évtől megjelenő balatoni útikönyvek, így Horváth Bálinté, később Jalsovits Aladáré mind dicsérik a tihanyi echót, felhívják rá az utazók figyelmét.

Pompéry János 1853-ban regét írt *A Tihanyi visszhang* címmel. Rá hat évre Zombory Gusztáv a Vasárnapi Ujság olvasóival osztotta meg tihanyi élményeit. A visszhangról e sort vetette papírra: „az ember csaknem kísértetbe jó elhinni, hogy valamely elrejtőzött élőlény utánozza szavainkat.” Garay János emléke tovább élt, erősödött a 19. század második felében a Balaton térségében. Az irodalmi hagyományokat is ápoló Balaton Egylet 1883-ban a kirándulók eső

Ludwig Rohbock: A tihanyi apátság, 1850 (Magyarország és Erdély eredeti képeiben)

Vörösmarty Mihály A TIHANYI VISSZHANG

„Szüntesd csókjaidat, szüntesd meg az alkudozó szót,
Édes az ah, de tanút nem szível a szerelem.”
A visszhangu tetőn így sűgött Irma Dezsőhöz,
Hogy Tihany agg hátán ültenek a szeretők.
A visszhang ezeket, mint hallá, sűgva beszélé
Régj barátjának, a Balatonnak, alant,
A Balaton pedig elmondá partjainak, azoktól
Tudta Somogy, Veszprém, és Szala, tudta Füred;
És ezek elmondák a szomszéd többi megyéknek,
S már az egész ország tudta, hogy Irma szeret.
Akkor az árulót így szidta meg a haragos lány:
„Némulj meg, viszhang; vén Balaton, te apadj
S láss fenekedre: gazos legyen az sokféle gazokkal,
S benne a száraz avart irtsa ki éjjeli láng.
S még feketébb legyen a fűstől Tihany oldala, mint most;
És vendégtelenül álljon alatta Füred.
Ezt bár nagy szomorúan a három vármegye lássa,
Lássa egész ország, s bús legyen érte soká.”
Ezt is az ör visszhang hallá, s kibeszélte világnak:
Mit tehetett a lány? hallgata, és szeretett.

1830

Kis János A BALATON MELLÉKE (részlet)

Zárt Tihany, melly, habtól csapkodtatva,
S a körülted zúgó vészeket
Klastromodban csendesen hallgatva,
Adsz szentidnek bátor rejtetket,
S bölcs echóddal most istenfélőknek
Szent hymnusat elharsogtatod,
Majd két boldog egymást szeretőknek
Lány zengésű hangját hallatod;

Vig Füred, hol épség istennője
Áldást ontó szent forrás körül
Sokon, a kit mind napja mind éje
Régtől gyötrött, lágyan könyörül,
Soknak, belső fájdalmak dacára,
Kivül nyájas arcot kölcsönöz,
Sokat, mások kiszű példájára,
Kinok közt is táncra ösztönöz.

előli „menedékéül” Tihanyban „Garaykunyhót” emelt. Ennek homlokzatán a füredi nyaralótulajdonos Jókai Mór disztichonjait olvashatták: „...Szent föld ez! Multunk sok gyászát zengte a visszhang / Hadd visszhangozzák bércei most örömnünk.”

Folklórfeljegyzés is maradt ránk az echóhoz kapcsolódóan. Tihany kisbírója és a gyerekek a kirándulók kedvére ezt a mondókát kiáltották: „Szép a tihanyi kilátás, / De nehéz a feljárás, / Feljárásod jobb volna, / Vendéged is több volna”. A hangerőt a kisbíró hangtölcsérrel, a gyerekek a kezük formálta tölcserrel fokozták.

A 20. század költőit is megihlette a visszhang. Babits Mihály szép meséje szintén Garay regéjén alapul. Reményik Sándor *Örök Tihany* című versét „Egy szép, visszhangos perc emlékére írta. Záró sora így szól: „Az Ekhó úgy kell, mint a levegő.” Kosztolányi Dezső egy nyarutón járt a Balatonnál. Ifjúságát

keresve kérdezte „tündér Tihany” visszhangját, de az néma maradt. Wass Albert költészetében is helyet kapott a tihanyi visszhang.

A füredi házában irodalmi szalont létrehozó Lipták Gábor 1958-ban *Tihanyi ekhóhoz* címmel jelentetett meg válogatást a balatoni versekből és rajzokból. Balatoni mese-, monda- és történetfeldolgozásait pedig 1976-ban tette közzé *Aranyhíd* címmel. Garay nyomán prózába öntötte a tihanyi visszhang regéjét, amit esti meseként nemzedékek hallhattak a rádióban.

Az 1960-as évektől a tihanyi echó hangja fokozatosan gyengült. Míg korábban az alacsony, nádtetős házak és fák nem zavarták a hanghullámok terjedését, az egyre sűrűbb beépítés akadályozta azt. De nem szűnt meg! És kortárs költőink: Veress Miklós, Rudnai Gábor, Döbrentei Kornél, Csontos János, Németh István Péter, Szilágyi Ferenc, Haj-

du Zoltán, Garai István és mások műveinek motívuma a tihanyi echó.

2014 júliusának közepén Tihany könyvfesztiválnak adott méltó helyet. A balatoni könyveket felvonultató és bemutató rendezvény természetesen az Echo nevet kapta. Záróeseménye Csokonai versének előadása volt a Visszhang dombon, a Tihanyban második otthonra találó Borsos Miklós *Echo* című szobra, a bronzból készült leányalak előtt.

A múlt év decemberének elején, hasonlóan az előző évekhez a Csend Napjai programsorozat keretében Dr. Korzenszky Richárd tihanyi perjel vezetésével a nevében is csendes Tihany téli zárándokai megszólaltatták a visszhangot. Garay „szózatoss tündére” visszaadta Kisfaludy Károly klasszikus sorait és más, újabb mondatokat is; bizonyosságul arra, nem tűnt el a tihanyi echó, csak pihent nyaranta és télen éled újra, talán ihletforrásul korunk literátorainak.

Egry József: *Visszhang*, 1936 körül (Magyar Nemzeti Galéria)

Reményik Sándor

ÖRÖK TIHANY

Egy szép, visszhangos perc emlékére

Uram, Teneked legyen hála, hála,
Hogy Te Tihanyt teremtesz mindenütt,
S ha akarod: zeng riadó leánya.

Hogy a szirt fokán nem kell némán állni
Sírásoként hangot hantolva el, –
Hogy lehet még, hogy érdemes kiállni!

Úgyis fogy a hang, – zihál a tüdő –
S ha egyszer mégis felcsap szabadon:
Az Echo úgy kell, mint a levegő.

Mi lenne, ha ránk hullván a setét,
Lezárná mindég nyíló ajkainkat
Nagy, címeres önismeret-pecsét?

Mi lenne, ha hágván hegyormokat,
Szívünk, a tompán zörgő gyász-szekér,
Daccal hurcolna hang-halottakat?

S mi lenne, ha eltűnne mindenünnen
Tihany tündére, felül és alul, –
És az utolsó S. O. S. kiáltás
Lábunkhoz hullna – visszhangtalanul?...

1930. november 19.

Borsos Miklós: *Tihanyi echo*, 1983 (*Borsos Miklós rajzai*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 62.)

„Hányja ki a körmét a Balaton szerte
S sohase nyughasson rossz pásztora lelke,
Mint juhái körme, váljon dala kővé,
Maga meg szavában örökös élővé.
Legyen szava visszhang fenn a magas bércezen,
melyet a kíváncsi kényére idézzen.
Hányja a hab testét, ne aludjon nyugton,
Lelke pedig minden zivatarban zúgjon.
Én, én, Meseország királya kívánom,
Bűnhődjön örökké!”

(Babits Mihály)

A Balaton Batsányival

UJVÁRY ANNA

Bár Batsányi balatoni kötődésére több emléktábla és szobor is emlékeztet, költészetében korántsem lehet annyi jelét találni balatoni emlékeinek. Ennek ellenére mindig szívesen gondolt szülőhelyére.

Ha a Balaton-felvidéken járunk, sok helyen emlékeztetnek minket rá, hogy Batsányi János a térség szülötte volt: Tapolcán szülőházánál emléktábla jelzi ezt, valamint a város szobrát állított neki és későbbi, osztrák feleségének is. Emléktábla jelzi Tapolcán és Veszprémben is, hogy melyik épületben tanult, Balatonyörökön pedig még kilátót is elneveztek róla.

Életrajzírójától, Horánszky Lajostól tudjuk, hogy a Balaton zalai partjától nem messze, a Tempe völgyében, Tapolcán a 18. század derekán bukkant fel a családnév.

Batsányi írásaiban csak elvétve szól a Balatonról, mindössze két versében érint kifejezetten balatoni témát. Az első történet azonban rögtön enyhítheti e szám kapcsán támadt hiányérzetünket: *A keszthelyi hajóra* című vers remek korlenyomat, s Batsányi költészetének jellegzetességeit is bemutatja.

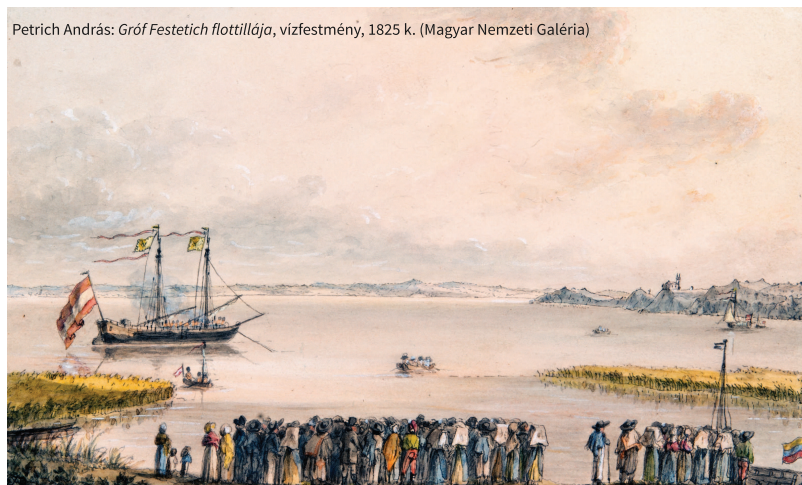
Festetics György 1796–97-ben építtetett, Phoenix névre keresztelt hajója országos hírnévre tesz szert. Mivel birtokait a Balaton éppen szétvágja, legszerencsésebbnek az tűnik számára, hogy telkei közt vitorlásan bonyolítja a szállítmányozást (főként a só szállítását). A vívmányt a vízrebocsátásról szóló beszámolójában a Magyar Hírmondó mint a boldog, polgárosult jövő első hírnökét ünnepli, és kiemeli, hogy így a Balaton térségében olcsóbb lesz a só a gazdaságos szállítás miatt. Az újszerű megoldást még egy évvel később is lelkesen emlegetik, mikor Festetics a vízlecsapoló szélmalmost mutatja be. Festetics a Phoenix oldalára feliratot is akar vésetni, verspályázatot ír ki, amelynek bírójául Péteri Takáts Józsefet kérte fel. A szövegeket Péteri Takáts Batsányihoz is eljuttatja. Több sem kell az írónak, maga is levelet ír a tulajdonosnak, melyben saját változatát is elküldi. A vitorlást ünneplő vers egyébként a fő bíráló, Péteri Takáts művének átdolgozása, amit később Batsányi bővebb formában válogatott be saját költeményei közé. Batsányi levelében szerepel, hogy az eredeti terv szerint a két

versszakot a hajó egy-egy oldalára írni, „Horatius amaz isméretes mondásának mintegy ellenére: – Nequidquam Deus abscedit prudens Oceano dissociabili terras, si tamen impiae non tangenda rates transiliunt vada!” („Isten mért szakította el, / baljós Oceanus, véled a földeket? / mert lám, mégis a gyors hajók / nem tisztelve a szent mélyt, hasogatnak át.” [A Vergiliust Athénba vivő hajóhoz – Weöres Sándor fordítása]) Batsányi feliratversének későbbi, 1798-as évszám-mal ellátott, bővebb, végső változata:

*A mindent elrontó idő hatalmának
Már egyszer e hajó is engedett:
De közjóra termett jeles nagy urának
Szavára még egyszer feléledt;
S bár néha e gyakran háborgó tengernek
Hullámi majd eget, majd poklokot vernek, –
Megvetvén a szelek mérges ostromait,
Bátorsággal járja kiszabott útjait.
Alják Somogy s Szala megörült vidéki,
S állandóbb szerencsét ohajtanak néki.*

*Áldom, s dicsőítem én is! s örömet
Zengvén, homlokára függesztem versemet:
»Nézz e kis példára, magyar föld nagy népe!
Ez lehet még a te újulásod képe.
Két Leopold után ami még elhaladt,
Végbe megy nemsoká Ferenc s József alatt.
Bizván kormányzoid bölcs intézetében,
Remélj! s erőlködjél e szélvész dühében,
Hogy, el nem csüggedvén bajod tengerében,
A közboldogságnak kiköthess révében!«*

Ugyan a költeményt tekinthetnénk egyszerűen propagandisztikus, lelken-dező feliratversnek is, mégis hamar kitű-

Petrich András: Gróf Festetich flottillája, vízfestmény, 1825 k. (Magyar Nemzeti Galéria)

nik, hogy Batsányi szemében egy ilyen egyszerű vállalkozás is lehet a közjó felé vezető út jelképe. A feliratversek versengésének kimeneteléről sajnos nem tudunk, így nem ismert, hogy utólag végül bármelyik felkerült-e a hajó oldalára. Batsányinak viszont minden bizonnyal megtetszett a téma, hiszen ebben a kibővített változatban saját versei közé is bevalógatta.

Ismerve Batsányi költészetét, nem csoda, hogy még szülőhelyéről sem áradozik többet, hiszen a nagyszabású változások elképzelt híve, és inkább ezekről ír.

A másik verse, amelyben megemlíti a Balatont *A magyar költő idegen messze földön*, a *Poétai elmélkedések* 2. részének *Negyedik éneke*, melyben a múzsa köszönti a költőt, majd felszólítja, hogy csupa nagyszerű, nemes és magasztos dolgról zengje énekét. A költemény így a költői feladatokat veszi sorra, s Batsányi a lírai ént a szeretet tájba, a Balaton-felvidékre helyezi:

*[...] Régi nagy magyarok jeles unokája,
Igaz jó polgárok tündöklő példája,
Arpád fainak tüzes Petrárkája,
Néped hív bárdusa, dicső poétája!*

*Kit, mint rég Orfeust Rhodope vidéki,
(Hol fák, folyók, kövek hódoltanak néki),
Bámulva hallgatnak Balaton mellyéki,
S büszkélkedve néznek Sümeg szép tájéki;*

*Te, ki a természet anyjai keblében,
E rengeteg erdők nyájás környékében,
Fellelt boldogságod teljes érzésében
Le-ledölsz egy vén tölgy árnyékos tövében,*

*S úgy nézed a világ háborgó tengerét,
Úgy a föld szédelő számos rab-emberét,
(Ki, vélt fő javának nem tehetvén szerét,
Átkozva késéri Fortúna szekekrét); [...]*

A másik kérdés, melynek kapcsán fontos lehet Batsányi balatoni kötődése – még ha csak áttételesen is – feleségével, Baumberg Gabriellával való kapcsolata. „A bécsi Szapphó” ugyan ünnepezt költőnő volt az osztrák fővárosban, a pár 1934-es, tapolcai újratemetésével együtt közös sorsuk egy része – már – mindenképpen a Balaton-felvidéki városhoz kapcsolódik. Sőt Tapolcán Batsányi szobra mellett ugyanúgy szobrot emeltek feleségének, Gabriellának is.

Csak viszonylag későn, 1799 őszén találkoztak egymással először, amikor Batsányi már 36, Gabriella pedig 33 éves volt. Esküvőjüket pedig évekkel később,

Írók és költők a Balatonnál

Batsányi János [?] (Dr. Szinnyei Ferenc: *Bacsányi János*, 1763–1845, 1904)

csak 1805-ben tartották. Kapcsolatuk a hat év alatt igen sok változáson ment keresztül.

Levelezésük kezdetben csak a barátság ígérte hordozza, mikor azonban szerelem alakul ki kettejük között, Gabriella családjának ellenkezése áll közéjük (apja halálos ágyán ugyan áldását adja a szerelmespárra, de édesanyja végig ellenzi, hogy együtt legyenek). Rövid időre ismét barátsággá szelídül kapcsolatuk, de Gabriella szüleinek halála után, illetve Batsányi jobb munkakörülményeinek köszönhetően (udvari fogalmazó lesz a legfőbb pénzügyi hatóságoknál) esküvőjükre is sor kerül.

Nemcsak korábbi szerelmük és barátságuk, de házasságuk is kiállja a nehézségeket. Amikor a forradalomért lelkesedő költő Párizsba megy (Napóleontól várva a Monarchia és hazája sorsának jobbra fordulását), hosszasan leveleznek. Gabriella csak mintegy két évvel később megy utána. Ezt követően Batsányi börtönbe kerül, majd internálják, életének végét pedig száműzetésben, Linzben tölti (ahol szintén emléktábla jelzi Batsányi ottani tartózkodásának emlékét).

Batsányi műveiben nem a személyes témákon van a hangsúly, inkább a közéletien, amelyekkel hazája helyzetének javításán dolgozik. Az, hogy ennek ellenére felfedezhetők költészetében a balatoni kötődés nyomai, arról árulkodhat, hogy szülőhelye valóban sokat jelentett neki. Egyik legősintébb vallomását a Balaton-felvidékről leendő feleségének írja, még házasságuk előtt egy 1800. augusztus 1-jén kelt levélben:

„Három, négy napig kell még itt maradnom s azután sietek hozzád Bécsbe, hogy minél előbb láthassalak; nem tudom, lesz-e még valaha alkalmam visszatérni ide. Szent nékem a hazai földnek minden göröngye, melyen napvilágot láttam s melyben szülőim és szeretteim hamvai pihennek. Nehezemre esik az elválás azoktól a jó emberektől, kik engem itt az imádásig szeretnek.”

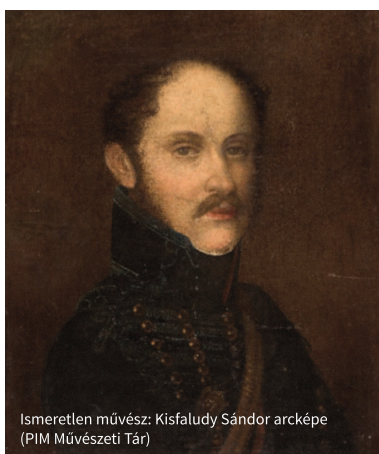
Baumberg Gabriella (Dr. Szinnyei Ferenc: *Bacsányi János*, 1763–1845, 1904)

A szikrázásig gyűlt tűzű költő, avagy: *Héj, édes Rózim!*

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Kevesen tudják, hogy Mikszáth Kálmán kétszer is feleségül vette ugyanazt a hölgyet, azt pedig talán még kevesebben, hogy nem volt egyedül ezzel a magyar írók sorában, hiszen Kisfaludy Sándor is így tett. Igaz, Kisfaludy esetében a két szerzetés között csak pár hónap telt el (az elsőre 1800. január 20-án, a másodikra május 17-én került sor), de a dupla nászéjszaka akkor is kijárt számára.

Ami korántsem lehetett kellemetlen Kisfaludynak, mert igencsak kedvelte a hölgyeket. Volt is ennek híre Zala vármegye nemesi udvarházaiban és szalonjaiban, s talán ez is hozzájárulhatott, hogy olyan hosszú idő, öt esztendő telt el a félig-meddig elutasított leánykérés és az esküvőjük között. Persze ebbe az öt évbe bele kell számolnunk egy itáliai kalandozást és némi francia fogságot is, közben pedig az egykori testőr nem unt

Ismeretlen művész: Kisfaludy Sándor arcképe (PIM Művészeti Tár)

meg a nők körül legyeskedni. Bécsben öleli Viganóné Medina Máriát, akinek szerelmi tapasztalatairól azt írja: „Soha, soha se felejttem el ezt a szeretett aszszonyt, akinek karjai között a legbujább, de leggyönyörűbb szerelemnek ölében egy ideig boldognak vélém magamat.” Igaza van Szerb Antalnak, aki ezt írja: „Kisfaludy Sándor volt talán az egyetlen jobb költőink közül, akinek sikere volt a nőknél.”

Ugyan adatszerű bizonyítékaink nincsenek, de a költő leírásai az európai régió hölgyeiről valószínűleg nemcsak vizuális élményeken alapultak. Megtudjuk ugyanis tőle, hogy a stájer lányoknak „piros pofájok, domború mellek, eres karjaik, zömük termetek van.” A karintiai lányokról „kiváltképp el lehet mondani, hogy különösen szépek és delik, bujaságra ingerlők.” Hát még az olasz lányok! „Szeimeim gyönyörködve legeltek a számtalan szép olasz leányábrázatokon. Különös valamit találok én az olasz leányábrázatokban, ami kellemesen csiklandozza érzőimemet.” Szerelmi tapasztalatainak végső summázata mondatja

vele: „én azt mondom, hogy legénykedni ide jöjjünk, mert itt kellemes élet a legénykedés, de házasodni Magyarországon maradjunk.” (A francia Carolina d’Esclapon kisasszonyról már nem is ejtünk szót...)

Mindeközben Róza szorgalmasan olvassa a hozzá írott, tüzes szerelmes leveleket. Hiszen azon a híres badacsonyi szüretben 1795-ben azért nem volt végleges az elutasítás, tán még hízelgett is neki, hogy egy szerelem-híres férfiú kívánta meg asszonyául. Hát még ha olvashatta volna, amit Kisfaludy róla írt a naplójában: „a szívem tele vagyok vele, őtet látom, hallok, érzem mindenben, mindenütt, mindenkor, annyira meg vagyok általa bájolva.” Végül is igent mondott kérésének (felette is megy az idő, már 22 éves!), s még 32 esztendeig tapasztalhatta a boldog szerelem édes óráit. Ezek az órák ugyan hamar elfogynak, de a kezdeti szerelmi bizonyíték igen édes lehetett számára: 1801-ben jelenik meg Himfy első dalciklusa, a *Kesergő szerelem*, tele személyes vallomással (azt nem kellett tudnia, hogy nem mindegyik hozzá íródott). Az ezt követő könyv, a *Boldog szerelem* már közel sem ilyen szenvedélyes, hiszen az ember a feleségéhez nem ír felzaklató szerelmes verseket, legalábbis nem sokáig s nem sokat.

De a nagy érzelmekhez nagy fellángolások is keltenek. Éppen így történt 1809-ben is: amikor Napóleon Magyarország felé tart, s a nemesi sereg összeáll, hogy végre leszámoljon a francia császárral, Kisfaludy is ott van, sőt fontos beosztásra lesz, a nádor mellett találjuk hadsegédként, őrnagyi rangban. Mindenféle napi feladatai vannak, de azért a győri csataterén ő is vitézül hadakozik. Huzamosabb ideig van távol hitvesétől, s most mintha felerősödne a régi érzel-

Kisfaludy Sándor *Csobánc* című művének illusztrációja; J. Blaschke metszete (Országos Széchényi Könyvtár)

Badacsonyi képcsap (Zempléni Múzeum)

Badacsony

Szegedy Róza- és Kisfaludy Sándor-ház

mek és vágyak. Egy esztendeig lesz újra katona, de hamar beleun a csatározásokba, a tehetetlen hadvezetés balfogásaiba, a nagy szerveztlenségbe. Gondjai vannak a feladataival, pénzzel, kapcsolatokkal – ez nem az, amire számított.

Ráadásul Róza is bajban van, hiszen a franciák eljutottak Sümegig, az ő házába is bekvártélyozták magukat, sőt Veszprémet is megszállták. Rózának menekülnie kell, még bajba is kerülhet. (Nem szólva az amúgy sem jelentős gazdaság pusztulásáról.) Kisfaludy egy év alatt hatvan levelet ír hitvesének s szinte egyikből sem marad ki a felesége utáni vágyakozás. Mintha tényleg felerősödne az a régi érzelmek: „első szerelmemnek erős indulattal, sőt, mondhatom dühével szeretlek most is... az isten áldjon meg engem boldogító szerelmedért.”

Férfi még a javából, s nem lepődünk meg leveleinek erotikus sorain sem. Alig várja, hogy hazatérjen: „...sümegi kastély romjait meglátom – egy utcában el-tűnök – azután karjaidba vetem magam, aztán – ...” itt a gondolat megszakad, de Rózával együtt mi is sejtjük, mi következhet „aztán”. Így kérdezi tehát: „mikor fogom magamat oldalad mellett kialakítani! Mikor szikrázásig gyúlt tüzemet elolthatni!”

E tüzes szerelmi románc olykor világtörténelmi eseményekkel is összefüggésbe hozható. Napóleon és Mária Lujza házasságáról a saját házasságuk jut eszébe, legálábbis

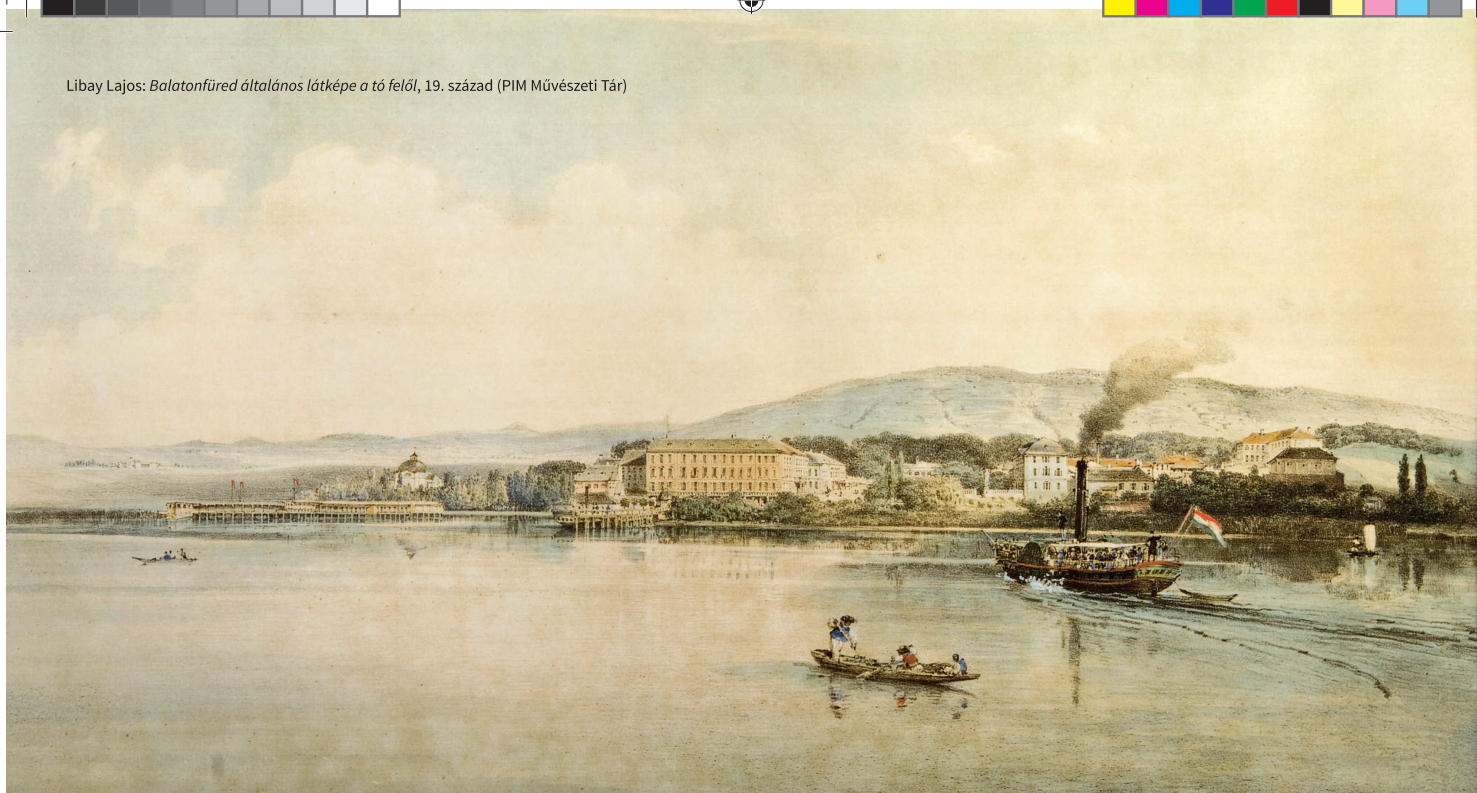
Laccataris Demeter: Szegedy Róza, 1860 körül (PIM Művészeti Tár)

annak kezdetei: „és ha Napóleonnak a nászjé-szakája annyira tetszett, mint nekem a miénk, úgy bizonyára fél Európát nekünk fogja ajándékozni.” S idéz egy, a kortársak körében közismert szellemeséget is, hogy tudniillik azt beszéljük, ezzel a házasságkötéssel létrejön az európai

béke, mert a francia kardot osztrák hüvelybe dugják.

Róza levelei nem mutatnak ilyen jellegű érzelmi kitöréseket, végül is a női szemérem az szemérem. De mint szerelmes levelek, egészen kitűnőek, a legszebb magyar irodalmi levelek közé sorolhatók minden visszafogottságuk ellenére. Milyen szép például ez a részlet: „Hogy mit hoz a jövő, nem lehet tudni, de veszítsünk is bármily sokat, ha csak ismét viszontláthassuk egymást, ismét egymáséi lehetünk, ismét átölelhetjük egymást és soha többé ne váljunk el. Ha ez nemsokára valóra válik, úgy megbocsátom szívesen a sorsnak más jellegű veszteségeinket és áldozatról szót sem ejtek. Ha te is így itt vagy, úgy eléggé gazdag vagyok, de ha te hiányzol, úgy minden hiányzik nekem.”

Aztán Kisfaludy Sándor éppen és egészségesen hazatért, s már többet nem is hagyja el a feleségét. Nincs is miért: ott a sümegi gazdaság, a badacsonyi szőlő, a mindig kedves szüret, az irodalmi élet (amelyből lassan kiszorul), a füredi színházalapítás, s megmarad Róza siring tartó szerelme. Beteljesült az, amit a viharos esztendőben írt egyik levelében hitvesének: „Héj, édes Rózim! Nékem már csak te kellesz, és a magános szabad, csendes élet. Sem a fényen, sem a hivatáson nem tudok kapni. A békeség és házi élet, és te vagytok egyetlen egy örök kívánságom.”

Kirándulás Balatonfüredre, anno 1838

SZIGETHY GÁBOR

Irói vágyak hevítették, de csak a magyar írók hűséges barátja, az irodalmi élet mindennapjainak szerény, szorgalmas szolgálója lett a naplóíró Bártfay László.

A Dunától nyugatra soha nem járt Székesfehérváron túl. Abban az időben Pest-Budától másfél napi kocsijárára volt Balatonfüred. 1838. július 21-én, szombaton kora hajnalban izgatottan ébredt, öt órakor Vörösmarty Mihállyal együtt már ladikba szállt. A Duna túlszárnyára igyekeztek, a budai Hét Választófejedelem vendéghozzához, onnan indult a Bittly nevű fuvaros nyolcszemélyes úti batárja Balatonfüredre.

1838-ban nem állították előre az órákat: kora hajnalban világos volt, kora este sötét – a természet rendje szerint. Reggel ötkor talpon van a város, hat órakor a reggeli napsütésben az úti batár kocsisa már indulásra ostromozza a lovakat. Vörösmarty Mihály és Bártfay László – talán elsőnek érkeztek, talán a fuvaros megismerte a költőt – a kényel-

mes hátsó sorban foglalhatnak helyet. Beszélgetnek, nézelődnek, szunyókálnak Baracskaig; tizenegy órakor érkeznek az akkor majdnem másfélezer lakosú „pusztára”. (Baracska akkor még nem is falu: „nagy termékeny határ.”) Ebédelnek, egy órakor indulnak tovább; Fehérváron a kocsis etet, itat – az utasok a valahai királyi székesfővárosban báméskodnak, uzsonnáznak, sétálnak; már sötét este van, amikor Várpalotán a kocsis begördül a vendégház fogadó tágas udvarára. Megszállnak éjszakára. A naplóíró aludni tér, Vörösmarty Szekrényessy Józseffel, a Nemzeti Kaszinó titkárával biliárdozik. Akkor sem voltak egyformák az emberek.

Bártfay László följegyezi: „nem akart a fogadós tőlem semmi fizetést, mivel Vörösmarty egyik bátyjának komája.” Lelkiismeretét – és nemes úriemberönérzetét – megnyugtattá ajándékkal kedveskedik a fogadósoknak (számon tartja: „mely a fizetést felérhette”), s nem veszi észre, vagy nem akarja észrevenni,

Barabás Miklós: Vörösmarty Mihály
(Malonyay Dezső: A magyar képiás úttörői, 1905)

hogy azért nem kell fizetnie, mert akivel együtt utazik, a *Szózat* írója, a költő Vörösmarty Mihály: „király” – a nagyút kísérete csak érdektelen *slepp*, kár időt s figyelmet vesztegetni rá.

Másnap reggel ébresztő négy órakor, reggeli után indulás – most már csak

percekre állnak meg Balatonfüredig. Messziről csodálja meg a távolból párányinak látszó, valójában ezer embert befogadó, török időkben épült ösküi ke-rektemplomot; eltűnődik, megpillantva Veszprém határában az akasztófát, amelyen „valami mézsáros 3 év óta ott függ”; Alsóörsre érve gyönyörködik a messzi távolban napsütötte tihanyi apátsági templom tornyainak látványában.

Tíz óra tájban érkeznek meg Balatonfüredre.

Bárfay László néhány éve megvásárolta a Pesten, 1833-ban kiadott első magyar lexikon – *Közhasznú Esméreték Tára* – tizenkét kötetét, indulás előtt fel-lapozta az 5. kötetet, tájékozódott. „Balatonfüred Zala vármegyének keletészaki részében fekvő törzsökös magyar hely, közel a Balatonhoz, híres savanyú vize van, a falutól egy óranegyednyire. Füred táját a kéklő Balaton, benne a tihanyi félsziget, hátul a szőlőheggyekkel s erdőkkel gazdag Bakony, körüle pedig a szép kis tér, nem különben a savanyú forrást a nyári hónapokban megkeresni szokó, s itt minden feszességet levetkező ma-gyarság, hazánk legkellemeőbb zugolává teszik.”

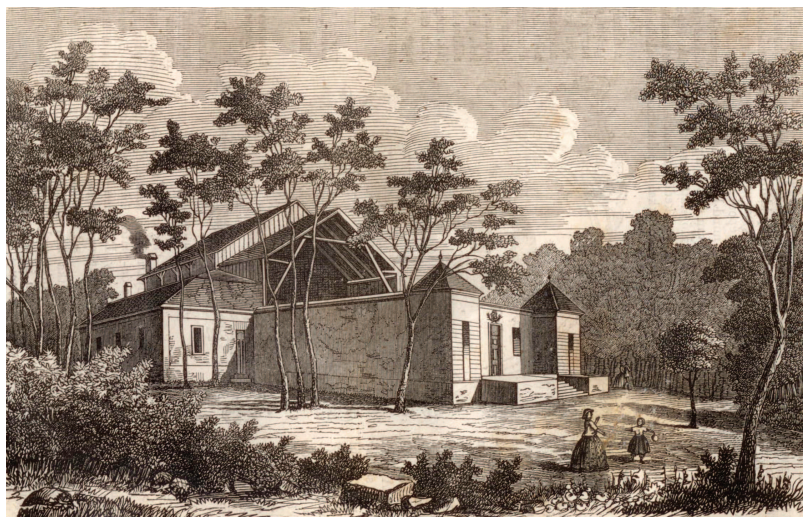
A minden feszességet levetkező ma-gyarsággal történő találkozás első percei nem éppen örömteliek. Kiderül: Balatonfüreden nincs kiadó szállás, az Anna-bálok-ról híres, vendégszerető Horváth-házban sincs szabad, üres szoba. Úti ruhában, tétován, rosszkedvűen ácsorog a téren, irigykedve bámulja a fürdőhelyi vendégeket, akik „lármás muzsika mellett a sétatéren fel s alá zsi bongtak csinos, sőt piperézett öltözetekben”. Már arra gondol: iszik néhány pohár füredi savanyúvizet, s a kocsi-val, amellyel jött, indul is vissza Budára.

Szerencséje, hogy Vörösmarty Mihály útítársa, barátja. Az itt nyaraló Stuller Ferenc ügyvéd, a Kisdedővő Egyesület titkára felajánlja kettejüknek saját szobáját, s miután átöltöztek, megborotváltak, a sétatéren sietnek, „s egy óra múlva mi is úgy járánk-kelénk ógyelegeve mint a többi”.

Fél egykor ebéd, utána kávéházban mulatják az időt. Soha nem fogjuk megtudni: kávé ittak s hozzá süteményeket majszoltak, vagy jóféle füredi fehérbort iszogattak azon a délutánon. Bárfay talán feketekávé-t rendelt, Vörösmarty minden bizonnyal bort. Aztán elváltak útjaik: „5 óra felé Vörösmarty fürdeni ment a Balatonba (deszkából ott is készí-tettek fürdőket), én pedig Lendvay szí-

néssel a fürdő feletti dombon elvonuló s angol park módra idomított erdőcskébe sétálni menék.”

Vörösmarty Mihály – Bárfay nap-lójegyzetei szerint – minden nap, néha kétszer is leballagott a Balatonhoz fürde-ni, úszni. Bárfay nem kedvelte a vizet,

Színház Balatonfüreden (Tarka Világ és Képes Regélő, 1869)

s a néhány napos kirándulás ideje alatt egyszer sem mártózott meg a tóban, csak messziről, séta közben bámulta a csillogó, fodrozódó, hullámozó víztükör-t.

Tény: fürdés, úszás közben a költő-vel nem történt semmi különös. Bárfay viszont jártában-keltében sok izgalmas

„a Balaton, kettéosztva félszigete által, a legtisztább szem, mely valaha egekbe tekintett.”
(Vörösmarty)

dolgot megtudott Füred mindenna-pi életéről. Például Lendvay Márton, a Pesti Magyar Színház kiváló hősszerel-mes és tragikus színésze elmesélte neki, hogy „a postaház teli van kéjlányokkal”, akik Pestről érkeztek ide nyáridőben, de nekik csak akkor szabad a sétatéren mutatkozni, amikor „a becsületes dámák onnan eltakarodnak, azaz olyanok, kik nyilván nem ismeretesek arról, hogy a postaházba tartozának.”

Az estét – mint minden estét Pesten – Füreden is színházban töltik, de a színházi előadás után megint más-más utat választanak: „Én lefeküdtem: Vörösmarty bálba ment.”

Lehet, hogy valóban volt bál mu-latság aznap este Balatonfüreden, lehet, hogy nem, talán a postaházban, talán máshol...

Az biztos: Bárfay László most lát-e először, s most is csak messziről cso-dálta a Balatont. A tó vizében minden nap megmártózó költő már egy évvel korábban, 1837-ben, *A füredi szívhálá-szat* című elbeszélésében néhány szóba súrítette a csodát: „a Balaton, kettéosztva

félszigete által, a legtisztább szem, mely valaha egekbe tekintett.”

Bárfay László vagy a Balatont bámul-ta, vagy az égre nézett. Vörösmarty Mi-hály egyszerre látta mind a kettőt.

A Füreden nyaraló úri közönség szá-mára – vagy azért, mert az orvos előírta, vagy azért, mert így illik – kötelező a dél-előtti ivókúra. Egy korsó savanyúvíz, fél-óra séta, újabb korsó, újabb félóra séta, újabb korsó, újabb félóra séta. „Némely ember 6-8 pohárral iszik, s annyi félórát szaladgál.” Bárfay – nemesember, de életformáját tekintve már városi polgár – azt azért furcsállja, hogy mindenki ugyanazon láncon függő egy pohárból iszik; igaz, a szolga mindenki után kiöb-líti a poharat.

Iszik, mert itt a füredi sétatéren így il-lik, de feljegyzik: „Én a nap minden részé-ben s minden rend nélkül ittam, s legki-sebb változást sem tapasztaltam.” Lehet, hogy eszébe jutott halott költőbarátja, Vitkovits Mihály *Füred* című epigram-

Herendi porcelán (Fotó: Bakos Zoltán)

mája – „Víg Füreden, savanyú vize mellett, rendesen élnek: / A friss issza borát; a beteg issza vizét.” –, és megnyugodott: ezek szerint ő a *frissek* közé tartozik. Az úszásból jókedvűen-kimerülten hazatérő Vörösmarty Mihállyal – miközben a költő „olvasott fennhangon Shakespeare King John (König Johann)-jából” – megittak egy vagy két butélia füredi bort.

Szerdán, július 25-én – harmadik reggel ébredt Füreden Bártfay László – a *sétahelyen* még barátságosan elbeszélgetett

Sztankovánszky Imrével, Tolna vármegye főjegyzőjével, Kisfaludy Sándornak megígérte, hogy a rábizott 280 forintot, ha Pestre érkeznek, személyesen fogja átadni az író Fáy Andrásnak, de mert beborult az ég, eleredt az eső, s a tervezett hajókirándulás elmaradt – bár ebéd közben a délelőtti Bittly-kocsival Füredre érkezett jeles író, költő Tóth Lőrinc lelkesen mesélt a másnap tartandó Annabálról –, Bártfay úgy érzi: ideje indulni hazafelé, Pest-Budára.

Elszakad a társaságtól, magába merülten kocsikázik hazafelé. „Nagyon szerettem, hogy egyedül jöhettek minden útitárs nélkül; így szabadon és háborítatlanul gondolkodhattam.”

Délután öt órakor indult a Bittly-kocsi Füredről Pest-Buda felé.

Vörösmarty Mihály akkor éppen a Balaton felé ballagott, talán arra gondolt: ma többet fog úszni, mint tegnap, s még többet, mint tegnapelőtt.

Kossuth Lajos

[Fürdőlevél, 1842. július]¹

◀ (részlet)

Balaton-Füred, júliusban. Este van. Azon esték egyike, melyeknek szelid nyugalmában a számoló ész elandolódik, minden gondolat a szívben terem, az emlékezet páráképei feltűnni szeretnek a tárgyaltalan merengés előtt, s a jövődönék sejtelmével gőzalakokként egybeolvadnak. S mi' mondhatatlanul gyönyörű az ily este Füreden! Ablakom előtt suttogva terül el a Balaton, mint egy nagyszerű tükör, melyet önszemléletének alkotott a Mindenható. Amott a távol láthatáron, ahol Somogynak alacsony partjait az esthomálnak leple födözi, szelid aranyfényben kél a teli hold, s keresztül az egész rezgő vízszínen egy sugárcsomót lövell, leírhatatlanul bájost, gyönyörűt. Szép ez a Balaton, szép mindenkoron; szép, midőn csendes s foltonként színét változtatgatja; szép, midőn medre mélyéből az üvöltő szél sötét habokat paskolgat föl; szép, midőn a vihar közelgését haragos zöld színt öltve jelenti [...] de legszebb, mondhatatlanul szép, midőn a kelő nap az első fény sugarát, vagy a tele hold a bájós fénycsomót göndör vízszínen végiglovelli. Aki a Mindenható mosolyát egy földi képben látni sóvárog, ezt nézze meg...

És mégis az embernek szive fáj, midőn e roppant vizre tekint. Olyan holt, minő csak Palesztinában a megátkozott Holttenger lehet! Husz négyszög mérföldnyi sima ut, változhatatlan, romolhatatlan, melynek azur-homlokára – miként Byron a tengerről szól – ráncokat még az idő sem írhat; husz mérföldnyi sima ut, nagyobb, mint némely vármegye, mint némely fejedelemség, s a honnak legszebb vidéke által körítve, s rajta mégis *egyetlenegy hajó sem libeg*, kivéven talán a füredi sétaladikot, vagy egy nyomorult halászcsonakot. Volna csak másutt e tó, amarra nyugat felé, s virító városok köritenék, s fúrge gőzösök ünnepelnék rajta az emberész diadalát; nálunk! ha csak egy bogarászó fecskecsopot nem röpköd fölötte, életelen, henye, mint egy roppant sir. Mi isten átka van e nemzetzen?

Füred honunk leglátogatottabb gyógyfürdővizei közé tartozik, a látogatott fürdők szokott erényeivel és büneivel. Pompás paloták fogadják a vendégeket, divatos áruraktárak kínálóznak a fényüzésnek, ezek keringenek a játékasztalon; azt gondolnók, e szegény honban az utca porában szedik a bankjegyeket s nyirett aranyokat, mint Voltaire utasai Eldoradóban a briliánokat;² a kockaasztal körül drey Mann

hoch³ felallított zagya tömeg; arcyok, melyeket csodálunk itt találni, mások, minőket csodálnánk ott nem találni; hetaira⁴ sereg, a *chronique scandaleuse*⁵ minden nemével par profession;⁶ és zene fent és zene lent, zene mindenütt, mint Figaro⁷ – színház, amit Kisfaludynak köszönünk; félig kész aréna, amelynek építőmestere a pénzt fölszedé, és megszökött; Waffelbäckerey⁸ és csinos fagyfalda és cifra equipageok,⁹ madár comeodia, industrie lovagok minden neme, versenyfutás zsákban a pórfiuk közt, és szemét jobbról, trágadomb balról, s amott Tihanynak „riadó leánya”, imitt unalom az unalomig.

Mondják: Füreden a társalgási hangulat feszes, gögös, különböző; és valóban ez a csömörletig. Minden száz ember legalábbis csinál különvált husz cotteriat,¹⁰ melynek határvonala itt a születési, amott a pénz arisztokratia színezi s mindenikben aprócska alosztályok, mintha latra vetnék, hogy ennek 10 ft-tal s 45 kr-ral van kevesebbje, amannak pedig nincs kettős praedicatuma, s pergamentje nem olyan füstös, mintha megegyeser olyan füstös volna. A pillanatnyi leereszkedés kegyelmes mosolya, lefelé azoktól, kik ágaskodva járván, azt hiszik, magasabbak, nem hiányzik; valamint a kinverítékes törleszkedés sem felfelé azoktól, kik, mivel hátuk eléggé görnyedt, azt hiszik, alacsonyok; de mind ez oly igen távol van a kölcsönösen vidorító társalgási fesztelenségtől, mint a pesti Dunapart a tisztaságtól. [...]

A füredi fürdő, mint tudva van, a tihanyi apátság tulajdona. Apát ur eléggé nem méltányolható szíves megelőzéssel fogadja vendégeit, kik a vulkanikus Tihany félszigetét meglátogatják. Ő már sokat tőn Füred javára, de annyit mégsem tehetett, mint – tudom – tenni óhajtana; s mivel a nyilvános panaszkönyvet holmi dévaj, fajtalan firválások miatt megszüntetni vala kénytelen, itt léssen szabad egy-két szerény szó. Füred, ha hogy nem legdrágább fürdő az európai kontinensen, bizonyonnyal a legdrágábbak egyike, s ezt maga a földesuraság is érezi: minthogy augusztusban felényi szállásbért vesz, mint akkorig; jelül, hogy június és júliusban szerfelett nagy bért szedett. Különben nem tenné e különbséget, mely azon épül, hogy júliusban sok a vendég, s ki-ki fizet örömet akármennyit, csak szobát kapjon. Ez nincs rendjében. A földesuraság csinos vendégszobákat építtetett, s még többet építeni szándékozik; a kadas fürdőszobák tiszták, s az igazgatást oly tisztre bízta (Écsy László urra), aki megelőző

figyelmével minden vendéget lekötelez. Ellenben ami az ott mulatásnak nem mondom kellemeit, de csak kéjelmeit is illéti: erre már a földesuraság eddig nem igen sokat költött, s ami van, a vendégek erszényéből van. Színházat, arénát a közönség építtetett, a zenekart egészen a közönség tartja; nemcsak hanem még azon embert is a közönség fizeti, ki a szintugy közköltségen szerzett s a színház homlokzatába falazott órát fölhuzogatja, de még a sétaterén lévő két-három pislogó mécs fenntartását is a már évről-évre szokássá vált vendégpénztár fedezi. Ami ebből nem történik, az, bizony nem történik.

A vendéglő melletti szekérálló helyen a tömérdek rondaság éveken át csendes nyugalomban fekszik, kivévn ha egy pajkoskodó szél azt a sétalók szemével érintkezésbe hozza; a Balatonhoz pedig nem lehet lejutni, anélkül, hogy az ember gyönyörű trágadombok illatjában s gazdaságias pompájában ne gyönyörködnék; rossz időben nem lehet mozdulni, nem a kuthoz jutni, nincs egy fedett sétafolyosó, sem egy társalgási terem. A Balaton-fürdő avult, itt-ott az idő vasfogának maradványai gyalultatlan deszkákkal pótolattak ki, melyeknek szálkái s az emelt fővel szemfüleskedő szögek az ember

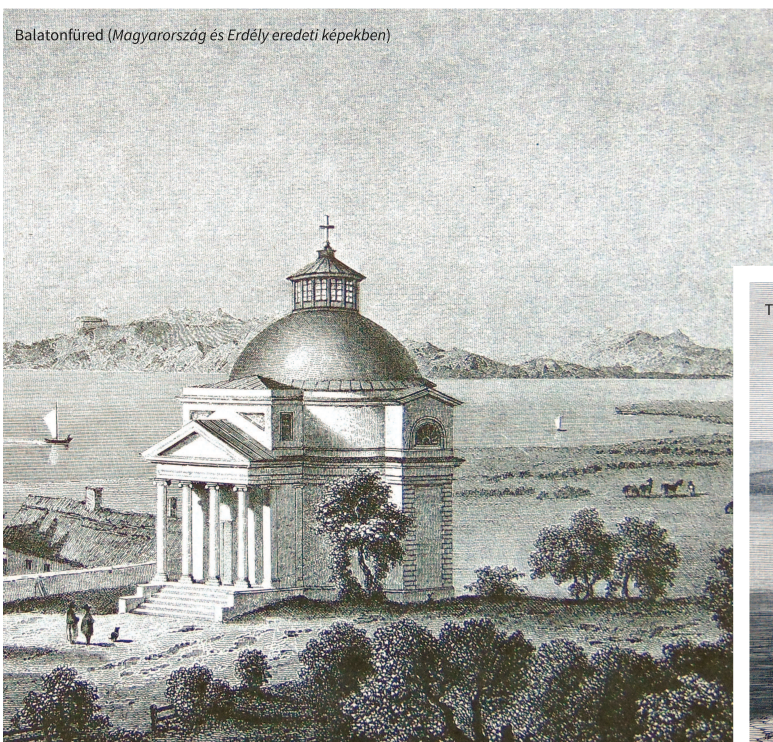
lábával néha igenis intim találkozásba jönek; amellet lyuk elég van egyik fürdősobából a másikba; igaz is, hozzá kell a hölgyeket szoktatni az élet vastagabb oldalaihoz, minek is az a nyavígás szemérmeskedés, mely fürdőpöngyölában a deszkaházakon át szemléltetni nem szeret, és minden trágár szóra elpirul! A hölgyvendégeknek tán fürdőszolgnak is jobban illenek más valaki, mint egy tenyeres-talpas hajdulegény...

- 1 Az idézet forrása: *Kossuth Lajos a Balatonért*, írta Dr. LUKÁCS Károly, Siófok (Siófoki Füzetek, 5), 1948.
- 2 Eldorádó (szó szerint: Aranyország): Pizzaró és spanyol kalandortársainak gyémántos (brilliantos) meseországa.
- 3 Drey Mann hoch: háromsoros embergyűrű.
- 4 Hetaira: néember.
- 5 Chronique scandaleuse: botránykrónika.
- 6 Par profession: hivatásszerűen.
- 7 *A Figaro házassága* c. Mozart-operában éneklük: Figaro lent, Figaro fent, Figaro mindenütt.
- 8 Waffelbaeckerey (régies helyesírással): ostyasütőde.
- 9 Equipage: fogat.
- 10 Cotteria: klikk, szúk kis csoport.

Balatonfüredi képleplap (Juhász Gyula és Dr. Pordán Erzsébet gyűjteményéből)

Petrich András: A füredi Balaton-part fürdőházzal (Magyar Nemzeti Galéria)

Balatonfüred (Magyarország és Erdély eredeti képekben)

Színház Balatonfüreden (Jarka Világ és Képek Regéje, 1869)

Tihany (Sziklay János: A Balaton és vidéke, 1890)

A Balaton-parti fürdők híre-neve

KÓSA LÁSZLÓ

A kiegyezés kora Magyarországon az alapítások kora is. Tegyük föl, hogy valaki gazdag örökséghez jut, és azt fürdőalapításba szeretné befektetni. Sokféle teendője lesz. Tüzetes vizsgálódással és tájékozódással az ideális helyszín kiválasztása, tárgyalások hatóságokkal, gyógyvíz-elemző vegyészekkel, orvosokkal, balneológusokkal, mérnökökkel, iparosokkal, kertészekkel, hogy csak a legfontosabb elintéznivalókat említsük, de belátható időn belül készen áll a fürdő. Csakhogy hiába a regényes környezet, a természet szépsége, a csodás víz, a kényelem, a szórakozások remek lehetőségei, ha egyvalami nincs. Mikszáth Kálmán az egyik kedvező adottságú kis felvidéki fürdőről írta: „Csak egy hiányzik még neki – amit oly könnyen szerez meg egy szép kacér aszszony és olyan nehezen a legszebb fürdő is – ti. hogy hírbe hozzák.” Írásunkban a fürdőélet sokrétűségéből elsősorban ezt a motívumot, a hír- és népszerűsítést követjük nyomon a Balaton partján.

A kérdések és fejlemények megértéséhez vissza kell pillantanunk a 18. század utolsó negyedéig. Az akkori századvégtől az egykori Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia területén páratlanul egyedi, karakteres fürdőélet alakult ki. Döntően nem az állam-

alakulatok képezték az alapját, hanem a természeti adottságok (víz, éghajlat, domborzat) és a társadalmi körülmények (polgári átalakulás, modernizációs folyamatok) szerencsés találkozása. Ötvöződik benne az üdülés, a pihenés, a szórakozás szándéka meg a gyógyulási vágya. Több tényező befolyásolhatja, mikor melyik oldala kerül előtérbe. Mit kíván a fürdővendég, mit ajánl a fürdő,

állapota szerint. Maradjunk csupán a Magyar Szent Korona országainál, melynek fürdőkultúrájában a 19. században a tóparti fürdőzés újdonságával jelent meg a Balaton.

A párhuzamos választékból a legnagyobb múltúak és a legvonzóbbak a természetes gyógyforrások körül kialakult fürdőtelepek. Az Alföld kivételével a korabeli ország számos vidékén meg-

Mészöly Géza: *Balaton-i fürdőház, 1875* (Fotó: Virág Judit Galéria)

ez egyéntől, évszaktól, társadalmi körülményektől függhet.

Ebben a keretben találta meg a helyét a nyaralást és kikapcsolódást kínáló Balaton. Versenytársakban igazán nem volt hiány. Földrészünk egyetlen más táján sem adódott fürdőhelyeken annyiféle lehetőség, mint a dunai Monarchiában. A „természet erői” segítségével gyógyulni akaró vagy a kor nagy vívmányát, a szabadidőt kellemesen eltölteni kívánó, reménybeli vendég kedvére változatosabb helyek között kíváncsisága, pénztárcája és egészségi

találhatóak voltak. Velük szemben a tengerparti és a magaslati üdülőhelyek az újkor leleményei. A tengeri fürdőhelyek az Adria partján, a magas hegyvidékiek a Tátrában és az Erdélyi-medencét közrefogó hegységekben létesültek. Végül egész Európát tekintve páratlanul új jelenség, hogy egy nagyvárosban, sőt a 20. század elején már világvárosnak számító Budapesten gyógyfürdők sora hívogassa a vendéget, aki itt a fürdőzés mellett urbanizációs igényeit is kielégíthette.

A Balaton partolóinak tehát nem volt könnyű dolga. A fürdőhelyek kiépülésére és fejlesztésére azonban tévedés lenne egységes folyamatként tekinteni. Az adottságok kihasználásának eltérései mi-

Mészöly Géza: *Balaton-i móló vitorlásokkal* (Fotó: Virág Judit Galéria)

att a balatoni fürdők közismertté válása között évtizedek telhettek el.

Reméljük, a többi tóparti fürdő rajongói nem veszik zokon, ha most kiemeljük a sorból a szerintünk vitathatatlanul első Füredet. Bizonyára sokakat meglep, hogy vonzerejét eredetileg savanyúvíz-forrásának köszönhette, nem a tónak. Kellemes természeti környezetet és enyhe éghajlatot más Balaton parti helyeken is lehetett találni, ám jó minőségű gyógyvíz csak Füreden fakadt. Gyógyforrás nélkül pedig a 19. század első feléig a közönség nem tudott fürdőhelyet elképzelni.

A füredi gyógyforrások használatának szerény kezdetei a 18. század első felébe nyúlnak vissza. Még alig sejlett a hely fényes karrierje, a kiépülő telep csaknem kezdettől szépirodalmi visszhanggal is dicsekedhetett, ami időközben egyre bővült. Ennél hatékonyabb hírverésnek akkoriban legfeljebb uralkodók és arisztokraták látogatása számított. A sort a Balaton szépségéről verselő Pálczi Horváth Ádám vezeti, aki a 18. század végén mint földbérlo és gazdálkodó élt itt. A továbbiakban például Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Berzsenyi Dániel nevével találkozunk azok közt, akik megfordultak Füreden.

Az 1820-as évektől sokasodnak a vendégek, köztük a jelesebbek is. Egyre többen tudatosan fáradoztak a Balaton és Füred népszerűsítésén, sőt kultuszán. A fürdői társaságban igen tevékeny volt Kisfaludy Sándor. Neki a Balaton és melléke híre-neve különösen sokat köszönhetett. Az északi partról szóló verses regéi nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a közönség a Tátrát és a Kárpátokat majd az Alföldet megelőzően, elsőként a Balatonra tekintett mint „magyar tájra”: hatalmas víztükör, pompás hegyek nemzeti történelmet idéző várromokkal, szőlőkkel, borkultúrával. Kisfaludy másik fon-

tos alkotása a Dunántúli első kőszínháza, a füredi színház kezdeményezése. A költőnek méltán emelték az első egész alakos köztéri szobrot Füreden, és – mint ismert – róla nevezték el az első balatoni gőzhajót.

Füred aranykora egybeesett a reformkorral. Mintegy két évtizeden át nyaranta itt jöttek össze közéleti férfiak, művészek, más értelmiségiek, hogy eszmét cseréljenek Magyarország jelenéről és jövőjéről. Áthatotta őket a történelmi helyzet nagyszerűsége, hogy ihletett részesei egy modern nemzet születésének, és ehhez a kor életérzésének megfelelően egy kies fürdő nyújt lehetőséget.

Akik Füreden jártak, több vagy kevesebb napot időztek, köztük az imént sorolt költőink, nagyon gyakran érezték készletét élményeik, véleményük, gondolataik írásbeli megőrkítésére. A nyomtatást látott írásoknak pusztán a könyvszerte sok-sok oldalt töltene meg. Egyetlen műfajt vegyünk szemügyre kissé közelebbről, egyfelől mert a fürdőhely körüli hírverés fontos eszköze volt, másfelől mert mára méltatlanul csaknem elfeledték. Az útinaplóval és az úti levelekkel közeli rokon fürdőlevélről van szó. Tartalma nehezen meghatározható. Célja mindenekelőtt a fürdő jó hírét kelteni, habár a kritikát sem nélkülözi. Tudósítás a reménybeli vendégek és természetesen minden érdeklődő számára. Könnyed csevegés arról, mi történt a közelmúltban az illető fürdőhelyen, apró események leírása, beszámoló a vendégek érkezéséről, a nagyobb figyelmet érdemlő személyekről, az emberi kapcsolatokat alakulásáról, ki mit művel, hogyan telik el egy nap, milyen a koszt, milyenek az árak, kedvező-e az időjárás. A levélformához igazodva keltezéssel ellátva, első személyben fogalmazta a szerző. Ha kedve tartotta, a fürdőn látottak-, hallottakhoz kapcsolódva általában is elmélkedhetett a

Herendi porcelán Balatonfüred látképvél
(Fotó: Bakos Zoltán)

világról, az élet fontosnak tartott dolgairól. A fürdőlevél a 19. században igen nagy népszerűségnek örvendett. Jobbára újságírók és közéleti emberek írták, de a magyar írók, költők színe-java is művelte, ami rangot adott neki.

Füredről az 1820-as évektől kelteztek fürdőleveleket. A reformkorban politikusokat is találunk a szerzők közt, például Kossuth Lajos 1842-ben a Pesti Hírlapban közölt egyet Füredről. Idézzük egy részletét, úgy is, mint a romantikus természetfestés szépírói teljesítményét: „Este van. Azon esték egyike, melynek szelíd nyugalomban a számoló ész elandalodik, minden gondolat a szívbe terem, az emlékezet páráképei feltűnni szeretnek a tárgyaltan merengés előtt... S mi mondhatatlanul gyönyörű az ilyen este Füreden!” A szinte elvarázsolódó Kossuthból aztán kitör a korlátlan haladásvágy, és hirtelen fordulattal lepi meg olvasóját, legalábbis a mait, azzal, hogy milyen nagyszerű lenne, ha ezt a hatalmas vizet gőzhajók sokasága fodrozná és forgalmas városok szegélyeznék. Mintha nem lenne tisztában vele, hogy ezzel vége lenne a magasztos élménynek, amit leírt.

Idényben a lapok rendszeresen közöltek fürdőleveleket, amelyek bevallott célja volt a vendégtoborzás. A vidék képviseletében említjük a kaposvári Roboz Istvánt, aki a fürdőigazgatóság némi kedvezményével élve, a kiegyezés korában évtizedeken át nyaralt Füreden, és lapjában, a „Somogy”-ban szorgalmasan írta hálás fürdőleveleit. A fürdőügyi irodalomban különben több helyen fölbukkan a fürdőhely vezetőinek szóló tanács, hogy íróknak és újságíróknak adjanak ingyenes helyet, mert az megtérülő befektetés.

A szabadságharc bukásával véget ért Fürednek a magyar művelődés történetében betöltött intézményi szerepe. Megszokott arcok tűntek el a közönségből, de maradtak is a régiak közül és jöttek újak. Már elsősorban nem országos, hanem regionális és helyi jelentősége lett az itteni fürdőéletnek. Például a színház sem olyan fontos úgy, mint volt. Jókai egyik

Szerelmey Miklós: Füred látképe a Kisfaludy gőzzessel, 1848

karcolata arról szól, hogyan próbálják a nézőtérre becsábítani a közömbös közönységet (*Színházi publikumfogás fürdőn*).

Balatonfüred megérezte, hogy már nem kíséri az a közfigyelem, mint korábban. A fejlesztések és korszerűsítések egy ideig elmaradtak vagy késlekedtek, pedig a fürdőkultúra nemzetközi változásai azt „diktálták” s nem volt tanácsos hanyagolni. A fürdő vezetősége iparkodott is lépést tartani. Amikor a beavatottak számára kiderült, hogy bármily üdítő és gyógyító a savanyúvíz, a tavi fürdőzés nagyobb távlatú, a vendégek hozzászoktatását a forrásvíz tradicionális használatát mintának véve szorgalmazták. Azt állították, hogy a Balaton vize fölhígult ásványvíz, és speciális kúraként ajánlották a tó fürdőházba bevezetett, fölmelegített vízében vett kádfürdőt. A hullámszav és az általa fölszabaduló szénsav, s ami nem volt balvélekedés, a levegő és napfény gyógyhatásáról írtak. Egy fürdőorvos a tó iszapjából készített gyógykenőcsöt és szappant. A tenger mellett érvelőkkel szemben – elismerve a hasonló adottságokat – a különösen a gyermekeknek kedvező sekély, homokos partra, a jó ivóvízre és az olcsóságra hivatkoztak a vendégtoborzók. A fürdői közönségnek kulcsszerepe volt az elitsportnak számító tenisz, a sportcélú hajózás, végül a befagyott tavon úzhető téli sportok magyarországi meghonosításában is. A 19. század utolsó harmadában ismét föllendülőben volt Füred, pedig a Monarchia mindkét felében jól megközelíthető új fürdőhelyek sora hívogatta a vendégeket.

Fürednek olyan nagy tekintélye és kulturális tőkéje képződött a 19. század első felében, hogy az átmeneti népszerűségvesztést és a látogatószám alacsonyabb növekedését is elviselte. Még azzal is dacolt, hogy a vasút – magyarországi hálózatának csaknem teljes kiépülése végén – 1910-ben érte el. Különböző továbbra is fölkeresték írók, költők, művészek, politikusok, látogatóikkal hírnevét emelő személyek, sőt egyre többen külföldiek is. Többségük jó híret költötte. Szinte kivételként említjük meg a kontraszt kedvéért is Mikszáth Kálmán fürdőlevelét, amely alaposan leszedte a keresztvizet Füredről (*A leghíresebb magyar fürdő*). Írásából nem derül ki, hogy személyesen miért apprehendált ennyire.

Jókai, a 19. század második felének

legnevesebb fürdői nyaralója, túl van már a harmincon, amikor először jár a nemzeti művelődés jeles helyszínén. De mint írta, azonnal úgy érezte magát mintha régi látogató volna. „Amint Balatonfüreden a kocsirol leszálltal, egyszerre otthon vagy. Ha magyar ember vagy, lehetetlen, hogy ott az első percben ismerősödre ne találj... az érkező gyorskocsira pedig mindenki vár és oda inkognito nem lehet megérkezni” (*A magyar Tempevölgy*, 1857). Ez az írás először a Vasárnapi Újságban látott napvilágot, és oly vonzóan festette le a vidéket, hogy amikor egy nógrádi kúriában egy bakfis, Veres Szilárda elolvasta, mindjárt oda vágakozott. Emlékiratait írva, hatvan év múltán is hálával gondolt édesanyjára, Veres Pálnéra, aki kívánságára elvitte őt oda.

Ujházy Ferenc: A Balaton lecsapolása Siófokon, 1863 (Balatoni Múzeum)

Jókai ekkor csupán néhány órát töltött Füreden, ahonnan Keszthelyre hajózott, de aztán rendszeres nyaralóvá vált, még saját villát is építtetett, a mai emlékmúzeumot. Az irodalomtörténet számon tartja, hogy a fürdői nyarak áldásosan hatottak az író alkotói kedvére.

De vegyünk szemügyre más balatoni fürdőket is, mégha azok hírnévben egyelőre elmaradnak Füredtől! Az első világháborúig az északi parton Füred mellett csupán Balatonalmádiban alakult ki jelentősebb fürdőélet. 1899-ig, a „Kneipp-Intézet” megnyitásáig azonban szerény forgalmat tudott fölmutatni, de azután Almádi vált a Balaton partján a levegő- és napfürdőzés úttörő telephelyévé.

A déli part kedvező adottságainak kibontakozását nagyban segítette a „déli vasút” Buda–Trieszt fővonalának megépítése (1858–1861). A változó kiterjedésű tószéli mocsarakat szinte végig keresztelte az új vasúti töltés, következményként állandósította a Balaton partvonalát. A tervezők persze nem a jövő strandolásra gondoltak, hanem a legrövidebb utat jelölték ki. A Sió-zsilip megépítésének sem a fürdőéletre gyako-

rolt majdani hatás volt a célja, hanem a hajózás biztonságának erősítése (1863). Csaknem egy emberöltő telt el, mire Siófokot nagy sajtókampány kíséretében hivatalosan is fürdőhelyé nyilvánították (1893).

A budapesti közönség hamar és olyan gyorsan elérhető Siófokot, hogy az immár tradicionálisnak számító Fürednek számolni kellett vele. „Általános az a nézet, hogy Siófok vetélytársa lesz Fürednek. Részemről ezt kétségbe vonom – nyilatkozta Preysz Kornél, a századvég fürdőügyi szaktekintélye –, mert Fürednek oly elvitázhatatlan jó tulajdonai vannak, amelyek Siófokéval éppenséggel nem azonosak... versenytől nincs mit tartaniuk, sőt óhajtható lenne, hogy a Balatonnak minél több helyén lehetne hasonló fürdők, gyógyhelyek...”

Preysznek csak részben lett igaza, mert Siófok vendégélete száma pár esztendő alatt a füredinek többszörösére nőtt. Ugyanakkor a pár napos tömeges strandolás helyévé vált, Füreden viszont megmaradtak a gyógykúrák és a szűkebb közönség. A déli part további fürdőtelepei kialakulásának óhaja a két háború között teljesült igazán. A 19. század végén legfeljebb a „csíráival” és a népszerűsítésükön serénykedő egyesületekkel találkozhatunk.

Még egyszer Füredre pillantva, az évadzáráskor búcsúzkodó vendégeken ironizáló Jókaival köszönünk el a Balatontól. Bánat járja át Füredet, mert beköszöntött az ősz és hamarosan haza kell utazni. „Csak néhány megátalkodott jó kedvű vendég dacol még a naptárral s moratóriumot mutat az idénynek...” Pedig ilyen szép sosem volt a tó. Akadnak hölgyek, akik még lubickolnak, sőt egy katonatiszt most kezd először fürödni. A fogyatkozó vendégek miatt már kevés a pletyka. Viszont képesek fölkelni kora hajnalban, hogy csak ősszel látható csillagot figyeljenek meg. Közben azonban eltávoznak a muzikus cigányok, bezárják a kávéházat, a mézarszékét, a postát. Utoljára a pék is beszünteti a sütést. „Még a savanyúvíz sem savanyú már... S így végződik be az idény. Hideg, zivataros este berekeszti a jó kedv napjait: búcsúznak, összecsokolóznak, a Kisfaludy utolsót füttyent s a fürdői sétány most már igazán üresen marad.” (*Utolsó napjai a fürdő idénynek*, 1873.)

Mikszáth Kálmán

A LEGHÍRESEBB MAGYAR FÜRDŐ¹ „

Magyarországon minden falusi gyerek azzal nő fel, hogy van itt egy szép város: Budapest, amely azonban nem elég magyar. Van egy nagy tősgyökeres magyar város: Debrecen, amely azonban nem eléggé szép, és végül van egy híres fürdő, amely szép is, magyar is, s ez: Balatonfüred.

Erről a három helyről egész regék kelnek a falusi házak csöndes, árnyékos tornácai alatt. – Színművek, regények, versek segítenek megszöni a fantáziának a csodás képet felőlük azoknál, akik még nem látták egyiket sem. [...]

De minthogy most sokkal melegebb idő van, mintsem a városokat akár bámulja, akár respektálja az ember, nézzük meg az ország harmadik csodáját, Füredet.

Annyit már tud minden ember róla, hogy a regényes Balaton partján fekszik, s hogy a hullámzó Balaton az igazi zsuzsuterenger. Mintha halványzöld, gyűrött, óriási végselyem lenne kiterítve a fősleges völgyben, melynek berkeiből, nádasából szinte előlépni várjuk Kisfaludy regéinek alakjait. S ott kell lennie a legszebb ponton, öreg Tihannal szemben a híres Fürednek, hova a leányok már piciny korunkban odaálmódják magukat: anyjuk, nagyanyjuk is ott volt boldog, onnan ment férjhez. Képzeltetetlen pompa lehet ott. Egy előleg a paradicsomból a magyarok számára.

Ott is van az a Balatonfüred, ahova képzeljük, de nem olyan szép, mint ahogy gondoltuk. Én részemről nagyon sajnálom, hogy megnéztem, jobb szerettem volna, ha a képzeletbeli Füred maradt volna meg.

Mert az igazi nem felel meg a legszerényebb várakozásnak sem. Sok jót tett már eddig is a Balaton Egylet, de még ez is mind igen kevés, csak arra nézve is, hogy Mehádiát² utolérjék.

Hát, ha még elgondoljuk, hogy az egyetlen európai kinézésű táncterem és az egyik vendéglő, a jobbik, csak most, két-három év óta épült fel, igazán csodálkozunk kell, hogy mit szerettek meg itt annyira a negyvenes évek nagyurai.

Talán Bizayt? Mert Bizay³ úgy odatarozik Füredhez, mint akár valamelyik ismerős berek.

A Balaton tagadhatatlanul tündériesen szép, de ez a természet bőkezűsége, ami aztán egyéb van, az nem áll azzal arányban egy csöppet sem. Sőt még a Balaton szépsége sincs kiaknázva: a vendéglők főszobái mindenüvé inkább nyújtanak kilátást, mint a Balatonra.

A sétány kicsiny, s az sincs jó karban. Dísznek, pompának semmi nyoma, ha csak a Kisfaludy Sándor szobrát nem vesszük annak, mert az csakugyan bőkezűséggel van megalkotva: egy vég gácsi posztó mindenestre van az öregúron, kin többrendbeli öltöny és köpenyeg lóg le (hát még lájblí mennyi lehet rajta?). Általában ruha dolgában nem fősvények a magyarok elhalt nagyjaik alakjának megörökítésénél!⁴

Árnyékos hely igen kevés van, komfort a vendéglőkben nincs. Kirándulási hely volna egy-kettő, de ezekhez jutni nagyon nehéz. Tihanyba hajó csak úgy megy, ha nagy társaság verődik össze; Tátika, Csobánc messze vannak, s hasonlóan nincs megkönnyítve az oda való menetel. Olyan kirándulási helyekről pedig, ahova a saját erejükből mehetnének a vendégek, amikor nekik tetszik, éppen nincs gondoskodva.

Libay Lajos: Kisfaludy Sándor szobra (PIM Művészeti Társ)

KISFALUDY SÁNDOR SZOBRA. • LE MONUMENT D'ALEXANDRE DE KISFALUDY.

Ezért sívár Balatonfüreden az élet. Ehhez járul még a nyomott társalgási szellem. A vidéki dzsentri dominál ott, s egészen a vidéki fürdők bélyegét s idegenek szemében túrhetetlenségét nyomja rá a gyönyörű fekvésű helyre. Az egymás közt ismerős dzsentri izolálja magát, a vezérszeretpet viszi a fürdőben, és az idegeneknek otthontalanná teszi a helyet, mert még túlnyomó, s mert túlnyomóságát érezteti.

A kereskedéseket apró, piszkos lebujok képezik, melyek felszer alakban vannak odaragasztva az egyes épületekhez.

[...]

De akár egy kötetnyit össze lehetne írni Balatonfüred hiányairól, amik gátolják, hogy világfürdővé legyen, de amiket idővel mind el lehetne enyészteni.

Szinte nevelésnek látszik előttem az imitt-amott felhangzó bús sóhajtás, hogy miért nem jönnek oda a külföldiek.

Ugyan mit keresnének ott a külföldiek?

De annál hazafiasabb, derekabb dolog a Balaton Egylet, mely az örökös sóhajtások és panaszok helyett hozzálatott, bár eddigelé csak szerény, és éppen amiatt lassú eszközökkel, olyanná tenni Füredet, aminőnek azok képzelik, akik még nem látták.

Poéták dala hiába zeng a zöldes vízről, színműírók hiába teszik ide a drámai cselekvény bogját. Az európai embereknek nem elég a természet szépsége, azoknak komfort is kell.

A Balaton ellen nincs panasz: az teszi széppé a helyet, az adja a híres fogast is.

Hanem a fürdőtulajdonosok is adjanak valamit, ne csak az öreg Balatonra hivatkozzanak örökké.

1 Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok*, XVIII, 1884. január – 1884. július, Akadémiai Kiadó (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 68), 1973.

2 Mikszáth Kálmán korában kedvelt fürdőhely volt Krassó-Szörény megyében.

3 Bizay, a nemzet bárója legendás alakja volt a korabeli vidéki életnek. Nevét BrZaynak kerekítette, mintha báró Zay lett volna. 1884 decemberében halt meg, Mikszáth Kálmán *A nemzet bárója* című cikkel búcsúztatta.

4 A [balatonfüredi Kisfaludy Sándor] szobrot – melyről Mikszáth Kálmánnak igen rossz véleménye volt – Vay Miklós szobrászművész készítette, és 1877-ben állították fel Balatonfüreden. Ma is egykori helyén, a parkban áll.

„Milyen sötét-sötét a Balaton”

ARANY ZSUZSANNA

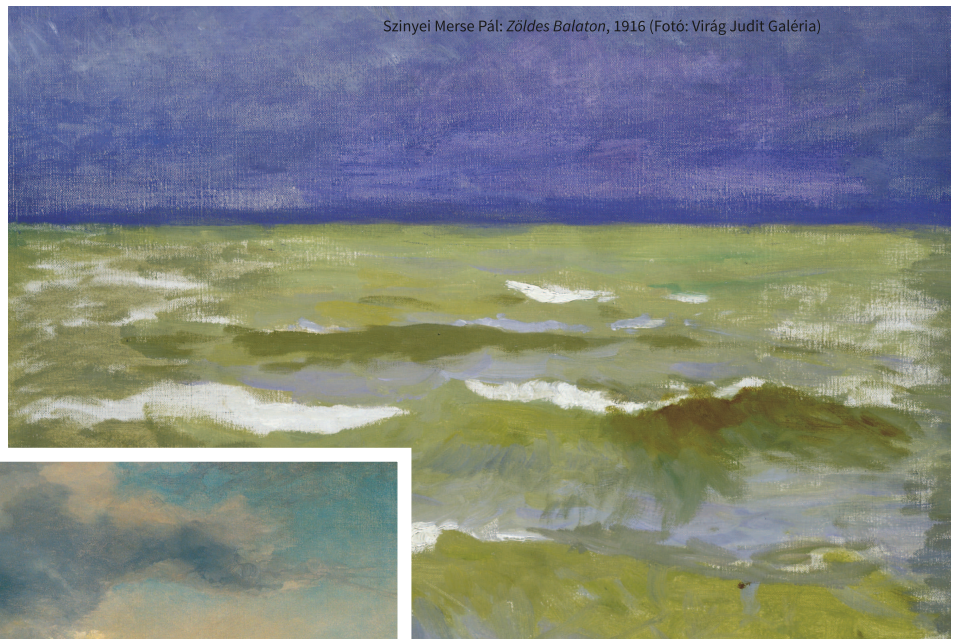
Avíz mint archetípus, illetve őselem általában az érzelmek kifejezője. A tudatalatti szimbolikájában, s annak egyik jellemző megnyilvánulásában, azaz az álomvilágban a tenger, a tó, a folyó képe az egyén érzelmi állapotáról árulkodik. Minél viharosabbnak mutatja magát belső világunkban ez a természeti jelenség, annál erőteljesebb érzelmi töltetről beszélhetünk.

Meglátásom szerint azok a művészeti alkotások hatnak igazán a befogadóra, amelyek a kollektív tudatalatti szimbólumaival dolgoznak, köztük például az őselemekkel. A víz elem univerzális jellegét mutatja, hogy – az érzelmeken kívül – olyan fogalmakkal hozható kapcsolatba, mint a magzatvíz, a keresztelővíz, s ezeken keresztül pedig a születés, az újjászületés motívumáig juthatunk. Tudjuk, hogy minden őselem egyaránt bír pozitív és negatív jelentéssel, azaz létezik fényes (isteni) és sötét (démoni) oldala. Nemcsak életet adnak, de halált is hozhatnak. A tomboló özönvíz vagy a

viharos tenger értelemszerűen a démoni oldalt jelképezi, illetve az érzelmek túlcsofordulását és már pusztító erejét.

A hazai irodalmi alkotások sem nélkülözik a víz őselem különböző ábrázolásait. Például a „magyar tenger”, azaz a Balaton nem egy írásműnek vált főszereplőjévé. Ahogyan az álmodó érzelmi

világát mutatja az álombéli víz állapota, úgy az irodalmi szövegekben a főhős (és/vagy a többi karakter) belső világát jelképezi a víz „viselkedésének” leírása. Választott példáimban a Balaton ábrázolásait követem nyomon, a démonibb oldal megjelenítésére összpontosítva, valamint a szereplők lelkivilágával párhuzamba ál-

Szinyei Merse Pál: *Zöldes Balaton*, 1916 (Fotó: Virág Judit Galéria)

Telepy Károly: *Hullámzó Balaton*, 1903 (Fotó: Virág Judit Galéria)

lítva. Két olyan szerzőt emelek ki, akik a huszadik század első felének voltak jelentős képviselői: Cholnoky Viktort és Kosztolányi Dezsőt.

Cholnoky több írásában is főszerepet szán a Balatonnak, mint például *A kövér ember* című elbeszélésében – melyben egy Balatonba fulladt férfival (kísértettel) beszélget a főhős a vonaton – és a *Polixéna kisasszony pörében*. Esszémben ezek közül részletesen az utóbbiról szó-

Csók István: *Balatoni vihar*, 1914 (Kálmán Imre Múzeum)

lok, mely Cholnoky *Tammúz* címet viselő novelláskötetében jelent meg. Már a cím olvastán szembeötlik a Polixéna név, mely a filoxéra kifejezésre rímel. A személynév tehát utal a 19. század második felétől egészen az első világháborúig pusztító ragályra, mely a Balaton-felvidék gazdáinak egyik legjelentősebb megélhetési forrását, a szőlőt támadta meg. A levéltetű-fajták inváziója a bibliai saskajárársra is asszociáltat, azaz már a novella címe alapján sejthető: apokaliptikus történettel akadt dolgunk.

A baljós nevű kisasszony esetét Jóbáb Mihály meséli el az egyes szám első személyű narrátornak. Jóbáb ügyvédbojtár volt Hárshgyi Dénes mellett. Utóbbi nemcsak híres ügyvéd volt – soha nem vesztett pert –, hanem szőlősgazda is. Polixénát pedig mindenki csak gonosz vénkisasszonyként ismerte, hiszen minden teremtett léleknek kárt okozott, akivel összetűzésbe keveredett. A kisebb csínyeket követően azonban egyszer az egyik szomszédja házát is felgyújtotta, amiért végre perbe is fogták. Hárshgyi eltökölte, hogy kemény ítéletet szabar ki rá. Egyik délután, mikor az őt segítő Jóbáb egyedül maradt az irodában, megjelent Polixéna, és megkérte őt és rajta keresztül Hárshgyit: engedessék el a vádat. A szobába lépésével párhuzamosan a levegő egyre hűvösebb lett, a Balaton egy-

re jobban hullámszni kezdett és viharfelhők gyülekeztek. Polixéna először csak sírt – a könnycseppek a víz elem lágyabb megjelenési formáit reprezentálják –, majd amikor szembesült vele, hogy nem akarják megszüntetni az ellene folytatott eljárást, az időközben eleredt záporosó jégesővé változott. A vénkisasszony érzelmvilágának alakulása egyértelműen megfeleltethető a víz (Balaton, könnycseppek, esőcseppek) és a vihar leírásának. A jégeső nemcsak a harag fokozódását jelzi, hanem az elérzékenyülést (sírás) követő érzelmi ridegséget, azaz a kegyetlenség – „Jégkirálynő”-szindróma – megjelenését is. A viharral együtt érkező villámok pedig a tűz elemet szintén játékba hozzák: a tűz ugyancsak lefordítható az „érzelemnyelvre”. „Meg voltam lepve, a kabátom után kaptam, de Polixéna kisasszony széles, szenvedélyes mozdulattal csapott bele kezével a levegőbe. Ugyanabban a pillanatban künt nagyot, vakító villámlott” – írja Cholnoky, a heves érzelmi reakciót párhuzamba állítva a „vízözönt” kíséző villámlással.

A vénkisasszony végül átkot mond, ám – ahogyan az átok természetéhez illik – az egyúttal rá is visszazáll, s a következő pillanatban becsap egy villám a lakásba, mire Polixéna a lángok martalékává válik. „A filoxéra az a pusztító vihar, az az irtó jégeső, az a mindent

felgyújtó villám, ami a Polixéna kisasszony testéből szakadt szerte százmillió darab apró, égő és égető bogárrá. És ami elpusztította a Balaton vidékét, és nyomorékká, koldussá tett mindnyájunkat. Az a nagy harag, ami nem az égből jön alá a földre igazságot tenni, hanem magából a földből mászik elő, és elhallgattatja a gyökereknek, a levélnek, a fűrtöknek a beszédét” – olvasható a novella végkifejlete. A Polixéna név tehát igazolódik, és a gonosz vénkisasszony a filoxéra előidézőjévé válik, sőt még azt az értelmezést is megkockáztatjuk: Polixéna alakja csak *metaforája* a pusztító erőknél, melyek az életet, a termékenységet és a bőséget jelképező szőlőt támadják meg.

A női terméketlenséget is jelentő vénkisasszony-szerep pedig ugyancsak ezt az olvasási lehetőséget támasztja alá. E ponton érdemes még Hárshgyi alakjára is kitérnünk: miért éppen a sikeres ügyvéd válik áldozattá? Ő hívja ki a sorsot maga ellen, ő lesz a vénkisasszony célpontja. Az „amint kint, úgy bent” hermetikus elve alapján – s még más vallási/filozófiai tradíciókat is említhetnénk – a külvilág az egyén tükörképeként ugyancsak fölfogható. Polixéna ekként Hárshgyi árnyék-oldalát tükrözi vissza. Egyfelől az ügyvéd még sosem vesztett pert, s Cholnoky utal arra is, hogy a siker megszállottjaként nem mindig az „igazságot” nézte a bírósági tárgyalásokon. Másfelől Hárshgyi maga is „terméketlen” – hiába van gazdag szőlője –, ugyanis aglegény. A Balaton – mint víz – pedig elsősorban az érzelmi oldal (s ezen keresztül a szeretet, szerelem) problémáit (hiányait) szimbolizálja: nem a belső béke és megelégedettség állapotát tükrözi, hanem a háborúságot, ami a tárgyalótermek karrierharcainak allegóriája is lehet.

Másik választott szerzőm, Kosztolányi Dezső több ízben is járt (nyaralt) a Balatonon, amiről levelei és tárcái egyaránt tanúskodnak. *A versenyűző* című 1934-es cikkében például egy balatoni férfival beszélget a parton, aki a világháborúban szolgált. *Fiúrdés* című novellájának – mely először A Pesti Hírlap Vasárnapjában látott napvilágot, később pedig a *Tengerszem* című kötetben is – szintén a Balaton-part a helyszíne. Az apa csak nagy nehezen engedi meg pótvizsgára készülő fiának, hogy elmenjen vele fürödni. Jancsi, a fiú fél apjától, de nem meri neki megmondani. Suhajda lényegében a lelki terror sajátos (családon belüli) változatával él, amikor fiát gyávának tartva, provokálja, hogy beledobhatja-e a

mélyebb vízbe. A fiú végül belefullad a tóba. Akárcsak Cholnoky szövegében, a Balaton leírása ezúttal is szereppel bír a novella cselekményének szempontjából. Ám ez esetben nem a víz viharossága, hanem annak csendessége a tragédia előjele. „Tücskök ciripeltek a napfényben. Már feljűk lengett a víz édesen rothadt szaga is, már feltűnt a korhatag fürdő-épület is, de Suhajda nem beszélt” – olvassuk még a fürdés előtti pillanatokról. A Balaton vize egyedül akkor mozdul meg, amikor Jancsit próbálja elnyelni: „A víz kinyílt, aztán rejtelmes zúgással, háborgva csapódott össze fölötte.” Amikor pedig sikerül neki „megölnie” a fiút, kisimul és tündöklök, „mintha millió és millió pillangó verdesné tükrét gyémántsáznnyal.”

Kosztolányi regényeiben ugyancsak találkozhatunk a Balaton szerepeltetésével: Édes Anna például balatonfőkajári lány, kinek származását több ízben is hangsúlyozzák a szereplők. Ficsor, a ház-mester, amikor rokonát ajánlja Vizyné figyelmébe, külön kiemeli a lány balatoni születését, aminek az asszony is jelentőséget ad:

„– Méltóságos asszony – s szemét a földre sütötte – volna egy lány. [...]

– Pesti? – kérdezte.

– Dehog. Balatoni. Parasztlány. A rokonom.

Az asszony fölízgatódott. Mindig ilyen kéz alatt szerzett lányokról álmodozott, de ilyeneket még soha senki sem ajánlott.”

Anna „balatonisága” tisztaságát hivatott jelképezni, a nagyvárosi „romlottság” ellenében. A cseléd lányból azonban gyilkos lesz. Míg a regény közepén Anna szeme a nyári hajnal Balatonját idézi („Szeme kék volt, de nem csillogó, inkább tejeskék, violáskék, mint a Balaton vize párás, nyári hajnalon.”), addig a tizenötödik, *Tél* című fejezetben már megjelenik a vihar motívuma, mely előre jelzi a szörnyű eseményeket, illetve utal Anna lelkének háborgására is: „Szerdán csúnya zivatar nyargalt végig a városon, bömbölt a szél, rázta a házat. Künn a Vérmező úgy háborgott, mint a Balaton télen, mikor nem látni a partját.”

Végezetül említem még Kosztolányi *Milyen sötét-sötét a Balaton* című versét is, mely a történelmi tragédiákat követő kiüresedett lelkiállapot költeménye. Az 1924-es *A bús férfi panasza*i című kötetben jelent meg, tehát az első világháború, az őszirózsás forradalom és

a spanyolnátha-járvány, a Tanácsköztársaság és a vörös terror, a fehér terror, illetve Trianon után, amikor Kosztolányi a személyes élettörténetében is kudarcok sorát élte át. A Balaton itt is a hős – jelen esetben a lírai én – lelkivilágának szimbólumává lesz, a tóhoz kapcsolódó, híres tihanyi visszhang pedig a kiüresedés, a nevetni-nem-tudás és az üres visszhangtalanság jelképe:

„Milyen sötét-sötét a Balaton,
s a nyár után hogy véreznek a fák.
Tündér Tihany, felelsz-e énnekem,
ha azt mondom még egyszer: ifjuság?
Nem szól a visszhang és szívem se szól,
csak ők kacagnak még, a gyerekek.
Trillás örömiük az eget veri,
én hallgatom, de már nem nevetek.”

A Balaton tehát nemcsak a nyári örömek megjelenítője lehet a szépirodalmi művekben, hanem démoni erők szimbóluma is. Egyaránt válik a művekben szereplő karakterek lelkivilágának tükrévé és természeti – vagy épp természetfölötti – őserővé. „Víz minőségében” pedig eleve archetípusként működik, méghozzá sajátosan magyar kontextusban.

Kovács István: *Ló a Balatonban*, 1900 k. (Balatoni Múzeum)

Cholnoky Viktor

POLIXÉNA KISSZONY PÖRE „

Polixéna kisszonymnak és a pörének történetét akkor hallottam, amikor egy vihartól keresztülszántott nyári éjszakán a Balaton mellől kocsiztunk be a városba. A felhajtott ernyőjű kocsiban ketten ültünk, s egyebet sem láttunk egymásból, mint a szivarunk parázsló tüzet. Messziről, az erdő mögül még fel-felvillant néha az éjszakai tivornyájából hazatérő zivatar egy-egy villáma, mintha a tova-botorkáló korhely szaggatott, jókedvű kurjantásai volnának. A levegő pedig hűs volt, és leírhatatlanul édes illatú, a kocsik gördülésének a hangja csak akkor hallatszott, ha a kerék a friss pocsóták valamelyikébe gördült bele, máskor az a nesz, amely nyomon követte a haladásunkat, nem robogás, nem tengelykelepelés volt, hanem az álmából felriadó erdő halk és mégis érces visszhangja, karcsú drüádok és széles mellű oreádok álmos beszélgetése.

A társam, akivel egy kocsiba ültem, Jóbáb Mihály volt, egy öreg és vidéki ügyvédbojtar, típusa az elöregedett kálvinista diáknak, aki a pályája közepén maradt félbe. A tüskés bajusza mindig a szájába lógott, a ruházkodása szakasztott olyan volt, mint az Egressy–Lendvay-kor korhely színészei, a szivarját pedig olyan mindenkin diadalmaskodó józúséggel és deliciával tudta színi, hogy a társaságában lehetetlen volt meg nem állani a rágyújtást. És a humorában szintén a pipa drágalátos keserűségéből volt valami zamat, az a soha el nem feledhető nyájas keserűség, amely otthonos a kálvinista kollégiumok konviktuzaiban, a vidéki katolikus plébániák dolgozószobájában meg a magyar humorban.

A zivatar már nagyon messze járt, de mi még mindig róla beszélgettünk, mert az éjszakába forduló este derekán nagy pusztítást vitt véghez a Balaton mentén. A fergeteg, ami vele jött, sok zsúpos háztetőt sodort le, a jégverés nagy kárt tett a szőlőben, a mennykő pedig, amely kétszer Arács mellett is lecsapott, úgy hullott egy álló óra hosszat a Balaton haragoszöld vizébe, mint a férges szilva, mikor a szél megrázza a fáját.

– Sok vihart láttam már – mondta Jóbáb Mihály onnan a kocsik fenekéről –, de ennél nagyobbban csak egyszer volt részem. Hanem az nagy dolog volt. Tizenhét éve már.

Engem valami nagyon édes elálmosodás fogott el. Vagy a kocsik egyrítmusú dőcögése ringatott el, vagy a mesének is csoda levegő szenderítette el félig az öntudatomat, vagy pedig a Jóbáb Mihály szivarja vörös pontjának a folytonos nézése hipnotizált. Hátradőltem a kocsiba, úgy hallgattam, amit rekedtes, jóízű hangján elmondott.

És Jóbáb Mihály a következőket mondotta el.

*

Tizenhét évvel ezelőtt még Hárshgyi Dénes irodájában dolgoztam. Nagy iroda volt, de természetesen csak úgy, a mi vidéki fogalmaink szerint. A principálisom azonban nemcsak vidéki fogalmak szerint volt kitűnő ügyvéd. Fogas volt és agyafűrt, de amellet rossz ember sem volt. Soha a maga hasznára az eszét nem használta, de a klienseiért képes volt olyan agyvelőmunkát kifejteni – és milyen velő volt az agyában! –, amivel meg

lehetett volna hódítani egy egész országot, vagy, hogy többet mondjak, Angliában összeszerezni egy egész vagyont.

De hát az én principálisom ide született, Magyarországra, túl a Dunára, a Balaton mellé. És mindazt, ami fölségeset a Teremtő beleoltott az agyába, csak a kliensei számára tudta felhasználni. Neki magának a legfőbb ambíciója az volt, hogy mentül jobb oportó bort tudjon termelni. Erre fordította minden furfangosságát, minden leleményességét, minden energiáját, ami megmaradt a maga számára, hogy úgy mondjam, a lelke minden ihletét.

Ott Arácson, ahol most jöttünk keresztül, volt a szőlje. Mindössze tizenegy hold, rajta kopott cseréptéglával fedett hajlék állt, mellette présház, apró istálló és földhányásos pince. De milyen volt az a szőlő! És hogy ismerte Hárshgyi azt a szőlőt! Azt hiszem, minden egyes tőkét külön ismert, mint Julius Cézár a katonáit. S azt már nem hiszem, hanem biztosan tudom, hogy mindegyikkel külön el tudott beszélgetni. Dödögve, rövid, bökődő lépésekkel járt a barázdák között, bal kezével az őszbe csavarodó kecskeszakállát simogatta, a jobbal hol feltolta homlokán a törökös fezt, amit otthon mindig hordott, hol meg lejjebb húzta.

És a dödögését, a hmgetését a szőlőtőkék megértették. Az élettelen dolgokkal is lehet beszélgetni, csak ki kell találni az eszük járását. Ismertem az öreg Dittmájert, a farkasgyepűi erdész, aki minden pipát magához tudott szelídíteni. A legmakacsabb pipát is bedresszírozta három nap alatt úgy, hogy többet sem el nem aludt, sem pedig fölös bagót nem szűrt. És aki pipát ő megtanított, az kezes maradt másnál is, égette a dohányt, amíg benne tartott. A káptalannak meg volt egy sekrestyése, aki a csizmákkal tudott hasonlóképpen bánni el. A kanonokok mind neki adták oda az újan csinált csizmájukat kitiptásra, mert ha a sekrestyés egyszer kitiptart valami csizmát, az többet soha sem tyúkszemet, sem bütyköt nem nevelt még a nagyprépost lábán sem.

Hát ilyen értője volt az én principálisom meg a szőlőnek. Amikor ott járt köztük, a tőkék szinte kunkorították feléje a kacsukat, a nagy, kövér zöld levelek pedig felemelkedtek, hogy dicsekedve mutogassák rejtegetett kinceiket, a halványrózsás chasselast, az éretten is éretlennek látszó muskotályt, a ritka szemű bajort, de főképpen a felséges oportót ontó keskeny, tömör, fekete fürtöket.

Én nem csodálom, hogy a principálisom – aki amúgy is agglegény volt – a lelkének, a szeretetének a java részét a tizenegy holdas kis skvarkája számára tartogatta, a klienseinek meg csak azt adta oda, ami fufang, leleményesség és törvénytudás volt benne. Mesének beszéltek, hogy mindig neki van a legnagyobb termése az egész zalai és veszprémi Balaton mellett, és még nagyobb mesének mondták, hogy ő az egyetlen fiskális a városban, akinek soha vesztett pöre nincs.

És azt sem csodálom, hogy emiatt mindenki az ellensége volt. Maguk, nagyvárosi emberek úgy gondolkodnak, hogy annak az embernek, aki minden pört megnyer, okvetlenül népszerűvé kell válni csakhamar. Mi, vidékiek sokkal okosabban gondolkozunk. Mi tudjuk, hogy minden pörben mind a két

félnek igaza van. Aki tehát megnyeri a pörít, annak csak a maga igaza hozta meg az igazságot, de aki elveszti, az azért veszített, mert az ellenfele ügyvédje gazember volt.

Mivel ez nem csodálni való dolog, hanem józan logika, tehát az a harmadik dolog sem csodálatos, hogy Hárshegyi Dénes ugyanannyi ellenséget szerzett magának a városban meg az egész törvényszék területén, mint amennyi jóbarátja volt a tizenegy holdján. Szívesen csak az közeledett hozzá, akinek veszett dolga volt, de az is az ellenségévé vált rögtön, amint nyerté tette neki a veszett dolgot. No, igaz. Miért fizet az ember az ügyvédnek, amikor ügyis az sült ki, hogy igaza van?

...A legelkeseredettebb ellensége a gazdámnak olyan valaki volt, akit sohasem lártunk még az irodánkban. Egy makacs, folyton pörlekedő valaki, rosszindulatú és pertinax, aki az egész vidékkel – éspedig éppen Arács közelében lakott – hajban állt mindig. Felesleges mondani e jellemzés után, hogy asszony volt, mégpedig vénkisasszony. A vezetéknevét hadd felejtsem el, a keresztnéve Polixéna volt.

Hanem ahhoz, hogy tovább beszéljek, új szivarra kell gyűjtanom.

Jóbáb Mihály a szivarja még égő csutakján új kubára gyűjt rá, aztán folytatta az elbeszélését.

Polixéna kisasszony csapása volt az egész vidéknek, ahol lakott. Tűrhetetlen és összeférhetetlen volt a természete. Egyszer a szomszédja szőléjéből két katasztrális holdat levágatott éjjel a cselédjeivel bosszúból, egyszer meg a Havranekék nagy gyümölcsösében tette, szintén éjjeli orvossággal, tönkre az egész termést. Soha azonban rábizonyítani nem lehetett semmit. Pörölték, tagadott; a bíró előtt addig sírt, addig kiabált, addig pörgette a nyelvét, amíg mindenkiből kimosta magát.

Egyszer azonban – megint éjjel – kigyulladt a szomszédja háza, és porrá égett. Arácsra is, Csopakra is, Paloznakra is mindenki azt beszélte, hogy ez is a Polixéna kisasszony bosszúja, s addig beszéltek, amíg a kárvallott embert feleszelték, hogy jöjjön be az én principálisomhoz, és azzal varrassa a büntetőpert a vénkisasszony nyakába.

Úgy is lett, és a principális valóságosan mérges ambícióval ment neki ennek a pörnek. Soha még úgy nekikészülve sem nem védett, sem nem vádolt, mint ahogy most befűzte a büntetőjog hurkszálaival ez ellen a maliciózus, epés, gonosz lelkű vénkisasszony ellen. Sok remek pöriratot olvastam én, uram, de olyan mestermunkát még sohasem, mint azt, amiben a principálisom vádat emelt Polixéna ellen nemcsak a szubsztrátumért, a

gyűjtogatásért, hanem az előző gaztetteiért is, amiket szintén ellenállhatatlan erővel bizonyított rá.

Emlékszem... éppen olyan forró nyári nap volt, mint aminő a vihar előtt ma izzasztott meg bennünket, amikor Hárshegyi Dénes délelőtt tizenegy órakerékihozta a szobájából a kereset fogalmazványát, és odaadta nekem lemásolásra. Ragyogott az arca a meglepődéstől, amikor így szólt hozzám:

„Azt hiszem, sikerült, Miska fiam. Délutánra rendelj kocsi, mert kettőkor indulok ki Arácsra, és csak holnap délután jövök vissza.”

Azzal tipegett ki hümmögve, dödögve és a szakállát ráncigálva az irodából. Már akkor a szőlőtőkékkel beszélt.

Másnap délután egymagamban ültem az irodában. Kabát, mellény nélkül és a fullasztó hőségétől álmosan. A nap úgy dobálta le lángoló sugarait a földre, mintha szüreti rakéta volna, a tikkadástól még az ég is elvesztette kékségét, és pállott sárgára vált. Borzasztó melegem volt, és borzasztóan untam magamat. Miért kell nekem most itt lenni az irodában, amikor ügyis bizonyos, hogy nem jön senki? Bementem a principális szobájába, és ott végigheveredtem a bőrdíványon, ami aránylag hűvösebb volt, mint a levegő s mint a többi bútór.

Talán el is szenderültem egy kicsit, de a hőség megint felriasztott, és én odamentem az ablakhoz, hogy behúzzam rajta a zöld sirtingfüggönyt. Akkor vettem észre, hogy az ég nyugoti részén, a rohadt sarok felől, felhő üti föl a nagy tökféjét. Sötét, esőt ígérő felhő.

Fohászkodva feküdtem vissza a díványra, s megint elbóbiskoltam. A szunnyadásomból az ébresztett fel, hogy valaki kopogtat. Felültem, hallgatóztam, s akkor vettem észre, hogy amit kopogtatásnak álmodtam, az a távoli mennydörgés zaja. Jön a vihar! Hűs lesz.

Brodzky Sándor: *Kilátás a Balatonra*, 1860-as évek (Magyar Nemzeti Galéria)

Örvendezve akartam kiszaladni az udvarra, hogy lássam, mennyire tódult fel az ég, már az áldás, de amikor a kilincshez nyúltam, akkor vettem észre, hogy az ajtóval valaki kívülről befelé is nyitja.

„Ki az?”

Az ajtó kinyílt, és egy szürke, csillogó lüszterruhába öltözkö-

dött vénasszony lépett be rajta. Különös, régmódi pukkedlit csapott, és bemutatta magát:

„Polixéna kisasszony vagyok.”

A kezében reticule volt acélpillangókból fonva, és minden mozdulatára megcsörrent. Kívül ezalatt erősödött a vihar, az ég zengése mind hallhatóbbá vált.

Meg voltam lepve, a kabátom után kaptam, de Polixéna kisasszony széles, szenvedélyes mozdulattal csapott bele a kezébe a levegőbe. Ugyanabban a pillanatban künt nagyot, vakítóan villámlott.

„Hagyja azt a kabátot! Nem udvariaskodni jöttem én ide, hanem gorombáskodni. A maga gazdája engem beperelt, bűnperbe fogott. Azt akarom, hogy vonják vissza a panaszt!”

Én közben visszanyertem a hidegvéremet, és a kabátomat is felvettem. Sajnálkozó hangon és udvariasan jelentettem ki, hogy ez lehetetlenség. Legalább nekem az, a princípálisom utasítása nélkül. Polixéna kisasszony leült egy bőrből való karosszékre, mialatt künn az eget egészen elfedték a fellegek.

És amint ez a különös, villogó szemű vénlány, akinek az arcán egy ránc sem volt gömbölyű hajlású, hanem mind zegzugos élekre szaladt ki, ott ült a székben, künt elkezdett halkán esni az eső. Csendes, hűvös, áldáshozó eső, amely előbb csak lassan szitált, de azután elkezdett szilajodni, csodálatos megfordítottsággal a cseppjei mind nagyobbakra váltak.

Polixéna pedig könyörgött. Vegyem vissza a vádiratot. Tegyem meg Hárshgyei nélkül is, ő majd az ügyészségnél kijárja, hogy nem helyezik hivatalból vád alá. Egészen érzékenykedett, sírni kezdett. Nagy, sós cseppek hullottak alá a szeméből, amint előbb reám, azután az ablakra nézett, amelyen éppen akkor ismerős kopogás kezdett el pelotonozni. A zápor jégcsőre fordult.

Nem vagyok rossz-szívú ember, Hárshgyei mellett nem is lehettem volna azzá, még ha minden ösztön meg is lett volna rá bennem, de éppen azért, mert a Hárshgyei embere voltam, mert ebben a különös dologban egészen a helyettesének éreztem magamat, nem engedhettem. Ha az úr ismerte volna Hárshgyei Dénest, akkor tudná, hogy az volt az az ember, aki-nél senkit jobban e világon nem lehetett szeretni...

És ez a szeretet – lássa, milyen különös az élet! – tette keménybé a szívemet. Nem engedtem Polixéna kérésének, és hidegen, udvariatlanul, keményen mondtam neki, hogy ta- karodjék.

Akkor aztán az a csillogó szemű, vonagló ajkú és cikázó ráncú vénkisasszony kitört a teljes dühével. Künn csattogott az ég, egyik villámot a másik után szórta, a csatakos, lejtős utcán tajtékzott az aláomló zápor vize, és tajtékzott Polixéna szája is, amikor rám kiáltott, nagyot ütve öklével a gazdám íróasztalára:

„Hát ha nem engedtek, akkor üssön belétek a mennydör- gős mennykő!”

Abban a pillanatban megsiketültem valami nem földi csattanás zajától. Az ablak felől hófehér fény borult rá halotti palátnak az egész szobára, minden lobot vetett, a princípálisom asztalán az iratsomók kék lánggal égtek el, én pedig nem egyszerre, hanem lassankint, szukcesszíve, sorrendben vesztettem el az érzékeimet, úgy merültem bele abba az éjszakába, aminek ájulás a neve.

Először elhagyott a szaglásom, mert az impresszió csimborasszójaként nehezedett rá az az érzés, hogy ezer skatulya kénköves gyújtót gyújtottak meg a szobában. Aztán elmúlt tőlem a hallás, olyan akkorddal, hogy a fülsiketítő detonáció valami ringó csendüléssé vált: a tűztorony harangját verték már akkor félre.

Legtovább maradt velem a látás. De nem jóindulatból! Ha- nem azért, hogy a legszörnyűbb képet mutassa! A beözönlő lángtengerben Polixéna kisasszonyt láttam elégni. Láttam, ho- gyan kap lángra a lüszterruhája, láttam, hogy a teste is meg- gyullad, és ezer apró és ragyogó sziporkával égve, örvénylő szikraoszlop gyanánt emelkedik az égnek. És a kezdő ájulás delíriumában azt is láttam, hogy minden egyes kis szikraszeme rútt, soklábú bogárrá változik át, s hogy ez az irtózatos bo- gárraj a vihar tombolása közben sercegeve, éhesen, jókedvűen kanyarog ki azon az ablakon, amelyet a mennykő, az Isten e legszörnyűbb csapása nyitott ki neki...

Az utolsó gondolatom valami ilyenforma volt:

– Nini, a mennykő százmillió részre oszlik! Aztán el- ájultam.

Jóbáb Mihály itt megint új szivarra gyújtott, s olyan soká- ig hallgatott; hogy nekem kellett megkezdenem a beszélgetést újra.

– Szóval a villám becsapott, ugye, oda az irodába?

Jóbáb Mihály nagyot szítt a szivarján, és az előbbiekhöz semmiben sem hasonlatos, humorizáló hangon felelt:

– Bele bizony! De mennyire!

– És megölte Polixéna kisasszonyt? – kérdeztem.

– Ühüm...

– És mi lett Hárshgyei Dénessel? Hiszen az akkor künn volt a szőlőben.

A kocszi gördülése, amely eddig nesztelen volt, egyszerre el- kezdett hallatszani. A visszhangos erdő és rét után egyszerre visszhangtalan falak adták vissza neki a kerékagyra a hangját. Beértünk a városba.

Ott szólalt meg megint Jóbáb Mihály:

– Tudja az úr, hogy mi az a filoxéra?

Megütközve néztem rá, ő pedig folytatta:

– A filoxéra az a pusztító vihar, az az irtó jégeső, az a min- dent felgyújtó villám, ami a Polixéna kisasszony testéből sza- kadtt szerte százmillió darab apró, égő és égető bogárrá. És ami elpusztította a Balaton vidékét, és nyomorékká, koldussá tett mindnyájunkat. Az a nagy harag, ami nem az égből jön alá a földre igazságot tenni, hanem magából a földből mászik elő, és elhallgattatja a gyökereknek, a levélnek, a fűrtöknek a be- szédét. Amit az én princípálisomnál jobban senki sem értett meg, és ami, ahogy elnémult, elnémította örökre Hárshgyei Dénest is...

– De hiszen az lehetetlenség, hogy olyan ember, mint ahogy ön a princípálisát leírja... – kezdtem ellene szólni.

– Maguknak, nagyvárosiaknak persze hogy lehetetlenség – fejezte be a beszélgetést Jóbáb Mihály leszállva a kocsiról. – De nekünk, vidékieknek ilyen lehetőségeink vannak. Hogy úgy mondjam: ez az agrár-igazságszolgáltatás.

Eötvös Károly

AZ UTOLSÓ SZÓ ISTENHEZ

Az alsóörsi halászok – A vihar szeszélye – Az utolsó zsolozsma – Örökké!

Boromisza Tibor: *Jeges halászat*, 1910 k. (Balatoni Múzeum)

Mi történik akkor, ha vihar, ha vész keresi fel a Balaton jegén a halandót? Mi különbség van a csöndes éj és a fürgeteges éj közt?

Hetven esztendővel ezelőtt, 1828 körül tizennyolc alsóörsi halász kora hajnalban bement a jégre halászni. Tizenkilencnek kellett volna lenni, de egyik valami ok miatt otthon maradt. Tizenkilenc emberből állott akkor egy bokor halász.

Karácsony szombatja volt. Szerencsét kerestek. Délre kijöttek volna a jégről, délután még bevitték volna a fogott halat Veszprémbe. Akkor még nem bécsi kalmárok számára dolgoztak a balatoni halászok. Veszprém nem messze van. A nagy karácsonyestét már otthon ülték volna meg szeretteik körében, jó meleg szobában, új bor mellett, puha kalács mellett.

Eloolvasták volna a szentírásból urunk, idvezítőnk Jézus Krisztus születésének szent történetét; el is énekelték volna az isten dicséretéről szóló szent éneket, s azután átengedték volna magukat annak a kegyes örömmek és vidámságnak, mely megtölti a szíveket azon a napon, melyen a világ megváltója született. Így cselekedtek volna, ahogy illett akkor s illenék ma is szegény kálvinista jámbor emberhez.

A víz már december közepén beállott. Teljes szélcsendben állott be, s még hó se, még dér se szítalta be a fényes jeget. Mozdulatlan jég borította az óriási sík mezőt. Határtalan tükör, melyben nappal a nap, éjjel a hold és a csillagok sugaras jókedvvel nézegették magukat. Vihar még nem csatangolt, köd még nem szállongott a beállás óta. Közelről, távolról fénylett a jég. Vastag még nem volt, de az embert megbírta már. Sőt az előző napon már kocsit is láttak rajta Somogyból, Siófok tájáról. Jól tudja azt a halászember, mikor mehet a jégre.

Karácsony szombatjának hajnalán is tiszta volt az ég, s bár enyhébbre fordult az idő, nem volt aggodalomra semmi ok. Egy-két napi enyhe időt észre sem vesz a Balaton jege.

A tizennyolc halászból öt-hat volt élemedett, egy-kettő középidéjű, a többi fiatal. Húsz év alatti surján legény. Kerítőhálójuk kisebbfajta volt. Nem is akartak bemenni a tó közepéig, csak úgy a mámai fehér partok irányában akartak egy kerítést vállalni. A lékelés, a hálóeresztés meg is történt rendszeren, békességben. Mikor bevégezték úgy napkölte után: mindegyik húzott egyet a kulacsból, s reggelire ropogtatták a tarisznyában hozott sós pogácsát.

Tizenegy óra tájban akartak hozzáfogni a húzáshoz. Akkorra Somogy felől, Kőröshegy irányában, a „rohadt sarok” felől beborult az ég. Sötét, szürke szennyes felhők kezdtek tornyosulni, s jöttek előre irtóztató gyorsasággal. Egy perc alatt fölöttük volt, másik perc alatt körülvette őket a napsugártalan nappali szürke sötétség.

Megjött a vész.

Balaton-parti ember vésznek nevezi a vihart. Eltalálta jól. Akit a vihar a vízen vagy a jégen talál: azt már a vész találja meg. Isten legyen ahhoz irgalmas, kegyelmes.

Az északról, a Bakony felől jövő vihart eleve megérzi az alsóörsi halász, ritkán jöhet rá orozva. De Somogy felől nagy néha jön a vész, annak hamisságát még jól ki nem tapasztalta.

Megjött a vész.

Zúgva, bömbölve, sivítva nyargalt előre a vihar, mint a nekivadult ménes a pusztán. A mezsgyélen jégen, a határtalan síkon nem volt akadálya, s első rohamára abba kellett hagyni a hálózást. Szemközt vele meg nem állhatott senki. Havas esőt hozott magával, s mintha súlyos ököllet csapkodott volna az

emberek szemébe és arcába, dacolni vele nem lehetett. Hátat fordított neki mindenki, halat, hálót s szerszámot otthagya, előrehajtott fejfel menekültek előre a part felé.

A menekülők egyszer csak borzasztó csattogást hallanak maguk mögött. A vihar súlya alatt megrokkant a jégmező, s darabokra szakadozott a jég. A nekibőszült szélvész fölverte a hullámokat, s kergette maga előtt a széttördelt jégtáblákat. Imitt-amott torlaszokat emelt, másutt meg épen maradt egész jégteleket hajtott előre. Szegény alsóörsi halászoknak még imádkozni, még istenhez fohászzkodni sem maradt idejük.

Tíz halász csakhamar eltűnt. Jég eltemette, hullám elnyelte, vihar elsodorta: ki tudná azt. Mikor szép kikeletkor, enyhe tavaszi napon a tíz halász holttestét megtalálták a gamászai tiszta homokon: egyik se tudta elmondani, hogyan esett hirtelen jött szomorú halála.

Nyolc halász véletlenül, öntudatlanul egy nagyobb jégmezőre menekült. Ezt a mezőt nem törte össze a vihar, hanem hajtotta maga előtt épen hazafelé, Alsóörs felé, annak a foknak irányába, mely a falu alatt bekönyököl a Balatonba. Akkor pusztá domb, ma díszes nyaralók, szőlők, gyümölcsösök telepe. Ha a viharban lesz kis szívósság, ha útközben mást nem gondol, ha rossz indulata erőt nem vesz rajta: akkor a nyolc ember megmenekül. Három öreg, öt fiatal. A jégmező partjain forr, habzik, zuhog a hullám tajtéka, s torlódnak a jégdarabok körös-körül, maga a jégmező csöndesen úszik előre. Csak a vihar táncol rajta, csak nyolc halálra szánt ember imádkozik rajta.

Fönt a fokon, a domb tetején száz ember, asszony, gyermek, rokon, jó barát áll, néz, vár, int, kezeit fölemeli, zokog, jajgat, imádkozik azok fölött, akik már csöndesen nyugosznak a vizek mélyén és azok fölött, akiket feléjük hajt a jégmező.

Minden hiába!

Alsóörs fönt, a magaslaton fekszik, jó ezer ölnyre vagy messzebbre a víz partjaitól. Mikor meglátták az emberek, hogy Somogy felől beborul a láthatár, s gyorsan tör előre a vihar: keserű jajkiáltásban tört ki a nép aggodalma. Mi lesz azokból, kik kimentek a jégre?

Higgadt emberek csitígtatták a zokogókat. Jó az Isten. Segíteni, segíteni!

Rögtön összeszedtek minden csákytát, minden hosszú kötetlet, s ki gyalog, ki kocsin, siettek le a partra. Csónakot, lélekvesztőt lekasztottak lánccárról, s erős, bátor ifjak, viharbíró férfiak vaskézzel, kemény aggyal siettek megkísérteni: be lehetne menni a veszendő lelkekért?

Lehetetlen.

Ott volt a vihar. Összetört jégen halandó meg nem állhat. Jégtorlaszon csónak előre nem mehet. Minden hiába.

De jött a nyolc halász a jégmezőn. Mindig közelebb, mindig közelebb. Jól látták, hogy nyolcan vannak: – jól tudták, hogy tizennyolcan voltak. Ki az a nyolc? Felismerni nem lehetett.

– Az én apám!

– Az én jegyesem!

– Az én fiam!

– Az én testvérem!

Apák, anyák, testvérek, hajadonok, menyasszonyok, jegyesek: mind fölkeresték a magukét. A vihar, a hó, a szürkület, a távolság, a remény, az isten irgalmában való hit minden szerető szívnek a magáét mutatta meg.

Az öreg lelkész arcán lecsordult két nehéz könnycsepp. Nem szólt, csak suttogott. Imára kulcsolt két kezére nézett.

– Boldogtalan híveim, ők csak nyolcan vannak, és ti mind a tizennyolcat látjátok! Istennek kegyelme vigasztaljon meg beneteket.

Minden elmúló perc azt mutatá, hogy istennek kegyelme lesz azokkal, akik még élnek a vizeken. A jégmező már közelgett a nádas felé, alig volt távolabb két puskalövésnyinél. Már lelkendezve remélte mindenki, hogy az ő szerelme megsza-
badul.

Minden hiába.

Egy szempillantás, megszűnt a somogyi szél. Szélcsend támadott. A hullám még tajtékozott, de a jégmező már nem mozdult előre. A másik szempillantásban megeredt a bakonyi szél. Először lassan, azután erősebben. Az emberek ott a fokon csak azt vették észre, hogy a jégmező visszafordul, s megy a Balaton közepe felé.

Mindenható isten – mi történik most már?

Egy szívzaggató jajkiáltás harsogott fel az ég felé. A bakonyi szél ennek hangját vitte el azokhoz, akik elmúlásuk felé siettek.

De őtőlük nem a sírás, nem a jajgatás hangja jött vissza a szárazföld felé.

Négy óra volt már délután. A nap lenyugodott. A sötét felhők feketévé tették az alkonyatot. Se hold, se csillagfény. Lassanként elkezdett esni az ónos eső. Jéggé, kéreggé fagyott a ruha mindenkín.

A nyolc ember, míg megmenekülését látta, míg a parton levő szeretteit látta, néma volt. Csak szívük beszélt. De amikor eltűnt előlük a part, elveszett előlük szeretteik arca s elveszett a menekülés minden reménye: megnyílt szívük is, ajkuk is.

A parton állókhoz egyszer csak szent ének hangjait hozta a távol a sötétség. A temetőbe menők szent dalait énekelte nyolc tiszta, erős férfihang.

– Oh isten, tördelt hangokkal – Én is hozzád fordulok. – Míg itt küzdök a habokkal – Kormányodhoz fordulok!

A kálvinisták egyházi gyászéneke ez.

Egy szélroham jött, a parton állók nem hallottak semmit.

Azután újra elhullámozott a parton állókhoz a szent ének dalama:

– Én kedvesim, szerelmesim – Már ne sírjatok. – Jóságtokért az istentől – Áldást várjatok!

A jó öreg lelkész sírva mormolta magában: ezt már nem nyolcan éneklük, hanem csak négyen.

Még egyszer előtört a hang az éjszakából, a messzeségből, a hóviharból. De ezt már csak egy ifjú énekelte.

– Nincs már szívem félelmére – Nézni sírom fenekére. – Változatok félelmeim – Reménységgé, örömmé – mert nem alszom el örökké!

Elhallgatott ez is.

De a másik pillanatban, mint a harang kondulása, még egyszer felharsant az ifjú hangja.

– Örökké!

Azután csak a szél zúgott, csak a jég harsogott.

Egy szép ifjú hajadon lány ott a parton fűrtönként szaggatta selyemháját. És vonaglott ott a fagyos kövön. Ő megismerte az utolsó dal hangját.

*

Kisgyerek koromban hallottam ezt az esetet. Nagyanyám testvére beszélte el, Bozzayné, kis nemesasszony, aki Alsóörsön lakott. Ő tanúja volt ennek az esetnek, s még húsz esztendő múlva is könnyezve emlékezett rá.

Jókai Mór

A BALATON VŐLEGÉNYEI

Elbeszélés az életből

A Balaton kegyetlen tündér. Minden évben új vőlegényre vár. Gyakran szélcsendes időben elkezd háborogni, forró, rekkenő nappal; azt mondják olyankor: azért háborog, mert még ez évben nem kapta meg áldozatát, még nem halt bele senki. Ha megkapta, aztán elcsendesül. S hogy tudja vőlegényeit csábítani! Mosolygó arcot mutat, az eget tükrözi vissza, rezgő délibábian táncoltatja zöldülő partjait, habjainak moraja csupa csókcsattogás. Mind beljebb csalogatja a gondtalan csónakost. Egyszer aztán rázendíti neki a nászzenét; hej hogy süvölt a szél! hej hogy harsog a hab! Nincs öleléséből menekülés többé! Az áldozat küzd, vergődik, elmerül. Ott van a nászágy megvetve számára fehér csigahéjakból, kecskeköröm kagylókból, puha zöld hínárból.

Télen, mikor sík tükörré van fagyva, odacsalogatja ragyogó kristály lapjára a halász legényeket; ígér nekik gazdag nászhozományt: csupa ezüst, ami benne úszik; élő ezüst. Egyszer aztán rázendíti a nászzenét; hej hogy pattog a jég! hej hogy füttyül a szél! A sík jégtükrök darabokra szakad; a kristály mozaik szétbomlik; egy fehér szigeten úszik befelé az elrabolt ifjú legény. Ember meg nem szabadítja őt: a Balaton vízi egyre tovább; a jégsziget összetöredezik alatta: az áldozat fölött összecsap a hullám, s a menyegzői nyoszolya kárpítja összeborul: a jégtorlasz. Odalenn vetve számára az ágy; szép fehér homokból, tarka kavicsokból.

Aztán a melyik vőlegényét nem szereti a szeszélyes tündér, kidobja nagy hamar a partra: „vigyétek! temessétek el!” De a melyiket megszereti, azt eltartogatja keblére szorongatva hetekig, hónapokig, félesztendeig; elviszi magával csoda messziségre: álló víz a hulláma, mégis mérföldeket tevő távolba elbujdosik alatta a megszeretett vőlegény, s mély örvények fenekén, hová napfény le nem hat, alszik menyasszonya keblén.

A Balaton csak a férfiakat válogatja, azok közül is az ifjakat, s az ifjaknak is a javát, szépét.

*

Ez a történet, amit elbeszéltek, ott folyt le a szemünk előtt; egyszerű emberek szavai szöttek össze: el-elpihent, meg-megújult; most már be van fejezve.

Harmadéva a tavaszi nagy viharok alatt a balatonfüredi fűrdő hídját elszakította a hullám. A hosszú faépítményen egész nap keresztül csapkodott a hab: estére leemelte azt cölöpeiről, s a szél vitte azt a habok hátán.

Két cselédje a fürdőintézetnek, két régi hű cseléd, látva a kárt, csónakra kapott, kötelet, horgonyt vitt magával, s utána evezett az elszakított hídnak.

Az egyik kocsis volt, a másik kertész. Mikor már rajta voltak a vízen, akkor tudták meg, hogy nem mesterségük a hajósság.

Széchy Gyula: *Vihar a Balatonon* (Sziklay János: *A Balaton és vidéke*, 1890)

A hullám keresztül kasul csapkodott csónakukon; s egy erős torlat rohamában eltörött a kormánytimon. Ekkor aztán nem tudtak magukon segíteni többé; a szél meg a hab ragadta őket a nádas felé. Onnan lehetetlen kivergődniök.

Nemsokára eltűntek a sűrű nádberekben; s onnan csak segélykiáltásaik hangzottak át a szélzúgáson, hullámcsattogáson.

A nádas gonosz világ a hajósnak. Rosszabb a tengerek sziklájánál. Vékony, hajló, lengedező szálak az ellenségei; egyenként törekeny fű; együtt a legyőzhetlen pokol. A hajós, kit a szél a nád közé vert, nem tudja hasznát venni evezőinek, s a hullám szabadon forgatja csónakját, a nád nem védi ellene. Mikor a csónak felfordul, az elmerülő érzi lábai alatt a földet, melybe a nád gyökerét verte, de nem léphet rajta; homlokát érintik a nádlevelei, a folyondár virágai, de nem kapaszkodhatik beléjük, nem adnak támaszt; hiába tud úszni: nem veheti hasznát, a nád nem engedi; alig néhány ölnyire tőle a part, ki is vergődhetne talán, de nem talál ki: a nád elveszi az eszméletét.

A parton jajveszékelve futkosnak az emberek: férfiak, asszonyok, gyermekek. Egy fiatal legény siet az úszató felé, a vállán két evezővel. Ott táncolnak a hab hátán a tutajhoz kötve a halászcsonakok. Egy darab fából vajt járművek: a nevük „lélekvesztő”.

A legény izmos, derék szál ifjú, kipirult, életteljes arccal, kalapja mellett virágbokréta, sárga violából. Félretolt bőrköténye, a mellé dugott baltája bizonyítja, hogy ácslegény.

A hosszú partsétányon szemközt találkozik egy vele egyívású legénnyel. Ez halavány, sápadt, magas fiú, szelíd arcvonásokkal. Ez a kertészlegény.

– Hová sietsz, Józsi bátyám? – kérdi a kertészlegény; hozzácsatlakozva a sietőhöz.

– Beleugrom egy lélekvesztőbe s megyek az apámat kimenteni. A szél bevverte őket a nádasba: ott felfordulnak. A kertész tud úszni, de az apám nem tud. Hallod, hogy jajgat szegény anyám!

– Ha te is oda találsz veszni, majd még jobban is jajgat.

– Akkor még más is fog sírni értem. De hát megyek. Cseleljünk kalapot pajtás. A tied ócska. Az enyém új. Bokréta is van mellette: a szeretőm adta. Ha odaveszek, neked hagyom a kalapot is, a bokrétát is, az adóját is. Nem sajnálom, ha a tiéd lesz pajtás.

– Csak tartsd meg te a kalapodat – szólt erre a kertészlegény –, ha te mégy, én is megyek veled.

– Hova jönnél, Bandi pajtás? Neked nem apád az, aki ott a nádasban halódik. Szegény özvegy anyád van; két kis testvéred. Te keresed nekik a kenyeret. Eressz magamban.

– Tudod Józsi. Mikor Szadovánál ott hevertem véremben a földön, én is azt mondtam neked: hagj itt magamban, neked mátkád van otthon, fuss el innen. Nem fogadtad meg, válladra vettél, úgy vittél el. Én sem hagylak. Megyünk együtt. Ketten együtt többet érünk. A két parasztleány nem szolt többet, megszoríták egymás kezét, s megosztottak az evezőkön.

A parton kevesen voltak; a helység negyedőrai távolban fekszik a fürdőhelytől. Akik a veszedelmet látták, többnyire gyámoltalan asszonynép; s aki férfi is, drága az élete, mind azt hiszi, hogy elég fiatal még meghalni, s a Balaton haragján nem óhajt Istent kísérteni. Az ég egészen elsötétült már; lomha, ólomszínű fellegek csaknem a habokat érték, amint a szél végigkorbácsolta őket a tó felett, melynek lapja azt az undorító színt vette fel, ami a fagyok kékje, még a pikkelyek sem hiányzottak róla, a hosszú fehér habtorlaszok, mik egymást kergetik nagy harsogva; néhol a felleg a vízbe merőn alászakadt, mint egy fal; ott fekete volt az ég és víz, s a sötét víz és a sötét ég között látszott repülni egy hófehér felhőrongy; mint egy új holt lelke. Kinek volna bátorsága e sötétségbe behatolni?

Morelli Gusztáv: A Balaton völgyében (Vasárnapi Újság, 1875)

Pedig szívrepesztő azt a sikoltozást hallani, a mellyel a parton végtől végigfutkos egy nő: egy feleség, ki férje jaj kiáltásaira felel, s összekulcsolt kezekkel fordul emberekhez, fákhöz, fellegekhez, hullámokhoz: könyörölgjenek rajta! Térdre, arca veti magát, a földön fetreng. Két kezével köveket kap fel a földről s meghajigálja vele a Balatont és megátkozza annak minden cseppjét, hogy száradjon ki s lássa meg a fenekén a fővényt a nap. Azután megint könyörögve fut az emberekhez s rimánkodik nekik, mint a szenteknek és káromolja őket, mint az ördögöket, hogy nem akarnak segíteni.

Egy másik asszony jár nyomában. Egy szegény napszámosnő. Jó, kegyes lélek. Az emelgeti föl a földről, az tartja vissza erőszakkal, hogy a víznek ne rohanjon, az biztatja, ne essék kétségbe, ne átkozódjék: inkább imádkozzék.

– Nem tudok imádkozni!

A napszámosnő engesztelően mondja, hogy majd ő mondja előtte az imádságot.

– Már imádkoztam. Nem hallja azt meg senki. Oh, az uram odavesz! Úgy kiált! Úgy sikolt! És én nem segíthetek rajta. Eressz engem! Megyek érte magam. Keresek egy csónakot.

A napszámosnő erőszakkal tartja vissza az asszonyt.

– Mondja kend utánam: Miatyánk Isten!

A nő két fülére szorítja tenyerét s szeméit lehunyja, hogy ne halljon, ne lásson amíg imádkozik.

– Ámen.

– Ámen – az imádkozás után széttekint égen és vízen. – Hát küld-e már valakit segítségül az Isten?

Már küld...

Az alkonyégen egy pillanatra meghasadt a felhő-kárpit, s a leáldozó napnak viszsugárzata, mint egy óriási tűzvész fénye, mint egy vulkánkitörés ragyogta át a tájat; szemsértő rémvilágítást vetve a szörny alakú felhőkre, a kígyóhátú tóra, a tajtékzó hullámhegyekre, s az égő partokra odaát. A tűzszinben ragyogó hullámhegyek hátán táncol egy lélekvesztő, melyet két ifjú legény hajt a nádas felé.

– Irgalom istene ne hagj el!

A két evező legényben a két asszony saját fiaira ismer.

Most azután a szegény özvegyasszonyon a sor, hogy arccal vesse magát az istenadta földre. Legkedvesebb fia megy ott a halálba.

És az a másik asszony most már nem sikoltoz, nem dühöng, nem átkozódik: elhallgat. – Amíg csupán a férje volt a halálveszélyben, addig jajgatott, kövekkel hajigálta a Balatont, s zaklatta a mennybéli Istent hívogatásával; most, hogy a fiát is ott látja a vészben, megnémul; egy marok demutkavirágot, mit öntudatlan kínjában tépett fel a földről, a magas kőpartról a hullám színére hint, mintha engesztelné, s most ő mondja annak a másik asszonynak:

– Menjünk a templomba, ott imádkozzunk: hallod, szól a harang!

Pedig nem misére hív az, csak az erős vihar kondítja meg néha a kupola tornyában a csengettyüket. Mégis oda kell menni. Nem lehet azt anyának elnézni, hogy hánykódik az a csónak ott a háztető magasságú hullámok közt: el-eltűnik

a vizek völgyeiben; majd megint felemelkedik egy meredek hullámlépcsőn, hogy a csónak belső feneké látszik; egy-egy freccsenő habgerinc keresztül csap rajta: a fehér sirályok ott csapongnak körülötte sikongva.

– Menjünk a templomba!

A templom is ott van a parthoz közel, ámde az zárva van ilyenkor, de hisz a templom küszöbe is jó hely, oda is le lehet térdelni két asszonynak, s a templomajtóhoz is jó megtámasztani az égő homlokot, s ha az ember a templomajtó kilincsét megfogja, azt hiszi: a gondviselést magát tartja fogva.

Nemsokára beszédés zaj, léptek robaja hangzik a tó felől. Különös, érthetetlen zsbaj, mintha öröm és jajszó volna egyszerre. A csoportban, mely a templom felé közelít, az egyik nő megismeri férje alakját. Lucskosan, a nádtól összevézert arccal, a halálközdelemtől kimerülten, de élve közelít az.

A kocsis és a kertész önerejükől kivergődtek a nádasból.

– Hát a fiam? Hol a fiam? – kiált a nő.

Mondják neki, hogy a két legény odaveszett.

– Eredj vissza! – kiált a nő férjét eltaszítva magától. – Hozd vissza a fiamat! Hozd vissza a fiamat!

Megtartotta azt magának a Balaton!

Úgy tesz az: ha egy vén meg egy fiatal között van választása, a vénet elereszti, az ifjat otmarasztja.

A kétségbeesett nő a szegény özvegy ellen fordul fájdalomában.

– Átkozott légy te! Minek erőltettél az imádkozásra? Minek parancsolgatja az ember az Istennek, hogy mit csináljon? Most odavan a fiam!

– Hisz az enyim is odavan – menti magát a szegény özvegy zokogva.

– Mit a te fiad! Mi volt ő az enyémhez? Nem volt ilyen szép fiú, ilyen jó fiú sehol a világon! Nekem ő volt az én királyom, az én szentem!

– Nekem is az volt az enyém.

– Neked még maradt kettő, nekem senkim!

A szegény özvegy aztán odább osont a maga bánatával a zajgó csoport közül. Mit használt már neki minden panasz, siralom? A gyermekét mind nem adja vissza. Otthon még van kettő. Igaz. Egy fiú, még csak kétéves és egy leány, az már négyesztendő. Mikor hazamegy hozzájuk a szegény özvegyasszony, megcsókolja őket, s azt mondja nekik:

– Kedves gyermekeim. Már ezután ne egyetek olyan sok kenyert: oda van a jó kenyérkereső bátyátok, a ki eddig mindenét nekünk adta.

A kis négyéves lány nagy okos ésszel azt felelte erre az anyjának, letörülgetve két kezével annak arcáról a könnyeket:

– Ne búsulj jó anyám. Inkább nem is eszünk már mi több kenyeret. Beérjük mi ezután egy kis burgonyával.

S a két kis gyermek nem kért az anyjától többé kenyeret! A kenyér drága volt akkor.

Igaz történet ez...

A másik anya gyermekének, a délceg ácslegénynek szép menyasszonya volt. Füred helységben, gazdag telkes polgárlánya. A vőlegény szegény kézműves volt, mégis hozzá adták, mert a leány nagyon szerette s a fiú nagyon érdemes volt reá.

Már készültek a lakodalomhoz. A boltosnál meg volt rendelve a fehér atlat a menyasszonyi köntöshöz, csinált virág nászkoszorúhoz, vőfélybokréthához, az asztalosnál készen a diófa a menyegzői ágyhoz, a rektor tanította már a dalárdának a víglakodalmas nótákat, maga a menyasszony saját kezével hímezte az arafátyolt aranyfonállal, fehér selyemmel.

Mikor aztán hozták a hírt, hogy nem vőlegény már a „szívem Józsi,” elvette őt a Balaton (nyugszik is azóta a tó – ni milyen sima a tükre!), akkor a szép Juci elment a boltoshoz, s azt monda neki:

– Most már ne fehér atlatot hozzon, hanem violaszínű gyászt, egy végből nekem gyászruhára, s a kedvesemnek halotti köntösre, koszorút se menyasszonyit, hanem olyat, mely sírkeresztre való.

Aztán elment az asztaloshoz:

– Ne legyen már abból a szép diófából se ágy, se szekrény, hanem legyen belőle szép koporsó és fejfa majd az én szívem számára, ha visszaadja a Balaton.

A rektort is megkérte szépen:

– Ne lakodalmas nótát tanuljanak már be, hanem szebbnél szebb gyászéneket, mikor ki kell kísérni a temetőbe majd az én szívemet.

Aztán ő maga sem tette le a hímzőtűt kezéből, hanem folytatta a hímzést aranyfonállal, fehér selyemmel:

– Menyasszonyi fátyol helyett jó lesz szemfödélnek a szívem számára, majd ha megjön.

A Balaton pedig nem adta vissza a két vőlegényt, sokáig. Már a fürdőidény is eljött. A fürdőhely megtelt idegen úri néppel. A hosszú parti sétány jegyesorai között tarka divatvilág ödöng. S a cifra népcsoport között mindennap reggel, este, ott látni két pór asszonyt, amint nagy sietve járnak végig a parton, s valamit látszanak keresni, várni. Néha összetalálkoznak, s olyankor a haragosabb nő a szelidebbnek heves szemrehányásokat tesz. S ez így megy minden nap. Már három hónapja, hogy a két ifjú elveszett s még nem találták meg hulláikat sehol, pedig mindenütt keresik.

Az a mély és messzetartó gyász, a mi e szegénysorsú embereket a mindennapiságon felül emelé, meghatá az úri nép kedélyét is. Érdeklődtek a szerencsétlenekért, kik úgy tudják érezni szenvedéseiket.

Egy derék jómódú iparos család, melynek nem volt gyermeke, örökbe fogadta a szegény özvegy kis leányát. S az egész község kedvence lett az: a jó kis gyermeket, ki nem akart többé kenyeret kérni az anyjától, hogy meghalt a kenyérkereső bátyja, most már úri hölgyek, kisasszonyok dédelgették, kényeztették, mikor fogadott szülőivel lejött a sétányra, piros ruhában, szalagos kalappal, s úgy hordtak neki cukorbábót, játékszereket, hogy csak öröme legyen. Fogadott szülői is nagyon szerették s mindent kigondoltak, hogy kedvét találják. De nem találták azt.

A lyánka a cukorbábból nem evett, a játékszerrel nem játszott. Odaadta azt az igazi anyjának, aki ott gyomlált, kapált a kertben: vigye haza a szegény kisöccsének...

A hú menyasszonynak is akadt méltó új kérője. Jó birtokú nemes ember. Még szebb, még derekabb ifjú az elveszettnél. Szülői unszolták, hogy menjen hozzá. Igazi szerencse. Szép Juci beleegyezett, de addig nem akarta az eljegyzést, míg a Józsi meg nem kerül, s el nem lesz temetve szépen: ami úgy is lett.

Egy reggel nagy sivalkodásra ébredtünk. Ablakaink éppen a Balaton-parti úszatóra nyílnak. Az egész jelenet ott ment végbe szemünk előtt.

A halászok egy hullát vontak ki a partra.

Csak egyet. A kettő közül egyik már hazajött. De melyik?

Morelli Gusztáv: A Balaton vőlegényei (Vasárnapi Újság, 1875)

A hírre rohanva jött a parton a két anya. Melyiknek a fia érkezett meg? A Balaton mélyében a holtak soká elvannak változatlanul, még hónapok múlva is épek vonásaik.

Hát csak nem az érkezett meg, akire olyan nagy pompával vártak, akinek már készen volt aranyos szemfedője, halotti ruhája, diófa koporsója; hanem megérkezett az özvegyasszony fia, a kire nem várt senki, egyedül az anyja. Hogy rohant ölelni, csókolni hazatért gyermekét szegény özvegyasszony! hogy vette ölébe! hogy szólítja nevén! Egy szóval sem tett neki szemrehányást azért a nagy szívfájdalomért, amit neki okozott: csakhogymár hazajött. Csakhogymár eltemetheti. Most már meg fog nyugodni majd egészen. Hajh de annál nagyobb volt a másik anyának a keserősége. Haraggal, dühvel szólt a néma halotthoz:

– Hogy jöttél egyedül? Hol hagytad a fiamat? Együtt mentetek el. Együtt vesztek el. Hová rejtőztetek? Mondd meg hol a fiam? Mondd meg nekem; mert amíg meg nem monnod, nem hagyok alunni: oda járok a sírodra mindennap, s onnan költelek fel. Hol van az én arany fiam? A te jó pajtásod? Ha vele voltál, te tudod, te mondd meg!

A nő így beszélt hozzá, mintha hinné, hogy fel tudja költetni a halottat. Ezalatt megérkezett a másik fiú menyasszonya is, a szép Juci, őt is ide sietteté az a hír, hogy az egyik legény megérkezett.

Ő is odatért a halott mellé, s ő beszélt hozzá; de szépen, hízelkedő szóval.

– Oh kedves Bandi, jó Bandi, mondd meg, hol hagytad a szívemet? S neked adom az ő koporsóját, szemfedőjét, szép seylem halotti ruháját, ha nekem azt megmondod.

A halottaknak pedig az a szokásuk, hogy nappal mind hallagnak: csak éjjel beszélnek.

Az özvegyasszony elvitte a maga halottját haza Arácsra.

És éjjel álmában felkereste a megtalált ifjút a másik anyát, s feleletet adott neki.

– Ne jársz az én síromra átkozódnival... Megmondom, hol a fiad... Ott fekszik a pajtásom a tihanyi hegy alatt a legmélyebb örvényben, ott kerestessd.

És ugyanakkor a menyasszonyt is meglátogatta álmában, s beszélt vele nagy nyájasan.

– Köszönöm, hogy nekem ígérted jó pajtásom diófa koporsóját, aranyos szemfedőjét, szép atlasz halotti ruháját. Csak tartsd meg az ő számára. Nekem jó lesz négy szál fekete deszka; meg egy pár kapa föld rá: az alatt is alszom. Te kerestessd a hajdani mátkádat a tihanyi hegy alatt, ahol legmélyebb az örvény – ott fekszik – a nehéz baltája az övébe van dugva, az tartja odalenn. Köszöntet általam.

Mi: felvilágosult emberek, nem adunk az álmokra semmit. Két egyező álom csak azt tanúsítja, hogy azonos tárgyról egyenlő kedéllyel töprengett két ember egész nap, s képzelve

Marastoni József rézkarca Benczúr Gyula rajza nyomán. A balatoni halász, 1866 (MNG)

folytatta álmában a nappal kigondolt képtelenségeket. Mert hisz az képtelenség, hogy aki a balatonfüredi nádasban elmerült, az álló tó vize alatt az átelleni tihanyi fokig eltévedhessen. Fogadásból úszónak is nagy út volna az. Hanem az együgyű emberek nem szégyelltek az álomlátásuk után megindulni, s a tihanyi örvény fenekén, tizöles víz alatt megtalálták a másik habvőlegény testét, fehér csigahéjakkal félig eltemetve. Nehéz baltája az övébe volt dugva. Pusztá véletlen ez.

A két ifjú temetése egy napon ment végbe; az egyik Füreden, a másik Arácsra. Ámde az özvegyasszony fiának a temetése sem maradt pompában a gazdag menyasszony vőlegényéé mögött. Az arácsi leányok nem engedték, hogy négy szál fekete deszka legyen a Balaton vőlegényének örök ágya. Felszabtak számára selymet, patyolatot, köntösnek, szemfödélnek, s köröskörül beaggatták koporsóját élő virágkoszorúkkal, úgy vitték ki vállakon, s teleültették sírját virággal. Sokáig volt e kettős temetés a fürdőidény közbeszédének tárgya. Az idény végén aztán a fürdővendégek azzal a megnyugtató tudattal hagyták oda a helyet, hogy az érzékeny történet jó befejezést talál. A kis Mariska elmegy fogadott szülőivel s lesz belőle majd úri kisasszony; szép Juci pedig férjhez megy nemes úrhoz, s lesz belőle nemzeti asszony. Megérdemlik.

A másik évben, midőn újra meglátogattuk a füredi fürdőt, a csodaszép Balatont, kérdezősködtünk, hogy mi történt azóta? A kis árva lánynak csak nem jött meg a kedve fogadott szülőinél. Egyszer azt mondta nekik:

– Nem maradok én itt magoknál, jó gazdaguraknál: megyek én haza az én szegény anyámhoz.

Szép Juci is egyre hervadt, beteges lett: mikor a fájától való falevéllal együtt neki is válni kellett volna szülőtte földétől, s menni új urával annak hazájába: azt mondta, jól sejtve:

– Nem megyek én veled, jó vőlegényemmel, megyek én haza a régi kedvesemhez.

Már otthon is vannak.

Garda énekszóval

BOGOS ZSUZSANNA

„Sok szép tájékát bejártam hazámnak; voltam az Alföld végtelen rónáin, álltam a székely havasok csúcsain: de mindeniknél jobban megragadott a Balaton-vidék” – írja *A magyar Tempevölgy* című írásában Jókai Mór. A folytatásból kiderül: ha az Alföld az édesanya, Erdély a csábító, akkor a Balaton a bájos menyasszony: „mentől tovább nézzük, annál szebbnek látjuk, s bár nevéssenek ki érte, én azt mondom, hogy az egész táj mosolyog!” Jókai több évtizedig szerelmese volt ennek a mosolynak.

Évek óta a fürdőhely gyakori és közkedvelt vendégei közé tartozott már, amikor 1867-ben megvásárolta füredi telkét. A helyszínt a település fürdőorvosa (és egyúttal Jókai sógora) Huray István javasolta, mert Balatonfüred levegőjétől és savanyúvizétől várták a nagy mesemondó hörghurutból való gyógyulását. Jókai az írást persze itt sem szüneteltette, óriási munkabírása legyőzte a pihenési kedvet: *Az arany ember* vagy az *Életképekben* megjelent *Balatonfüredi levelek* jól mutatják a táj ihlető erejét. De azért jutott idő a kikapcsolódásra is, a család hajókázott, társaságba járt, és ha Jókai magányra vágyott, visszavonult kertjébe, vagy esténként a csillagokat vizsgálta – csupán az úszást hagyta ki, ehhez ugyanis nem értett. Bár 1890-ben eladta birtokát (felesége halála után nem látta értelmét a nagy háznak), kapcsolata sosem szűnt meg a Balatonnal, második feleségével, Nagy Bellával is ellátogattak a tóhoz. Sokakat megbabonázott a 19. században ez a vidék, külföldi utazók, a magyar művészvilág és a társasági élet jeles alakjai egyaránt rajongtak a Balatonért. Telente korcsolyáztak és fakutyáztak, a jó idő beköszöntével pedig egymást érték a jobbnál jobb programok: Füreden például színház, komolyzenei koncertek, az Anna-bál és az 1884-ben alakult vitorlás egyesület hívogatta a nyaralókat, emellett pedig egy-egy villa tulajdonosa is gyakran hívott magához társaságot. Ami Jókaiék balatoni nyaralásait illeti, erről Váli Mari mesél az utókornak. Ő az író Eszter nevű testvérének volt lánya, s bár kezdetben festőnőnek készült, mégis a megszokott életpályát választotta: hozzámént egy református lelkészhez, majd férje korai halála után unalmas hétköznapijait különböző roko-

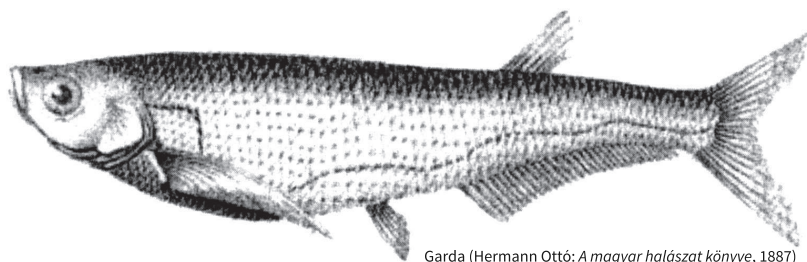
Laborfalvi Róza és Jókai Mór, Balatonfüred, 1873 (Országos Széchényi Könyvtár)

nainál töltötte. Sokszor megfordult így Jókaiéknál, ezzel kapcsolatos emlékeit pedig később papírra vetette. Innen tudjuk például, hogy az író neje, Laborfalvi Róza, aki kiváló szakácsnő volt, füredi villájuk berlini látogatóját hiába kínálta túrós csuszával. A német vendég ellenben rajongott a rizzsel felszolgált paprikás csirkéért és élvezhetőnek találta a birkagulyást, legjobban azonban mégis a balatoni halakat kedvelte. S innen Váli Mari máris tovább kalandozik egy másik emlékéhez: „van ugyanis a Balatonnak a fogason és a süllőn kívül még

egy másol nem tenyésző halspecialitása, a garda. Olyanforma halacska ez, mint a hering, csakhogy sokkal hosszabb, és rendkívül ízletes falat, még a pisztráng sem vetekedhetik vele” – írja. Hasonló elragadtatásba került vizeink legjobb ismerője, Herman Ottó is, szerinte az ezüstös halak közül ez a legragyogóbb. A gargya, balatoni hering és kaszakeszeg nevekkkel is illetett állat eredetileg az év egy részében a tengerben élt és csak a szaporodás idejére vándorolt édesvízhez, ám végül ott is ragadt, s így lett a magyar tengernek tengeri hala. Fogása nagy esemény volt, pontos koreográfiával. Egy ember már hajnalban felvonult őrhelyére, ahonnan leste a vizet: a garda ősszel nagy rajokban úszik, az elsötétedő víz pedig messziről észrevehetően jelzi irányukat. A látottakról az őrszem előre megbeszélte jelzésekkel értesítette a hajón

Látott hal (Hermann Ottó: *A magyar halászat könyve*, 1887)

Garda (Hermann Ottó: *A magyar halászat könyve*, 1887)

Bernáth Aurél: *Halak*, 1947 (Fotó: Virág Judit Galéria)

várázó halászokat, akik az ízletes húsú halból siker esetén akár száz mázsányit is kifogtak. Mivel jelentős mennyiségről volt szó, az is előfordult, hogy a figyelő előre megállapodott egy csoporttal, akiket jó irányba terelt titkos jelzésekkel, míg másokat szándékosan félrevezetett, hogy azok messze kerüljenek a halaktól. Váli Mari leírása szintén jól érzékelteti a garda fontosságát: „volt nagy szüretük a Balaton-parti szegény halászoknak, de abba is hagytak ám minden dolgot, ha tudomásukra jutott, hogy jön a garda, még a pap prédikációját sem hallgatták végig, ha az a hír a templomban érte őket.” Az óriási zsákmányból nagy lakomákat csaptak a Balatonon nyaralók, Jókaiék pedig egy alkalommal Móroczka Kálmánhoz voltak hivatalosak egy ilyen vacsorára. A vendéglátóról szintén egy füredi telektulajdonos, Eötvös Károly is megemlékezett, hiszen diákkora óta barátja volt Móroczának és az ő lovasi birtokán írta meg *A nagy per c.* művének harmadik kötetét. Innen tudjuk, hogy Jókaiék házigazdája „szereti szőlejét és nemes borait, s szíves barátsággal látja el látogatóit. [...] Királynak való ez a hely. [...] A táj határát balról elzárja az alsó-örsi Somlyó hegye s maga a falu fehér egyházával s lakóházaival. Lent a parton a fürdőtelep nyaralói és tornyos hajlékai. Előttünk a Balaton, de túlsó partja messze, alig láthatni ködbe vesző vonalát. Itt legszelebb a víz. Jobbról, napnyugatról Tihany felszigete a határ. A látópont

magas, alattunk fekszik az egész világ, a közelben is tíz faluval, száz úri nyaralóval s ezer szőlőhegyi fehér hajlékkal. Mind vár, mind hí, mind mosolygó arcra ajánlja barátságát. S népe is olyan a tájnak, mint maga. Szíves, vidám és magyar” – olvashatjuk a *Balaton utazás*ban. A gardázásra egész pontosan a Jókai- és Éczy-villák előtt elterülő tisztáson került sor, melynek már sütése is látványosság volt a Pestről érkező vendégeknek. „Elüt más halak elkészítésének módjától, ugyanis mikor a gardát ragyogó apró pikkelyeitől és belső részeitől megtisztítják, deszkára fektetik, s mindkét oldalán egész a gerinccsontig ható ötven-ötven

vágást tesznek (ez a sűrű bevagdolás arra szolgál, hogy a halacska minden szálkája úgy el legyen aprózva, hogy evés közben észre se vehesse az ember azok létezését), az így bevagdalt, száz vágással ellátott halak oldalai azután jó édes paprikával kevert sóval bedörzsölendők, s akkor egy felhasogatott fazsindelyből hegyesre faragott kis nyársat, a »cserepcsíkot« a hal száján keresztül úgy nyársalják fel, hogy a hegyes vége a hal farkánál valamivel hosszabban kiálljon, úgy, hogy ott meg lehessen fogni ezt a fácskát. A hal feje oldalán pedig még hosszabb darabnak kell kimaradni a cserepcsíkból, hogy annál fogva a sütni való halat oda lehessen tűzni a parázs mellé” – írja Váli Mari. Ha megsült a garda, felvették a botot, a vendégek pedig arról csipegették le a hal immár füstös ízű húsát, mellé puha cipót ettek és Móroczka balatoni borát itták: egyszerűségében volt ínycsakoma ez. A társaság a földön ülve falatozott a természetben, egyedül Jókai felesége vágyott nagyobb kényelemre, ő lehozott néhány padot a villájuk előtti kertből. Egészen idillien folyt a vacsorázás, mikor megjelent Jókaiék kutyája is, és persze rögtön megpróbált ellopni néhány falatot – Móroczka Károly azonban durván elzavarta, amivel kivívta Laborfalvi Róza haragját. A társaság ebből persze nem sokat érzékelt, evés után már jókedvűen nótáztak (ebből, ahogy Váli írja, „Jókai Mór hangja kicsengett”). Mégis távoznuk kellett: „Róza néni kedvét azonban annyira megrontotta a kutyáján esett sérelem, hogy nem engedte sokáig élveznünk ezt a páratlan hangversenyt; fáradtnak állítva magát, hazaindult, természetesen minden hozzátartozóival” – zárul az unokahúg visszaemlékezése.

Halsütés a Balaton partján (Juhász Gyula és Dr. Porián Erzsébet gyűjteményéből)

„...a Balaton-vidék egy bájos menyasszony”

Jókai Mór Balatonfüreden második házassága idején

BARANYAI ZSOLT

Az alcím láttán talán arra gondol a kedves olvasó, hogy Balatonfüreden ismerkedett meg Jókai második feleségével, Nagy Bellával, vagy hogy itt kötöttek házasságot. Egyik sem itt történt, Fürednek mégis köze van a 75 éves író és a mindössze húsz éves, karrierjének kapujában álló fiatal színésznő házasságához: 1899. augusztus közepén egy füredi séta során kérte meg az író a lány kezét. Augusztus elején felvetette Bellának, hogy ő korábbi szokásához híven idén is szeretne lemenni Füredre, s szívesen látná, ha Bella és az édesanyja is vele tartana. Bella naplójában megvallja, anyja eleinte megpróbálta lebeszélni őt erről a „közös családi” nyaralásról, mintegy előre sejtve, hogy az ilyesmi nincs következmények nélkül, s inkább menjen hozzá egy ügyvédhez, aki szolid polgári megélhetést biztosít majd számára, mint egy olyan híres íróhoz, mint Jókai Mór. Bella nem kis habozás után végül is döntött, s elfogadva az író meghívását, leutaztak Füredre. Jókai ez évben augusztus 5–19. között tartózkodott Füreden, akkor történt az említett leánykérés, amit az író akarata szerint mindkettejük jól felfogott érdekében titokban tartottak.

Jókai füredi írásaiban állandóan visszatérő motívum, hogy nemcsak a táj szépsége csábítja, hanem a társasági élet is. „Balatonfüred parkjában víg magyar zene hangzik az érkező elé; míg az est ködében kékellő Tihany kettős tornya felől, anda ringással hangzik át az esteli imára buzdító harangszó. Amint Balatonfüreden a kocsiról le szálltál, egyszerre otthon vagy. Ha magyar ember vagy, lehetetlen, hogy ott az első percben ismerősödre ne találj...” – örökíti meg első füredi benyomását *A magyar Tempevölgy* című, először 1858-ban publikált útleírásában. Erre mintegy rímelt Bella negyven évvel későbbi élménye, melyet visszaemlékezésében örökít meg. Elbeszéli, milyen sok kedves ismerőssel találkoztak partii sétáik során, s hogy Jókai megismertette Blaha Lujzával, aki „kedves és barátságos volt” hozzá. Addig, amíg a környék sajtója meg nem szellőztette, hogy Jókai házasodni készül. Bella naiv csodálkozással ütközik meg, hogy ezek után Blaha Lujza, meglátva őt az utcán, elfordult tőle, s többé szóba sem állt vele. A hír aztán tovább terjedt, a budapesti *Magyar Estilap* augusztus 23-i számában *Jókai Mór házasodik* címen a fővárosban is elterjedt Jókai házasodásának terve. Olaj volt a tűzre, hogy a

Jókai Mór (Fotó: Fortepan/SK)

Jókai hívének számító ifjú titán, Bródy Sándor egy cáfoló írást tett közzé saját lapjában. Örök szabály: ha egy hírt cáfolnak, tartani lehet annak igazságtartalmától. Sejtethető, hogy a leánykérés nem marad titokban, s a házasságig még ki tudja, milyen akadályok jöhetnek közbe, s főleg, kinek a részéről.

Az életmű és az életút nehezen választható széjjel; Jókai esetében különösen, hisz tucatjával keringenek anekdoták arról, hogy az olvasók azt hitték valamelyik történetéről, hogy csak fikció, pedig valóban megtörtént és fordítva. *Öreg ember nem vén ember* című regényében (1889 januárja és 1899 februárja között írta) az író eljátszik az öregkori házasság gondolatával. Az alcíme szerint – *Képzelt regény négy részben* – négy történetet mesél el, kicsit a „mi lenne, ha...” sémájával eljátszadozva: mi lenne, ha egy megözvegyült öregember újra megnősülne. Sikerkönyv lett belőle, de az ismerősök, s főleg az őt jól ismerő rokonok, kezdtek aggódni, hátha az írói képzelet nem marad meg a fikció világában.

Ha valaki netán különös érdeklődést mutat irodalmi házasságok botránykrónikái iránt, nem kell feltétlenül a világ-irodalom nagy alakjainak életrajzában kutakodnia, a magyar irodalomban is talál bőségesen példát. Jókainak mindkét házassága heves elutasításra talált

Than László: Tihany Balatonfüredről

közvetlen környezete részéről, a második esetben pedig a sajtónak köszönhetően országos méretű botrány kerekedett belőle. S ha már a 19. század magyar irodalmánál tartunk, Jósika Miklós, Madách Imre és a „feleségek feleségének”, Szendrey Júliának második házassága sem volt botrányoktól mentes.

Jókainak Nagy (eredeti nevén Grosz) Bellával, a fiatal színésznővel kötött házassága tipikus bulvártéma. A Jókaiért rajongó, s az író életrajzát megíró Mikszáth a tőle megszokott tömör retorikái fordulattal így nyilatkozik e frigyről: „Mostani nősülése éppolyan abnormis, mint az ötvenegy év előtti. Akkor ő volt túlságosan fiatal a feleségéhez, most a felesége (húsz éves leány) volt túlságosan fiatal hozzá.” Látható, hogy a kétszer nősülő, de sorsát a második esetben is ugyanazzal az asszonnyal összekötő, (ekkor már pályája csúcán, de élete alkonyán járó) Mikszáth emberismerete és saját tapasztalata alapján nem találja természetesnek az ilyen agkori fellángolásból kötött házasságot. „...az érzések feltartóztatlanul visszaviszik az embert a gyermekkorba s ebben a visszafelé való útjában igen természetesen végigmegy ifjúkorán is, útközben hát szerelmes is lesz és ha jól nem vigyáznak rá, megházasodik...” – írja ugyanott. Ebben a véleményben kimondatlanul is benne van, hogy Mikszáth, ha maradéktalanul nem is adott hitelt a Jókaiék botrányos házasságáról szóló pletykáknak, megengedő abban a tekintetben, hogy ezek egyáltalán szárnyra kaphattak, hisz egy ilyen nagy kor-, vagyoni és presztízskülönbséggel kötött házasságban benne rejlik ennek a lehetősége.

Ha a botrányra akarnánk kihegyezni a nemzete által körülrajongott író és a sikerekre, anyagi jólétre vágyó pályakezdő színésznő történetét, valószínűleg olyan mozzanatok emelnénk ki elsősorban, amelyek erre utalnak. Állítólag Jókai nem is egyszer fenyegetőzött az öngyilkossággal, sőt egyszer meg is kísérelte; szökni próbált a felesége által rázárt so-

bából Erzsébet körüli lakásukban. Jókai utolsó balatoni tartózkodása során is hasonló dolog történt. Amikor az író a Grosz-családdal Siófokon nyaralt 1903. június 5. és augusztus 28. között, Bella többször rázárta az íróra szobája ajtaját, s annak be kellett érnie a szoba ablakából elétáruuló látvánnyal. Fényes László újságíró szemtanúként állítja, hogy együtt utazott Jókaiékkal Fiuméből Budapestre, s látta, hogy a hálófülkében Jókai a sarokban kucorog, a nála fiatalabb anyós pedig a pamlagon végignyúlik „cipője talpát Jókainak támasztván”. Fényes László Jókaiéknál szolgáló cselédek is megszólaltat, akik, mint kiderül, a Jókai-rokonság felbérelt kémei, s az a feladatuk, hogy terhelő bizonyítékokat szedjenek össze arról, hogyan bánik a Grosz-család az agg íróval. E vallomások szavahihetősége nem teljesen megbízható, de közös bennük, hogy Groszék arrogáns módon beszéltek Jókaiával, sokszor megalázták, egyikük szerint Bella vén trotlinak nevezte, sőt le is köpte. Jókai „házassági botránya” azonban korábban kezdődött, a rokonok közbelépésével, akik mindenáron meg akarták akadályozni, hogy feleségül vegye Bellát. A legfőbb kifogás az volt, hogy szegény zsidó családból származik, s túl fiatal az íróhoz. Bella származása különösen Hegedűséknek nem tetszett (Hegedűs Sándor az író unokahúgát, Jókay Jolánt vette feleségül), féltették, hogy ártani fog a kapcsolat a férj miniszteri karrierjének. Más okok motiválták Fesztyéket, akikkel együtt lakott Jókai a Bajza utcai villában. Feszty Árpádné Jókai Róza az író első feleségének, Laborfalvy Rózának a törvénytelen unokája (apja nem akarja: Gróf Andrássy Gyula, volt miniszterelnök, a Monarchia külügyminisztere), akit az író adoptált. Fesztyéknek létrdekük volt, hogy a „családi vagyon” majd rájuk szálljon, nem akartak egy új asszonnyal osztozni az örökségen. A Feszty-rokonság (akik Laborfalvy Róza révén kerültek családi kapcsolatba az íróval), s a Jókai testvérei révén rokon Hegedűs-, Vály- és Ihász-család összefogott a házasság megakadályozása érdekében, még azt is előkészítették, hogy orvosi jóváhagyással nem beszámíthatónak nyilvánítják. Jókai erre rájött, és a *Házasságom története s a Hegedűs családhoz való viszonyom* című, 1901-es keletkezésű feljegyzésében így ír: „A fölött tanácskoznak, hogy lehetne engem az utolsó órában erőhatalommal elszakítani menyasszonyomtól s mint örültet, a bolondok házába csukatni.”

Mindezzel szembeállítható, hogy mit vallott Jókai írásaiban saját házasságáról. Hozzá tartozói előtt minden körülmények között védelmébe veszi feleségét. Ihász Lajosnak, aki Jókay Károly másik lányának, Etelkának a férje, levélben például ezt írja: „Az én Bellám mintaképe a hűséges hitves társaknak, s én meg tudom őt becsülni.” Meggyőződése, hogy ha a Jókay-rokonság megismerné az új feleségét, megszeretné. Többször is tesz kísérletet arra, hogy összejöjjenek, de – főleg Hegedűsék részéről – nyílt és rideg visszautasításban van része. A nyilvánosságnak szánt vallomásokban ugyan a lovagias és tapintatos férj és az őt rajongva szerető hitves képe tárul elénk, de tekinthető-e pusztán a nyilvánosság megtévesztésének azok a versek, amelyeket feleségéhez írt? Álljon itt ezekből két idézet:

„Gondoskodott rólam az én jó teremtmő,
Ott áll oldalamon az én őrző nemtőm.” 77 (*Himnuszféle*)

„Addig maradhatok, míg boldognak látlak,
Mint éltető napom, egemen imádlak.” (*Bellához*)

Irodalomtörténészek rámutattak, hogy az író házasságkötése után – vagyis már a 20. században – keletkezett regényeiben (mert ekkor is általában a szokott munkatempójában dolgozott) számos olyan motívum található, amely a Bellával kötött házasságból került be a művekbe. Nem lehet nem allegorikusan értelmezni 1902-es kuruc kori történelmi regényének címét: *Egetvivő asszonyszív*, amely a hősiessé asszonyi helytállás apoteózisa. Láng József közreadta Nagy Bella fennmaradt *Emlékiratait*, ennek lapjain természetesen egy boldog és kiegyensúlyozott házasságba nyerünk betekintést. Bella felsorolja, ki mindenkit láttak otthonukban vendégül, nagyon impozáns a lista, járt náluk Walter Crane, a szecesszió kiváló angol iparművésze, a neves dán író és esztéta, Georg Brandes, a világhírű táncosnő, Isadora Duncan, s gyakori vendég az egyébként Párizsban élő Türr István tábornok, Jókai jó barátja még a szabadságharc idejéből. (A képhez hozzátartozik, hogy amikor az 1900-as párizsi

Mészöly Géza: Balaton a badacsonyi heggyel (Fotó: Virág Judit Galéria)

világkiállításra kiutazó Jókai-házaspárt Zola meghívja egy teára, Bella migrénje miatt lemondják a meghívást, ugyanakkor Loubet francia köztársasági elnök meghívásának eleget tesznek!

Az író és Nagy Bella megismerkedése leginkább Bella emlékiratai alapján rekonstruálható, de ahogy az életrajzi narratíváknál elő szokott fordulni, már magának az első találkozásnak is két verziója van, bár a kettő nem zárja ki teljesen egymást. Ez nem is csak az utólagos, szándékos torzítás számlájára írható, inkább a „megszépsítő messzeség” játszik szerepet benne. Az emlékirat szerint Bella, szegény lány lévén, valami kereső foglalkozást óhajtván magának, gyerekkori álmának megvalósításába kezdvén, beiratkozott Rákosi Szidi színházodájába ingyenes növendéknek. A következő szemeszterben azonban Rákosi Szidi már nem tudta ingyenesen oktatni, közölte vele, teremtsd elő a tandíjat, vagy szerezzon mecénást magának. Az ő ajánlatára fordult Jókaihoz, aki verseket szavaltatott vele, s valósággal beleszeretett a hangjába. Egyre többször járt fel Jókaihoz szavalni, Jókai pedig szinte minden fellépésén ott volt. A korabeli kritikák szerint sikert aratott a vizsgálódásával, ahol *Elektrát* játszotta. A kor leghíresebb Elektrája Jászai Mari volt, állítólag maga Jászai is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott Bella alakításáról. Most már nem egyedül Jókai pártfogásán múlt a színészi karrier – vagy csak annyiban, amennyiben a házasság lassan véget vetett a színpadi fellépéseknek. Egy kínos pozsonyi incidens után (ahol a Jókay-rokonság Pestről Pozsonyba utaztatott felbérelt fiatalokat, hogy kifütyüljék Bellát), jobbnak látta visszavonulni.

1899. szept. 16-án kötöttek házasságot Budapesten, de a házasság terve, mint láttuk, Füreden született meg. Mivel a sajtó megszéllőztette az író házassági tervét, megindult az ellendrukker rokonok intrikáinak áradata. Hogy pontosan mi és mennyi az igazság, talán sohasem tudjuk meg. Az is bizonyos, hogy nem pusztán légből kapottak a Bellát ért vádak. Valószínű, hogy a Jókaival a Bajza utcában egy fedél alatt élő Feszty házaspárnak az író egzisztenciáját veszélyeztető pazarló életmódja, az első felesége halála után „elárvult” és támaszra váró idősödő emberrel szemben tanúsított közömbös magatartása is közrejátszott abban, hogy Jókai menekülni igyekezett ebből a környezetből. Lehet igaza Fényes Lászlónak (aki egyébként, mint láttuk, minden létező rágalmat összeszedett és megjelentetett Bella ellen), amikor ezt írja: „Vajjon Jókai Mór nagyságának, emléke nemességének árt-e az, hogy megírják róla: nem boldog volt, csak kereste a boldogságot és szenvedett?”

Talán nem véletlen, hogy Bella kezének megkérésére Füreden került sor. Jókai „legkedvesebb” regénye is Füreden született (*Az arany ember*), s három „szerelme” is Füredhez fűzte: feleségével annak 1886-ban bekövetkezett haláláig másfél évtizeden át minden nyarat itt töltött a saját villájában; ide kötötte *Az arany ember* Noémijét ihlető Lukanicis Otilia-szerelme, s végül itt fogant meg második házasságának terve. Az irodalomtörténet feljegyzi, hogy Jókai 32 éves korában, 1857-ben járt először Füreden, s ekkor a Kisfaludy-gőzöson elhajózott egészen Keszthelyig, életre szóló tájélményrel gazdagodva e hajóút során. Ezután is gyakran, minden évben legalább egyszer megfordult itt, ugyanis a füredi fürdőorvos, Dr. Huray István a sógora volt. Nyilván köze lehetett neki is abban, hogy a 60-as évek végén megérlelődött Jókaiában a terv, hogy telket vásároljon Füreden. A ma is álló és irodalmi emlékhelyként szolgáló gyö-

nyörű Jókai-villa 1870-re épült fel. Jókai ezután 20 nyarat egymás után itt töltött, bár Laborfalvy Róza halála után már nem szívesen tartózkodott egyedül a házban, üresnek érezte, míg végül el is adta.

Fürednek azonban nem intett végleg búcsút, tanúsítja ezt a Bellával kötött házassága. Egyesek szerint Bellával mindössze kétszer járt Füreden, az egyik a leánykérés 1899 augusztusában, a másik 1903 nyarán lehetett, siófoki nyaralásuk során. Füredre Pestről amúgy is csak Siófokon keresztül lehetett eljutni, a Déli Vasút nagykanizsai vonala levitt Siófokra, onnan pedig hajóval lehetett átmenni Füredre. (Egy ilyen hajóút alkalmából a háborgó Balatonon keresztül született meg *Az arany ember* alapeszméje.) Miért csak kétszer? Nászútra Olaszországba mentek, a következő két telet Abbáziában töltötték, majd az író életének utolsó telét Nizzában. Jókainak biztosan jót tett a mediterrán klíma. De jót tett ifjú feleségének, a vejenél jóval fiatalabb anyósának és Bella testvéreinek is...

Jókai három szerelméről beszéltünk, pedig volt egy negyedik is: a Balaton. Ha nem a szerkesztőségekben, nem otthoni írószobájában vagy a képviselőházban tartózkodott, élete nagy részét a természet közelében, saját kertjeiben töltötte: a svábhegyi villa saját oltású rózsáiról volt híres, s valami hasonlót akart meghonosítani füredi villájának kertjében is. A svábhegyi házat mindvégig megtartotta. De ha elvagyódott onnan, mindig a Balatonhoz, Füredre húzta a szíve. „Egyfelől az édeni táj, másfelől a tündéri tó – olyan fonséges, oly megragadó látvány. Ha ez külföldön volna, magyar emberek seregestől vándorolnának ezt látni s azóta száz útleírás jelent volna meg fölöle lelkesült utazóktól.” Jókai figyelmeztetése ma is időszerű!

Jókai Mór és Nagy Bella, 1900 k. (PIM Művészeti Tár)

„Külsőleg mintha semmi sem változott volna”

Az első világháború motívuma balatoni tárgyú írásokban

KATONA CSABA

A Balatonfüredi Hírlap 1914. augusztus 16-i számában gúnyvers jelent meg, amely Montenegró háborúba lépését szándékozott nevetségessé tenni:

*Nevess, világ, ha-ha-ha
Hadat üzent Nikita!
Kilenc korpás meg van töltve,
A csordámat hajtsák össze.*

*Hátul menjen Gyorgye úrfi,
Hogy majd elől tudjon futni.
Nevess, világ, ha-ha-ha
Hadat üzent Nikita!*

*Hol az ágyú, hol a puska?
Majd lesz, hogy ha küld apuska.
Ha nem is küld, mi kiállunk,
Hisz úgyis csak kiabálunk.*

*Kertek alatt kutya ugat,
Hitvány tacskó fűgét mutat,
De ki vetne ügyet erre,
Nikitának teljék kedve.*

*Gyorgye, Sándor, vigyázzatok,
Erős legyen a lábatok,
S ha lezajlott a nagy csata,
Fődolog a tiszta ruha.
Nevess, világ, ha-ha-ha
Hadat üzent Nikita!*

A fenti, nem éppen veretes irodalmi alkotást csupán afféle bevezetőnek szántam az első világháború balatoni irodalmát tárgyaló jelen rövid írásba. Mindjárt az elején fel kell tenni a kérdést, hogy vajon van-e egyáltalán olyan irodalom, amely éppúgy balatoni, mint ahogy háborús, hiszen a világégés közvetlenül nem érintette a magyar tenger vidékét.

Ennek ellenére a válasz igen, elsősorban pedig Krúdy Gyula írásai táján érdemes keresgélni. Krúdy, a Balaton 19. századi legendáriumának egyik megteremtője számos írásában örökítette meg talán legkedvesebb tóparti helyszínét, Balatonfüredet. Sajátos mikrovilágot álmódott ide, egyfajta írói tükrét annak a békebeli fürdőéletnek, amely egykor karakteresen jellemezte e tájat. Különösen sok füredi tárgyú írása jelent meg az utolsó békeévben, 1913-ban: *Krinolin, Cylinder, A silbak, Esti órák, Őszi fuvola*.

Bernath Aurélien: Balatonfüred, 1914 (Fotó: Pintér Aukciósház)

Ezekhez csatlakozott aztán két másik írás 1914-ből: a *Holdas este Füreden* és a *Tivoli* – nem mintha az ezt követő években nem nyúlt volna a füredi témához. Nem olyan meglepő ez, hiszen lánya, Krúdy Zsuzsa tanúsága szerint 1914-ben, 1915-ben, 1916-ban és 1917-ben Siófokon, illetve Kisúrsón töltötte nyarai egy részét. De 1915-től Krúdy nosztalgikus, a régi, 19. századi időket sirató cinikus/romantikus hangütése újabb elemmel bővült: az első világháború élményével, ami további balatoni írásait végképp felruházta az elvesztett illúziók, a soha nem létező, de visszasírt mesészerű múlt utáni nosztalgiával. Praznovszky Mihályt idézve: „Ez a Füred már nem az a Füred. Ez a Magyarország már nem az a Magyarország. Ha létezett is Szindbád-világ, az 1918 után mindörökre elveszett.”

Krúdynek a *Nyárutó a primásnál* (1915) című írása a füredi villájában 1915. szeptember 3-án elhalálozó volt (tisztjéről lemondott) esztergomi érsekről, Vaszary Kolosról emlékezik meg, de a háború motívuma, pontosabban az erőszakos harctéri halál témája sajátos párhuzamot kínál az idős főpap csendes elmúlásával összevetve. „Manapság a háborúban már nincs is neve a halálnak” – írja Krúdy arra célozva, hogy a háborúban olcsó az emberélet. A harcok előtti idők mozdulatlanságát szinte megtestesíti a hercegprímás, akinek emberi jellemvonásai felolvadtak az általa viselt tisztség ránehezülő súlya alatt: „Mintha sosem érintette volna primási sarujával a földet, egy eszményi és egyházi gondolatnak volt az élő megvalósulása, anélkül, hogy egy mozdulattal vagy egy

Ezekhez csatlakozott aztán két másik írás 1914-ből: a *Holdas este Füreden* és a *Tivoli* – nem mintha az ezt követő években nem nyúlt volna a füredi témához. Nem olyan meglepő ez, hiszen lánya, Krúdy Zsuzsa tanúsága szerint 1914-ben, 1915-ben, 1916-ban és 1917-ben Siófokon, illetve Kisúrsón töltötte nya-

Vaszary János: Vaszary Kolos képmása, 1892 (Magyar Bencés Kongregáció Pannonhalmi Főapátság gyűjteménye)

hanggal jelt adott volna arról, hogy ismeri azt az életet, kort és embereket, amelyben ő élt. Ő volt az az ember, akiről sohasem tudtuk, hogy mit gondol, érez, mivel tölti napjait.” A novella szerint lelke útnak indul a másik világba, de az illúzió e ponton szilánkokra hull, az utolsó mondat pedig szinte nyersen csattan az írás végén: „Elgondolni sem lehet, hogy a másvilágra tolongó lelkek mostanság utat nyitnak-e a bíboros fehér lelkének? Most a közlegények, a hősök mennek előre a csodálatos országba. Az egyháznak csak annyi ideje van, hogy gyors áment mondjon az áldottlábúak után.”

Az *Anna-bál 1916-ban* című novella (1916) is az ímént megidézett álomvilágba pillant vissza. Krúdy sajátos felütéssel kezdi írását: megrója azokat az embereket, akiknek szokásuk, hogy a színházban elhagyják a páholyt, mielőtt vége lenne a darabnak. Ennek hosszabb fejtegetése után éles váltással a háború témáját veszi elő: „Ám a mostani nagy színjáték utolsó felvonása elől nem távozhatik el a legunottabb páholybérlő sem.” A novella egy tavon ringó csónak képét idézi, amelynek idilljét mennydörgés zavarja meg: „Egy tűzérési gyakorlótér van valamerre, ott próbálják meg az új ágyúkat. A tompa dörrenés, amely a szelídséget, békét és józú- emlékezést lehető dombok mögött felhangzik, jelenti, hogy a szemhatáron túl még mindig a vasszekeres hadiélet dörög tova gigási kerekeken, és az országútról vaskesztyűs lovagok félreparancsolják a jámbor vásárosok tulipánládás kocsijait, a mozgó komédiásházakat és az enyhe batárokat, amelyekben széplelkű férfiak és nemesszívű honleányok utaztak az Anna-bálra.” A Balaton egyfajta színpadként jelenik meg az írásban, az „előadás” pedig (a tó, a vitorlás, a békés környezet) a reménynek, a boldog, háború nélküli élet reményének hordozója: „hogy a hazatérők megtanulják az itthoni arcokról ismét a mosolygást, a dalt, az életszerelmet ... Hogy legyen egy szív Magyarországon, amely az új földalakulás tűzhányós, földrengéses, tengeráradásos idején is meghallja, hogy mit mond a bolond szélkialtómadár a nádasban: Őszre vége van... A nyárnak vagy a háborúnak? Ki tudná?” Az írás nem éppen szívderítő gondolattal zárul: „Ez évben üresen marad a báli névsor belseje a Hölgyfutárban.”

Az *Egy néma ország könnyei* (1917) még borúsabb hangvételű írás. „Külsőleg mint ha semmi sem változott volna a Kisfaludyak napfényes regemondó hazájában. [...] Csak embert nem látni a tájakon.” Egyértelmű: a háború szava szólította el az embereket az életigenlést lehelő pannóniai tájról, pedig: „nem lett lyuk a földek helyén», mint Volhíniában (amely körülmény lehetetlenségnek látszott néhány esztendő előtt), a kandúrok farkára sem kötött itt égő kanócot az ellenség, hogy felgyújtsa a padlást, a dühödt ellenség nem jutott Magyarország lugasába, mégis temetők korhadt szagát érezni a levegőben, hol máskor leginkább a pörkölt sertés íze foglalt helyet”. Az író tehát a Balaton vidéke révén azt a hátorzást mutatja be, amely – bár a front távol volt – már megszenvedte a modern háború minden átkát, elszakadva a harcról a 19. századi romantika jegyében szőtt álmoktól, amelyek szerint a vitéz harcos odavág az ellennek, legyőzi azt, majd diadalmasan tér haza, miután híret vitte a magyar bátorságnak, otthon pedig ünneplő tömeg fogadja a dicső hősöket. Az álmok köddé váltak a Balatonnál is, a valóság nehéz csendje ural mindent.

A *Nyári fény* (1918) már explicit kimondja, hogy a háború töréspont, cezúra: „A magyar fürdők a háború alatti nyarakon olyant változtak, amilyent száz esztendő alatt sem.” A száz év kerekése nyilván barokkos túlzás, de nem a számszerű pontosság a hangsúlyos, hanem amire e mondat utal: a világ egésze változott meg, nem csupán a fürdők. Miért is történt így? Mert az „Anna-bál deli táncosai messzi temetőben fekszenek, miután harcosok lettek hosszú békés évtizedek után, és a táncosnők gavallérok hiányában otthon maradtanak”.

A leginkább háborús témájúnak mondható balatoni Krúdy-novella azonban az *Emlék Nadjezsda Szergejevna-ról* (1915) című írás. Ebben a címszereplő orosz hölgy honfitársakat pillant meg a Balaton partján, hadifoglyokat: „Sárga borsapkás orosz fogolykatonák, a csizmájuk még a Kaukázusban vagy a Krímben húzatott a lábukra, a kabátjuk Miklós cáré és a gondolatuk, ó, az messzi hazájuké.” A foglyokhoz a hölgy – „a Tatjánák sima, falusi barna haja az epedő arc körül” – anyanyelvén beszél, azok pedig „csöndesen válaszoltak, mintha unnák a dolgot”. A hölgy végül arra jut, hogy a foglyok „nem igazi oroszok”, egyikük örmény, másikuk grúz. Elmondja, hogy férje zászlósként harcol az osztrák seregben Galíciában, nem látta fél éve. S hogy a háborúról mit gondol? „A háború? Végzet. Nálunk senki nem akar háborút. [...] Ismétlem, nem értem a háborút.” A novellában a háború teljes értelmetlensége jelenik

meg, hiszen az oroszországi foglyok éppolyan emberek, mint a magyar katonák: „Télen ápoltam a szegény magyar katonákat a pesti kórházban ... Szegények, szegények, szegények... A fejükre tettem a kezem, s elmondtam az imádságot értük, amire otthon az anyám tanított. Hátha az uram valahol Oroszországban megsebesül. [...] Ősz jön, s helyemet újra elfoglalom a hadikórházban. Hisz a szenvedő emberek mind egyformák. Oroszok vagy magyarok ... szenvednek ... megtört szemük a szenvedés fátyola mögül bizalommal néz reám az alföldi bakáknak. Ha nem szólának, azt hinném, kisoroszok ...”

Krúdy mellett mások balatoni és első világháborús írásai töredékes számban léteznek csupán tudomásom szerint, de kettőt feltétlen ki kell emelni ezek közül is. Mindkettő vers, és mindkettőben azonos, hogy a Balaton a háború ellenpontjaként jelenik meg, valahogy úgy, ahogy a néptelessé (mondhatni: embertelenné?) válása előtt a vidám vízpart, a pannontáj képe az *Egy néma ország könnyeiben*. A talán ismertebb példa Gyóni Géza műve, a *Levelek a kálváriáról* 22. verse:

*Azt mondják: halavány vagy;
Betege néma vágnak;
Ideges és szeszélyes...
Utazz fürdőre, édes.
Velece: régi vágyunk -
Ott dörögnek az ágyuk;
Nem virág hull, de bomba.
Utazz a Balatonra.
Vonatok fűjő fűtve
Most himnuszt hegedülne,
Ha én is ott lehetnék.
Ó balatoni esték!
Ó balatoni esték,
Gyógyítsátok a lelkét,
S te, tó tündére, véd meg
Legszomorúbb nővéred.*

Amihez kötődik – mintegy visszaköszönve – a kevésbé ismert, 24. vers egy szakasza is:

*Száz égő piros rózsaszál:
Finom szívből finom követség.
Mit tégy velük? tanácsoljatok,
Ó balatoni csöndes esték.*

Aligha kétséges, hogy ismét azzal a motívummal találkozhatunk, amelynek révén a Balaton mint a nyugalom, a béke szigete jelenik meg a háború ellenében: a

régi balatoni esték emléke ellenpontozza a háború zivatarát. Hasonló a helyzet Szép Ernő *Imádság* (1914) című versével is. „Ki ülsz az égben a vihar felett” – így kezdődik, megszólítva Istent, a vers, a vihar itt pedig egyértelműen a háborút jelenti. Az egy időben sokat vitatott (1945 után egyszerűen háborúpártinak, nacionalistának bélyegezték a költeményt) alkotás pár sora utal a Balatonra:

„Dicsérjed a Balatont, tiszta Hold, /
Hogy szebb tükröd a földön sohse volt.”

E két sor egy hosszabb gondolatmenet része: a versben a költő Magyarország mellett „érvel” mintegy Isten előtt. Borbély Sándortól tudjuk, hogy Szép e verset helyezte később, 1916-ban megjelent, *Élet, halál* című kötetének élére, miután maga is járt a fronton. Tóth Árpád pedig ekképp vélekedett róla az ugyanezen évben a Nyugatban megjelent, a kötetet ismertető kritikájában: „Úgy hiszem, hogy ríkatóbb, nemesebb, magyarabb verset alig kereshetnénk a háborús évek termésében. E nehéz időkből jölesik, hogy a háború, a véres és bűnös rém, az édes költészet ily gyönyörű megnyilatkozását lehetővé tette.”

Egy József: *Katonák a Balaton partján*, 1916 (MNG)

Nem állíthatom, hogy a Balatonhoz is kötődő első világháborús irodalmunk bővelkedik alkotásokban. Azt pedig végképp nem, hogy jelen írásban maradéktalanul áttekinttem a témát, bármennyire csekélynek is tűnik az ide sorolható irodalmi alkotások száma. Azt azonban nem döröszög kijelenteni, hogy nyilvánvaló: a háború hatása alól a balatoni témájú irodalom sem vonhatta, de nem is akarta kivonni magát. Az olvasótól a már idézett *Nyári fény* című Krúdy írás soraival búcsúzunk: „Bakkecske módjára mekeg az epekedés az elmúlt ifjúság, a régi szép idők után. Úgy látszik, hogy már nem is lesznek Magyarországon többé boldog emberek.”

Krúdy Gyula

ANNA-BÁL 1916-BAN

Éjjelente néha arra gondolok, hogy mily szánalomra méltók a hiú, előkelődi páholylátogatók, akik az utolsó felvonás előtt elhagyják piros karosszékeiket! A deszkákon még javában izzad a tenor, a dráma hősnője frissen rizsporozza arcát, a karzat meghatott csendben figyel a szomorúságos történetre, a frakkos szerző szétvetett lábbal szívja cigarettáját a hátulsó kapunál, és arra gondol, hogy mit ír a hírlapíró, a kis sűgő újult erővel fellapozza a könyvet, a karnagy titkon tapsra vár, és az előkelődi unottak már elhagyják a színházat... Mindig sajnálom őket, amint tüntetve, tetszelegve, céltalan göggel hátat fordítanak a szegény színészlánynak, aki remegve várja a végszót a nagy jelenethez, a dobosnak, aki a dobverő dobálásával kíséri a taktust és a nézőközönségnek, amely nagyrészt gyermekké, hívvé, ábrándossá válik, amint a függőnyt felelesztik a komédia-házakban... hisz éppen ezen az alapon merészel a hisztrió ordítani, a hősnő házasságtörést elkövetni, Csontos fehér nadrágban és kék frakkban megjelenni, Rajnai bukfcenec vetni. Csillag Teréz nagyot kacagni, és szép Acél Ilonka mélyen kivágott ruhában mutatkozni... a színházüzlet ábecéje: az illúziók, a szélhámosságok, a nézők hiszékenysége és a komédiázás lebilincselő varázsa. Ezt a varázsvet törlik át a páholyok koránkelői, akik előkelően eltávoznak az utolsó felvonás elől. (Én mindig végigvárom az

előadást, és gyönyörködöm a lelkes, hívő színészekben, akik hálásan köszönik a tapsot, holott csupa emberi hátakat láthatnak maguk előtt a deszkákról, a kárpit szárnya mögött vadul rohanó díszítómunkások rángatják a kanapét, amelyen az imént Márkus asszony meghalt, a tűzoltó már hátrafont kézzel sétál, holott kipirultan verdesi tenyerét még a karzat, és a tolongani nem szerető kényelmes nézők csendesen üldögélnek. A csillárok alatt még az elhangzott szép szavak és elgondolások vergődnek, mint eltévedt lepkék, halkan száll szívünkre a látott történet virágpóra, a kétség és hitetlenség messze zúg, mint elhagyott szobában a dongó, a színész szép lába, a tenor baretja, a karmester groteszk mozdulata vibrál a szemünk előtt... odakünn pedig az előretolók már érzik a valóságos élet szagát, kapják a verést, mint karácsony után a gyermekek, sívár józansággal nézik a tócsában a lámpafényt, mint a táncos, díszöltönyös násznagy, midőn a lakodalomnak végérvényesen vége van... csak az álomlátók és a gyermekek hagyják el nehéz szívvel a dalcsarnok falait; félelmetes, hogy odakünn az utcán keménykalapban járnak az emberek!)

Ám a mostani nagy színjáték utolsó felvonása elől nem távozhatik el a legunottabb páholybélő sem.

A tavon, ahol egy csónakot hajtok, mint valamely múlt századbéli balatoni gavallér, aki bánatot, csalódást a „nemzet bárójának” fáraó-bankját, a nem sikerült éji zenét és a hölgy hűtelenségét ment felejteni a víz közepére, mennydörgés halatszik. Az ég tiszta, a víz elaludt, a szundikáló hegyek csaknem belebólintanak a Balatonba, és a mennydörgés ismétlődik. Egy tüzéségi gyakorlóter van valamerre, ott próbálják meg az új ágyukat. A tompa dörrenés, amely a szelídséget, békét és jóízű emlékezést lehelő dombok mögött felhangzik, jelenti, hogy a szemhatáron túl még mindig a vasszekeres hadiélet dörög tova gigászi kerekeken, és az országútról vaskesztyűs lovagok félreparancsolják a jámbor vásárosok tulipánládás kocsijait, a mozgó komédiásházakat és az enyhe batárokot, amelyekben szép lelkű férfiak és nemes szívű honleányok utaztak az Anna-bátra; az alkonyodó tó, Tátika felett öreg Kisfaludy pipafüstje módjára kanyargó báránnyfelhő, badacsonyi álomút, tihanyi regés visszhang, fűben heverésző pásztorgyerek, siófoki dáma, füredi öreg pap, a kiáltó sirály és a Balaton emlékezetes és felejthetetlen mélasága: minden csak egy andalító színház színpada; ahol a kedves és kedvetlen figurák közül azokat látjuk meg, akiket a színpadról szeretünk vagy félünk: gyermekkorunkban a lengő, piros bajuszú komikust, később a dráma érzékeny szendéjét vagy tömött, ízes primadonnáját, ferde arcú intrikust, a Három testőr fontoskodó, bárgyú hírlapíróját, minden csak egy kis színpad, amelyen a háború előtti, valóságos és mégis réginek tetsző magyar életnek egy kis részét újra láthatjuk. Mint öregember emlékezésében a letűnt ifjúság: alig elviselhető korunkban oly gyengéd az idej balatoni nyár. – A hegyek mögött halálos erejű szörnyetegeket tanítanak munkálkodásra, és a tavon szitakötő módjára leng a fehér vitorlás. A partokon pirosuló nyári lakokban most valóban az élet menekültjei köszöntik hálás szívvel a kelő napot, és néznek aggodalmas szívvel a felhők között aludni térő aranykorong után: csak még ne lenne vége ezen tomboló, örült tengerről üde sziget korállpiros

öblébe menekült nyári napnak, még folyjon az előadás a drága hangoktól zsongó kis színházban, bukfencezzenek az aktorok, lebegjen a könnyű dáma, és a karmester se szüneteljen újabb jeladásokkal... még tartson a bohó, ábrándos, léleknyugtató, életet megkedveltető, bűt, bánatot, szörnyű háborút felejtető balatoni nyár! Farkas Imre verseit mondják a lányok, ne a szibériai ál-Petőfiét. Csak mulassanak, szeressenek, virágban, csillagban, szempárban gyönyörködjenek még az emberek, akiket nem tiport le a magurai hegyhát visszhangja, hogy végleg el ne felejtsek az emberi életet; hogy a hazatérők megtanulják az itthoni arcokról ismét a mosolygást, a dalt, az életszerelmet... Hogy legyen egy szív Magyarországon, amely az új földalakulás tűzhányós, földrengéses, tengeráradásos idején is meghallja, hogy mit mond a bolond szélkiáltómadár a nádasban:

*Őszre vége van...
A nyárnak vagy a háborúnak?
Ki tudná?*

*

A csónak hosszú árnyékot vet a vízre, egy kis csillag kíváncsian kukucskál le az ég területén, talán az Annák csillaga, aki korábban kel az estén, hogy leányait öltözködni, reménykedni, fészülködni és táncredet forgatni lássa.

Míntha egyetlen Anna sem volna ez évben a Balatonon.

Néma tájak mellett hajtom a csónakot. Füred csendben világit jobbra, Siófok kacéran ragyog, mint a nagyvilág a falusi lányok álmában, a nyári lakok elbújnak a leereszkedő homályban, csendes mélabú várja Annát, amint piros rózsái között, egészségesen, kívánatosan, ropogva megjelenjen, hogy az öregasszonyok kötöttüje belekösse a végtelen harisnyába a legutolsó Anna-bál történetét... Ez esztendőben üresen marad a báli névsor belseje a Hölgyfutárban. Bizay, a „nemzet bárója”, ha kísérteni jár a balatoni partokra, hiába festette ki ez estére bajuszát. Szegény Annák!

(1916)

Fotó: Fortepan/Székelyi Péter

Keszthely Helikonjai

CSÉBY GÉZA

Festetics György gróf 1817 és 1819 között öt alkalommal rendezte meg Keszthelyen a Helikoni Ünnepeket. Februárban a császár születésnapjához, májusban pedig Európa első mezőgazdasági főiskolájának a Georgikonnak vizsgáihoz igazítva. A keszthelyi gimnázium és a Georgikon diákjain túl a Dunántúl neves irodalmárai, a birodalom ismert tudósai, mezőgazdasági szakemberei is részt vettek a találkozásokon. Az 1817. februári ünnepen megjelentek Berzsenyi és Kisfaludy Sándor, ám rendszeres látogatói jobbára Pálóczi Horváth Ádám, Dukai Takács Judit és Kazinczy Klára voltak. Az eseményről a korabeli újságok is beszámoltak, a tehetséges fellépőket pedig Festetics jutalomban részesítette.

1921-ben ezeknek az ünnepségeknek századik évfordulójáról emlékeztek meg – a világháború miatt kissé megkésett időpontban. A centenárium megünneplésének gondolata dr. Lakatos Vince premontrei kanonok, a keszthelyi főgimnázium tanárának volt köszönhető. (Itt kell megjegyezni, hogy a gimnáziumot Festetics Pál gróf alapította 1772-ben, fia, György pedig hatosztályúvá bővítette.) A szervezésbe bevonták a Kisfaludy Társaság ekkori elnökét Beöthy Zsoltot. Az emlékünnepekre irodalmi és zenei pályázatot írtak ki.

Nagy volt a készülődés. A július 2-ra és 3-ra tervezett ünnepség országos ügygé vált, amit legjobban a megjelentek névsora bizonyít. A centenáriumra Keszthelyre érkezett Horthy Miklós kormányzó és felesége, Apponyi Albert gróf, Beöthy Zsolt, Szász Károly, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Kozma Andor, Négyesy László, Vass József közoktatási miniszter, Zichy János gróf, Rott Nándor püspök, Sajó Sándor és mások.

Az ünnepség emlékkönyvét megszerkesztő Lakatos Vince dr. külön megjegyzi, hogy a kormányzói pár, Apponyi gróf, Vass József, Beöthy Zsolt, Szász Károly, gróf Zichy János, Rákosi Jenő és Rott Nándor a Festetics család vendégei voltak. Festetics Tasziló herceg anyagi és erkölcsi támogatást adott az ünnepséghez, többek közt az irodalmi és zenei pályázatok díját bocsátotta a Kisfaludy Társaság rendelkezésére.

A rendezvény fénypontjára július 2-án délelőtt, a városi parkban került sor az erre az alkalomra felépített nyolcoszlopos, kupolás emlékmű előtti kis téren. A kupola alatt közel két és fél méter magas és több mint egy méter széles gránit-

cső napok emléke ragyogjon a honfui szívekben időtlen időkig és hirdesse hazánknak bizton elkövetkező boldog jövődjét.” Ezt a táblát 1954-ben szétverték, új szövegű került a helyébe, de 2000-től ismét az eredeti mondatok olvashatóak a felújított emlékmű gránitlapján. Az emlékmű előtt hangzottak el a beszédek, itt kerültek kiosztásra a pályadíjak is. Díjazottak lettek: Négyesy László *Gróf Festetics György a magyar irodalomban* és Kéky Lajos *A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében* című tanulmányaikért. Zenei díjat Szendy Árpád kapott *Helikoni szvitjéért*.

Délután négy óraker a város Uránia Színházában megtartották a Dunántúli

Keszthely, Helikon-emlékmű ligetrészzel (Zempléni Múzeum)

táblát helyeztek el a következő felirattal: „Festetics György gróf az 1817-19-ig rendezett Helikoni Ünnepek alapítója halhatatlan emlékének. Ez ünnep százados évfordulóját magyar tudósok, írók, költők és művészek társaságában 1921. július 2-án és 3-dikán kegyelettel ünnepelte meg Festetics Tassilo herceg és Keszthely hazafias közönsége. E di-

Közművelődési Egyesület közgyűlését Rákosi Jenő elnökletével. Este ugyanitt bemutatták Herczeg Ferenc erre az alkalomra írt színművét, *A Holicsi Cupidót*. A darabban felléptek: Ódry Árpád, Bajor Gizi, Cs. Aczél Ilona. A díszleteket Csathó Kálmán a Nemzeti Színház rendezője tervezte.

Július 3-án az ebéden, melyet a város

vezetése adott a vendégeknek, 30 ezer korona gyűlt össze a következő Helikon megtartásának költségeihez. A kétnapos rendezvényt a Balaton-parton fejezték be aratóünnepvel, majd este a bállal.

Sajnos a tervezett Helikonok elmaradtak. A következőre több mint tíz évet kellett várni. 1932-ben megalakult az Írók Gazdasági Egyesülete, az IGE. Már alakulásának évében megrendezte a Balatoni Íróhetet. Három balatoni fürdőhelyen: Balatonfüreden, Siófokon és Keszthelyen valósult meg a nagyszabású program szeptember 4-e és 11-e között. Keszthely lelkesedését emelte, hogy az Íróhét utolsó három napját a városban, illetve Hévízen töltötték az írók. Keszthely város megbízásából az IGE korábban helikoni pályázatot írt ki egy helikoni tárgyú ódára és novellára. A Helikonok szellemét tehát ismét sikerült felidézni. Keszthelyre szeptember 9-én futott be az írók vonata, rajta a résztvevőkkel: Pakots Józseffel, az IGE elnökével, országgyűlési képviselővel, Supka Gézával, Kodolányi Jánossal, Baktay Ervinnel, Szántó Györggyel, József Attilával, Terescsényi Györggyel, Nagy Lajossal, Tamási Áronnal, Szegedi Istvánnal, Laczkó Gézával, Ligeti Ernővel, Mécs Lászlóval, Berda Józseffel, Fenyő Lászlóval, Fodor Józseffel, Tersánszky Józsi Jenővel, Erdélyi Józseffel és másokkal. A vendégeket Keszthely nobilitásai fogadták: dr. Huszár Pál főszolgabíró, Reischl Imre városbíró, Berkes Ottó, a premontrei gimnázium főigazgatója, valamint dr. Lénárd Ernő, Festetics herceg főtitkára. A megérkezést követően a vendégeket Hévízre szállították, ugyanis itt tartották az Íróhét tematikus üléseit, s szállásolásukat, valamint az étkezések nagy részét a hévízfürdői igazgatóság biztosította. Az írók nem nélkülöztek sem Keszthelyen, sem Hévízen. A Petőfi Irodalmi Múzeumban megtalálható menükártya szerint szeptember 10-én a hévízi Löffler-féle vendéglőben a következő ételsort szolgálták fel: borjú raguleves, velőgyöngyök paradicsommártással, ropogós malacsült vöröskáposztával, egyes rétes (almás, túrós, káposztás), gyümölcs, feketekávé, kőbányai sör, badacsonyi rizling. Nem véletlen tehát, hogy Kodolányi a *Visszapillantó tükör* című könyvében a következőket írta: „Hévízen a bérlő részvénytársaság igazgatói fedelmi vendéglátásban részesítették íróinkat, s még nagy bált is rendeztek, ahol a parasztnéppel együtt táncolt az IGE”. Nagy Lajos, József Attila hévízi szobatarása *A menekülő emberben* megjegyzi:

„Márpedig nekünk, József Attilának és nekem az evés volt a fontos. [...] Az asztalnál mindenütt mellettem ült Attila, aki úgy élvezte az ételeket – halat, szárnyast, pazar köreteket, tortát, a legfinomabb gyümölcsöket –, hogy nyögött és sóhajtozott a gyönyörűségtől. És szüntelenül magyarázta még teli szájjal is, miért olyan finom a fogas, miért olyan remek a szőlő, a körte...”

A menükártya másik érdekessége, hogy annak hátoldalára József Attilának rögtönzéseket jegyezték fel író társai. Az első bejegyzés Kodolányi Jánostól származott: „Jó kis hely e fogadó, / Nőjön meg a fogad, ó!!!” Terescsényi György a következőket írta: „»Velőgyöngyölkedre« gondolok némi makói hagymaíz kíséretében. De azért szeretlek.” Ligeti Ernő: „Ez a káposztás rétes tünemény volt. Hogy lehet nem élni az életet?” Erdélyi József következő: „Nagy Lajos szerint a Balatoni Hét legszebb verse a túloldalon olvasható, pukkadj!” Több vers és kiroki is született az Íróhéten. Pakots Józsefnek emlékalbumot nyújtottak át az írók, amelybe bekerült József Attila Hévízen írt alábbi rögtönzése:

*Kezdetben volt Pakots,
aztán lőn az IGE,
köztünk ő a kapocs,
azért jöttünk ide.*

Szeptember 9-én megalakult az IGE Zala megyei Csoportja. Díszelnökéül herceg Festetics Taszilót választották, aki az IGE megsegítésére ezer pengőt ajánlott fel, valamint egy telket adományozott, ahol az IGE felépíthette volna az Írók Házát. Végül a herceg halála miatt

az építkezés elmaradt. Még ezen a napon irodalmi estet rendeztek az Urániában, itt léptek fel az írók és költők, valamint a műveiket tolmácsoló színészek.

Az Íróhét utolsó napján, szeptember 11-én, megérkezett a sportos főherceg, Albrecht is, akit Keszthely vezetői és az Íróhét résztvevői a városházán fogadtak. Ezen a napon emlékeztek meg a városi parkban megtartott szabadtéri rendezvényen a régi Helikonokról, s ekkor osztották ki a pályadíjakat is. 20 óda és 8 novellapályázat érkezett be, kettő kapott díjat. Az egyik díjazott Szöllősy Ferenc *A balatoni aranyhíd* című novellája, a másikat Palasovszky Béla *Magyar Helikon* című ódája lett. Később a Balatonparti Hullám Szálló teraszán Paulini Béla gyöngyösbokrétásai, a Kiskomáromból, Galambokból, Balatonmagyaródról, Zalakarosról és Sármellékről érkezett fiatalok léptek fel. A Keszthelyi Hírlap 1932. szeptember 18-i száma a következő mondattal zárja le az eseményeket: „Estére kigyulladt a Balaton felett ezer színes lámpa, hogy a vízen táncoló szivárványán színek hangulatosan fejezzék be a Balatoni Íróhét keszthelyi ünnepségeit.”

A második világháború és az azt követő évek nem voltak alkalmasak a helikoni eszme újraélesztésére. Érdekes módon erre éppen 1957. szeptember 28-án került sor, amikor Keszthelyen megemlékeztek az ünnepek 140. évfordulójáról. Itt Vargha Balázs mondott beszédet, Jancsó Adrienne szavalt, Török Erzsébet pedig énekelt. Másnap megkoszorúzták a kupolás Helikoni-emlékművet. Ez az ünnepség arra serkentett pár keszthelyi lokálpatriótát, közöttük dr. Sági Károly múzeumigazgatót, dr. Szabolcs András

Fodor József, Baktay Ervin, Ligeti Ernő, Szántó György, Berda József, József Attila, Pakots József, Szántó György, Supka Géza, Tamási Áron, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő. A felvétel az Írók Gazdasági Egyesületének 1932. szeptember 4–11. között rendezett kongresszusán készült a Balaton partján (PIM Művészeti Tár)

közigazdász, Merényi Elemért, a művelődési ház igazgatóját, hogy megpróbálják feléleszteni a Helikoni Ünnepeket elsősorban a középiskolás diákok részvételével. Számos megoldhatatlannak látszó kérdés elhárulása, valamint a párt és állami szervekkel történt tárgyalást követően engedélyt kaptak, hogy 1958-ban Helikonra hívják a magyar fiatalokat. Mindezt kötelezően a KISZ (Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség) bevonásával. Tíz város tizenegy iskolája küldte el jelentkezését (Debrecen, Keszthely, Komló, Nagykanizsa, Pápa, Sopron, Sümeg, Szekszárd, Zalaegerszeg, Zalaszentgrót). A sikeres rendezvény arra ösztönözte a rendezőket, hogy mindezt folytassák. 1959-ben már 55 iskola jelentkezett. 1963-ig évente, azt követően kétfévente rendezték meg a Helikonokat.

Az 1965-ös rendezvény különös csengéssel szolgált. A rendezők felkérték Kodály Zoltánt, hogy egyik alkotását ajánlja Helikon ifjúságának. A Mester

igent mondott, és átadta (Kodály-Kisfaludy K.) *Mobács* című kórusművét. Helyben némi politikai zavart okozott a mű, azonban a rendezők félelme, éppen Kodály presztízse miatt, alaptalannak bizonyult. Az ősbemutatóra 1965. április 2-án került sor a keszthelyi Balatoni Múzeum aulájában, ahol a szerző és felesége, a keszthelyi származású Péczely Sarolta is megjelentek. A művet Ivasivka Mátyás pécsi karnagy vezényelte. Hatalmas ováció volt és siker.

Az Országos Diáknapi megjelenését követően lassan csökkent a keszthelyi Helikon jelentősége. Később, az 1980-as évek elejétől a Helikonok három megye szerkesztett műsorainak bemutatói lettek. Ebben az időben regisztrálhatták a legkevesebb résztvevőt. Ezek az évek voltak a mélypontok. Több szakmai kritika is érte a „lezüllesztett” versenyeket, s talán ennek eredményeként a KISZ megpróbált visszatérni az eredeti gyökerekhez, azaz ahhoz az alapkonceptióhoz,

hogy a diákok egyéni megmérettetése Keszthelyen történjen meg. Erre azonban már csak a rendszerváltoztatást követően kerülhetett sor.

1992-ben a keszthelyi Goldmark Károly Művelődési Központ létrehozta az Újkori Helikoni Ünnepegek Alapítványt. Az alapítvány kétfévente szervezi és rendezi meg a keszthelyi Helikonokat, ahol 18 művészeti kategóriában, nevezsziúri előtt, mintegy 3000–4000 dunántúli diák tehetsége, tudása mérettetik meg.

Felhasznált irodalom:

Keszthelyi Helikon, szerk. Dr. LAKATOS Vince, Keszthely, 1925.

SZABOLCS András: *Az ifjúság Helikoni Ünnepei Keszthelyen*, Nagykanizsa, 1998.

CSÉBY Géza: *Keszthely régi Helikonjai = Helikon 50.*, Keszthely, 2008.

CSÉBY Géza: „egy boldog írói táborozás a Balaton mellett... 1932, 1982” – Kézirat

HELIKON Apolló és a múzsák szent hegye Görögországban. Itt ered a Pegazus patája által kivágott mélyedésben Hippokréne forrása, melynek vize a költői ihletet biztosította. Nem csoda hát, hogy Festetics gróf az általa szervezett irodalmi és tudományos összejöveteleket Helikoni Ünnepegeknek nevezte el. Mert a Helikon csúcsán a múzsáknak tancsterük és palotájuk volt, ahol táncoltak és himnuszukat „visszhangozták a bércek”, – akárcsak Keszthelyen a gróf palotájában és palotájának kertjében. A vendégek többsége tudta, hogy Festetics szabadkőműves neve is Helikon, s ez világossá tette számukra a gróf célkitűzéseit. A keszthelyi Helikon megrendezésével ünnepi hagyomány született, amely mind a mai napig elevenen él.

Helikon emlékmű.

Keszthely, Helikon-emlékmű (Zempléni Múzeum)

Berzsenyi Dániel KESZTHELY

◀ (részlet)

*Itt, a kék Balaton partja virányain,
Hol minden mosolyog, mint az aranyvilág,
Hol dús búzagalász rengedez a mezőn,
S a balmok koszorús oldalain ragyog
A százféle gyümölcs s a zamatos gerezd;
Itt a keszthelyi zöld parton emelkedik
A csendes Helikon.*

„ez itt egy divatos nyári fürdő”

József Attila balatoni élményei

VALACHI ANNA

József Attila, a tüzes jegyű Kos szü-
löttje víz-közben is elemében
érezte magát, mert ihletett álla-
potban a „locska őselem” látványa
mindig tünődésre készítette. Medi-
tatív versei az „örökkön háborgó” tenger,
a „zavaros, bölcs, nagy” Duna, vagy az
arcát évszakonként változtató Balaton
partján töprengve születtek. Azt persze
nem sejtette, hogy egyszer majd a „ma-
gyar tenger” mellett, családja körében
teljesíti be a végzetét.

Hiba volna azonban, ha Balatonszár-
szót kizárólag úgy tartanánk számon,
mint a költő tragikus halálának és első
temetésének színhelyét – hiszen seregnyi
kedves élmény kötötte Szárszóhoz, akár-
csak a tópart többi településéhez.

Előbb látta ugyan az Adriát, mint a
Balatont – hiszen 1918 nyarán, tizenhá-
rom éves korában – fiatalabb nővérel,
Etussal együtt – Abbáziában üdülhetett
a Károly király féle gyermeknyaraltatá-
si akció keretében. Erről az időszakról
mégsem lehettek szép emlékei. A nyom-
orból „kimentett” gyerekek ugyanis
folyamatosan éheztek az idegen környe-
zetben, szalmazsákon aludtak, és inkább
büntetőtáborban érezték magukat, mint
jutalomutazáson. Félelmetes viharokat
éltek át a tenger mellett, és egy fürdőzés
alkalmával az úszni még nem tudó fiúcs-
kát kis híján elnyelték a hullámok. Csak
annyi boldogító emléke maradt ebből az
időszakból, hogy rövid üzeneteket írha-
tott a Ferencvárosba, értük aggódó édes-
anyjának. Természetesen a fuldoklásról
mélyen hallgatott; csak annyit említett
meg, hogy *már* tud úszni...

Kilenc évvel később, miután búcsút
mondott a párizsi Sorbonne-nak, már a
francia Riviérán növesztette a szakállát
egy Cagnes sur Mer nevű halászfaluban,
ahol két hónapot töltött. Ekkortól vált
költészetének fontos motívumává a víz,

mint őselem, mely az idő dimenzióját
jelképezte kozmikus képzetében.

A Balatonhoz ellentmondásos élmé-
nyek kapcsolódtak, hiszen 1929 őszén, a
Vágó Mártával tervezett házassági ku-
darc után, orvosi beutalóval érkezett
Lellére, az ottani szanatóriumba, hogy
kigyógyítsák súlyos neuraszténiájából.
Ekkortól viselt bajuszt – minden bi-

Örömmel fogadta sógora tervét is,
mely a harmincas évek közepétől család-
jukat Balatonszárszóhoz kötötte. Makai
Ödön ugyanis betársult az ottani Palota
Panzió fenntartásába, s neki is szerepet
szánt a „projekt”-ben: „Ödön feltétlenül
szükségesnek tartja, hogy én is lemenjek,
mert Etus és a gyerekek meg azok kisasz-
szonya, aki német, mellett kell egy férfi,

József Attila a MÁBI-szanatóriumban Tóth Ferencsel és más beutaltakkal, Balatonlelle, 1929. október 10.
(PIM Művészeti Tár)

zonnal hasonló lelkiállapottól indítat-
va, mint két évvel korábban, a francia
tengerparton, amikor az „irodalmi klik-
kek” aknamunkáján keseregve, frissen
növesztett szakállánál fogva próbálta
kirángatni magát egyetemes rosszked-
véből.

József Attila ettől fogva a gyógyulás
és az újjászületés tavának tekinthette a
Balatont. Remekül érezte magát 1932
nyarán az Írók Gazdasági Egyesületének
[IGE] balatoni írótalálkozóján, többek
közt Baktay Ervin orientalista és az
újpesti költőbarát, Berda József társasá-
gában. Átvitatkozta ugyan az estéit, de
fürdőruhás csoportképükön pihentnek
és föl szabadultnak mutatkoztak.

aki mindenre fölügyel” – tudósította le-
velében élettársát, Szántó Juditot. A terv
később más formában valósult meg, de
1936 nyaratól már a költő is szeretettel
fogadott vendég lehetett a nővére által
vezetett családi panzióban.

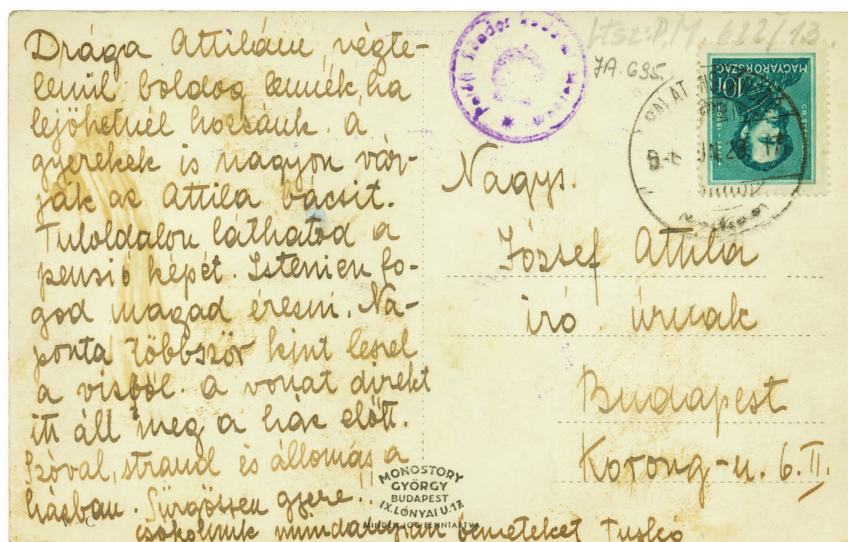
Utolsó boldog nyarat – 1936 augusz-
tusától szeptember közepéig – pihenés-
sel, elmélkedéssel, versírással és udvarlás-
sal töltötte Szárszón. Felüdülést jelentett
számára, hogy kiszakadhatott a fővárosi
életformából, s bár hozott magával kéz-
iratokat, nem akaródzott dolgoznia a
tóparti nyaralóhelyen. Inkább Etus gyer-
mekeivel – a hét esztendő Szuszival, a
négyéves Péterrel és az első születésnap-
ját ünneplő Ádámmal – játszott. Estefelé
szívesen elüldögélt egy tóparti padon;
ilyenkor a naplementében, „a hullámok
lágy táncában” gyönyörködött, s elnézte
a „divatos nyári fürdő” vendégeit, „a tan-
gót járó” fiatalokat, emlékein révedezve,
miközben maga is szerelemre vágyódott.

Rendszerint magányosan szemlélő-
dött. Egy helybeli asszony tanúsága sze-
rint nem kereste mások társaságát; nem
ivott akkor sem, ha kínálták; nem vic-
celődött senkivel, s nem szívesen beszélt
magáról. Amikor megkérdezték, miért
nem vesz részt a táncmulatságban, állí-
tólag azt felelte, hogy „a nővérei miatt
nem tudott kibontakozni, így táncolni
se tanult meg”. Arra a kérdésre, miért
nem nőül meg, így válaszolt az akkor ti-
zennégy éves kíváncsiskodó kislánynak:
„majd téged foglak feleségül venni, és
meglásd, hogy két galamb fogja húzni a
harangot a templomban.”

Sok mindent elárulnak érzelmi állapo-
táról ekkori versei. A vízparti merengés
során föltámadtak korábbi természetél-
ményei, s mint gyakorló lélekelemző,

tes, testét-lelkét megnyugtató, önértetét
erősítő szerelmi kapcsolatot.

„Ez volt az utolsó szép nyara” – írta
szeptemberben hazatért barátjáról Né-
meth Andor. „Lesülve, meghívva, frissen
tért haza, büszkén szép verseire, melyek-
be belevarázsolta a gazdag nyár minden
sugarát és hevét... A versek szerelmes
versek voltak – egy sokat csalódott fér-
fi józanul érzi, kissé kesernyés vissza-
emlékezései egy kedves, de jelentéktelen
nyári idillre, mely úgy foszlott szét, ahogy
keletkezett, könnyen, súlytalanul...
A »termés« bemutatására »lakásavatás«
ürügyén összehívta barátait. Az italokat
Hatvany Bertalan szállította. Attila fel-
vasta verseit. Őszinte, meleg sikere volt
velük. Ekkor láttam Attilát utoljára bol-

József Etelka levele József Attilának, Balatonszárszó, 1936. jún. 23. (PIM Művészeti Tár)

gyermekkori fuldoklás-élményét újra
fölidézte, majd átszemlélte *Zöld nap-
sütés hintált* című versében, természet-
esen freudi nézőpontból. Az újjászületés
katartikus élményét vizionálta saját em-
lékei alapján, költői eszközökkel.

Balatonszárszó című versében azt is
világgá kiáltotta, hogy meghitt szerelmi
kalandja is akadt Balatonszárszón. Só-
lyom Janka énekesnő – aki megzenésített
versek előadójaként tűnt ki pályatársai
közül – éppen Siófokon nyaralt, s több
alkalommal találkozott József Attilával,
akinek *Mama* című, megzenésített versét
Bristol szállóbeli dalestjeinek műsorára
tűzte. Viszonyuk fölszabadítóan hathat-
ott a költőre, aki élettárs, Szántó Judit
mellett sem szexuális, sem lelki vonatko-
zásban nem élt át férfiúi sikereket. Annál
büszkébb lehetett az egynyári liezonra,
amelyben megélhette a gátlásoktól men-

dognak, sugárzóan jókedvűnek.”

Másfél évvel később, 1937. november
4-én, télidőben látta viszont a szép em-
lékezetű nyaralót, miután az összkom-
fortos budai luxus-szanatóriumból ide
„toloncolták meghalni” – ő legalábbis
így érezte. Mecénása – az orvossal egyet-
értésben – a gyógyíthatatlannak tartott
beteg további ápolását két nővérere bí-
zta. Nem is sejtették, hogy a gyámoltalan
beteg-szerepbe kényszerült költő meny-
nyire szenved kiszolgáltatott helyzetétől
és az állandó felügyeletől.

Ahogy a nyári Balaton a gyógyulás,
az újrakezdés, a remény érzésével töl-
tötte föl az élettársától akkoriban válni
készülő költőt, a tóparti tél rideg kulisz-
szái a hiábavalóság, a végső életkudarc
bizonyosságát tudatosították benne.
Kezdetben fűteni sem tudtak a panzi-
óban: beázott a mennyezet, jéghideget

leheltek a falak. Háromheti fagyoskodás után beköltöztek a Balaton-partról a villasorra; a Horváth-kert nevű nyaraló két szobájába. Itt találkozott utoljára a költő a náluk vendégeskedő Flórával, utolsó műzsájával, majd *Szép Szós* barátaival – s december 3-án este innen indult el végzetes sétájára, miután megírta a búcsúleveleit. Két nappal később itt fogadta be összeroncolt testét a fagyos föld, s őrizte meg perselyként, míg újabb háromszori temetés után „hazatalált” övéihez – és „hú meghallóihoz”.

Utolsó tartózkodási helyén, a balatonszárszói vasútállomástól kőhajításnyira fekvő Horváth villában rendezték be a József Attila Emlékmúzeumot, ahol nemcsak a névadó életének fontos stációival, hanem gondolkodói-művészi hagyatékával is szembesülhetnek a látogatók. S hiába telt el csaknem nyolc évtized a szárszói tragédia óta, ez a szellemőrző épület a Balaton-vidék egyik leglátogatottabb kulturális zárandókhelye.

A Horváth-kert az 1920-as években (Juhász Gyula és Dr. Pordán Erzsébet gyűjteményéből)

József Attila [A HULLÁMOK LÁGY TÁNCA...]

A hullámok lágy tánca s odaát
a lombok gyenge lejtése az éjjelt
lassudan hozták s csillagok raját
hívták reszketni az egekre széjjel.

Igy ók. S az érzelmek is csendesen
mozdulnak benn a szívben ringatóan,
emlékezés visszfénye, szerelem
hatalma ring, mint a nagy víz a tóban.

Én nem értem, csak érzem az egészet.
Itt tangót jár a sok lány és fiú,
a sok számító, kedves és hiú.

Mert ez itt egy divatos nyári fürdő.
De némán, hiszen ráér a természet,
a zene mögött zúg az örök erdő.

◀ 1936 nyara

József Attila BALATONSZÁRSZÓ

1

Zúg már az ősz, gyűlik és kavargó,
fehér habokba szaggatja a zöldet.
Fogócskázna az apró viharok,
az ablakban a legyek megdőgölnek.

Nyafog a táj, de néha némaság
jut az eszébe s új derűt lel abban.
Tollászkodnak a sárga lombu fák,
félálabon állván a hunyorgó napban.

Kell már ahhoz a testhez is az ágy,
mely úgy elkapott, mint a vizek sodra.
Becsomagoljuk a vászonruhát
s beöltözünk szövetbe, komolykodva.

2

Míg nyugtalanul forgott nagy, lágy habokon az az éj,
a csónak alatt hűvös öblögetési kotyogván,
én nyugtomat ott lettem piros ölben, amint a szeszély,
meg a természet gyönyörűn lecsapott rám.

Én fáztam előbb, mert ősz volt már s aki emberi lény,
az mind szomorúbb, mikor újra tanulna remegni.
Kettős remegés tölt: vágy s hűvös árnyak így ősz elején,
mikor elkezdnek a szelid öregek köhögteni.

3

Je n'ai point de thème,
excepté que je t'aime –
költeni csak ezt tudtam,
mert mindig elaludtam,
hisz annyiszor öleltem,
ahányszor rája lettem.

Szemüveg volt az orrán,
az alól nézett énrám

s amikor magamhoz szorítottam, a szemüveg alatt
hunyta le a szemét. Pedig mindig zavarják az embert.

Szívemben bizony kín dült,
mikor a vonat indult,

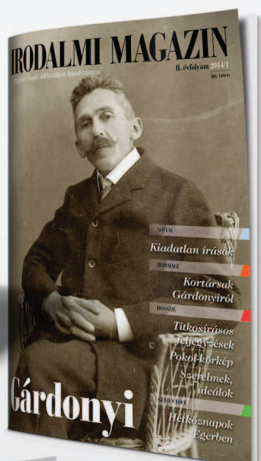
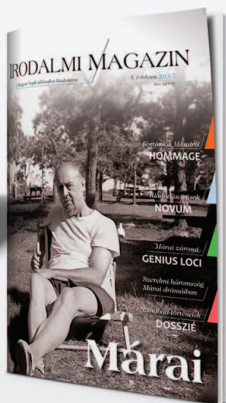
de nem sokat merengtem –
esett, hát hazamentem.

Száz gramm dohányt hagyott rám,
hogy legyen cigarettám.

S nem álmot, hanem alvást.
Nem látjuk többé egymást.

◀ 1936. szept.

IM

A korábbi lapszámok még korlátozott számban kaphatók a szerkesztőségben.

IRODALMI MAGAZIN

Klasszikusok testközelben.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR
NAPLO

Előfizetési szándékát az alábbi elérhetőségeken jelezheti:

06-1/413-6672;
e-mail: info@magyarnaplo.hu

Az előfizetés ára: 4 számra 6000 Ft; 2 számra 3000 Ft; 1 lapszám ára: 1590 Ft.

Karinthy Frigyes és Siófok

KOVÁCS EMŐKE

Siófokon a mai napig több emblematikus hely őrzi a Nyugat első nemzedékéhez tartozó jelentős alkotó, az irodalmi karikatúra mestereként ismert Karinthy Frigyes nevét, emlékét. A Balaton-parton látható például Varga Tamás humoros szobra, amely kialakítása miatt igen kedvelt a turisták körében. A bronzalkotást Karinthy Frigyes halálának 60. évfordulóján, 1998-ban állíttatta fel a város. A másik fontos emlékpont a siófoki Vitéz panzió, amely a Batthyány utca 46. szám alatt található.

De vajon melyek a főbb kapcsolódási pontok Karinthy Frigyes személye és

a jelenlegi „nyári főváros” között? Két lényeges mozzanatra érdemes utalnunk itt: az egyik vidám, élettel teli, a másik meglehetősen tragikus. Egyrészt a nagy nevetető hosszú éveken keresztül Siófokra járt nyaralni családjával és írotársaival. Másrészt, már nagybetegen, az utolsó nyarát is a városban töltötte – üdülése során éppen itt hunyt el 1938-ban.

Siófok a két világháború közti időszakban a fővároshoz való közelsége, illetve modernsége miatt az egyik legkedveltebb Balaton-parti település volt. A mondén életet élő színészek, írók, rendezők különösen szerették. A csodásan kiépített fürdőtelep mellett akadt itt ka-

szinó, lóversenypálya, számos kényelmes szálló, vendéglő, kertészet. Egy kulturális Riviéra képe tárul elénk. 1903-ban itt töltötte utolsó nyarát Jókai Mór, a nagy mesélő, Krúdy Gyula itt udvarolt nagy szerelmének, Várady Zsuzsikának, de itt született a későbbi operettkirály, Kálmán Imre is. A Batthyány utcai villasoron sorra vásárolták a festők, orvosok a villákat, mások mellett Rippl-Rónai is festett pár képet itt a tóról. Rövidesen pedig megérkezett Karinthy Frigyes és családja is; fiai, Gábor és Ferenc már a szünidő legelején jöttek, majd nemsokára apjuk is követte őket. Több korabeli fotón feltűnik azonban Karinthy mellett

Nagy István [?]: Karinthy Frigyes strandon többekkel, Siófok, 1925. augusztus (PIM Művészeti Tár)

Karinthy Frigyes és Judik Etel a Balaton partján, 1918 (PIM Művészeti Tár)

Hunyady Sándor, Békessy Imre és Rejtő Jenő alakja is.

Karinthy nyarainak helyszíne a Bathyány utcai Vitéz panzió volt, ahol Vitéz Miklós és felesége működtette a szálláshelyet. Dr. Vitéz Miklós színdarabok és könyvek mellett sok sikeres magyar filmforgatókönyvet is írt, leghíresebb közülük a *Meseautó* volt, amelyben a legendás Kabos Gyula játszotta az egyik főszerepet. Már fiatalon, harmincéves kora körül is sokat jelentett a panzió Karinthy számára, hiszen ide vonult első felesége és nagy szerelme, Judik Etel halála (1918) után, és később, mint már említettük, nyaranta megfordult Siófokon.

A panzióhoz számos humoros legenda, eset, amolyan karinthy történet is kapcsolódik. Napközben az egykori Hozbor-vendéglőben evett, délután kártyázott, majd este kaszinózott. Időnként bejárta a déli part nagyobb üdülőhelyeit, ahol felolvasóesteket tartott. Egy visszaemlékezés szerint itt esett meg, hogy ismerősei felbéreltek egy gyereksereget, akiknek azt a feladatot adták, hogy au-

toqramot kérjenek Karinthytól. Az író büszke volt népszerűségére, s örömmel írt alá, ám amikor a gyerekek meglátták a nevet, felkiáltottak:

– Ön nem Kosztolányi? Azt hittük, Ön az, de ha nem, akkor köszönjük, nem kell az aláírása sem.

Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona egy egész kötetnyi történetet írt Karinthyról, ezek között szerepel az alábbi is: „Siófokon, a Vitéz panzióban, Karinthyék és a Karinthy köré sereglettek nyaralóhelyén nem volt szükség pénzre. A vajszívű penziósné, Vitézné, fűnekfának hitelezett, sokszor még a vasúti jegy árát is kölcsönadta, télen azután siránkozó hangon, apránként, innen is, onnan is, önmagán gúnyolódva, visszavisszakönyörgött valamit az előlegezett pénzből. Az egész településen híre volt ennek a zsúfolt tanyának, ahonnan örökös lárma, veszekedés, kiabálás, röhögés és mindenféle ricsaj hallatszott. Akadtak, akik messzire elkerülték még a tájkát is, mint buzgó katolikusok az istentagadók otthonát. Voltak viharosabb és csönde-

sebb napok, a Balaton váltakozó hullámvérésének a példájára. Egy ilyen viharos napon történt, hogy Frici, égő cigarettájával, jó darabon kiegészítette a paplanát, Aranka egy csomó tányért a földhöz vágott, a Karinthy-csemeték pedig, Tomival az élükön, valamennyi szobából kihordták a párnákat, s oly erővel dobálták egymás fejébe, hogy két párna kiszakadt s a bennük levő toll behavazta az egész udvart, beszállt a nyitott ablakokon keresztül a szobákba. A természetes Vitézné csípőre tett kézzel, fejcsoválva megállt a konyha ajtajában és szelíd szemrehányással, orrhangján csak ennyit dűnynyögött: – Íme, a Karinthy dinasztia.” Az idézetben szereplő Aranka természetesen Böhm Aranka, a második feleség. Ismeretes, hogy zűrzavaros házasságukat a sok-sok viszály ellenére erős összetartás jellemezte – noha mindkét fél gyakran keveredett különféle szerelmi ügyekbe. Siófokon történt meg az is, hogy Aranka szerelmi bánatában – egy fiatal udvarlója nem akart vele a strandra menni –, kiugrott a Vitéz panzió második emeleti szobájának ablakából. Hat hétig lebegett élet és halál között; Karinthy végig mellette volt. Még szerencse, hogy Aranka túlélte a „balesetet”; bicegett ugyan, de hamar visszanyerte régi formáját, s a balatoni nyarak is tovább folytatódtak.

Az író 1938 nyarán – koponyaműtété után – is Siófokon időzött. A Vitéz panzióban többen is nyaraltak ekkoriban, s a részletekre különféle képpen emlékeznek, de a szomorú tény csak egyféleképpen lehet értelmezni: Karinthy Frigyes 1938. augusztus 29-én Siófokon hunyt el.

Amit biztosan tudunk: augusztus 28-án Rejtő Jenő látogatta meg, augusztus 29-e délelőttjét pedig idősebb fiával, Karinthy Gáborral töltötte. Majd e nap délutánján a szobájában szeretett volna karcolatot írni, de hirtelen összeesett.

Móricz Zsigmond így emlékezett ezekre a napokra a Kelet Népében: „Az augusztus végét Siófokon, keresztlányáéknál, a Vitéz panzióban töltötte. Vasárnap, 28-án még jókedvű volt, este megérkezett Rejtő Jenő, kártyáztak, beszélgettek. Utolsó napjáról a visszaemlékezések némiképp ellentmondanak egymásnak. Miért is lenne ez másképpen éppen Karinthy esetében? Feleségével hirtelen elhatározták, hogy Pestre utaznak az esti vonattal. Azt azonban nem döntötték el, hogy még Siófokon vacsorázzanak-e, vagy az étkezéskocsiban. Az író délután felment a szobájába, s ott találta meg őt Gábor fia este hat és hét óra között holtan – más emlékezés

Karinthy Frigyes strandon társaságban, Siófok, 1917
(PIM Művészeti Tár)

szerint a szomszéd szobában tartózkodó szobalány egy zuhanásra riadt föl, s berohanva az író szobájába, a földön fekvő férfit segítségért kiabált. S csak az ő segélykiáltására rohant föl Gábor a kertből. Az szinte biztosnak látszik, hogy utolsó olvasmánya Sterne *Érzelmes utazása* volt. Ebben megegyeznek a vélemények: ezt a regényt találták szétnyitva éjjeliszekrényén. A holttestet kedden este 8 óra körül hozták Pestre, és csütörtökön temették el a Kerepesi úti temetőben.”

Siófok, a kedvelt balatoni fürdőhely, mindig is kitüntetésnek érezte Karinthy, a család, az író- és a művésztársak jelenlétét. Karinthy talán életének legboldogabb pillanatait töltötte itt, s később a fiai is örömmel jártak vissza a fürdő-

helyre. Karinthy Ferenc például rendszeresen jött ide nyaralni a Kossuth-díjas szobrász, Varga Imre társaságában. Az is érdekes, hogy éppen az előbb említett kiváló művész szintén szobrászként tevékenykedő fia, Varga Tamás alkotta azt a szobrot, amelyre már utalást tettünk a cikk elején. E műalkotás úgy ábrázolja Karinthyt, mint egy elmélyülten medítáló szellemi embert, aki fürdődresszben ül egy faágon, és merően nézi a Balatont, illetve kifejezetten Siófok városát. Azt a települést, amelyet az író „szülőföldjének” vallott, és amely azután az élettől bűcsúzó alkotó utolsó lakhelye is volt.

Elmondhatjuk tehát, hogy Karinthy alakja – akárcsak Krúdyé vagy Jókaié – egybeforr a Pannon Tenger történetével is.

Karinthy Frigyes

A BALATON FELFEDEZÉSE

Budapest, 1930. június

Múlt hónapi tudósításomban, melyet az itteni posta útján (Budapesten ugyanis rendes vasúti és postaforgalom van, egészen olyan, mint a kultúrországokban) küldöttem el, már jeleztem beszélgetésemet egy nagy műveltségű, magas állású itteni ismerősömmel, aki határozottan állítja, hogy a magyar fővárostól pár száz kilométernyire akkora tó van, amelynek hossza százegynéhány, szélessége pedig harminc kilométer. Bár ő is csak hallomásból tud a csodálatos természeti szépség létezéséről, nem volt okom kételkedni szavaiban, s miután gondosan átböngészve az útleírók jelentéseit, sehol nyomát sem találtam a szóban forgó csodának, elhatároztuk kollégámmal, Sir John Fairfaxszal, hogy expedíciót szervezünk a Nagy Tó (a bennszülöttek Bal-Atonnak nevezik, ami Méreg-Drágát jelent nyelvükön) vidékére.

Kitűnő barátunk egy igen jól idomított és civilizált, még angolul is beszélő bennszülöttet bocsátott rendelkezésünkre, hogy az előkészületekben tanácsaival támogasson. Ez a benn-

szülött, akit az ország sajátos nyelvére Stuxnak, azaz Nagy Vágónak hívnak, nyilván törzsközi harcok hőseként, s aki állítólag többször járt már a Nagy Tó vidékén, először is arra figyelmeztetett bennünket, hogy expedíciónk első állomásán, Schifoque-on (fókavidék?, úgy látszik, sarki felszerelésre is szükség lesz) egy rendkívülien vad és harcos törzs él, az úgynevezett poentörök, vagyis törzsdobók, ezek elszórva laknak mokaszinokban, helyi nyelven kaszinókban, a pénzt nem ismerik, azért lássuk el magunkat bizonyos tarka kavicsokkal, amit zsetonnak neveznek arrafelé, és amit ezek igen kedvelnek, mindent lehet kapni érte, s ha kapnak belőle, nem bántják az utazót. Tanácsára vettünk egy csomó ilyen kavicsot, amit elég drágán árusítanak itten.

Az expedíció előkészületei két hetet vettek igénybe. A Nagy Tó repülőgépen való megközelítésének tervét elvetettük, mert egy itteni őslégenda szerint Halász Legény, a Tötörzsek istene, aki szerintük egyedül csónakázik a Nagy Vízen, nem tűri,

Hajóállomás Siófokon (Fotó: Fortepan/UVATERV)

hogy felülről lássák, s így nem kaptunk volna bennszülött kísértőt. Tankszerű autókban állapotunk meg, ezeket felszereltük homokfutókkal, a poggyász nagy részét élelmiszer alkotta, ezt ugyanis legnehezebb beszerezni azon a vidéken. Tizenkét bennszülött Aál-hírlapp-írók (a lappok és indiánok leszármazottjai) csatlakoztak hozzánk, köztük Sasorr, a főnök, akinek Ötre Bevág melléneve világosan mutatja az őt körülvevő tisztelet okát. Kettőnkkel, az expedíció vezetőivel s természetesen Stuxszal együtt vagy tizenöt tagja van a vállalkozásnak.

Az indulást június első napjára tűztük ki, minden be volt csomagolva, s már családunktól is elbúcsúztunk, mikor arról értesítettek bennünket, hogy Lepsény közelében (ez az utolsó állomás, melyet az eddigi útleírók elértek, s mint határ szerepel a térképeken, amelyen túl kultúrember nem merészkedett) harc tört ki az úgynevezett Bikavonat s a félvad jampecek lakói között: azt hiszem, egyszerűen a tájfun miatt nem lehetett indulni (érdekes, a bennszülöttek vallása, ezt a természeti tüneeményt Len-gyel Meny-hért nevű istenüknek tulajdonítja, akit mint Színigazgatót bálványoznak).

Végre június hetedikén az expedíció elindult Kelenföldről, az utolsó európai városból, ahol még külföldiek tartózkodnak.

Innen kezdve naplójegyzeteimre vagyok utalva.

Június 8., délelőtt 11.

A Kelenföldi pályacsarnok tornya eltűnt szemünk előtt. Az első autón ülök Stuxszal, Fairfaix a poggyászkocsin jön utánunk. Még látom a Dunát. Kétoldalt zöld tenyészet, műveletlen rétek. Az északi szél erős pézsmá- és cirokszagot hoz. Stux szerint Nagy-Tétény felé közeledünk, a Sörfák és Sertéserdő felől. Hosszúság 12° 34', szélesség 98° 56'. Búdösség 132° 18'. Méréseket eszközlök sextansommal, néhány felvételt készítek. Kőületeket vizsgálunk, rövid pihenőnk alatt a vulkanikus rétegben két őseletre bukkanunk, képirásos szöveggel. Stux szerint Nagy Mogulnak, a Nádak és Fádak istenének törvénykönyvéből, Peschti-Futárból két lap, az ókorból, szövege, melyet nem értek, arról szól, hogy ő nem érti. Míg ezt írom, ide hallatszik kísértőink édesbús vallásos éneke, a harmadik kocsiról, megpróbálom lekottázni a szöveget:

*Au-duu au
duu-au-duu
Au-du-u-u virsz
mi ejmál
bhe-trüggen...
au-du-u-u...*

Június 8., délután 3.

Áthatoltunk a sűrű pampákkal borított erdővidéken. Járhatatlan utak, a Nagy Tehervonalat félmeztelen csapatok, az úgynevezett Útjavítók szállták meg. A déli órákban egy sereg bozontos vadember rohanta meg expedíciónkat, vészes csatakiáltással. Ezeket könyv-ügynököknek nevezik, ezt kiabálták: „részletre! részletre!”, ami annyit jelent, hogy részekre akarunk szedni bennünket. Stux, aki tud a nyelvükön, tárgyalásba bocsátkozott velük, és sikerült némi váltságdíj árán leszerelni őket, mire tüzet gyújtottak és áldozatot mutattak be.

Óriási, kulturálatlan vad víz mellett mentünk el, ez még nem a Nagy Tó. A bennszülöttek teljes tájékozatlanságára mutat, hogy Velencei-tónak nevezték el, sejtelmük se lévén róla, hogy Velence egész másutt, Olaszországban van. Seholy nyoma embernek. Közeledünk Lepsény felé, ahol reméljük, hogy talán európaival találkozunk még. Élelmiszerünk fogytán.

Június 9.

Lepsény. Sárból készült házak, különös arcú vadak, nagy csárdaféle az úton. Stanley iránt érdeklődöm, már nincs itt.

Június 10.

Élelmiszerünk elfogyott. Isten legyen velünk!

Június 11.

Thalatta! Thalatta!

Egy fennsíkon, váratlanul, hatalmas víztömeget pillantok meg, reggel! A Nagy Tó! Bal-Aton! Az expedíció örömmámorban úszik, Stuxszal nem lehet bírni, folyton előleget kér.

Június 12.

Siófok. Megérkezésünkkel megpillantjuk az első Poentört. Le van törve. Meghív saját Mokaszinójába. Holnap részletes tudósítást küldök egy megbízható futárral, Lepsényen át. A Nagy Tó sarkán kitétték az angol zászlót.

Június 13.

Voltam a Kaszinóban, kérek sürgősen pénzt.

(Színházi Élet, 1930. 27. sz.)

Fotó: Fortepan/MZSL/Ofner Károly

Öreg uracska nem vén uracska

MÓRO CZ GÁBOR

A nem mindennapi sokoldalúságáról ismert: régészként, muzeológusként, könyvtárigazgatóként, tankönyvszerzőként, publicistaként, elbeszélőként, mesék, meseregények és felnőtt regények írójaként egyaránt jelentőset alkotó Móra Ferenc, mint oly sok humán értelmiségi, mindig költő szeretett volna lenni. Törekvéseit ezen a téren is viszonylag szép siker koronázta – gondolok itt arra, hogy halála után egy évvel, 1935-ben a szegedi egyetem legendás professzora, Sík Sándor cikket írt róla a *Katolikus Szemlébe* *Móra, a költő* címmel. A kiválóan felépített, elegánsan érvelő esszé a következőképpen határozza meg a Móra-líra fő eszmei tendenciáját: „Ha Móra költészetének központi ihletét keressük, azt kell mondani, hogy ő elsősorban és lelke szerint a család költője. Ha vannak egocentrikus költők, Mórát bízást lehetne familiacentrikus költőnek nevezni. A legjellemzőbb, amit egész lírájáról [...] mondani lehet: hogy a család ablakából nézi a világot. [...] A család meghitt köre, meglete, ezer aprósága legfőbb tárgya ennek a költészetnek: a ház, a kert, a szülők és emléküik, a menyasszony, legfőképpen pedig a gyermek, a kislány, az ő szavai, játéka, bölcsője és betegsége, csészéje, papucs, babái, – a család szent emberi háromságának egész kimeríthetetlen világa.”¹

Sík Sándor fent idézett gondolataival mélyen egyetért az akadémikus irodalomfelfogást képviselő tudós tanár, Pintér Jenő is, aki monumentális terjedelmű kései munkájában, a posztumusz, 1943-ban megjelent *Századunk magyar irodalmában* így értékeli Móra poézisét: „A költő uralkodó vonása a családi érzés. Apjáról, anyjáról, feleségéről, unokájáról, a maga csendes életéről sok szép hangulatképet írt.”² Az egyes kortársait, például Móricz Zsigmondot éppen a testiség merész ábrázolása miatt elmarasztaló Pintérre megnyugtatóan hat, hogy Móra „nemes jellemvonása a férfias szemérmesség, amellyel messze került az érzékiség mindenfajta vonatkozásait.”³

Sokra becsülöm Sík Sándor kritikai és esztétikai minőségérzékét, ahogy Pintér Jenőnek a pamfletíró Szabó Dezső által megkülönböztetett figyelemre méltott vaszorgalmát is nagyra értékelem. De be kell látni: fenti megállapításaik a Móra-kutatás jelenlegi állása szerint tarthatatlanok vagy legalábbis átfogó revízióra szorulnak.

A két szerző mentségére szól, hogy tévedésük szükségszerű volt, hiszen nem ismerték a költő Móra Ferenc teljes életművét. Ők csak a Móra összegyűjtött verseit tartalmazó, eredetileg 1920-ban, majd bővített változatban 1933-ban újra kiadott *Könnyes könyvet* olvashatták. Ez az egységes – mert egységesen szentimentális – hang-

vételű kötet néhány robusztusabb háborúellenes vers kivételével a 19. századi biedermeier líra legjobb, legnemesebb hagyományait idézi fel. Darabjai – nemcsak a gyermek-, hanem a felnőttversek is – bővelkednek az olyan megragadóan kedves, kedélyes fordulatokban, mint

Balatonföldvár (Fotó: Fortepan/Fortepan)

„gyöngyvirágos csészike”, „pillangós papucsok”, „kis csipkepaplan”, „nótázó emberecske”, „angyalkacsók”, „aranyos istenke”⁴

Ha kizárólag a *Könnyes könyv*, illetve annak első három egysége, a költő-családfőről, feleségéről és leányáról szóló *Mi hárman*, a *Körülvittünk* és a *Történetek* című „ciklusok” alapján ítélnék meg Móra költészetét, még igazat is adhatnánk a lírikus irodalomtörténeti helyét példaértékű pedantériával kijelölő Sík Sándornak: „Mórát lelki alkata és pályájának szegedi elindulása egyaránt ahhoz az igénytelen, de tisztahangú és mindeztől a magyar vidék talajában gyökerező költői iskolához kapcsolják, amelyet Pósa Lajos kezdett, amelynek főképviselő-

lőjével Szabolcska Mihályt szokás tekinteni, amely azonban legmagasabbra Gárdonyi Gézának és Mórának verseiben emelkedett.⁵ – Pósa, Szabolcska, a költő Gárdonyi – nem vitatom, kétségtelenül előkelő ez a névsor, ám mai ismereteink szerint Móra nemcsak velük, hanem olyan, kevésbé ismert és talán kevésbé tisztahangú „alternatív” alkotókkal is rokonítható, mint amilyen Szilágyi Géza, Nadányi Zoltán vagy Berda József. Az önjellemzése szerint „fáradtacska, szívében gyermek ősz uracska”⁶ ugyanis tizenkét évvel a *Könnyes könyv* első kiadásának megjelenése után képes volt látványosan megújítani költészetét, ám erről a fordulatról Sík Sándor vagy Pintér mit sem tudhatott.

Pontosabban: egy alaposabb és az átlagosnál gyanakvóbb olvasó talán a kortársak közül is megsejtette volna, hogy ez a líra korántsem olyan egysíkú, mint amilyennek az addig ismert írások alapján tűnhetett. Móra ugyanis jelzésszerűen a nyilvánosság elé tárta, hogy lírikusként új, a korábbiaknál veszedelmesebb utakra tévedt. A *Könnyes könyv* 1933-as kiadásában szerepeltet egy olyan, két részből álló költeményt, amely az 1920-as változatban még nem található meg. E vers figyelemfelhívó jellegű címe: *Titok*, alcíme pedig: *Töredékek egy verses regényből*.

Érdemes teljes terjedelmében idézni az alkotást:

I.

*Kis szívem, még az erdőnek se mondd:
Felgyujtogatná titkunk a vadont!
És hogyha hamva vízbe hullna, ó,
Lávává forrna tőle tó s folyó!
A szél megrészegetve hallaná,
A csillagos mennyégre sodraná!
Elsápadnának irigy angyalok,
Kialudnának rá a csillagok!
S hogy ne maradjon a mennyég setét,
Az Úristen terád vetné szemét!
Csillagnak tőlem téged vinne fel...
Titkunk ne mondd az Istennek sem el!*

II.

*Pajkos tréfának indult, azt hiszem,
S látod, mi lett belőle, kis szívem?
Világnemlátta csodapalota,
Szivárványból van teteje, fala...
De jaj, nem az ólomtetők és
Nem a betonfalak:
Légvárak ütnek legnagyobbat,
Ha összeomlanak!*

Ez az egységes szöveggé formált két „töredék” mint *pars pro toto* képviseli a kötetben Móra „verses regényét”, amelyről – e röpke híradáson kívül – a szerzőt és még egyetlen személyt leszámítva senkinek sem voltak, nem lehettek érdemi információi a korban.

Ma már – elsősorban Lengyel András kutatásai nyomán⁸ – tudjuk: a szóban forgó verses regény Móra saját regénye (románca) volt. Az 1879-es születésű, 1902 óta nős férfi ugyanis 1932 nyarán, balatonföldvári nyaralása során megismerkedett és rögvest intim kapcsolatot is létesített egy feltűnően vonzó és intelligens nővel, a nála huszonhárom, feleségénél, Walleshausen Ilonánál huszonkét évvel fiatalabb, leányuknál, Pankánál mindössze egy évvel idősebb Kalmár Ilonával.

Kalmár Ilona és Móra Ferenc (Móra Ferenc Múzeum)

Ez a bizarrnak tűnő kaland önmagában szemlélve sokakból ellenérzésekkel válthat ki. Ám feltételezem: még a legszigorúbban ítélkező moralisták is engedékennyé válnak, ha tudomást szereznek arról, hogy a gyorsan beteljesülő földvári szerelem az élet utolsó szép ajándéka volt Móra számára (aki néhány hónappal később már a halálos kórral küszködött). Persze az is igaz, hogy az „utolsó” itt azt is jelenti: nem az első. Móra balatoni liaisonja nem egyedi, nem előzmények nélküli eset. Ilyen ajándékot az író nem kis számban kapott korábban is különböző asszonyoktól.⁹ Úgy hiszem, mind egyikükről csupán a tisztelet hangján szabad beszélni; nem szeretném rangsorolni őket az alapján, hogy melyikük játszott fontosabb szerepet Móra életében, ezért abc sorrendben közlöm a nevüket: Diószilágyi Sámuelné Dybisevsky Anna, Domokos Lászlóné, Fischhof Ágota, Gulácsy Irén (az írónő), Pongrácz Albertné.

Ám az említett hölgyek és Kalmár Ilona között van egy lényeges különbség: az előbbieket csupán irodalmi értékű leveleket kaptak az írótól; egyedül az utóbbi részesült abban a kiváltságban, hogy Móra Ferenc egész versfüzért ajándékozott neki, amelyet némi túlzással mozaikos szerkezetű verses (kis)regénynek is lehetne nevezni.

A 35+1 darabból álló mű kiadására Móra nem gondolhatott komolyan, aminek vélhetően három fő oka volt. Először is nem akarta veszélyeztetni három évtizede tartó házasságát, azt a családi harmóniát, amely a kiegyensúlyozott munka feltételeit is biztosította a számára. Másodsorban nem óhajtotta lerombolni a „famíliacentrikus”, konzervatív költő (és író) imázsát, amelyet a nyilvánosság előtt korábban kialakított magáról. Harmadsorban az adott történelmi körülmények között nem kívánta kockáztatni azt sem, hogy a tisztelettel szükségyszerűen összefonódó „szabad szerelemnek” a poétika rejtekútján való propagálásáért közszemerelemsértés címén esetleg bírósági eljárás induljon ellene.

(Csak illusztrációképpen, a jobb érthetőség kedvéért és természetesen zárójelbe helyezve idéznék két sikamlósabb szövegrészt a „verses regényből”, bár tisztában vagyok azzal is, hogy a zárójel legalább annyira kiemeli, mint amennyire elfedi a benne szereplő információkat: „De csoda nyár ez, / De csoda nyár! / Kezem járt ott, hol / Madár se jár... / Ringatta főm két / Márványhalom / És számmal szedtem / Málnát havon.”¹⁰ II-

Balatonföldvár, képeslap (www.balatonfoldvar.hu)

letve: „Nem érzed, hogy ha átfogod a vállam? / Pirosszemű fehér egér a vágyam... / Nem érzed, mily mohón oszon / A völgyeken és halmokon? / Nyakszirted borzongatja meg, / Füledbe paraszat liheg. / Elűződ? Új tanyára lel: / Hónod bokrába búvik el. / Onnan dombokra jár legelni, / Édes mazsolát csipegetni.”¹¹⁾

Lássuk be, Móra félelme nem volt alaptalan: pornográfnek bélyegezhető – valójában inkább csak túlfűtöten erotikus vagy pajzán, de a „férfias szemérmesség” szabályrendszerét kétségtelenül dekonstruáló – verssorai miatt könnyen szembetalálhatta volna magát a korabeli igazságszolgáltatás példás erkölcsű képviselőivel. Vagy mégsem? Ha arra gondolunk, hogy József Attilának nem esett bántódása az 1936-os *Nagyon fáj*, illetve a benne szereplő „lukba megriadt egérke” hasonlat miatt, akkor talán a felségsértésért és nemzetgyalázásért korábban már kétszer perbe fogott Móra is elkerülhette volna az újabb bírósági felelősségrevonást, ha véletlenül mégis kiadja a málnaszedés metaforáját vagy a piros szemű fehér egér allegóriáját sajátos kontextusba helyező kései költeményeit.

Ám a széleskörű zoológiai ismeretekkel is rendelkező alkotó az általa kedves kétértelműséggel „gyíkdaloknak” nevezett verseket Kalmár Ilonán kívül senkinek sem mutatta meg. Vagyis az öregedő Móra igen elővigyázatos volt; igaz, emellett nagylelkű, sőt: tékozló is tudott lenni. Szinte már könnyelműségnek minősíthető önzetlenségére vall, hogy a balatonföldvári románc végén a teljes kéziratot kedvesének ajándékozta, a következő – formálisan saját „teremtményeit”, a kis gyíkokat, valójában az általuk elkápráztatott Ilonát megszólító – intelmek társaságában: „... Kis gyíkdalok, / Rejtektekbe fussatok! / S addig ott aludjatok, / A míg én meg nem halok. / S ki csak akkor jöjjetek, / Mikor én már nem leszek. / Ámde akkor sorra mind: / Ametiszt, smaragd, rubint! / Gyöngy, berill, topáz, zafir, / Vérrel írt sok kis papír!”¹²⁾

Kalmár Ilona hú tanítványként elfogadta a mester útmutatását, érvényesítette, sőt: még túl is teljesítette Móra óhaját. Tudjuk: a 35+1 költemény nem láthatott napvilágot a költő 1934-ben bekövetkezett halálát követően sem; csak az egykori múzsa 1986-os elhunytja után kerülhetett a szegedi múzeumba (első kiadására pedig 2014-ig kellett várniuk mindazoknak, akik irodalmi szenzációra szomjaznak).

Móra azonban nem bizonyult olyan következetesnek és szavatartónak, mint kedvese. Egy gyíkdal-testvérpár ugyanis – „teremtőjük” engedélyével – még a költő életében, 1933-ban elhagyhatta rejteket. A fent már idézett *Titok* című, két verset egygyé olvasztó költeményről van szó, amelyet Móra rafináltan belecsempésztett *Könnyes könyve* 1933-as kiadásába. Amely tehát hidat képez az eredeti, 1920-as *Könnyes könyv* és a 2014-ben megjelent, *Címtelen könyv*nek elnevezett versgyűjtemény, illetve a költő két, egymással nehezen összemérhető alkotói korszaka között.

Csakhogy a *Titok* két kis „töredékét” gondosan dekontextualizálta Móra, még hozzá kétszeresen is: 1. „elfelejtette” melléjük helyezni a versfüzér többi darabját, 2. módosította eredeti szövegüket. Most a számos kisebb-nagyobb szövegkorrekció közül csupán egyre szeretném felhívni a figyelmet.

A *Címtelen könyv* II. darabjának első két sora a következő: „Játéknak indult vagy annak se tán, / S látod, mi lett belőle, kicsi lány?”¹³⁾ Az 1933-as *Könnyes könyv*ben

„ugyanez” a szövegrész már így hangzik: „Pajkos tréfának indult, azt hiszem, / S látod, mi lett belőle, kis szívem?”¹⁴⁾

A „szövegromlás” itt aligha a nyomdász hibájának tudható be. Móra a Kalmár Ilonához írott versek szerzőjeként – legalábbis a nyilvánosság előtt – „tettesnek” érezte magát, akinek el kell tüntetnie „bűne” nyomait. Attól tartott, hogy a fiatalság képzetét felidéző „kicsi lány” jelzős szerkezet használata árulkodó lehet: egy gyanakvóbb olvasóban azt a benyomást keltheti, hogy itt egy olyan „öreg uracska” tesz vallomást, aki szeretne megújulni egy fiatal nő oldalán. „Kis szívem” viszont lehet egy tizenhét éves bakfis, de egy nyolcvanéves matróna is, így e semleges jelentésű fordulat alkalmazása már kellőképpen eltávolíthatja a befogadót az eredeti életösszefüggéstől. – Elvontabban: a különleges intenzitású szerelmi élményből táplálkozó, az élő szubjektivitástól elválaszthatatlan 1932-es költemény a kényszerítő körülmények hatására 1933-ban „objektív” szerepversé transzformálódik.

Meg kell hagyni: Móra ügyesen taktikázott. Még szerencse, hogy nemcsak zseniális életművész (és régész, muzeológus, publicista, regényíró, stb.) volt, hanem – koncentrált pillanataiban – viszonylag jó költő is tudott lenni. Költő, aki súlytalannak nevezhető édeskés, érzélgős vagy pajzán szövegek mellett néha nehezen felejthető sorokat is leírt. Például ezt: „Te vagy nyűtt éltem késett bibora.”¹⁵⁾

1 SÍK Sándor: *Móra Ferenc, a költő*, Katolikus Szemle, 1935, 30.

2 PINTÉR Jenő: *Századunk magyar irodalma. A magyar irodalom a XX. század első harmadában*, Bp., 1943, 1035.

3 *Uo.*, 1034.

4 MÓRA Ferenc: *Könnyes [sic!] könyv*, Engel Lajos kiadó-cég, Szeged, 1920, 22, 43, 45, 89, 86, 34.

5 SÍK Sándor: *i. m.*, 29.

6 *Könnyes könyv, i. m.*, 50.

7 MÓRA Ferenc: *Könnyes könyv*, Genius, Bp., 1933, 106–107.

8 Lásd: LENGVEL András: *A földvári boldog nyár. Móra utolsó szerelme = Uő: A „másik” Móra*, 2005, 101–114.

9 Lásd: PÉTER László: *Lengyel András: A „másik” Móra*, Tiszatáj, 2005/12, 97.

10 MÓRA Ferenc: *Címtelen könyv*, Wesley Kiadó-Móra Ferenc Múzeum, 2014, VI.

11 *Uo.*, X.

12 *Uo.*, XXXV.

13 *Uo.*, II.

14 *Könnyes könyv*, 1933, *i. m.*, 107.

15 *Címtelen könyv*, XVIII.

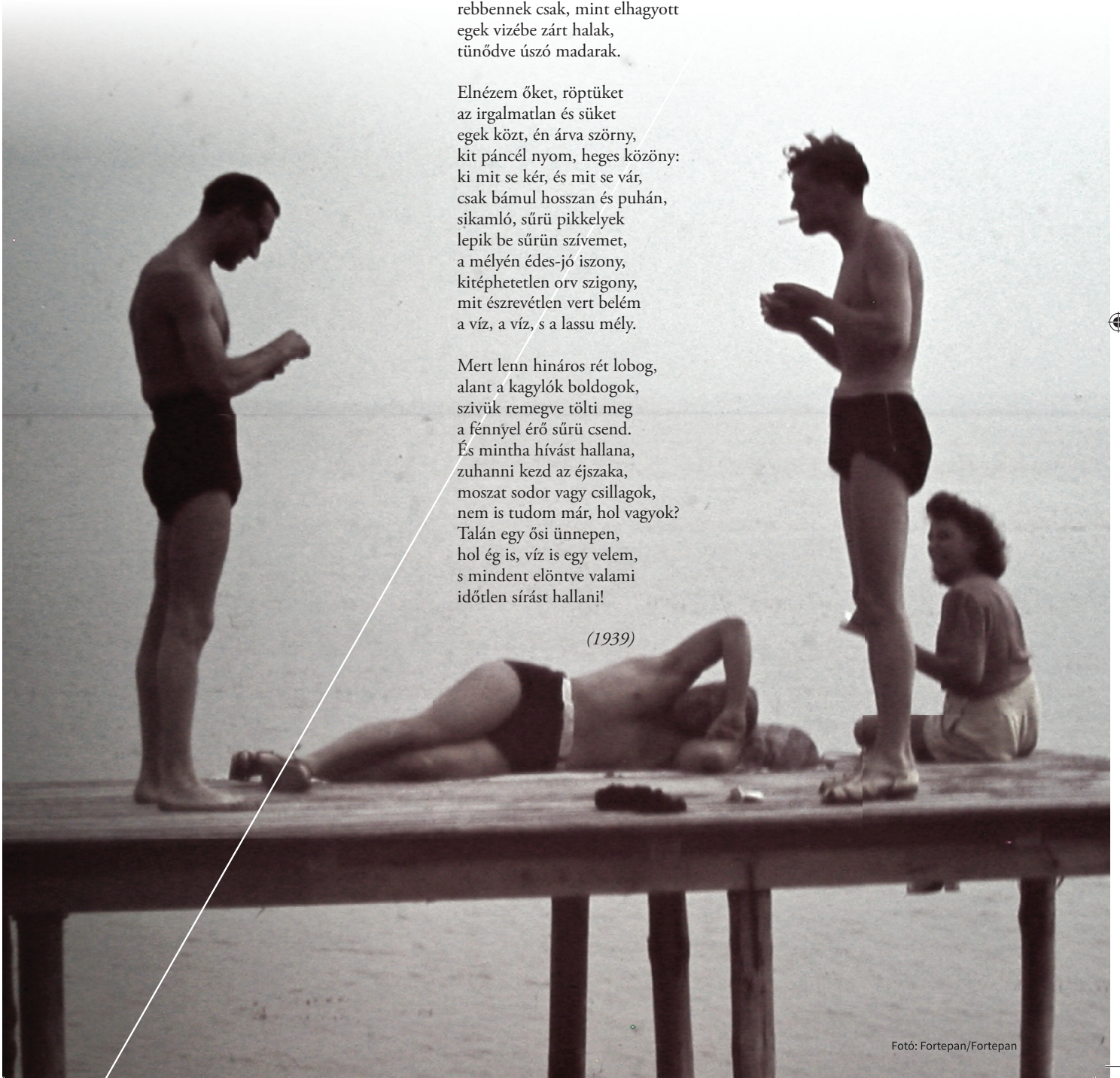
Pilinszky János **ÉJFÉLI FÜRDÉS**

A tó ma tiszta, éber és
oly éles fényű, mint a kés,
lobogva léleklő tükör,
mit lassu harcban összetör
karom csapása. Nyugtalan
heves fogakkal visszamar
a mélyen megzavart elem.
Legyőzve, lustán fekszem el
és hallgatózom. Csillagok
rebbennek csak, mint elhagyott
egék vizébe zárt halak,
tünődve úszó madarak.

Elnézem őket, röptüket
az irgalmatlan és süket
egék közt, én árva szörny,
kit páncél nyom, heges közöny:
ki mit se kér, és mit se vár,
csak bámul hosszan és puhán,
síkló, sűrű pikkelyek
lepik be sűrűn szívemet,
a mélyén édes-jó iszony,
kitéphetetlen orv szigony,
mit észrevétlen vert belém
a víz, a víz, s a lassu mély.

Mert lenn hináros rét lobog,
alant a kagylók boldogok,
szivük remegve tölti meg
a fényvel érő sűrű csend.
És mintha hívást hallana,
zuhanni kezd az éjszaka,
moszat sodor vagy csillagok,
nem is tudom már, hol vagyok?
Talán egy ősi ünnepen,
hol ég is, víz is egy velem,
s mindent előntve valami
időtlen sírást hallani!

(1939)

Fotó: Fortepan/Fortepan

Szigligeti filmemlékezet

KELECSÉNYI LÁSZLÓ

Amikor az egykori Irodalmi Alap mindenható ura, Bölöni György jóvoltából az 1950-es években a „skriblereké” lett a csodálatos Esterházy-kastély, még nem tudták, mi hullott az ölükbe. A filmesek kaptak észbe, s vették birtokukba a házat, az arborétumot, a falut. Az ötvenes évek közepén forgatókönyvek születtek a patinás falak között, stábok költöztek be a múltat hordozó szobákba.

lalta volna, hogy ruhátlanul fürödjön a Balatonban. A ravasz gyártásvezető ezért körülautózta a környező kisvárosok piroslámpás házait. A világ legősbibb mesteriségét űző lányok eleinte nem értették a feladatot. Miért kell filmforgatásra hivatkozni, mikor ezt az „ügyletet” kevésbé bonyolultan is megoldhatják. Ez a film soha nem készült el, a munka félbemaradt. *Tűz a hegyen* lett volna a címe.

Elkészült viszont a *Hintónjáró szerelem* – Urbán Ernő író és Ranódy László rendező közös ábrándja, a rövid életű Nagy Imre-korszak szülötte. Termelési dráma egy bohókás szerelmi sztoriba ágyazva. A fiatal Szirtes Ádám és a még ifjabb Medgyesi Má-

ria egymásra találása egy almanemesítési história közben. Hogy a nézők ne érezhessék egészen jól magukat, hogy azért a politika is kapjon valamit. A forgatócsoport az alkotóházban lakott. A remek színészek, Kiss Manyi, Fónay Márta, Bihari József, Pécsi Sándor élvezhették a falu nyugalalmát. Nincs azonban forgatás szerelem nélkül. Nemcsak a filmvászonon záporoztak Ámor nyilai, a valóságban is. A főszerepet játszó Szirtes Ádám, aki a kamera előtt Medgyesi Máriának tette a szépet, s üldögélt az arborétum egyik ritka kincsén, a Jókai Mór balatonfüredi villájából idekerült kőpadon, az életben is szerelembe esett: egy szigligeti kislány ragadta el a szívét. Ebből a szerelemből s az azt követő frigyből született Szirtes Ági színésznő. A filmet talán már csak a

Esterházy-kastély (Fotó: Fortepan/Gyöngyös)

Ám Szigliget még az Alkotóház megalapítása előtt bekerült a magyar film történetébe. A második világháború végóráiban egy csapatnyi filmes ide húzódott vissza, hogy forgatás ürügyén valamiképp megússza a behívót, meg ami azzal járt. Magyarán dekkolt a stáb, de azért dolgoztak is. Szóts István az *Emberek a havason* már világhírű rendezője egy Gárdonyi elbeszélés nyomán forgatott volna egy szerelmi történetet. A munka azonban elakadt, mert a faluban nem találtak egyetlen olyan statisztát sem, aki elvál-

Standfotó a *Hintónjáró szerelem* című film forgatásáról, 1954 (Országos Széchényi Könyvtár/Fotó: Kovács Gábor)

Standfotó a *Liliomfi* című film forgatásáról, 1954 (Országos Széchényi Könyvtár)

mindenre kíváncsi filmtörténetek tartják számon.

Nem így a *Liliomfi*. Ez a film lett nemcsak saját korának, hanem minden magyar filmkorszaknak az örök vigasza. Nem lehet megunni. A fiatalság varázsa árad minden képkockájáról. Akik készítették az ötvenes évek közepén, szinte mind-mind kezdők voltak. Makk Károly rendező első filmje, a bájos Krencsey Mariannal, a sármos Darvas Ivánnal és az öntudatos Soós Imrével a főbb szerepekben. Nem Szigligeten forgattak, hanem Badacsonyan, de a szigligeti Várhegy és környékének panorámája többször is megjelenik a színes filmszalagon. Legendák keringenek a forgatás napjairól és éjszakáiról. A leghitelesebb tanú, Makk Károly rendező többször is

Standfotó a *Noszty fiú esete Tóth Marival* című film forgatásáról, 1960 (Országos Széchényi Könyvtár/Fotó: Réger Endre)Standfotó a *Noszty fiú esete Tóth Marival* című film forgatásáról, 1960 (Országos Széchényi Könyvtár/Fotó: Réger Endre)

tőr persze „csal”. A túlsó, déli partról is belefotografál képsorokat. Badacsonyt és Szigligetet látjuk a távolból, együttes beállításban, még abban az időben, mikor a magyar lakosság nemigen engedhette meg magának a kéthetes nyaralást a magyar tenger partján.

Ugyancsak egy irodalmi klasszikus adaptációja során kerültek el a filmek ismét Szigligetre. Ám a *Noszty fiú esete Tóth Marival* című Mikszáth regény alapján 1960-ban forgatott filmnek csak bennfentes nézői ismerik fel a helyszínt. A filmek megint csaltak. A somlói szüret jelenetét vették föl szigligeti helyszínen. Mécs Károly, mint adósságban úszó, hozományvadász Noszty Feri, egy napfényes, szabadtéri szüreti mulatságon kéri fel a gazdag Tóth Marit táncolni. Mindketten álruhában vannak. A snájdig Feri fiú vadásznak álcázta magát, az őszinte szerelmet kereső lány pedig ruhát cserélt

a komornájával. Csak a szigligeti táj nincs álruhában. Az ötvenöt évvel ezelőtti helyszín persze már réges-rég beépült, divatos nyaralóépületek állnak a tisztáson, ahol forgattak annak idején. Így múlik a filmemlékezet, de a sokat emlegetett, s újabban cserbenhagyott celluloid szalag rögzít mindent.

A múlt él, és nagyon is felidézhető. Mint például az újabb évtized múltán forgatott *Holdudvar* című Mészáros Márta-film segítségével. Ennek az érzékeny történetnek a második része játszódik Szigligeten. A falu Badacsonyra néző oldalán áll az a terméskőből épült impozáns ház, amelynek nyomait ma már hiába keressük. Lebontották vagy felismerhetetlenül átépítették. De akkor és ott, 1968-ban még állt és játszott a filmben mint fontos színtér. Ugyanúgy, miként a ma Szent Antal pincének nevezett panorámás borozó terasza, ahonnét remek kilátás nyílik az üdülőövezetben emelkedő házakra. Azon a teraszon zajlik a film nagyjelenete. A nemrég megözvegyült városi asszony (akit Törőcsik Mari alakít) ott találkozik a régi paraszti világot képviselő, fekete ruhába és fekete fejkendőbe burkolózó hasonló korú nővel (akit viszont Mészáros Ági játszik). Két asszony – de két külön világ. A beletörődő és a lázadó. Nincs nagy összecsapás. Az asszonyok inni kezdenek, jóféle, helyben szüretelt bort. Előkerül egy alkalmi cigányzenekar is. A nők nótázni kezdenek. Szinte a táj játssza el helyettük a drámát. Mi pedig nemcsak a két színésznagyság érzékeny játékát csodálhatjuk, de gyönyörködhetünk a Toscanával vetekedő vidékben, amely ugyan fekete-fehér kép-kockákon mutatja meg magát, de így is beleissza magát a lelkünkbe.

Szigliget ott van más játékfilmekben is. Olyanokban, ahol épp csak említik, vagy éppen csak felvillan a Várhegy, a Rókarántó, a Királyasszony szoknyája sziluettje. Mint például az ugyancsak Makk Károly rendezésében készült *Ház a sziklák alatt* tragikus hangulatú alkotásában. Vagy akár a badacsonyi helyszíneken játszódó Bacsó Péter-filmben, a *Nyár a hegyen* című politikai töltetű drámában. Ebből a rövid felsorolásból, amelyhez hozzáfűzhetnénk még Elek Judit 1966-os dokumentumfilmjét, a *Kastélyok lakóit*, úgy tűnhet, hogy Szigliget körül forog a világ, legalábbis a Balaton környéke. Kétségtelen varázsa van a helynek, amelyet talán nem is lehet elmagyarázni azoknak, akik még sosem jártak arrafelé. Az írók java része, akik

Standfotók a *Holdudvar* című film forgatásáról, 1968 (Országos Széchényi Könyvtár/ Fotó: Szóvári Gyula)

dolgoztak, nyaraltak, pihentek a kastély falai közt, tudják a titkot. Őrzik. Nem mondják el senkinek. Csak egymásra néznek, s bölintanak, mint a titkos ügynökök. Nem beszélnek. Írnak. Elutaznak. Visszatérnek. Közben élnek, írnak, szerelmesek lesznek. Állnak a tördemici

állomáson, mert Szigligetnek nincsen saját vasútállomása. Várják a vonatot, de az nem jön, vagy ha jön, nem áll meg egy ilyen vacak kis helyen. Ácsorognak az írók. Tanácstalanok. Tudják, hogy van az a kastély, ahol otthonra lelhetnek, ahol visszavárják őket. Meg vannak mentve.

Jékely Zoltán

BALATONI ELÉGIA „

◀ (részlet)

Somló, Csobánc, Tátika, Szigliget –
romtemplomból kis kendő integet,
a víz felett hintázva-álmag
szellem-fehér sirályok szállanak.
Mégálmódott, sohasem teljesült
szerelmek, véres hullámba merült
vágynak a mélyből fel-felsajgnak –
A mi szerelmünk is legenda csak.

(1949)

Tatay Sándor

RÓKARÁNTÓ „

A sétát mint műfajt, nem nagyon szerettem. Megszoktam, hogy a levegőzést és koromhoz illő testmozgást valamilyen háztáji tevékenységgel kapcsolom. A szigligeti alkotóházban viszont nem én nyeselem a fákat, nem én gereblyézem a gyalogutakat. Verset költeni szokás séta közben, prózát sokkal nehezebb. A Rókarántóra megyek, ha megyek. Onnét messze látok. Megnézem, áll-e még a házunk a Badacsony bozótos, gazos vadonában. És hogy ne törjenek rám gyöttrő gondok a sétákon úgy, mint az álmatlan éjszakákon; igyekszem a messze múltból vidámabb szeleteket kanyarintani.

Hogyan lett ez a táj szülőföldem után második hazám? Ha akarom ez is vidám történet. Szemlélet kérdése. Ugyanazon eseményekre emlékezhetsz jókedvvel és szomorúsággal az egészségügyi sétán. Tegyük jókedvvel, ha lehetséges. Jókedvvel emlékezni 1944 tavaszára?

Forgatókönyvet írtam Szóts István filmrendezőnek Gárdonyi Géza *Hegyen égő tűz* című novellájából. Erre a tájra kellett írnom, mert – úgymond – a szigligeti Belső hegyen birkanyáját terelgetnek. Az út menti nyárfákat különleges szokásból felnyesték. Mint óriási pemzlik festenek az égre. Öreg pincékben penészbundás hordók. A betyárok korába

Szigliget (Fotó: Fortépan/Inre)

illő csárda, vén kocsmárossal. Itt merülünk el a világégés legszörnyűbb esztendejében, a közelítő ágyúdörgés morajában, egy pástorlány és egy festőművész idillikus szerelmi történetébe. Mái sem tudom, vajon a kiváló rendező szakmai makacsságából származott-e ez a bizarr ötlet, vagy tudatosan fricskázott a történelem képébe.

Egyenesen a technikai forgatókönyvet írtam, nem vázlatot, nem irodalmi. Kaptam mintát, amiből megtanulhattam a mesterséget. Nem sokat vitakozott velem, mikor elkészültem. A forgatókönyvet csak afféle jegyzetfüzetnek fogta fel. Viszont ragaszkodott hozzá, hogy vegyek részt a forgatásban, vagyis legyen kéznél állandóan, mert a végleges forma úgyis csak a helyszínen alakulhat ki.

Azon a tavaszon hát elkezdődött itt a magyar filmtörténet, vagy tán úgy is mondhatnám, *minden idők* leghosszabb kiszállása külső felvételekre. A vállalkozó, aki egyben a

gyártásvezető szerepét is betöltötte, elsőrendű óhajaként adta elő, hogy ezek a felvételek Szigligeten minél tovább tartsanak. Azt hiszem, ez is páratlan óhaj egy producer szájából. Ám az ok ismeretes volt. Addig kap katonai felmentést, míg forgatunk. És ugyanez vonatkozott a társaság minden épkézláb férfitagjára. Nyilvánvaló, hogy lelkesen filmeztünk. Magas igényekkel, részletekbe menő választékosággal és nagy kényelmességgel.

A grófné rendelkezésünkre bocsátotta a kiskastély egy részét. Természetesen ebben nem fértünk el valamennyien, de ez lett a főhadiszállás. Ha jól emlékszem, itt lakott a rendező, a két főszereplő: Szellay Alíz és Perényi László. Minden bizonnyal a producer és Sárika, aki hozzá tartozott. Bár lehet, hogy a producer tartozott Sárikához, mert ez a vékonyka, bájos kis nő, minden jel szerint rendkívül gazdag volt. Gépkocsija, az egyetlen rendelkezésre álló személygépkocsi, nyilván a produkció érdekében, mentes volt a hadi szolgálattól. Úgy volt, hogy senki sem tudja, de mindenki tudta, hogy szép kis kocsiján szüntelen hurcolta Pestről a bámulatra méltó értéktárgyakat. Főképp ezüsttálcákat, súlyosakat, finom ötvösmunkákat, ékszereket. Nagyon barátkozó természetű volt, sok kis szőlősgazdával összebarátkozott, és a drága holmik elbújtak padlásán, pincében, szerteszét a faluban, a szomszéd falvakban, legfőképpen pedig szőlőhegyi prészházakban. Rendkívüli emlékezőtehetség kellett hozzá, hogy pontosan tudja, mit hová rakott. Úgy mondták, nem jegyez fel semmit. És nagy emberismeret kellett ahhoz is, hogy rövid ismeretség után megállapítsa, kire bízhatja kincseit. Valamennyiönknek megnyugvást jelentett ez a tekintélyes vagyon, a valóságos aranytartalék vállalkozásunk mögött.

Egyébként olyan volt ez az emberpár, mint két játszadozó gyermek. Talán nem is voltak igazában szakmabeliek, csak fellelték a zavaros időkben életük legkedvesebb játékerterét és legdrágább játékszereit.

Ott a kiskastélyban volt a konyha is és az éléskamra. Rohangásztak szerzte a megyében, Pestre fel, Pestről le, és hordtak oda nekünk minden jót, ételt, italt. Sonka, kolbász,

Szigliget (Fotó: Fortépan/Mészáros Zoltán)

lábszár vastagságú szalámi sokféle minőségben, sajtok és édességek. Volt ott minden, mit szem-száj kíván. Szívük repesett örömiükben jó étvágyunk láttán. Filmeseket nem, csak kedves háziállatokat lehet ilyen vidám szívvel etetni.

Én Bakoséknál laktam, akkoriban a falu egyik legrangosabb házában. Lakótársam Dulovits Jenő volt, az operatőr. Szóts szeretett amatőrökkel dolgozni. Dulovits annak számított a filmnél, de művésze, tudósa volt a fényképezésnek, gépkonstruktor, mechanikus. Legnagyobb hatást akkor tett rám, mikor az orrom előtt apró darabokra szedett egy felvevőgépet, sőt össze is rakta. Valamilyen változtatást hajtott végre a belsejében, mert a következő különleges feladathoz arra volt szükség. Az ilyet neveztem szívesen tudós embernek, aki a csodával határos dolgokat mível. Időnkint teljesen váratlanul elalélt. Olyankor egy kockacukrot kellett a szájába nyomnom, és néhány perc múlva, mintha mi sem történt volna, folytattuk a mindig magvas társalgásunkat. A szakmájáról alig beszélt, kicsikét mégis megtanultam a szemével látni, és ez jó volt.

Volt a gróféknak egy juhászuk, és nyájuk. Mi pedig mentünk a nyáj után, szép számú, szelíd sereg, eszközökkel és kellékekkel. Meg-megtelepedtünk a szép dombokon, és forgattunk. Persze nem mindig, csak ha minden összegyűjtött számtalan szerencsés véletlen találkozásából. Jó háttér, pazar világítás, báránnyelűk az égen, a jámbor állatok megfelelő széledése a földön, művészeink diszponáltsága. Sem légi harc, sem a szőnyegbombázók vonulása északnak. Volt úgy, hogy még a Rókarántórol nézvéen, a messze távolban, a Badacsony alatt vezető síneken vonatnak kellett robogni, sőt füstölnie is, sőt fütülnie is. És hozzá a fentiekből sem hiányozhatott semmi. Nem volt az, mint a sietős filmeseknél, hogy „ez van, ezt kell szeretni”. Mert Szellay Alíz szövege így szólt: „Ott megy majd a maga vonatja is.” Ez pedig nem ért semmit vonat nélkül. Nekünk volt időnk. Minden perc, mit elszalasztottunk, tiszta nyereség volt.

Szegény művésznők pedig ismételhették és ismételhették. Senki nem talált már játékában hibát, sem szavaiban, sem mozdulataiban, csupán a rendező, mindég a könnyekig.

Megtanultam szép lábak lépteit a parti iszapban, szúrós nádtörzsák között. A láb legyen félénk a sár hűvösségétől is, a

voltunk még attól is, hogy az iszaptól a tiszta vízbe lépjenek a lábak, a lábak!

Jött a forró nyár, és jött szeptember és korai hűvössége. A Balatonban már reumától kellett tartanunk. Akkor felvonultunk a tihanyi Felső-tóhoz, annak még melegebb a vízével is.

De most kicsit előreszaladtam ezekkel a léptekkel. Hiszen addig még igen sok történt, mert azért nemcsak a léptekkel foglalkoztunk, meg a vonattal. A forgatókönyv egyre fogyott, vészesen fogyott. Nékem átírnom kellett, hozzáírnom kellett, újraírnom kellett. És jöttek maguktól termelt motívumok, például Dulovits remeke: reggeli harmatos pókhálón keresztül fényképezett egy csókjelenetet. Míg a pók végzett a hálóba akadt légygel, addig a festőművész is legyőzte a pásztorlány szelíd ellenállását.

Több százan vagy talán ezren is voltak az amerikai bombázók egy-egy kötelékben. Rettenetes moraj, rettenetes erő. Német és magyar vadászok nem is gondolhattak arra, hogy a légierődök és kísérő vadászgépek ilyen tömegét megtámadják. Csak szállodastak utánuk vagy mélyen alattuk, s ha meghibásodásból elmaradt egy, arra rácsaptak, volt úgy, le is lötték. Ilyen eseménynek nem is egyszer voltunk szemtanúi.

A képet a Tíz a hegyen című film Magyar Nemzeti Filmarchívumban őrzött tekeréseiről Fejér Zoltán reprodukálta (operatőr: Dulovits Jenő).

A képet a Tíz a hegyen című film Magyar Nemzeti Filmarchívumban őrzött tekeréseiről Fejér Zoltán reprodukálta (operatőr: Dulovits Jenő).

torzsáktól is, de ne úgy, mint egy kisasszonyé, hanem, ahogy egy pásztorlány meztelen lába kényeskedik. Legyen kecses a lábszár mozdulata, de táruljanak szét az ujjacskák, hogy felcsücsörödjék közöttük az iszap. Nagy mutatvány, ha sikerül, mert a lábszárinak rettenetesen szenvednek.

Ezek a lépések vezettek volna a nagy jelenethez, mikor is nádszálak karéjában, a hanyatló nap ellenfényében, loccsanó víz gyöngyei közt meztelen fürdik a pásztorlány. De hol

Mi indíthatta embereinket arra, hogy mint sárkányt eresztő gyerekek, rohanjanak a harcoló gépek irányába? És most kiért aggódnak, akik szaladnak? Különösen ha az elmaradt gépnek segítségére jött egy-egy angol vadász. Az amerikai gépek mennek irtózatossá erőfőlnyűkkel véget vetni a háborúnak. De mennek rádönteni a házakat a Pesten maradtakra, az anyákra, testvérekre, gyermekekre. Itt felettünk pedig egy vagy két magyar pilóta élete a kockán.

Eh, jobb azzal törődni, vajon lesz-e még idő a művésznő meztelen fürdőzésére, vagy sikerül addig húzni-halasztani, míg túllép rajtunk a front.

Abban mindenki megegyezett, hogy itt harcok nem lesznek, a Balaton két végén majd elötrönek a szovjet csapatok, és egy szép reggel már oda tartozunk. Szóts, míg a többiek futottak az égve lehulló gép után, csak mondta, mondta, hogy a magyar filmművészetnek új és nagy korszaka következik az eljövendő felszabadulás után. A filmtörténet legnagyobb alkotásai a Szovjetunióban teremttek. A filmművészet megszabadul a profit mocskos nyűgétől. A filmnek nem lesz többé szüksége rá, hogy a legalantasabb ösztönöket elégítse ki. És így tovább. Olyan ékesszólással ecsetelte szakmája gyönyörű jövőjét; mi már úgy álmodtuk a nagy békét, hogy leszál majd a szigligeti

bárányos dombokra ejtőernyőn Pudovkin és Eisenstein, vagy éppen angyalszárnynon. Vigyáznak ránk, hogy nyájunk el ne széledjen, kanyargó vonatunk füstje és füttye ki ne apadjon. Szellay Alízt megtanítják, hogyan kell a lábszárainak feszülése nélkül széttárni ujjacskáit a zöld iszapnak. Végül oltalmuk alatt megvalósulhat a művésznő nagy aktjelenete is ellenfényben, mégpedig úgy, hogy profán tekintetek ne illessék. Ha másképp nem, géppisztolyos katonák sorfala mögött.

Am ebben az ügyben elébb még történt egy és más. Mert a bekerítésünk egyre később. Tudvalevő, hogy ősszel is, a Balaton vonulatában is milyen sokáig állt a harc. Mikor pedig az alább következő akciókhoz hozzákezdünk, még kellemes meleg nyár volt.

Az ember elszemtelenedik. Nem mondom ezt egyenesen káros tulajdonságnak, sőt a fejlődés szempontjából éppen hasznos is lehet. Amiről most írni akarok, az mégis, enyhén szólva, visszatetsző volt a számomra. Körülöttünk lángol a világ. A férfiak, ha valamirevalók, valahol, valamelyik oldalon, önkéntesen vagy kényszeredetten harcolnak, nélkülöznek, véreznek. Harcolnak a fejünk fölött is. Acélfelhő viszi az égen, cepeli a hátán százazrek halálát, városok pusztulását. Ugyanakkor a Szóts meg ez a kedves vállalkozó pár Eldorádót teremt Szigligeten egy-két tucat férfi számára. Étél-ital, kényelmes szállás, munka helyett játék. Természetes volna, hogy reggelenként térden állva adjanak hálát istenüknek, aki így kivételez velük. De nem, hanem még nyafognak nekem, hogy az ördögbe is, mért nincs ebben a filmben néhány fiatal nő? Van a Szellay, aztán mintha elvágták volna. Csak a birkák, csak a vén juhász, vén kocsmáros, öreg mostoha meg a pástorlány gatyás papája, de még egy statisztalány sem. Olyan itt az élet, mintha kolostor udvarán kertészkednénk.

A helybeli lányok is csak vigyáztak a hírükre, mert hátha mégis hazajön a kedvesük a csatából. Egyszóval valami megoldást kellett keresnünk. Összevágott ez az igény a rendező művészi koncepciójával. Nevezetesen, hogy nagyon szerette a határozott, sőt a drasztikus ellenpontokat. Nos, hogyan lesz igazán érzékelhető a pástorlány testének karcsúsága, mozdulatainak finomsága, szűzies mellének hetykésége az ellenfényben, egész lényének szemérmessége, a nádas rejtett zugának intim csendje? Akkor, ha a gép egy másik mezítelen csoportról vág ide. Domború hátú, dudamellű, lány hasú, testes nők lubickolnak, rücsjekednek, röhcicsélnek, sikoltoznak, locsipocsiznak, sőt víz alá nyomják egymást. Jöhet némi pajzán szöveg is... A mondatok egymást fedik. Ez már az író dolga.

Nosza, megírtam gyorsan a jelenetet. Osztatlan tetszést aratott. A harmadik vagy negyedik felolvasásban a rendező hibátlannak találta. Most tehát itt volt a feladat. Előkeríteni a megfelelő nőszemélyeket. Abban állapotunk meg, hogy ezen nők előállításában segítségére leszek a gyártásvezetőnek. Egyrészt, mert nékem leginkább fogalmam kell legyen róla, milyen testeket képzelünk oda, másrészt én ismerem legjobban a megyét. A közlekedési nehézségek miatt nem jöhetett számításba a legtermészetesebb megoldás, hogy Pestről rendeljük meg a hölgyeket a filmgyár szakembereitől. Mert ha még megérkeznek is, mi lesz, ha itt ragadnak?

A producer lelkesült a feladatért, szívesen vette saját kezébe az ügyet, sőt a kedves Sárka is boldogan velünk tartott. Ilyen elszántságot nem is vártam tőle, de mi az, hogy elszántság? Szívvel-lélekkel benne volt a hajszában. Pedig leginkább csak a gépkocsivezető szerepét tölthette be. Maga a lényegi rész szinte teljesen férfimunkának bizonyult. Nem volt könnyű dolgunk. A mi rendezőnk szemét nem lehetett akármivel kiszúrni.

Jó húsból levő, sőt kövér nők akadtak bőszesen. Ami azt bizonyította, hogy ezen a tájon a háború utolsó hónapjaiban sem volt éhség és nélkülözés. Sőt liszt, cukor, zsír nagy mennyiségben halmozódott fel éppen a sanyarú időktől való félelemben. Tudvalevő, hogy ezek a szénhidrátfélék hizlalják legjobban az embert. Sok-sok férfimunka szakadt ez idő tájt az asszonyok vállára, de sok gond is, és kínjukban ezek nem a cigarettát rágták akkor még, mint a férfiak, hanem ettek, eszegettek inkább, ami szintén megnyugtatja az idegeket.

De mi hasznunk volt ebből? Mi csak azok közül válogathattunk, akik hajlandók voltak levetkőzni, és a felvívógép előtt meztelen hancúrozni. És itt az ellentmondás: azok voltak a kövérek, akiknek volt bőven mit a tejbe aprítani, az olyanok pedig nem voltak hajlandók nekünk a pénzünkért meztelenkedni. A rendezőnek még az sem volt mindegy, hogyan kövérek, mert nyeszlett váll és lógó mell szóba sem jöhetett. Az, hogy hasra kövérek, az semmi. A víz nagy, kerek dombokat fogjon körül. Nemhogy csak lapos mell, és minden, ami szép nagy, a víz alatt van. A cigányasszonyokkal szemben előítéletei voltak, szerinte azok vagy soványak, vagy a hasukon a mellük.

Próbálkoztunk a bordélyházakban Pápától Keszthelyig. Ez sem volt célravezető, mert ha akadt is közöttük jóltáplált, szereplésüket a tulajdonos hozzájárulásához kötötték. A tulajdonos pedig csillagászati összegeket jelölt meg, vagy egyszerűen szóba sem állt velünk.

Hetekig tartó szívós munka után jöttünk csak rá, hogy egyedül a pincérek segíthetnek. Azok pedig folyton az önértékünkbe gázoltak.

– Ugyan, magunk között vagyunk, hagyjuk ezt a dajkamesét a mozirol. Ezeket a nőket meg kell jól fizetni, és kész!

Végül is megtörtént az előzetes tárgyalás néhány nővel. Bosszantó volt, hogy azok sem hittek a filmben. Olyasmivel jöttek, hogy minek azért Szigligetbe menni. Tudnak ők itt is jó helyet. Azon vettük észre magunkat, hogy presztizskérdést csinálunk a tisztaságunkból. A nagyobb hitelesség kedvéért bevetettük Sárkát is, mint tárgyalópartnert. De mi lett abból!

– Édes ténsasszony! Fölösleges az áltatás. Ne játssza meg nekünk magát. Ismeri a Balognét Devecserből? Nahát, ha ismeri, ha nem, az is van ilyen fazonú nő, mint maga, sőt ha az ékszeréit veszem, még különb is. Mégsem szégyenli, hogy a német tiszteteknek dolgozik.

Egyszóval nehéz kenyér volt ez.

Kibéreltünk egy házat, amelyet inkább csak nyaralásra használtak. Abban a gyermekes hitben cselekedtük ezt, hogy majd itt gyűjtögetjük a testes lányokat, míg kellő számban lesznek. Addig is tisztaság napidíjat kapnak. Gondtalanságukban nyilván szépen megférnek egymás mellett. Hát ebben is tévedtünk. Nem volt ezeknek a nőknek sem türelmük elég, sem bizalmuk bennünk. Sem lelkesülésük a filmművészetért. Katonakötelesek sem voltak. Próbáljon valaki élő lepkéket gyűjteni szivarosdobozba. Míg egyet bedug, kettő kirepül.

Mindenesetre a stáb élete hangulatosabb lett. Megszűnt a sok panasz, hogy csak a sok étel-ital és semmi más. A lányok kedves ajándékokra, sőt mellékkeresetre tettek szert. Mégiscsak jelentkezett az összeférhetlenség, majd egyszerre a rártartás, hogy nem ezért jöttek ide. Mondjuk meg azonnal, mikor lesz a jelenésük a filmben. Hiába magyaráztuk, hogy a számszerűség döntően fontos.

Egyik-másik fiatalember pedig túlzásba vitte. Egy este például arra járva, látom, hogy egyik, nem is valami alacsony

beosztású munkatársunk futja körül azt a bizonyos házat. Sántikálva, szegény, egy régi gránátszilánk miatt.

– Megkergültél?

– Szó sincs róla, öregem. Egy tapasztalt tartalékos századostól tanultam, hogy a fizikai fáradtság meglepően növeli a férfiúi potenciát. Percek alatt regenerál. És milyen igaza van. Tizenyolc hónapos frontszolgálatom alatt én megtanultam, hogy ha egyszer alkalom adódik, azt ki kell használni, mert mikor lesz az megint, és lesz-e még az életben? Mert meddig tart az élet?

Hát tessék ilyen bölcséleti talapzaton csatát nyerni, és tisztességgel befejezni egy teljes odaadást követelő, sokrétű művészeti alkotást! Ezért járunk mi városról városra, örömtanyáról örömtanyára, kocsmáról kocsmára, költséget, fáradságot nem kímélve, túrva a megaláztatást és félreértést?

Az egészben csak Sáríkat csodáltam. Sáríka nagyszerű volt. Más nő tombolna, toporzékolna, verné a sarkát a földhöz: „Megőrültem én, hogy kurvákat gyűjtök egy csomó léhűtőnek?” És ilyen hisztériás jeleneteket rendezne, de ő nem. Szeretettel gondozta őket, és azok úgy tekintettek rá, mint a drága édesanyjukra. Micsoda lélek volt ebben a soványka kis üzletasszonyban!

„Mindenekfelett őrizték meg a szíveteket, mert ebből származik minden jó.”

Ez a bibliai idézet is szerepelt a filmben. Már nem vagyok benne bizonyos, Gárdonyi emelte-e ki, vagy csak a forgatókönyvben volt. Szóts arra az elhatározásra jutott, hogy ezt a szövegrészt fényképezzük közelről: *inzertben*. Így kerüljön a vászonra, mert fontos. Ez esetben természetesen meg kellett pontos helyét határozni a Szentírásban, továbbá megállapítani, hogy szóról szóra így hangzik-e Káldi György fordításában? Elsétáltam a tördemici paphoz, aki rangja szerint pápai kamarás volt. A kamarás úr készséggel segített. Modern ember volt, nem aggságoskodott, hogy profán célokra használjuk a szent szöveget. Sőt mint kiderült, a maga módján festőművész is volt. Elbeszélgettünk vele a képi látásmódról. Sőt bemutatta praktikus találmányát, mely festőnek, filmoperatőrnek nagy hasznára válhat. Színte csodáltam, és ő maga is csodálta, hogy eddig nem találták fel. Egy gyufás skatulya belső tolórészének a fenekét kinyomjuk. Kapunk egy szabályos téglalap alakú keretet. A legideálisabb képformát. Nem kell más, csak ezt a keretet egy-vagy kétarasnyira a szemünk elé tartjuk, aszerint, hogy mekkora darabot akarunk befogni a tájból, és már megvan a kép, csak le kell festeni vagy le kell fotografálni. Az ember így a lényegre koncentrálnál, nem vonják el a figyelmét a kívüleső részletek. Megköszöntem, és ígéretet tettem, hogy elterjesztem a filmszakmában. Eszébe sem jutott, hogy találmányát szabadalmaztassa. Mindent csak a művészetért.

Szótsnek természetesen nem volt jó akárhogyan a fenti szöveg. Meg kellett rajzoltatnunk valaki művésszel, aki felhasználja hozzá a Szentírás egy régi kiadásának archaikus betűtípusát. Mi sem lett volna kézenfekvőbb, mint ha egyszer az illető pap maga is festőművész, hát kérjük fel. De nem, neki most meg hivatásos kellett. Mert ugye, vagy pápai kamarás valaki, vagy festőművész. Véletlen akadt hivatásos is, Rezes Molnár személyében, aki Szigligeten lakott takaros kis házában.

Szerencsére nem Sáríkával voltam ott nála. Még csak az kellett volna szegénykének a lelkes ügybuzgalmához. Miután a művész elfogadta a megbízást, tudtukra adta, hogy az egész hercehurca a testes nőekkel fölösleges volt. Neki kellett volna idejében szólnunk. Hát, mint gondolunk, honnét veszi ő a modelljeit? Azokat a szép pirosposztagásokat? Igenis, találhatók a Balaton-felvidéken szép, tömör, népi szépségek,

akik megnyerhetők a célnak, csak tudni kell a nyelvükön. És természetesen tudni kell, hol keressük őket. Mi pedig szaladgálunk rosszhírű lotyók után. Sőt még tovább is ment. Arra kértem, inkább hallgasson. Most már úgyis mindegy. Aki lelkesen dolgozik, annak maradjon meg a hite, hogy nem hiába. Szótsnek sem szóltunk a testes paraszti szépségekről: ne üssön ez is szeget a fejébe. Csakhogy...

Csakhogy időközben elmúlt Szent István napja, és jött a hűvös eső. Két asszony nap között is csak a hideg szél. A mi lányaink, az a kettő, aki éppen készenlében volt, egy reggel lesétált a Balatonra lábmosás végett. Kijelentették, hogy a kórság, aki belemegy ilyenkor a Balatonba. Azt nekik nem győzzük megfizetni. Tudják ők már, meddig tart ennek a rendezőnek egy felvétel. Ott dermedhetnek a jéghideg vízben reggeltől estélig. Fölfáznak alulról, ami asszonyok számára a legrosszabb. Nekik ugyan nem kell sem reuma a térdükbe, sem petefészek-gyulladás. Úgy eltűntek még aznap, mint a kámfor.

Ekkortájt szálltunk ki először a tihanyi Felső-tóra. Mert Egyed Lenkének hátra volt még a kenderázató jelenete egy szintén éltes férfiszínésszel. Hát tőlük aztán nem kívánhatták, hogy a Balaton hideg vizében tipródjanak óraszám.

Egy este üldögéltem ott a Sport szálló teraszán. A vendéglő már bezárt, de a székek ott maradtak az asztalokon felhalmozva. Leemeltem magamnak egyet, és gyönyörködtem a tájban a holdvilág és egy távoli Sztálin-gyertya fényénél. Repülőgépek hirtelenkedtek a víz fölött. Nyilván kerestek valamit. Majd elhalt a morajuk, de a kilavígítás még tartott egy darabig. Hátam mögött, két asztallal arrébb, helyet foglalt Szóts István és Baránszky-Jób László. Véletlen találokottunk össze Tihanyban Baránszky-Jóbbal. Úgy látszik, ráért, mert figyelemmel kísérte munkálkodásunkat. Mint a beszélgetésükből kiderült, Szóts levetítette neki a kész felvételeket, s a forgatókönyvet is átlapozta. A kiváló tudós és esztéta megállapította, hogy egyes jelenetek valóban művésziek, sőt van közöttük páratlanul szép, nem is egy. De az egészről nem volt valami jó véleménnyel. Magamban tökéletesen osztottam nézetét, és Szótsöt is kétségek fogták el. Ez már látszott rajta napok óta. Ezúttal Baránszky-nak kiöntötte a szívet. – Itt valójában mindenki csak hülyéskedik. Fegyelmet tartani lehetetlen. Többek között az író sem áll a helyzet magaslatán. Lehet, hogy be is vásárolt vele, mikor éppen őt kérte fel. Lehet, hogy nincs is érzéke a filmhez.

Szerencsére takartak engem az asztalra felrakott székek, a Sztálin-gyertya is rég kialudt. Nagyon kellemetlen lett volna, ha észrevesznek. Amit pedig később a politikáról és hadihelyzetéről beszélgettek, azt kész veszedelem volt hallgatni. Elvégre a Tihanyi-félsziget akkor még a tengelyhatalmakhoz tartozott.

Most itt lett volna az alkalom a pástortlány nagy vízijelenetére is. De hol voltak már hozzá szép kövér lányaink? Rezes Molnár leszállította az idézetet. Meg is csináltuk az inzertet, de a dundi szépségekről hallgatott. Szalmaláng volt az is.

Szerintem utolsó alkalom volt ez a nagy eseményre, de maradt csak Egyed Lenkéék alakítása a kenderrel és még néhány apróság a Felső-tavon. Mondom, szerintem az utolsó alkalom, de a rendező bízott még a vénasszonyok nyarában. Egyik este, hosszas megbeszélésre hívtam, amelynek az lett az eredménye, hogy írjam át még egyszer az egész forgatókönyvet, használjam fel az eddig legjobban sikerült felvételeket, azonkívül változtathatok, amennyit akarok, bátran, mindent a legjobb belátásom szerint. Időnk van, pénzünk van. Ha minden kötél szakad, ott van még Hévíz is. Úgyes trükkkel abból Balaton lesz. Hévízen sok a menekült, és olyan még nem volt, hogy Hévíz szűkölködjék testes asszonyokban. Arra is gondolt a Szóts, hogy nyugodt körülmények között dolgozhassam, távol

a forgatagtól. Felvezetett a Badacsony sziklászákjai tövébe, a Rodostó turistaházba, melynél nyugalmasabb és pompásabb helyet nem is álmodhattam. Elhelyeztet ott írógéppemmel és minden csomagommal együtt a produkció költségére.

Történt ez valamikor október közepén. Onnét tudom az időpontot, hogy nem sokkal érkezésem után, egy napsütéses délelőtti ős öregember állított be a turistaház magyarosan berendezett ebédlőjébe. Kampós bottal jött, foldozott csizmában, szűk nadrág a csizmaszárbán, és toldott-foldott kincstári zubbony. Fehér haj, fehér bajusz, nagyon, nagyon öreg volt. Kisgyermek koromban láttam még negyvennyolcas honvédet. Az volt ilyen. Megállt a vénember a terem közepén, és így szólt:

– Emberek! Vége a háborúnak. Horthy kiegyezett a cárral.

Ettől fogva, heteken keresztül, alig fordult meg idegen a házban. Négyen voltunk bentlakók. Három lány meg én. Három közül egyik, a feltűnően szép arcú Marika a turistaház gondnoka, szakácsa, beszerzője, csaposa, mindenese. A másik kettőről hamarosan megtudtam, hogy bujdosó zsidólányok, de tudtam, hogy ezt nem szabad tudnom. A két lány is tudta, hogy tudom, de azt is tudta, hogy tudom, hogy nem szabad tudnom. Így jól megvoltunk mi négyen. Marika ellátott bennünket minden jóval, ők ketten meg főképp azzal foglalkoztak, hogy díszítették Marikát. Régi ruhadarabjait átfurmálták, turbánt kötöttek a fejére, mert szerintük az nagyon jól állt az arcához. Láthatóan szórakoztatta a két pesti lányt, hogy ebből a szépséges vadocból elégáns dámát formálnak.

Marikának, azt hiszem, soha nem jutott volna eszébe, hogy én őt vegyem feleségül, ha nincsenek hárman. Ám ez a helyzet a női lélek természete szerint vetélkedésre készített. A másik két lánnyal több közös témám volt, jobban szót értettem velük. Időnk is több volt. Nem siettem nagyon a forgatókönyvvel, nekik pedig nem volt más dolguk, csak tölteni és sürgetni az időt. Marika hát mérlegre tette üde szépségét. Meg kell jegyezni, ebben a két lány is segítségére volt. Mosogatás után a szemöldökét igazgatták, haját fésülték.

A filmzőkkel csak hézagos kapcsolatot tartottam. Időnkint elvittem Szigligetre Szótsnek egy fél marék forgatókönyvet. Mintha megfogytak volna a stáb. Tátogató sem volt már annyi, mint a munkánk elején. A falu napirendre tért felettünk, mintha itt öröktől fogva és örökké filmoznának. A juhász viszont azt mondta, hogy a birkák idegesek. Ez rám úgy hatott, mint valami veszjel. Ha már a birkák is türelmetlenek?

Az emberi türelemnek viszont nincs határa, a gyermeki naivitásnak, a jóhiszeműségnek sem. Ezt akkor tapasztaltam, mikor minden jel az ellenkezőjére mutatott.

Körülbelül halottak napján vagy akkortájt, feljött pazar kilátású teraszunkra a kamarás úr. Festőszerszámaikat egy rózsás arcú, gömbölyded leány cepelte. A mester és tanítványa. Olyanok voltak, ahogy munkához készülődtek. Előkerült a feneketlen gyufaskatulya. Marika forró teával kiszolgálta őket. Ez volt a kamarás úr örök itala. Természetesen odamentem és üdvözöltem, mint régi ismerőse. Bevallotta, nem csupán a megfestendő téma miatt jött, hanem híret vette, hogy itt vagyok. Sőt híret vette annak is, hogy a filmesek telt idomú, szép lányokat keresnek. Azért hozta magával ezt a sötétbarnát. Régi vágya, hogy színésznő lehessen. Neki nincsenek előítéletei a pályával szemben. Ez a kislány nagyszerűen rajzol, de a művészet egy, és elhihető, hogy tehetségét annak egy másik ágában még jobban érvényesítheti. Aggálya csak egy volt eddig. Nevezetesen a lányka rendkívüli dundisága. De most meglepve látja, milyen keresett éppen ez a típus.

A rémület fogott el. Miképp törjem meg e szent ember hitét a művészetben?

– Beszéljen vele a filmművészetről – kért a jóindulatú lelkiatya –, hátha szót értenek.

Nem tehettem mást, félrevonultam a lánnyal egy fenyő alatti padra, és minden ékesszólásommal a lelkére beszéltem, hogy ne, csak azt ne, az istenért! Mindez nem ment könnyen, de ez, hogy olyan sokáig üldögéltünk a fenyő alatt, megpecsételte a sorsomat. Marika és a két pesti lány közös frontot alkottak ettől fogva ellenem. Az események hihetetlenül felgyorsultak, és Mikuláskor házasságot kötöttem a turistaház fiatal gondnoknőjével.

A nagy sietségben nem volt alkalmam figyelemmel kísérni, hogyan oszlott fel a hét hónap alatt jóban-rosszban összekovacsolódtott filmező közösség. Később annyit megtudtam, hogy a hangos kocsik egy pajtában áll valahol, nagy biztonságban, mert rá is dült a pajta. A teherautó, mely a rettenetes súlyú aggregátort szállította, valahol Szepezdnél, a mélyen fekvő vasúti sínekre zúdított véletlenül egy fontos német katonai járművet. A sofőrnek sikerült az erdők felé futva elmenekülni, mielőtt közlekedésrendészeti kihágásért megbüntették volna.

A barátságos két pesti lány elkészítette volna a menyasszonyi ruhát is, amilyen ügyesek voltak, de erre nem került sor. A tördemici főjegyző combközépig felrepedt nadrágban adott össze bennünket, mert útban hazafelé Tapolcáról, ahol a felesége éppen második leányát szülte, a légnyomás letaszította a motorkerékpárjáról.

(Jelenkor, 1977. 3. sz.)

Esterházy-kastély, alkotóház. A jobb oldali kőgömbnél Karinthy Ferenc látható (Fotó: Fortepan/Kotnyek Antal)

Vidám Balaton

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Van egy varázsos helyszín, amely a magyar irodalom és művészet számára akár a vidám Balaton varázshegyén is lehetne. Ez a szigligeti alkotóház, amelybe, mondjuk úgy, elsődlegesen alkotni indult a kortárs magyar irodalom színe-java, de a remekművek megírása mellett jutott idő tréfákra, ugratásokra is. Ezekből egész legendáriumot lehetne összeállítani, s sokan meg is örökítették ezeket a történeteket, amelyeket az is különössé tesz, hogy variációik az évek múltával egyre gazdagabbak lettek. Ilyen történet például Karinthy Ferencé, aki a legnagyobb magyar irodalmi ugratók közé tartozik: Fehér Klára szobájába beosonva az írógépben lévő kéziratba olyan nem is költői, de hétköznapi kifejezéseket írt bele, amelyekről a visszatérő s rendkívül finom íróny gyakorlatilag elájult. Az anekdota más variációja szerint egy másik regényből írt be pár oldalt, amit csak a kiadó szerkesztője vett észre.

A szájról szájra adás rendje adja a variánsok létrejöttének magyarázatát: mindenki hozzátold egy keveset az eredeti történethez, vagy azért, hogy feldicsérje a mókamestert, akit minden galádságra képesnek tartanak, vagy hogy megszólja az ugratást elviselni nem tudó megtréfáltat.

Kelecsényi László Szigligetről szóló könyvében egy rejtélyes levél történetét idézi fel. A levelet Márkus Edit III. b. osztályos tanuló írta, s Budapestről egyenesen Szigligetre küldte Ottlik Gézának az *Iskola a határon* című művével kapcsolatban. A postabélyegző tanúsága szerint a levelet 1959. november 16-án adták fel, ami jelzi, hogy a kislány az életkorához képest igen szorgalmas és gyorsan olvas, hiszen az *Iskola a határon* november első napjaiban jelent meg, s ő máris a 195. oldalon jár! A helyesírása ugyan hagy némi kívánnivalót maga után, de felkészültsége, a kortárs irodalomban való jártassága, „medve” ismer-

te gyanús. Nagyon várja a történet végét, s reméli, még sok „íjen” jó könyvet ír a Géza bácsi. Mindmáig titok övezi a szerző kilétét, de Lengyel Balázs szerint Nemes Nagy Ágnes bújt egy diáklány úttörő egyenruhájába. Arról nem szól a fáma, hogy Ottlik mit szolt a levélhez, kapott ő akkoriban ennél sokkal furcsábbakat is, s nem is mindegyik érkezett „úttörőktől”.

Egy másik ház szintén a magyar irodalom kultikus emlékezetének részévé vált. Ez a balatonfüredi Lipták-ház, ahol az ötvenes-hatvanas évek irodalmának jelentős alakjai rendre megfordultak. Az itteni élményeket, történeteket mind a mai napig felelevenítik az irodalomtörténeti munkákban és a hétköznapi visszaemlékezésekben, ami érthető is, hiszen ahol ennyi kiválóság van együtt – akik egyúttal mesterei is a tréfáknak, az ugratásnak –, kizárt dolog, hogy ott ne lennének víg napjai a magyar irodalomnak.

Mindig is meggyőződésem volt, hogy Örkény helyileg ide köthető és fontos,

**Címzett: Ottlik Géza író, Szigliget, Írók Alkotóháza.
Feladó: Márkus Edith, Bp. VIII. Tolnai Lajos u. 14.**

Kedves Géza bácsi már a 195-tödik oldalán tartok a könyvének és mondhatom nagyon örülök hogy az ifjusági lapterjesztő felhívta rá szíves figyelmemet a sok kedves csíny és kopéság valloban nagyon élvezetes olvasmány Nekünk gyermekeknek és igen jól szórakozok és mindig fel olvasok belőle kis öcsémnek is mert ő még nemtud olvasni és neki is igen tecik, a könyv nyomán mostmár el határozta hogy nem lesz katona tiszt hanem mozdony vezető.

tesék még sok ilyen jó könyvet írni! Jó egészséget és szorgalmat kívánok hozzá mert nagyon fontos nekünk Magyar gyermekeknek az ilyen könyvek. Igen kíváncsian várom milesz a könyv végén a kis medvével, mert igen szeretem a Mackó történeteket nagyon tectet a kormos pista bácsi Vackor Mackolya is.

És maradok Tisztelettel géza bácsinak hü olvasója és tisztelője

◀ Márkus Edith

ált.III.b oszt. tan.

A borítottkot anyukám cimzi meg asztongya ne komponitáljuk Otlík bácsit a levél hordo előtt.

az első egypercesek közé sorolható írása *A sátán Füreden* is ilyen hangulat hatása alatt született. Ebben Örkény, kilépve a Lipták-ház kapuján, nem az íróársait, hanem az útépítő munkásokat hozza abszurd helyzetbe: valami olyasmit kér tőlük, ami mindennapi világukat egy perc alatt fejtetőre állítja. A szocializmus építésének sztahanovista lendületű korában rá akarja venni őket, hogy adják el az állami tulajdonú gépeket, amelyekkel dolgoznak! S a munkások szemmel láthatóan elbizonytalanodnak az ajánlat hallatán...

Örkény egyébként is az ugratások mestere volt. Ennek tanújelei többek között azok a levelek, amelyeket Lipták Gábornak címzett. Noha ezek magánjellegűek, kétségtelen, hogy néhány ezekből kézről kézre járt a ház vendégei között, mert a tulajdonos nagyon élvezte, hogy ebben a formában is részese lehet a magyar irodalomnak. Részlet egy 1966-os levélből: „Majd jövünk le Füredre, de most fel kell kötni a gatyaszárat, mert Déryék is ott vannak. Náluk háromfogásos ebéd szok lenni, ohne gombóclevés, amellet bizonyos etikettszerűség uralkodik, tehát a házigazda nem jár ebéd közben fingani, mint egyeseknél. Várjuk szíves meghívásukat, menü javaslatokkal, aztán majd döntünk.” Ezen aztán hetekig lehetett mulatni a nem éppen vidám időkben is.

Ugratásra pedig mindenki számíthatott. Így például Borsos Miklós is, akinek tihanyi háza és kertje valóságos reneszánsz csodának számított. El lehet

tett képzelni, mit érezhetett a szobrász s főleg kertszépítő neje, Buba asszony, amikor egy nyári reggel kinézve az ablakukon „a rózsaszín és palakék törpe flox, a hónál is fehérebb iberis, az aransárga alyssum, a sárga és fehér nárcisz, a sziklaszegfű kékesen duzzadó párnája” között, vagyis a gyönyörű kert közepén egy hatalmas és ronda kerti törpe díszelgett! Nem kevés szervezés és titkolózás után Lipták Gábor ötleteként, Passuth László

segítségével s többek ármánykodásával, a születésnap éjszakáján egy helyi közművesmester segítségével a törpe odakerült a díszhelyre. Borsos persze értette a tréfát, s köszönő levelét máris átküldte Füredre, mert tudta, a csíny csak onnan eredhet: „Kedves Pulcsi & Gabus! A pillanat, amikor reggel a függőnyt széthúztam, és a pázsiton megpillantottam Wilit (u. m. Brandt), felejthetetlen. Egy óráig nevettem és a kert ezzel teljessé vált....”

Örkény István az Addio hajón, Balatonfüred, 1962 (PIM Művészeti Tár)

Borsos Miklós tréfás rajzú levelezőlapja Lipták Gábornak, 1973 (PIM Kéziratár)

Borsosnak határozottan volt érzéke a humorhoz. Elmesélte a tihanyiak orvos-költő barátjának, Bodosi Györgynek, hogy amikor Vass Elemérhez, a festőhöz látogatóba indultak a felsziget túlsó felébe, rendszerint biciklivel mentek, s a vázon vitte a feleségét. Egy ízben a rendőr meg is büntette őket húsz forintba közlekedési szabálysértésért. Mire Borsos: „S ha nem a feleségem viszem, mennyit fizetek? – kérdeztem tőle. – Úgy a vigalmi adót is beleszámítva egy százast – válaszolta a rendőrbiztos.”

Fodor András emlékét kell idéznünk egy másik szellemes ugratáshoz, amire a költő naplójának harmadik kötetében találunk rá. Ez nagyon valóságosnak tűnik: a helyszín, a dátum, a vendégek, az esemény, minden igaz lehet. 1977-et írunk, március van, svéd íródelegáció érkezik Budapestre. Fodor is a vendéglátók között van, naplójának bevallja, nem nagy örömmel csinálja végig ezt a három napot. Lehet, hogy ez motiválja a tréfát is. A vendégeket elviszik Szigligetre, ő Mezei András Trabantján előre megy. Füreden megállnak, itt bevárják a mikrobuszal érkezőket. A várakozási idő alatt a város kedvelt büfésnőjét, Piroskát (eddig nem tudtuk beazonosítani) kitanítják a tréfára. Piroska néni egészen kitűnő sült hurkákat és kolbászokat árult (örökre odaveszett az irodalomtörténeti értékű büfésnő Füreden!), így amikor megérkezik a három svéd, Fodor bemutatja őket Piroska néninek: íme, a mi svéd költőbarátaink. Mire a megteremtett asszony összecsapja a kezét s felkiált: csak nem a Tranströmer maga személyesen? A leendő Nobel-díjas meghökken, nem tudja mire vélni ezt a nagy népszerűségét a magyar büfésnők között, de aztán a felcsattanó nevetésből rájön a tréfára. Ilyen hangulatban már a füredi rizling is jobban csúszik a jó zsíros falatokra.

A leginkább ismert irodalmi tréfát Illyés Gyula szervezte Szabó Lőrinc aktív részvételével Tihanyban. Ez a történet mutatja igazán az ilyen jellegű anekdoták variálódását: ahány mesélő, annyi változat. A három szereplő – Paul Éluard a harmadik – azonoságán kívül valamennyi részlet gyakran változik. Hogy Tihanyban történt, az biztos. A dátuma már kevésbé, ehhez ismernünk kellene Éluard magyarországi utazásainak pontos idejét. Egy fotó tanúsága szerint – amelyen Éluard, Illyés, Lukács György és Szávai Nándor látható – 1948. november 8-án biztosan Budapesten volt: a Zeneakadémián volt felolvasóestje. Feltűnik egy 1948-as filmhíradóban is, amint a csepeli vasműbe viszik el a francia író elvtársat gyárlátogatásra. 1949 nyarán, a Petőfi ünnepségekre érkezett újra Éluard Magyarországra, s ha nem is lakott Illyéséknél, de többször felkereste őket tihanyi otthonukban. Illyés maga is utal a találkozásukra 1948-as naplójegyzetében. Ám a tréfa novemberben nem történhetett, a fűben heverésző áljuhásznak kellett a jó idő. A lényeg ugyanis: Szabó Lőrinc juhásznak öltözik, s Illyés oda vezetve a nagy francia lírikust, beszélgetésre noszogatja őket, s a magyar juhász hibátlan franciasággal elemzi a kortárs francia költészet helyzetét, kiváltképp benne Éluard művészetét. A vége persze itt is nagy nevetés lesz.

De vajon valóban így történt? Hogy megtörténhetett, arra éppen Illyés Gyula a tanú, aki már egy 1956. május 29-ei bejegyzésében utal erre a tréfára, és még inkább arra, hogy számára sokkal érdekesebb egy ilyen történet útja, változása, gazdagodása vagy szegényedése, mint maga az esemény. E leírás szerint két ismerőseivel sétált a parton, amikor egyikük rákérdezett, hogy ugye itt volt az a tréfa. Illyés visszakérdez: milyen tréfa? Amikor Éluard „a tehénőrzőkkel franciául beszélt.” (Már kezdődik a variáns!) Illyés, úgy tűnik, nem emlékszik, s visszakérdez, hogy vajon az illető hogyan hallotta vissza a történetet, tőle szeretné hallani, hiszen „Visszatérőben látni valami történetet, ami valaha tőlünk indult el. Mint mikor a szülők nagy útról megtért fiukat látják szembejönni, megemberesedve... Hogy lássam, mivé gyúrta át a világot. Mit rakott rá, s mit szedett le róla.” Legnagyobb bánatunkra itt a kézirat megszakad, pedig már kezdődik a felidézés és Illyés beleszólásai, pontosításai.

Hát akkor maradnak a változatok. Valaki egyszer elkezdte mesélni, s mint a népmesében, ahogyan terjedt, úgy rakódott rá sok-sok újdonság. Szávai János valószínűleg édesapjától is hallhatta a történetet, amelyet megörökít *Illyés versus Éluard* című írásában, bár lábjegyzetében megjegyzi: „Így őrizte meg emlékezetem az anekdotát, melyet magától a költőtől hallottam a hetvenes évek második felében”.

Szerinte a látogatás 1948 őszén esett meg, Éluard európai körútja során érkezett ide s kereste fel Illyés is Tihanyban. A hivatalos ünnepségek után alkalma nyílt néhány napot Tihanyban tölteni Illyés Gyulánál, egy másik hajdani párizsi szürrealistánál. Egyik nap a két barát – jól ismerték egymást még a húszas évekből – hosszabb sétát tett a dombon, ahonnan pazar kilátás nyílik a Balatonra. Útközben megpillantanak egy pásztorot, aki bundáján végignyúlva, félkönyökre támaszkodva, mélyen elmerül a kezében tartott könyvbe. „Csodálatos ország – kiált fel Éluard –, a pásztor olvas! Micsoda haladás! Megkérdené tőle, hogy mit olvas? Kérdezze meg maga, felel Illyés, hátha érti

a franciát! – Mit olvas elvtársam? – kockáztatja meg a hajdani szürrealista. Mit is olvashatnék – jön a válasz, franciául persze –, Vergilius *Bukolikáit*. – Talán franciául? – Azt már nem! Mindent csak eredetiben!”

Napjainkban, hála az internet korlátlan és soha nem ellenőrzött adatközléseinek, számos variáció kering erről a látogatásról is, aminek persze örülnünk kellene, de mi nem örülünk. Az egyik például már eleve hátrazongatóan indul: Éluard vonattal érkezik Tihanyba! (A netes szerző ezek szerint soha nem járt még Tihanyban.) Ez olyan remekművé alkotás, hogy érdemes teljes terjedelmében idézni, mert az író fantáziája teljesen elszabadult: „Rettenetesen meleg volt. Tihanyban Paul Éluard francia költő leszállt a vonatról, majd komótosan Illyés Gyula villájához baktatott. Megebédelt a háziakkal, rögtön ezután pedig Illyés feleségének, Flórának társaságában könnyű sétára indult a felszigeten. Éluardnak sejtése sem volt arról, hogy Szabó Lőrinc korábban egy helybeli gazdtól elkérte a munkaruháját, abba beöltözve és orra alá tömött bajuszt ragasztva kapálgatott a szőlőben, így várva az Éluard-ral *véletlenül* arra járó Flórát. Mikor a nő megpillantotta a gazdát, odafordult Éluardhoz: – *Akarsz látni egy igazi magyar földmunkást?* – kérdezte. A költő akarta látni az igazi magyar parasztot, úgyhogy közelebb mentek. Néhány mondat után a kapájára támaszkodó Szabó átváltott francia nyelvre. Éluard a meglepetéstől szinte kővé válva jegyezte meg: *á la bonne heure!* (ez igen!) ... Élénk társalgásba kezdtek, franciául. A paraszt a szürrealizmus kezdetéről kérdezgetett, és érdeklődött Éluard ambivalens kapcsolatáról Bretonnal. Majd a kortárs francia irodalom is szóba került. A paraszt megpödrögte bajuszát, ami alól csak úgy röpködtek a nevek: Aragon, Gide, Tzara, Cocteau, Malraux, Sartre, Frénaud stb... Amikor a paraszt még idézett is néhány strófát Éluard korai költészetéből, a francia könnybe lábadt szemmel bámulta, majd átölelte.”

Egy másik netező biztos tudását meg is osztja egy tőle kérdezősködővel, s ő már így meséli: „Illyés Gyuláról és Szabó Lőrincről jut eszembe, hogy egyszer megtréfálták a Tihanyba látogató Paul Éluard-t. A francia költő nem győzött lelkendezni a mediterrán jellegű vidék miatt, Illyés meg adta alá a lovat: a pannoniai kulturtáj [!] stb. Azt azonban, hogy ezen a csodálatos felszigeten még az egyszerű emberek is (neo)latin mű-

veltséggel rendelkeznek, már Éluard sem akarta elhinni, ezért Illyés odavezette egy nyáját terelgető juhászhoz. A subát viselő férfi ékes franciasággal köszöntötte a vendéget, akinek meglepetése tovább nőtt, amikor a pásztor felismerte őt, ráadásul elszavalta egy versét... Ezek után persze Szabó Lőrinc leleplezte magát.”

Egy újságcikkben az alábbi kis variánst olvasni, amely már minden színesítés, magyarázat, érdekesség nélkül, mint valami közönséges újsághírt közli a találkozást: „Történt, hogy Paul Éluard francia író az ötvenes években ellátogatott Tihanyba, tihanyi költő barátjához, Illyés Gyulához. Mikor elkezdtek bejárni a fél-szigetet, egy tehénpásztor került útjukba, aki a legnagyobb meglepetésére tökéletes kiejtéssel beszélt franciául és munka közben egy Baudelaire-kötetet olvasgat eredeti nyelven. Az első sokk után kiderült, hogy nem minden tehénpásztor ilyen művelt Tihanyban. A tehénpásztornak öltözött ember valójában Szabó Lőrinc volt.”

Ehhez hasonló egy másik megjegyzés, amelyben Tihany értékeiről van szó: „...de Szabó Lőrinc is több ízben vendégeskedett a balatonpart [!] egyik legszebb településében: egy ízben például tihanyi pásztornak adta ki magát és vergiliuszt [!] olvasgatott – az odavetődő francia költőt, Paul Éluardot [!] igen meglepve azzal, hogy francia kérdésére franciául felel neki egy juhterelő fiatalember.”

Borsos Miklós emlékezete is megőrizte a nyári tréfa emlékét. A már említett beszélgetésben elmondta Bodosi Györgynek, hogy Szabó Lőrinc beöltözött tehénpásztornak, Baudelaire-kötetet lapozgatott, s franciául válaszolt Éluard-nak, „akinek ámulata akkor hágott magasra, amikor megtudta, hogy a tehénpásztor kezében lévő könyv micsoda. – Nincs még egy olyan művelt nép a világon, mint a magyar. Itt a tehénpásztor is francia költőket olvas – jegyezte meg...”

Van itt tehát minden, amit a derék áruhás pásztor-költő vagy költő-pásztor, netán magyar földmunkás olvas: Baudelaire franciául, Vergilius latinul, Éluard eredetiben, a szürrealizmus kérdései franciául stb.

A történetet magának Illyésnek a tollából ismerhetjük meg: 1962-ben, Reisman János balatoni fotókat közreadó könyvének előszavában elmeséli az egész történetet. Naplójegyzeteinek

1961–1972. évi kötetében is ott van a fotóalbumnak Illyés által írt szövege, sajátos módon azonban pont az anekdotáról szóló rész hiányzik belőle. Csak találgatni tudjuk, miért hagyták ki a kötet szerkesztői: talán idegennek tartották ezt az anekdotikus történetet a Balatonról szóló esszé egészétől.

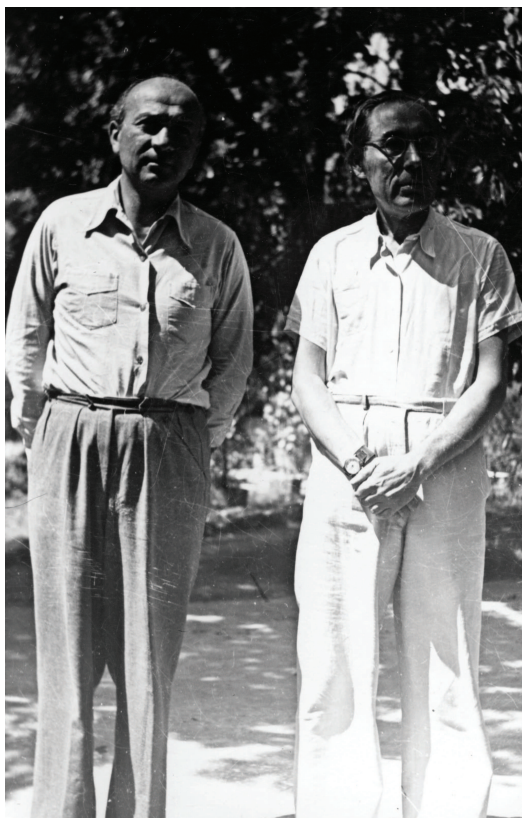
Mindenesetre, ha a híres és már ritka fotóalbumot felütjük, valóban ott van a legendás balatoni tréfa, ezzel indul a kötet. Ám rögtön kiderül, hogy ez jóval több egyszerű ugratásnál. A leírás szerint Éluard-nak pár napja van Magyarországon, így jut el Tihanyba, ahol Illyésnek véletlenül két ismerőse is tökéletesen beszél franciául. Egy révész a kompról (korábban Észak-Franciaországban dolgozott), a másik egy ifjú ember, aki éppen most tért haza négy esztendő nyugati hadifogságából (akkor tán mégis 1949 lenne e látogatás dátuma!), s a franciák egyik fogolytáborában tanulta meg tökéletesen a nyelvet. Mind a kettő franciául szólal meg, de Éluard-nak ez fel sem tűnik, természetesen vette.

Időközben megérkezett Szabó Lőrinc is Illyésékhez (gyakori vendég volt ott), de még nem találkozott a vendéggel. Miközben Éluard pihent, a két magyar költő arról beszélgetett „...hogy milyen nehéz megismerni a maga valójában egy idegen földet a legjobb hiszmmel, a legjobb elmével, a lángelmével is. Hogy mennyire igazolja épp rendkívüli költői tehetségével ez a kitűnő Éluard is a tételt, hogy minél nagyobb költő valaki, annál többet őriz meg magában valamikképp a gyermek örök csodálkozó képességéből, vagyis a gyermek szüzi ártatlanságból.” Csináljunk hát egy tesztet, mondja Illyés, s egy általa ismert játékot javasol.

Így ment le Szabó Lőrinc mindenféle beöltözés nélkül a tópartra, ahol több tehén is legelészett, majd így mentek Illyésék séta közben oda az egyik tehén őrzőjéhez, akiről kiderült, hogy éppen Rimbaud-kötet van a kezében. A pásztor panaszkodott, hogy egyre kevesebb verset olvas, s egyre rosszabb a véleménye a költőkről, a kortársakról. Illyés meg is kérdezte: véletlenül nem ismer-e egy Éluard nevű költőt? Már hogyne, válaszolta a tehének őrzője, majd közölte, „ellentétben Mauriaccal, aki a

nevezett Paul Eluard költő csúcsait csak 1940-től s ugyancsak ellentétben Aragonnal, aki azokat 1945-től számolja, ő a legnagyobbknak a szürrealista »vad-korszakot« érzi, úgy ahogy azt oly behatóan kifejtették Jean Paulhan és...”

És itt már a naivitásban mindent elhívó Éluard is felnevetett: az ugyan lehet, hogy ebben az országban mindenki franciául beszél vele az akadémiakustól a révészlegényig, de hogy egy tehénpásztor az ő költői korszakait is elemezni tudja, az már neki is sok. Nagy nevetések közepette ölelkeztek össze, a próba sikerült. Így őrizte ezt meg Illyés Gyula emlékezete, „egyik legderűsebb pillanataként mindazoknak a tündöklő időknak, amelyeket a Balaton fényei, népei és vendégei között töltöttem.”

Illyés Gyula és Szabó Lőrinc, Tihany, 1957 (Magántulajdon)

A tihanyi „fejedelmek”

SEBŐ JÓZSEF

Borsos Miklós rajza (PIMI Kézírtató)

„Tündér Tihany” hajdan, az ötvenes-hatvanas évek Magyarországnán, botcsinálta fejedelmek lakhelye is volt. Olyan zug, ahol a *genius loci* mentes tudott maradni a hatalom árnyékától.

Az idő tájt itt töltötte a nyarakat Illyés Gyula, aki apósáék, a Kozmutza család révén vált nyári itt lakóvá. Az első években – 1940 táján – még meglehetősen nomád körülmények uralkodtak e tájon. Tihany és Szántód között még evezősök hajtotta komp közlekedett. A Tihany-kopaszhegyen, a „Fellegvár”-ban megtelepedő Kozmutza család tagjai mosásra, mosakodásra még a Balatonra jártak – tíz emelet magasságából. Ha Flóra asszony megérkezett Pestről, akkor férje kerékpáron ment érte a fürdő vasútállomásig. A környék lakói meg is jegyezték: „Ez az izé, aki kerékpáron viszi a feleségét.” Illyés nem neheztelt ezért. Volt érzeke a humorhoz, s az efféle történeteket szívesen el is mesélte.

Illyés Tihanyban nagyon jól el tudott rejtőzni a gyakran utánanyúló hatalom képviselői elől. Hiszen itt az idő tájt még telefon sem volt, s nem tudták odacitálni mindenféle politikai rendezvény díszvendégének.

Németh László, a Tihanyi félsziget másik oldalán vert tanyát, Sajkódon, s a tél beálltaig ott írta esszéit, drámáit. Borsos Miklós, a szobrász a félsziget nyakánál alakította ki a maga Boboli-kertjét.

Továbbá Tihanyban lakott az esztéta Baránszky-Jób László, a szomszédos Balatonfüreden pedig Lipták Gábor, akinek irodalmi szalonja kedvelt találkozási ponttá vált. Amikor később házának falára emléktáblát helyeztek el, Illyés így méltatta a hely jelentőségét: „Nem

volt jelentékeny és jó szándékú magyar művész és tudós – de külföldi sem, aki erre haladtában ne állt volna meg, s nem kapott volna egy félórai vagy fél napi lélekmagaslati levegőt. Oly természetesen nyitott volt itt az ajtó és szív, no de palack és süteményes doboz is, hogy csak félig volt tréfa, ahogy ifjúkorunk közös színterét és hangulatát idézve, magunk közt elneveztük ezt a helyet: *Rendezvous des Chauffeurs*-nek. Aki ide betért, valószínűleg azoknak a kis párizsi bisztróknak kedv- és eszmepezdítő hangulatát kapta, amelyekben egykor a taxifőnök és munkások asztalszomszédságában Picasso köre [múlta napjait]...”

Vass Elemér festőművész és angol származású felesége a Biológiai Kutatóintézetben lakott. Ők voltak annak a „fejedelemségnek” az alapítói, melyhez az említettek csak később csatlakoztak.

Illyés Gyula, Tóth Kálmán, Borsos Miklós, Buba, Borsos Miklós, Hampelné Wein Éva, Tihany, 1960-as évek vége (Magántulajdon)

Kezdetben az ő lakásuk volt a „fejedelmek” első találkozóhelye.

Borsos Miklós így emlékezett: „Sok közös és ellentétes alkati előnnyel és hátránnyal, de kezdők hitével, izgalmával és kedélyével töltjük tihanyi napjainkat vagy éveinket. S megint, mint a diákok, akik a »szünidőben« nem, vagy

alig találkoznak, minékünk ezt a pesti hónapok jelentik, amikor nem, vagy nagy ritkán találkozunk. A madarakkal szinte egy időben, egyszerre lépünk édes félszigetünk földjére, és nem érezzük a téli hónapokat, amitől egy év elmúlt. Beszélgetéseink – finoman urazó modorban – a költészet, avagy a kőfaragás előbbrevalóságának kerülésével, az ugrató kölyök-kutya-diák marakodás. »Fejedelemségünk« is így, licitálás, ralicitálás útján vált ismertté, de jellemzően pártoskodással járt, és kiütetések, címeket csikart ki tőlünk. Ebben éppoly bőkezűek voltunk, mint elődeink (mármit a fejedelmek).

Életrajzi fejezetet kívánna az ötvenes évek nagy játékaik leírása. A torna úgy folyt, mint régi lovagok között, akik úgy forgatták fegyvereiket, hogy a szájtáti király is elámult a vakmerőkön, holott csak huncutul verekedtek, fő gondjuk szép lovaik, paripáik épsége volt. Ez Illyésnél a nyelv, a szó, vagyis az Ige. Ez tölti be mindig, ez van ott mindenkor megnyilatkozásaiban, játékaiban, indulataiban.”

A *Tihanyi fejedelemség* első hercege – Nicolo di Toscana – Borsos Miklós volt. A név nagyon illett rá, hiszen Tuszkulánuma a firenzei kertművészet minden bizonnyal leghűbb hazai párja. A házigazda, valamint vendégei által gyakran megszólaló házi muzsika a reneszánsz Firenze szellemét idézték.

Vass Elemér – aki a félsziget tengelyében lakott, s környezete Papinak szólította –, lett a baráti kör pápája. S mivel a pápák maguk választják nevüket, I. Piás néven szólította magát, büszkén vállalva, hogy a horgászbeton kívül a környező hegyek levét sem veti meg. A harmadik

fejedelemség Illyés Gyuláé volt. S mivel a félsziget legdélibb részét uralta, ő lett Giulio di Siciliano. Ők hárman alkották a TIFEC-et, vagy ahogy Borsosné Buba nevezte, a Tihanyi Félbolondok Clubját.

Mindezt a játék örömeért üzték a „fejedelmek”. Hiszen az akkori, ideológiai mázzal borított országban a játék, a humor kínálkozott legjobb orvossággal a politika mételyei ellen. Játékuk magában rejtette a szabad kritika szellemét, anélkül, hogy megsértették volna egymást, jól odamondogattak a szomszédos „fejedelmeknek”.

Uralkodásuk legfőbb előjoga egy hajós-sapka viselése volt. Jelvényt is kaptak hozzá, mely egy tóban fürdőző sellőt ábrázolt. Számos Illyés-fotón látható ez a tengerész-sapka, amit ő „hivatalosan” azzal magyarázott, hogy a félszigeten való barangolásai során kellett valami, ami hivatalos személynek tünteti fel – az esetleges támadók ellenében.

Az uralkodók tréfalkozásainak legjobb céltáblája Gabus – Lipták Gábor – volt. Őt ugyan nem fogadták maguk közé fejedelemnek, hiszen nem lakott Tihanyban, hanem a „távoli” Füreden. (A tihanyiak és a fürediek amúgy is „örök haragban” vannak. Erről szól a tihanyi faágyú ősi története, mely szerint a félszigeten lakók anno egy faágyú segít-

ségével próbálták bevenni Füredet, de az „természetesen” felrobbant. Hű másolata ma a tihanyi Piski sétányon látható. – A fürediek pedig tréfásabb napjaikban ma is így kiáltanak fel: *Félsziget – fél ész!*)

Gabus számára a fejedelmek Lombardiát adták tartományul, hogy mégis legyen köze a játékhoz – de: fejedelmi rang nélkül. Can Grandénak – Nagy Kutjának – nevezték el, s bitorlónak, podesztának bélyegezték. Ezen ő „mélysegesen” felháborodott, s a nála gyakran megforduló Passuth László közreműködésével billogos „oklevelek” tucatjaival üzent hadat a szomszédos uralkodóknak. Lipták a rossz nyelvek szerint a lepedője alatt „archaizálta” ezeket az okleveleket. A fejedelmek természetesen megválasztolták a „rosszmájú” szomszéd dörgedelmeit.

A másik szomszéd, Rácz László, Honthy Hanna férje volt. „Természetesen” ő sem kapott fejedelmi rangot, csak

titulust. Őt Conte di Calvónak, Kopaszhegy grófjának nevezték ki egy fontos ügyiratban.

Az itt fészket rakó művészek egyik leggyakoribb vendége Szabó Lőrinc volt. Előfordult, hogy hosszabb időt is Illyésék házában töltött. Rendszerint a földszinti szobában dolgozott, a gazda pedig a fenti szobában, s ha a vendég elkészült egy-egy remekbeszabott műfordításával, azt a partvis nyelével, fölkapogatással jelezte. Illyés persze a maga segítőkész módján leballagott jeles barátjához, hogy meghallgassa annak legújabb remeklését. Bodosi György szerint Illyés ezt a figyelmességet soha nem várta el a meglehetősen individualista Szabó Lőrinctől.

A tihanyi fejedelmek udvaraikban gyakran külföldi vendégeket is fogadtak. Például Illyés francia barátait. Paul Éluard második magyarországi tartózkodása során, 1949-ben néhány napig a tihanyi

Illyés Gyula, Tihany, 1962 (MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Illyés Gyula hagyatéka/Fotó: Molnár Edit)

Illyés Gyula és Szabó Lőrinc, Balatonfüred, 1957 (Magántulajdon)

Fellegvár vendége volt. De Tristan Tzara, Elsa Triolet és Luis Aragon úgyszintén megfordult ott.

A Kozmutza-házzal szemben lévő üres telket Illyés megvásárolta, s oda egy kis filagóriát építtetett, melynek mennyezeti gerendáit a házigazda vendégkönyv gyanánt használta, s látogatói ceruzával ráírták nevüket. Ezt a szokást a házigazda még mesterétől, Babitstól tanulhatta, aki esztergomi házának falára – a dedikált falra – íratta fel vendégeivel a látogatást tanúsító aláírást.

A tihanyi gerendákra a nevek mellé néha a dátum is odakerült, továbbá egy-egy megjegyzés is. Keresztury Dezső neve mellett például a „többször” szerepel, akivel tréfásan uramozni szokták egymást.

Ő tihanyi emlékeit így örökítette meg:

*Babiloniai fogságomból
kiemelt néhány derült napra Gyula,
nálá találtam Lőrincet:
hárman tanyáztunk Tihany fókán,
hol zajtalan fordult
velünk a nap s az éj,
halk dörmögésre csitultak vitáink:
hogyan is kell elkészíteni
asszonytalan ételünket.*

A Tihanyi Fejedelemség, gazdáinak odaírtára való elköltözésével, ugyan elenyészett, de szelleme – emlékezetünk derűsebb oldalain, Atlantisz módjára – még bizonyára sokáig idézendő lesz.

Irodalom

BODOSI György: *Illyés Gyula Tihanyban*, Pannónia Könyvek, 1990.

BODOSI György: *Csillagórán*, Balatonfüred, 2015.

HARMATH-KATSÁNYI: *Veszprém megye irodalmi hagyományai*, Veszprém, 1984.

BORSOS Miklós: *A toronyból*, Bp., 1979.

Illyés Gyula

A TÓ ”

I

Zúg, harsog a tó tegnap óta; így harsog, háborog most már tavaszig; nem nyugszik bele egy pillanatig, hogy oda a nyár; így tiltakozik.

II

Forog, zokog, mint nyűgös csecsemő, mint megbékíthetetlen szerető. Ne nyugodj bele rosszba semmibe! – locsogja ajka, veri vad szíve.

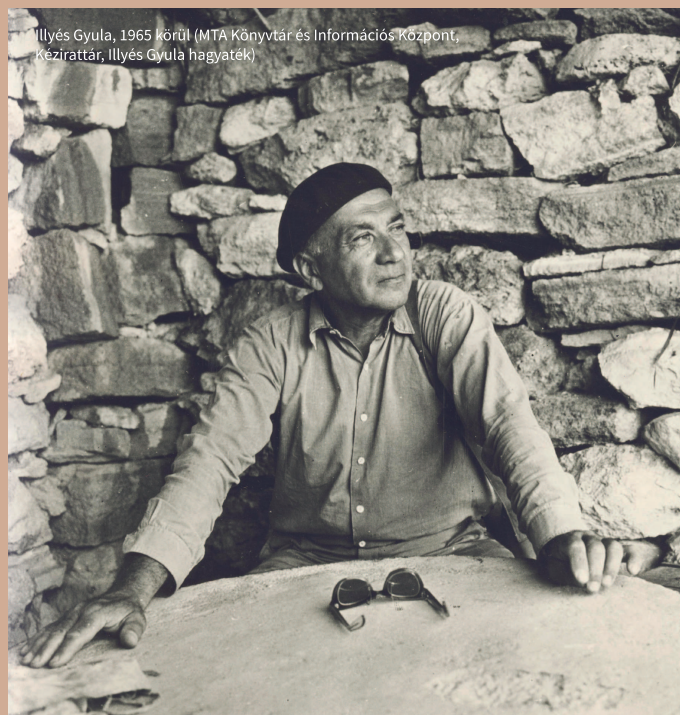
III

Mellette fekszem. Éjszakákon át hallgathatom majd asszonyi jáját, tarthatom nyitva hajnalig szemem; gondolkodhatom az életemen.

Keresztury Dezső és Illyés Gyula, Balatonfüred, 1950-es évek eleje (Magántulajdon)

Illyés Gyula és Edith Buck, Balaton-part, 1962. október 6. (Magántulajdon)

Illyés Gyula, 1965 körül (MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Illyés Gyula hagyaték)

” Weöres Sándor

BADACSONYI DISTICHON

Üdv! idegenforgalma a hajdan még békés Balatonnak.

Mind, aki nagy-nyüzsögön geggyöli ősi tavunk,
salve a fejlesztők és pártfogolók seregének,

kiknek a lépte nyomán szépül a strand s a barakk
és szétszórt papiros, bádogg-tok körben a parton
szebben tündökölő, míg süt a Hold vagy a Nap
s ételmet keres és hajszol külföldi turista
s gyors szandálja után itthoni nyalka magyar.

Badacsonyi distichon

Üdv! idegenforgalma a hajdan még békés Balatonnak.
Mind, aki nagy-nyüzsögön geggyöli ősi tavunk,
salve a fejlesztők és pártfogolók seregének,
kiknek a lépte nyomán szépül a strand s a barakk
és szétszórt papiros, bádogg-tok körben a parton
szebben tündökölő, míg süt a Hold vagy a Nap
s ételmet keres és hajszol külföldi turista
s gyors szandálja után itthoni nyalka magyar.

Weöres Sándor.

Weöres Sándor és Illyés Gyula a tihanyi ház előtt, 1960-as évek (Magántulajdon)

Weöres Sándor BALATON ”

A habokon
viz ladikom
csillámfodor
a Balaton.
Tüzes a víz
tüzes az ég
a láthatár
forgó kerék.
Somogyi part
kis dombjai:
kék takaró
rézgombjai.
Zalai part
hegyormai:
a föld s a lég
zsinórjai.
Somogyi part
zalai part:
hol szétfeszül
hol összetart.
A Balaton
hintáz velem
két menny között
ring életem.

Illyés Gyula

„MAGYAR TENGER” AZ IRODALOMBAN

◀ (részlet)

Magyarországnak nincs tengere. A magyar faj, amely oly szívesen élt az Azovi- és Fekete-tenger mentén, mire Európába jutott, itt már az összes tengerpartok foglalva voltak. A fejedelmek alatt egy-egy férfit csapat ki-kiruccant ugyan nyár felé Ostendébe vagy Olaszországba, de ősre mindig visszatértek a családi tüzhelyhez. Nemzedékről nemzedékre a tenger egyre távolibb, csodálatosabb dolog lett, a világ végén ringó Operenciává nőtt.

Ez a nagy tenger-vágy főleg a keleti részekben, különösen Erdélyben élhetett. Erdély mesefantáziájával szemben a Dunántúl a nyugati reális, klasszikus szemléletet képviseli.

Ha nem is nevezik néven, a tenger, a Balaton elevenen ott él a dunántúli költők műveiben.

Maga a Balaton szó első ízben 1055-ben fordul elő *Balatin* és *Bolatin* változatban. De megtaláljuk már *Anonymus*nál is, aki hol *Bolotumnak*, hol *Bolotimnak* nevezi. Az Érdy-kodex egyik mondata „a *Balatomba vettete*” jár legközelebb a mai elnevezéshez.

Ettől kezdve a krónikákban gyakran előfordul a Balaton. Versbe, tudtommal, legelőször *Tinódi Lantos Sebestyén* foglalta.

Lantos Sebestyén, most már bizonyosan megállapítható, ha nem is közvetlen a Balaton mellől, de a Balatontól nem nagy távolságra, a mai Sárbogárd mellett fekvő, Tinód pusztáról (akkor virágzó városból) származott s így bizonyára igen gyakran megfordult a Balaton mellett is. A „*Budai Ali Basa Historiájá*”-ból való ez a rész:

*Ez Beszperim vára szép püspökség vala,
Az Balatom mellett merő kővön vala,
Az jó Paksi János ott főhadnagy vala,
De az megszálláskor királ felé ment vala.*

És „*Eger Vár Viadaljáról Való Ének*”-ben ismét:

*Az Balatom mellett Beszperim várát
Megvevé császárnak tartá az házat,
Onnat sieté, elkélé az Dunát,
Az felföldön vön ő egynehán házat.*

Beszperim vára, Veszprém a Balaton mellett? A XVI. században egész Veszprémig terjedtek volna a Balaton mocsarai? [...]

De a Balaton első, igazán költői énekese *Csokonai* volt. Csokonai 1798-ban a hűtlen Lillától Komáromból Somogyországba utaztatásban látta először a Balatont. Füreden megpihent és itt írta „A tihanyi echohoz” című versét, amely mindmáig leggyönyörűbb költeménye a „balatoni irodalom”-nak:

*Oh Tihanynak riadó leánya!
Szállj ki szent hegyed közül.
Im, kit a sors eddig annyit hánya*

*Partod ellenében ül.
Itt a halvány holdnak fényén
Jajgat és sir elpusztult reményén
Egy magányos árva sziv,
Egy magányos árva sziv. [...]*

Az idősebb Kisfaludy egész költészete a Balaton és a Balaton-menti táj körül forog. Ez a vidék feledtetni tudta vele a Provence szépségeit, amely őt az első dalokra ihlette. A „*Regék a Magyar Előidőből*” újra és újra visszatér a Balaton dicséretére.

*Nagyit a hir, ha szárnyra kél;
Itt valóság több a hírnél;
Illy szépet nem terme még
A magyar vad föld és ég.
(Szigliget)*

Verseiből egy egész Balaton-menti kalauzt lehetne összeállítani.

*A világtól menedéke
Volt neki a csendes béke,
Melly a szigethalmon ott
Ritkán háborítottott. [...]*

Az a költő, aki legtöbbet foglalkozott a Balatonnal: *Berzsenyi Dániel* volt. Néven nevezve, vagy közvetve ismételtelen feltűnik verseiben a Balaton képe. Az ő méltóságos és mégis nyers erővel teli költői attitűdjének illett ez a hatalmas szabad víz és vadregényes, erdőborította partvidék, amely a klasszikus időköt juttatta eszébe.

*Keszthelyi partnak evez ladikom, mosolyognak előmbé
A szeretett tájék öblei s árbocai
Nyugszik az ég, lebegő zephirek ringatva vezetnek,
Csak kebelem zajlik, s hányja halála jegét.*

Ő volt az első, aki egész verset szentelt a Balatonnak.

*...nézd a Balatont, mikor a nap reggeli lángja
Tükrözetén reszket, s mikor a hold fénye alatt ég;
Nézd a kék hegyeket, mint állnak sorba körülte,
Melyeken a nektár csorog és az öröm dala harsog.*

Kevés itt a hely arra, hogy valamennyi leírását idézzük. De alig lapozhatunk műveiben pár oldalt, hogy ne találjunk újabb és újabb megemlékezést. [...]

*Japet fiának sassa dulá vesém,
S a mennyből lehozott szikra emésztve ölt,
Midőn, dicső forrás, sebeimre
Aglei balzsamot áldva öntél.
(A füredi kuthoz)*

De még jellegzetesebb a Balaton hatása, mikor nem közvetlenül éneklí meg, hanem a saját érzelmeinek érzékeltesítésére használja példának. Megszülettek volna e hites sorok, ha a költő történetesen nem a Balaton mellett él?

*Partra szállottam. Levonom vitorlám,
A szelek mérgét nemesen kiálltam ...*

Vagy:

*... Így volt, így marad a világ,
Forr, mint az ádáz tengerek, amidőn
A szélvésznek bérceidvaiknak
Vaskapuit s reteszzeit leszórván.*

*A bus haboknak zugva rohannak, és
A képtelen harc itt hegyeket temet,
Ott új világot hoz fel: — egymást
Váltja örök rombolás s teremtés.*

Berzsenyi sem látott soha „igazi” tengert. És *Vörösmarty* sem látott a „magyar tengerénél” egyebet. Mégis alig van a világirodalomban költő, aki annyit foglalkozott volna a tengerrel, fékezhetetlen, sötét képzeletében annyira a háborgó óceánhoz hasonlított volna, mint ő. A féjérmegyei Nyéken született, pár óra járásnyira a Balatonhoz.

A Balaton-mellék dicséretére ő a „Tihanyi visszhang”-ot írta. Két szerelmes ül a Balaton szirtjein, a leány édes szavakat suttog szerelmesének:

*A visszhang ezeket, mint hallá, sugva beszélé
Régi barátjának, a Balatonnak alant,
A Balaton pedig elmondá partjainak, azoktól
Tudta Somogy, Veszprém és Szala, tudta Füred.*

Ami persze nem igen tetszett a leánynak. Meg is átkozta érte a Balatont, a tó azonban ezt a szerelmes-átkozódást is csak ugyanugy kibeszélte. Erre:

Mit tehetett a leány? hallgata és szeretett.

A Balatonról szóló népmesék legszebbikét, a kecskekörmökét Garay János dolgozta fel. Ő így festi le a tavat, amint „ottan álltam Badacsonnak Lejtőjén a szent helyen”:

*Hogy örömet lelje fekkhelyében,
Rá kulcsolja a föld karjait,
Szép hegyekkel, termékeny rónával
Koszoruzza messze partjait.*

A múlt század második felében a költők és írók ismét a Balaton partján adtak egymásnak találkozót. Nyaranta itt volt a magyar irodalom központja. Itt játszott *Szigligeti*. Itt volt az egész magyar szellemi arisztokrácia *Jókaitól Hazafi Veray Jánosig*.

Jókai nemcsak a nyarat, de több alkalommal az egész telet is a Balaton partján töltötte, hogy megfigyelje a téli életet a tavon. Balatonfüreden írta az *Aranyembert*, amelyet ő a legszebb művének tartott. A tóra néző kastély előtt oszlopot állítottak ennek a tartózkodásnak emlékére.

Magáról a Balatonról számos könyv jelent meg. Az elsőt Szerelmey Miklós ur írta és rajzolta 1845-ben. A leghíresebbet, *Eötvös Károly* balatonkörüli utazását mindenki ismeri.

A népdalban, különösképpen, elég ritkán fordul elő a Balaton. Egy példa nagy keresés után:

*A Balaton széles nagyvon,
De annak is partja nagyvon.
Az én bumnak nincs határa,
Bele halok nemsokára.*

Modern íróink közül is jópáran írtak regényt, novellát, verset, utinaplót a Balatonról. Nem is tudnánk felsorolni, hányan. *Krudy*, *Kosztolányi*, *Szép Ernő*, *Babits*, *Erdélyi József*, *Nagy Endre*, *Nagy Lajos*, *Ambrus Zoltán*... többen, mint amennyi hal van a Balatonban. *Ady*, tudtommal, sohasem említette.

Külföldi írók közül legutóbb *Rabindranath Tagore* töltött hosszabb időt Balatonfüreden s annyira el volt ragadtatva a táj szépségétől, hogy megfogadta, vissza fog térni, öreg korát itt akarja leélni. Ugyanakkor egy fiatal hársfácskát ültetett el a Balaton partján.

Mi teszi a Balaton varázsát? Engedjék meg, hogy e sorok szerény írója konkluzió helyett legszebb személyes élményét mondja el. Ő is ott született s nevelkedett nem messze a Balatontól, ott ahol a Kapos a Sióba ömlik. A Balatont magát nem látta, de nyári délután, ha tiszta idő volt, a falu megettől szőlőhegyről végig lehetett tekinteni a Sió-völgyén, s a nagy távolban látni lehetett, nem a Balatont, azt eltakarták a hegyek, hanem a tó tükréről az égre visszaverődő napfény gyönyörű kékes-zöld lángtengerét. Ha gyerekkorára gondol, ez jut eszébe, ez lebeg előtte, mint vezérlő tűzoszlop. Magát a tavat különben még sohasem látta.

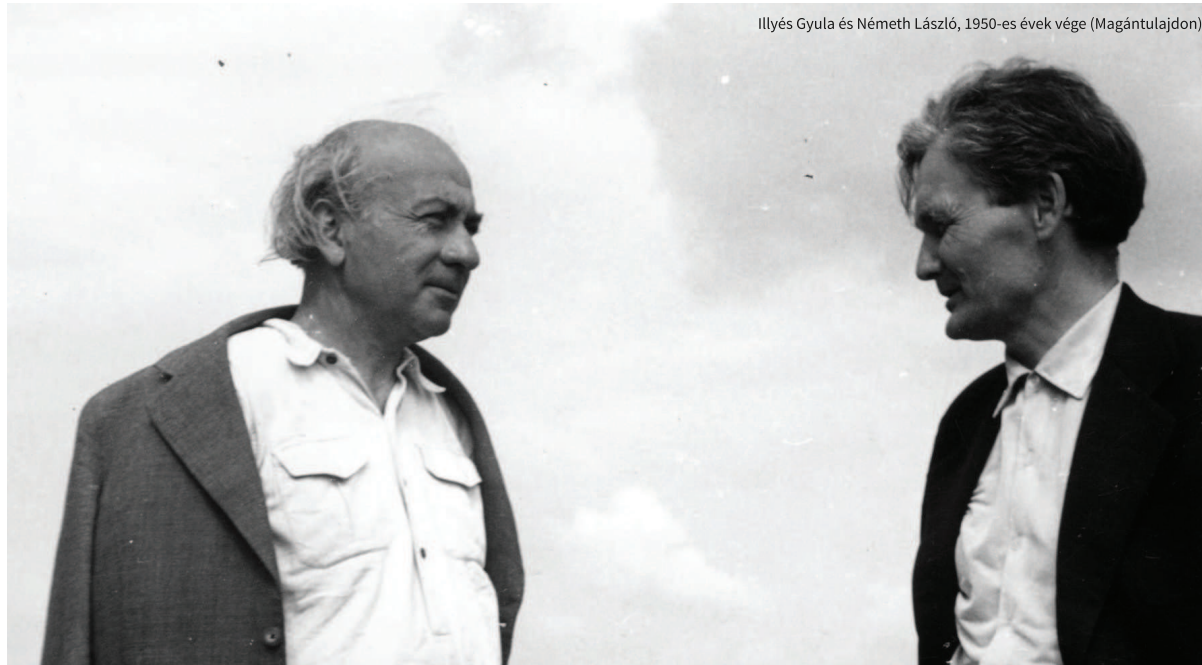
(Lantos Magazin, 1929. augusztus)

A „Magyar tenger” az irodalomban című írás, amelyet *Illyés Gyula* később nem vett bele egyetlen tanulmánykötetébe sem, feltehetőleg rádióelőadásként hangzott el, így korai emléke lehet a magyar rádiózás történetének – *Illyés Mária* közlése.

Németh László

MI KÖT A BALATONHOZ?¹

◀ (részlet)

Illyés Gyula és Németh László, 1950-es évek vége (Magántulajdon)

A Balaton környéke az első táj, melyet az 1800 körüli évek költői a kor receptje szerint felfedeztek: Kisfaludy Sándor Badacsonyi szüretjét s a várromokba beköltöztethető múltat, Berzsenyi Mathissonnal, majd Malvinájával versenyezve (részben a Georgjcont alapító gróf kedvéért is) Keszthely öblét, majd mint korán csúzosodó ember Füred kútfejét. A Balatonnak ezek az első költői azonban még helybeli földesurak, mint ők, vagy itt pásztorkodó papok, mint Kis János. Csak a legszebb verset tűzte e balatoni költészet fölé, egyszerre örökítve meg a régi Tihanyt s azt a pillanatot, melyben a magyar felvilágosodás a romantikába hajlik, az errevetődött Vándor Poézis: Csokonai.

A következő nagy nemzedék költői elhanyagolták a Balatont. Petőfivel az Alföld lesz a költészet tája, ennek a kopárságát igazolni, embereit megszerettetni úgy érzik – s velük, bevallom én is – nagyobb költői merészséget kíván, mint a balatoni táj, mely a költészet félkész árujaként kínálja édes vonalait. A Balaton azokban az években mint a Széchenyi gőzhajóját rengető víz, a szakadékokból utat csináló közlekedés jelképe él a nemzet tudatában, vagy mint a társasági hangot próbálgató tárcairodalom fürdőzőhelye. A század második felében is inkább színészcsaládok, Jókaiék, Blaha Lujzáék teszik divattá a svábhgyei nyaralás után a füredit, s prózáírók, Eötvös Károly, majd Herczeg Ferenc elemzik a Balaton szépségeit.

A Balaton második, kiadósabb költő megrohanása már arra az ötven esztendőre esik, melynek futó tükröképét előbb lebentettük meg. S ebben sem Adyék Párizst, Itáliát vagy legalábbis a Tátrát, Erdélyt járó nemzedéke, mint inkább a mienk az, melyet az összeszűkülő haza, a ki-kinyíló s megint bezáruló határok s valami csak itt kielégíthető mediterrán sóvárgás hajt a Balaton felé. Az itt dolgozó képzőművészekkel, Egyrel,

Bernáthtal, Borsossal, Vass Elemérrel egy időben a magyar líra legnagyobbjai is kapcsolatba kerülnek a tájjal. Az úttörő ebben is Erdélyi, a fürdőző pásztorlányt megörökítő *Balatoni emlékével*. József Attila sem csak az életet hagyja Szárszón, néhány szép versét is. Illyést második házassága hozza az „óriás elme-ként dolgozó” tó s a tihanyi félsziget komor kráter-tája közé, s lesz fő költője a Balatonnak, Szabó Lőrincet a *Tücsökezene*, *A huszonhatodik év szerelmi szökései* sodorják le, majd a barátság nyújtotta fedél s a betegség kívánta feledés.

Azóta, [...] a Balaton szinte kötelező témájuk lett az egymás nyomába lépő költőnemzedékeknek. Takáts Gyula a régi tájköltők örökösékként köti ki vén fűzfájához a csónakját. Jankovich és Keresztury is félig bennszülöttek itt, Weöres, Vas, Jékely, Képes pihenőik, szép óráik versadóját fizetik le neki. Aki pedig fiatal költőink erejét egy és ugyanazon a témán akarja megismerni, jobb próbát nem is választhat, mint ez a gyűjtemény. Valóságos dalnokverseny ez, melynek nemcsak Wartburgja e hely, témája is. Fodor Andrásról éppoly hű képet ad a *Vízrenéző*, mint Nemes Nagy Ágnesről nagy Balaton-kompozíciója; Nagy Lászlóról a *Bordal*, mint Pilinszkyról az *Impromptu*; Juhász Ferencről a *Rezi várban*, mint Jánossy Istvánról a *Tihanyi templom*. A magyar líra egyre több verssel tükrözi a lenn feledkező nemzetet, s a „mocsári tó” partjára szorított Szépség lenge képei közt mintha egy keményebb, dacosabb szó is hallatszana, mely egyben a nemzeté is: „A nagy a kicsin is megveti lábát, minél jobban összeszorítottok, annál magasabbra kell emelkednem.”

1 Németh László 1958-ban írta e szöveget Lipták Gábor balatoni vonatkozású versantológiájának (*A tihanyi ekhóhoz*) előszavaként. A kötet végül más előszóval jelent meg, a cikk pedig először a Jelenkor című folyóirat 1963-as évfolyamában látott napvilágot.

Déry Tibor

JEGYZET A BALATONRÓL

Ha a boldogságot egy tájjal akarnám kifejezni, a Balatont választanám.

Pontosabban, azt a szőlődomb koszorúzta, északi partját, amely Almáditól Alsóörsön, Csopakon, Arácson, Badacsonyon át le Szigligetig, s onnét Győrökig nyúlik, s amely az emberi rendszeretnek s a természet édes képzeletének olyan együttesét adja, amilyent semmilyen elektronikus tervezőgép nem tudna megszerkeszteni. Még pontosabban, s a magam ízlésére szabva: egy karéjt ebből a partvonulatból, amelynek egyik szelíd dombjáról, egy diófa alól letekinthetnek a tó ultramarín nyári fényrobbanásaira, egyensúlyérzőkemmél a jobbról-balról menetelő szőlőkarókba kapaszkodva, hátamban fedezéknak egy másik szelíd domb, talán a Tamás-hegy támlájával, amelyről tudom – hátra sem nézek –, hogy kézzel kitapogatható gyümölcsfa-domborművekkel faragta ki az érdeket és a képzeletet, s nem túl magas, nem is túl alacsony, nincsenek meredélyei, szakadécai, görgetegei, a jóindulat és a derű latin ragyogásával vonja be a tájat. Külön illata is van ennek a partnak: diófalevél, vörös agyag s a tó napsütötte vizének keveréke, amelyet még számtalan más, vékonyabb áramlat fűszerez, a nedves nád kipárolgása, itt-ott egy pamacs vonatfűst, a hínár sós lehelete, a stégek nedves deszkáinak izzadsága, a szellők édes szaga, az elégedettség szaga. A boldogság: ha az ember önmagával meg van elégedve. Ez a táj meg van elégedve önmagával.

Nem vagyok „balatonológus”, szaktudásom semmi. Egy tíz éves gyerek Edericsen vagy Udvariban, egy tomaji öreg parasztnak a lábauja többet tud nálam erről a földről. De mintha

praenatalis emlékeim húznának ide, az ösztön iránytű-biztonságával, hogy itt találok meg azt a földi ruhát, amely pontosan az eszméletem méreteire van szabva. Az új, a soha nem látott részlet szemem első érintésére ismerőssé válik, a meghittség tejszagát szívom, a gyerekzsoba esti biztonságát. Bármerre nézek, hegy felé, víz felé, egy szőlőlugas zöldcsipkés derengésébe, egy árván heverő malomkörre, egy domboldalból kibúvó, nagyszájú préházra, mindegyiket felismerem, noha sohasem láttam. Még a fűzfői bűz is, melyet az északkeleti szél a hullámok ökrendeztetésére néha a partig szállít, a gyerekkor hullépzelt poklának bugyraiból füstölög. Mert a tökéletes szépséget is csak úgy lehet elviselni, ha néha rád fintorog.

Huszonnégy-huszonöt éves lehettem, amikor első találkozásom esett a Balatonnal, s akkor is egy idegen emlék noszogtatására. A napsütötte tengerpartra vágytam, amilyenben beteg gyermekkoromban töltöttem egy németországi évet, s mert pénzem csak Siófokig futotta, Tihanyi Lajos barátommal, a Nyolcak festőjével (kit ma már csak a művészettörténészek ismernek) leutaztunk egy napra, pontosabban egy éjszakára, még pontosabban egy reggeli ébredésre. Egy szállodaszobába, amelyből a szem első tekintete a napsütötte tengerre esik. Tengerre? ... Nem volt tenger, túlnan, Füreden dombok sejlettek. De szebb volt, mint a tenger, arányosabb, emberméretűbb, épp korlátai miatt. Majd ötven éve rezeg bennem ez az emlék, háborítatlan épségben, a tökéletes kielégültség szólamával, pedig délelőtt haza kellett utaznunk, ebédre már nem volt pénzünk.

A somogyi part azonban a Balaton hígabb fele, még összetéveszthető – isten' ments – más európai tavakkal, melyek-

Molnár C. Pál: *Balaton* (Magántulajdon/Fotó: Kieselbach Galéria)

nek túlsó felén hegyek vagy dombok vonulnak. Az egyszeri, a meg nem ismételt, a fogalom tömörségével sugárzó rész odaát található. Ez a modell; ha programozni kellene más, irigységükben sárguló országok számára, az elemek innét szedendők. Lankás szőlőföldek a Rajna partján, Toszkánában, Provenceban is található, de amott hiányzik a diófa a présház elöl, Olaszországban a szőlőkarók ütemes éneke, a francia kertekben a víztükör, amelyekben nézegethetnék magukat. S ha a víz felől pillantunk szét? Ismerünk és megcsodáltunk jónéhány európai tavat, Ausztriában a Wörthi tavat, a Millstatti-t, a Hallstatti-t, a Traun-t, a St. Wolfngangi-t, Bajorországban a Starenbergi tót, Berlin mellett a Wannsee-t, a francia Vogézekben a Gérardmer-i tót, az olasz Trasimené-t, megemeltük a kalapunkat, többször is, a Lago Maggiore, a Garda-, a Como-, a Lugano-i tó előtt, ámuldoztunk a havasok közé szorult északvajci tavak előtt (azt kérdezvén magunktól, miképp lehet itt jég, hegy és víz drámai párbeszédének örökös mennydörgésében élni?), de a léleknek azt a tökéletes egyensúlyi helyzetét, amelyben nem leng ki sem az unalom, sem a

kaland felé, sehohol nem tudtuk elérni. Ha fenséget találtunk, hiányzott mellőle a báj, ha báj, akkor az túl édes volt. Nem ismerem a Balatonon kívül még egy tájat, mely oly emberségesen, a horatiusi arany középszer skandalására épült volna; még kialudt tűzhányói is, a Tótihegy, a Gulács, a Hegyesd stb. nem a földközépgyűlölködő dühét példázzák, mert mire ideért és kitört volna, már meg is békélt, kiegyezett az emberiséggel, már csak magában füstölgött. Belefulladás? ... ugyan! ebbe a mi emberszerető, édes tavunkba, amelybe, ha kilométernyire gázol az ember, akkor is csak a karcsú derekát ölelgeti? S tegyük még hozzá, betetőzésül, hogy a világ legszebb (s legelterjedtebb) nyelvére, magyarul itt beszélnek.

Ábrahámhegyen, ide s tova tizenöt éve történt, hogy Pestről két barátom látogatott el hozzám. Hogy a hosszú vonatút unalmát elverjék, a mérnököt adva, azzal tréfálták meg a kocsit zsúfolásig megtöltött utasokat, hogy a Balaton küszöbön álló lecsapolásáról beszélgettek, amelynek munkálatait az új vízgazdálkodási terv szerint a kormány rendeletére még a nyár folyamán elkezdi. Nyilvánvaló, kár rá szót vesztegetni, hogy a fölösleges, semmire sem használható víz helyén gyapot- és szójabab ültetvényeket kell létesíteni, a vizet átvezetni a Dunába, a halakat áttelepíteni a Tiszába. Hazánkban sem halasztható tovább a természetátalakítás munkája.

Az emberek köröskörül hallgattak – hitetlenül? Abban az időben itt minden hihető volt.

Amikor meghallottam a történetet, nevettem... s belenyilalt a szívembe. Lidércnyomás alatt is lehet fulladozni.

De hát végül is nem csapolták le a Balatont s a táj eleven testében egyelőre más komolyabb kár sem keletkezett. Féltekenylen s kissé szorongva nézegetem emlékeim sűrítő szemüvegén át, vajon meg tud-e maradni annak a szép alakzatnak, amelynek isten kézműves korában teremtette. Sok veszély fenyegeti, az ún. haladás érdekei nem mindig azonosak az emberével. De a füredi parton nő egy szelíd mandulafajta, magról nevelt fák, melyek öregkorukra maguk újítják meg magukat: megcsavarják törzsüket s korhadó ágaikon új, erős hajtásokat nevelnek. A példa tán követhető.

”Nem nagy magaslat volt az a Tamás-hegy itt Balatonfüred fölött. Az idevezető utat nemcsak megmászni, de megtalálni éppoly körülményes. Mégis afféle Helikonnak tekinthetjük attól fogva, hogy ki-kifülő motorjával egy gépkocsi ide fölhozta és egy kifogyhatatlan szíverejű feleség itt megalapította Déry Tibort. Nekünk jó barátunkat, irodalmunknak pedig azt a »nagy öreg«-jét, aki itt vált megint ifjúvá, olyanná hogy leckevaró tisztelettel tekintett föl rá a legifjabbak tábora. Varázshegy lett hát ez a nyolcvanméteres magaslat. Azzal is különbözve attól a bizonyos Zaubergegtől, hogy ez közeli-távolra nem betegápoló levegőjét árasztotta; még kevésbé a lemondását.

Hanem éppenséggel a lét erejét, a csatanyerés friss – mondhatni hajnali – éberségét. Az élet végén is. A semmivel is szembenézve.

Ez a hegy – Déry Helikonja – nem zárkózott magába. Emelődve nem vonult felhők mögé, még kevésbé felhőkakukkvárba.

Gazdája kitarja magát a világ elé. Vizsgálta ugyan a csillagokat, de még sóvárabban a lenti fényjeleket, szomjasan, de mégsem irigyen; zsörtölődve, de mégis megbocsátóan.

Az itt töltött tizenöt év legharmonikusabban működött az író Déry Tibor minden, eladdig sokban ellentétes képessé-

gét. A baráti kötődés méltán nevezte ezt a bűbájoló hegyet a megfáradt Odisszeusz kikötőjének, a fáradhatatlan Szindbád hajószerező műhelyének, de ugyanakkor egy példásan lovagias Minotaurusz barlangjának. S egyben olyanféle támaszpontnak, amilyenek Jákob létrája földet ér.”

◀ Részlet Illyés Gyula *Déry Tibor – a Helikonján* című művéből (1979).

Déry Tibor és Illyés Gyula, Tihany, 1960. július 22. (Magántulajdon)

„szeliden zsong a Balaton, a part”

Pillanatképek Szabó Lőrincről

KEMÉNY ARANKA

„A fontos az a részesség, az a boldog, önfeledt érzés, melyet a gyorsaság vált ki a lélekből. Fontos a hullámlás, fontos ez a tengerszerűen háborgó Balaton, a víz mélyzöldje és a fehér hullámtaraj, mindaz, amit lát a szem...”¹ – tudósított lírai hangon Szabó Lőrinc a balatoni vitorlásversenyéről 1924-ben. Élete utolsó évtizede pedig összefonódott „tengerpótlékunkkal”, a Balatonnal és környékével; a dunántúli tájnak és lakóinak állandó vendégévé vált. A közeli barát és költőtárs, Illyés Gyula, akinél számtalanszor időzött Tihanyban, így jellemezte: „Mihelyt megtavasodott, valósággal keringett az országban. Minden meghívást elfogadott s följegyzett. Zsebei tele voltak vonatok és autóbuszok gondosan lemásolt közlekedési rendjével. Ha alakja a tihanyi lejtős kert alján megjelent, az ember bizonyos lehetett, hogy hosszabbnak ígért látogatását még aznap megszakítja: megy tovább Igalra, Boglára, hogy egy nap múlva onnan is tovább induljon, vagy visszaforduljon Füredre.”²

Barátok, baráti családok látták őt vendégül, köztük Lipták Gábor és felesége, Gyapay Pirooska füredi villája volt a költő egyik állandó pihenő- és alkotóhelye. „Átjöttem Tihanyból, Kodolányihoz megyek [Balatonakarattyára], s útközben írok, egy padon. Magammal hoztam a Shelley-t, azon dolgoztam az imént egy korcsmában. De már hűvös van, megyek új ismerőseinkhez, akiket Maga még nem ismer, Liptáékhoz: ott hállok meg, s reggel a legkorábbi vonattal indulok, még aznap este visszajövök, s megint Liptáékknál hálva meg pénteken a déli hajóval indulok haza Gyuszihoz [Tihanyba]” – írta feleségének 1950 októberében.³

A Lipták-házaspár vendégekönvei, fotóalbumai, levelezése tanúskodnak az

otthonukban kialakult társas életről, a közös kirándulásokról, játékokról, boldozásokról, „blódlizésről”. Mindketten megszállottan fényképeztek, a negatívokat maguk hívták elő, a fotókat otthon nagyították, majd évenként külön albumokba ragasztották.⁴ Szabó Lőrinc szívesen állt, ült a kamera elé, alakja közel száz felvételen megjelenik a Lipták-ház kertjében, vitorlás fedélzetén, vendégségben, kiránduláson. Ezekből választottunk ki most néhányat.

A róla készült fotókról már 1951 tavaszán említést tett feleségének: „A maga értesítése helyett Liptáék levele jött, s egy sereg fényképfelvétel rólam, mind jó, sőt vénség tekintetében leleplezően kitűnő, éles kép, s néhány kellemesebb, kicsik és levlapnagyságúak.”⁵

Lipták Gábor, Szabó Lőrinc, Mikes Klára, Horváth Boldizsár (PIM Művészeti Tár)

Gyapay Pirooska, Szabó Lőrinc, Mikes Klára, Horváth Boldizsár (PIM Művészeti Tár)

A házaspár is sokszor szerepel a képeken, ritkábban együtt, gyakrabban külön-külön; míg egyikük fényképez, a másik nem hagyja magára a vendéget. Itt, a verandán készült felvételek közül a feleség fotográfiáján éppen kivehető Lipták Gábor alakja, amint a ház borát tölti mázas poharakba; Szabó Lőrinc és felesége, Mikes Klára (Nagyklára) mellett Horváth Boldizsár orvosprofesszor, a több bajnokságot nyert Addio III. vitorlás kapitánya ül, a férj fotóján pedig Pirooskával egészül ki a társaság.

Szabó Lőrinc és G. Szabó Lőrinc (PIM Művészeti Tár)

Gáborjáni Klára, Szabó Lőrinc (PIM Művészeti Tár)

Ritka pillanatok örökítenek meg a fenti képek: a Lipták-család kertjében a pergola alatt együtt ül apa a fiával, G. Szabó Lőrinc (Lóci) a Csepel-Vasas

röplabdacsapata mellett a válogatottnak is tagja, és a Filmművészeti Főiskola hallgatója volt 1953-ban; ugyanitt 1955-ben leányával, Kisklárával látható a költő. Gáborjáni Klára színésznő a Rádiószínháznál dolgozott ekkor.

Az ironikus sorok utalnak a „fel-támadt” költőre, akinek halálhíre kelt 1950-ben, amikor sógora, Mikes György váratlanul elhunyt, s feleségét, Nagyklárát feketében látták. Szabó Lőrinc szívpanaszai 1951 tavaszán

A második fotón kitér a tér, láthatjuk, amint a nyitott ablakú ház mellett a költő modellt ül dr. Vajda Ernőné Benjovics Klára festőművésznék, aki botanikus-fotóművész férjével ekkor szintén a Lipták-ház vendége volt. „Vajda híres ügyvéd, botanikus és növényfotografus-művész; felesége lábadozó, fest. Ma vasárnap délelőtt szép autókirándulást tettünk Ernő, Gábor meg én, gyűjtő és fotós körúton” – emlékezett meg róluk június 15-én Szabó Lőrinc.⁷ Benjovics Klára (1898–1960) az alábbi vendégkönyvi bejegyzésben utal gyógyulása örömteli napjaira: „Ha elfáradok, az élet ünnepi szépségét felejteni kezdem, hazajövök és mecénás hajcsárom keze alatt mégiscsak megfestem az igazi jó képeket. Kláritok 1951. VIII. 5.” A harmadik felvételhez kissé átrendeződik a társaság, így a készülő mű látható lesz, s a házigazda alakja is megjelenik a háttérben: fél kézzel botjára támaszkodva éppen borotválkozik egy öreg csónak szegélyét használva asztalkául, amelyre kelékeit, a mosdótálat és a tükröt helyezte.

Szabó Lőrinc, Várady Szabolcs (PIM Művészeti Tár)

Szabó Lőrinc, Várady Szabolcs (PIM Művészeti Tár)

Szabó Lőrinc, Lipták Gábor, Várady Szabolcs, Benjovics Klára (PIM Művészeti Tár)

Szabó Lőrinc felolvas (PIM Művészeti Tár)

A vendégkönyvben egy barátokkal teli hétvégének állít emléket az a cím és aláírás nélküli két részből álló költemény, melyet – Lipták Gábor szerint⁶ – Szabó Lőrinc egy régi sláger dallamára írt, s külön lapra gépelve később ragasztották be az 1951. év végéhez. Ebben olvashatjuk:

*Gábornokunk guberníroz bennünket
a jó week-end felé.
[...]*

*Ott Lőrincünk a vesztét érzi:
róla Klári papírra nézi –
festi a hullafoltokat –
közben folyton jön a vonat.*

jelentkeztek először; októberben Illyés Gyuláéknál Tihanyban érte őt az első szívtrombózis.

A versben említett festés mozzanata 1951 júniusára utalhat, annak ellenére, hogy e fotók az 1953-as albumban található. A kert árnyékai s a borotválkozás mozzanata kora délelőtti órát sejtet. Az első képen Szabó Lőrincet látjuk könnyű nyári öltönyében, kissé merev tartásban, mellette Várady Szabolcs színész, volt veje, de válása után is barátja énekel és gitározik, aki később e szavakat jegyezte a vendégkönyvbe:

*„Közben jött s ment a vonat.»
Várady Szabolcs 1951. VI. 17.
és gitárja.”*

Ünnepi alkalmak voltak a Lipták család életében, ha Szabó Lőrinc felolvasott műfordításaiból, verseiből vagy a szerzőtársak alkotásaiból. Az esték voltak erre legalkalmasabbak, amikor a háziak ráértek, de ezen a felvételen természetes fényben látjuk a felolvasó Szabó Lőrincet. A fotográfus, az egyik Lipták, látszólag lehetetlen dologra vállalkozott, hogy megörökítse ebben a vakítóan erős fényben a költőt. A túlexponált képen a félig nyitott szájából kihallható a költő hangja, a napfénytől szinte sugárzó arc jól érzékelteti átszellemültségét. 1951 novemberében egy estén át olvasta fel Macbeth-fordítását, „félelmetes pontos hangsúlyaival a szöveg minden rezzenését életre keltette” – emlékezett vissza

Lipták Gábor.⁸ A vendégeknyvb is nyomát találjuk az estnek, Szabó Lőrinc a hitelesség kedvéért Shakespeare szignóját is bemásolta:

„My dear Mr Lipták,

őszintén megvallom, jólesett az a komoly érdeklődés amit ön és Háza Irántam tanúsított valamint az, hogy első vendégszereplésem a túlvilágról Balatonfüreden megszervezni szíves volt. Jelen voltam tegnap este a barátai közt, láthatatlanul, és végighallgattam megbízottamnak, Szabó Lőrincnek magyar előadásában a Macbethet: egészen jó rémdráma... Megkóstoltam a murciját: tűrhető; a feketéjét: egészen jó; hanem, hallja, jobban is fűthetne, ha ilyen késő-őszi időben vendégeket hív! Ladyjével együtt szívöböl üdvözli

igaz híve,

Bfüred, 1951. nov. 4.

William Shakespeare”

1955 szeptemberében, egyre többet betegeskedve, már így fogalmazott látogatása végén a vendégeknyvb:

„»Feltámadásom« második évében, vagyis: a II. szívtrombózis után, szeretettel:

Sz. Lőrinc

1955. IX/ 27.”

1957 szeptemberében a költő utoljára élvezheti a Lipták-család vendégszeretét. A ház udvarán készültek róla azok a felvételek, ahol Urbach László egykori motorversenyzővel, mérnökkel, a Mátra kismotor-kerékpár fejlesztőjével látható együtt egy futurisztikus járgányban. A kép előterében a házörző Princ kutya vigyázza a kisautót. Urbach László, aki a Marco Polo vitorlás kapitánya és Liptákéknak, de Illyésnek is jó barátja, önzetlen segítője volt, ekkor szerezte be Fritz Fend tervezte Messerschmitt Kabinroller200 típusú miniautóját. Az ötvenes évek hazai éh- és kocsin-séges idejében Urbach Magyarországon is szeretne volna gyártatni a regensburgi „guruló kabint”, de ezt végül nem engedélyezték. Lipták Gábor földidéz visszaemlékezésében a pillanatot: „Az egykori híres autóversenyző, Urbach akkor jött le először háromkerékű új, leginkább repülőgéphez hasonló kis kétüléses autóján a Balatonra. Újszerű, furcsa kis masina volt. Szabó Lőrinc komoly csodálattal bámulta. Bele is ült, s utána hosszan

mesélt róla.”⁹ A költő így tudósította élményéről feleségét: „Most Pulcsi [Piroska] üzletében írok. Előzetesen megkaptam az első recosen-injekciót a szani-ban egy ápolónőtől. Utána meg is nyiratkoztam. Ide Urbach László, a mérnök, hozott el egy 3 kerekű, igen alacsony, Messerschmiedt-rendszerű nyugatnémet törpe autót, amely 72 kiló súlyú és annyit fogyaszt csak, amennyit a legkisebb típusú Csepel-motorkerékpár. Ez a kocsik egymaga jár még csak Magyarországon, ő hozta be, ára 2300 ny. német márka. De mindent tud, két ember fér bele, 80–100 km-rel futottunk mi is. Ez egy csoda-kocsi! Az emberek röhögve csodálják.”¹⁰

Ezt követően szeptember 10-én kelt utolsó bejegyzése a vendégeknyvb:

„Elnémulok!
Szabó Lőrinc

Pótlás: Mivel Gabus »valami biztatót« kér, hát – remélem, holnap a Világkirály leszáll hozzá Űrhajóján a Hetedik Égből és mellére tüzi a halhatatlanság hétgyémántos arany nem-tudom-mijét!!!”

Néhány nappal később Illyéséknél rosszul lett, mentő szállította a füredi kórházba, majd később Budapestre. Búcsúzásukkor Piroska kérdésére, visszatér-e a közelgő szüretre, csak tétova „Talán”-nal válaszolt.¹¹ A tüdőrák gyorsabb volt, a Fiumei úti

Gömöri-klinikán halt meg október 3-án délután, öt perccel három óra előtt.

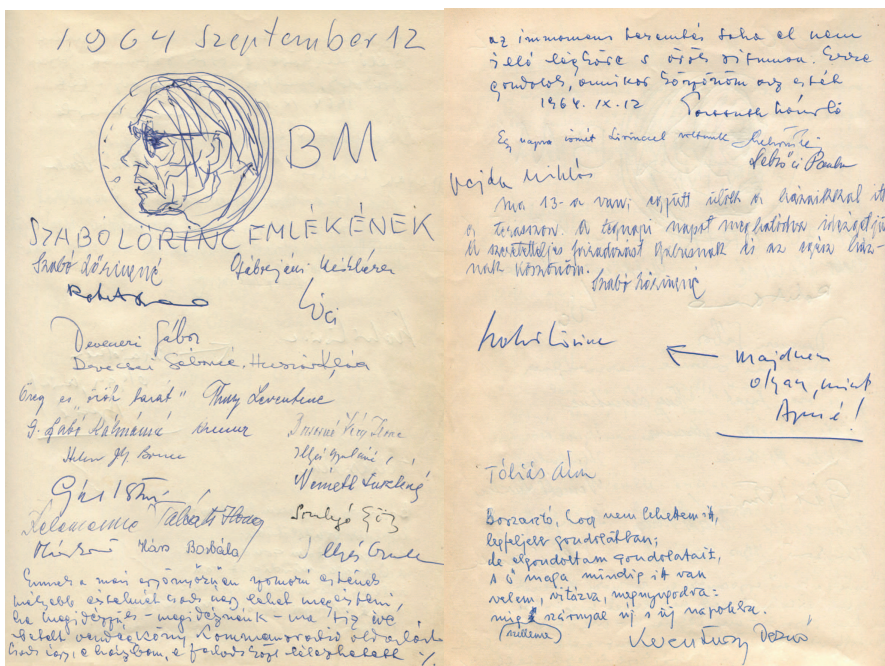
Utolsó, betegségekkel teli éveit folyamatos mozgásban, utazásban töltötte, családja mellett barátai igyekeztek pihenést, nyugodt körülményeket teremteni számára.

„...mit csináltak, // jó embereim, mit, ebben a halk / pillanatban, amikor semmi nem fáj / s derül, eső után, a végtelen táj, / s szeliden zsong a Balaton, a part, // ahonnan hívlak?” – írta kései, *Varázskör* című költeményében.

Urbach László, Szabó Lőrinc, Princ kutya (PIM Művészeti Tár)

Részlet Lipták Gábor egyik vendégkönyvéből (PIM Kézirtatór)

- 1500:190 arányban a magyarok nyerték meg a háromnapos balatoni vitorlásversenyt. Az Est, 1924. augusztus 10., kötetben: SZABÓ Lőrinc: Emlékezések és publicisztikai írások, s. a. r. KEMÉNY A., Osiris, Bp., 2003, 88-93. o.
- 2 ILLYÉS Gyula: Róla magáról (1961) = Uő.: Iránytűvel, II, Szépirodalmi, Bp., 1975, 228.
- 3 Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1945-1957, s. a. r. KABDEBŐ L., Magvető, Bp., 1993, 167.
- 4 A vendégkönyveket a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirtatóra, a fotóalbumokat a PIM Művészeti tára őrzi. Ezek tartalmáról és a „füredi Helikonról” lásd Kovács Ida: Vendégkönyvek faggatása. Irodalmi vitorlázások, avagy írószalon Balatonfüreden = Az irodalom ünnepei. Kultuszörténeti tanulmányok, szerk. KALLA Zs., PIM, Bp., 2000, 275-284.
- 5 Uo., 204.
- 6 Ld. LIPTÁK Gábor: Nyitott könyv. Vendégkönyvek faggatása, Magvető, Bp., 1982, 127.
- 7 Harminchat év..., i. m., 231.
- 8 LIPTÁK: i. m., 329.
- 9 Uo., 257.
- 10 Harminchat év..., i. m., 502.
- 11 Ld. Kabdebő Lóránt interjúja Lipták Gáborral és feleségével 1973. július 23-án, PIM Médiatára, OR0602.
- 12 Ld. ILLYÉS Gyula: Szabó Lőrinc a Balatonnál = Uő.: Iránytűvel, Szépirodalmi, Bp., 1975, II, 242.

Emléktábláját 1964. szeptember 12-én Illyés Gyula avatta fel a füredi Pantheon falán.¹² A Lipták-vendégkönyvbe is bekerült e jelentős pillanat. Borsos Miklós leskiccelte az általa tervezett bronz emléktáblát, a család tagjai mellett az aláírók közt Devecseri Gábor és felesége, Huszár Klára, Borsosné Kéry

Ilona, Illyés Gyula és felesége, Flóra, Németh Lászlóné, Somlyó György, Passuth László, Hárs Ernő és Vajda Miklós is szerepelnek. Szabó Lőrincné köszönő sorai után megdöbbenéssel vesszük észre a költő szignóját. „majdnem olyan, mint Apu!” – Lóci utánozta apja kézjegyét ilyen hűen és tréfált meg minket.

„ Szabó Lőrinc BALATON, VAKÁCIÓ

Szuszogó forrás, a vén gyík moccanni se bír delelő köveiről; itt ő a gazda, – de a hegyoldalon fehérruhás lányok sétálnak, napernyővel, emberek, nők, kétszer idegenek – Idegen én is, idegenül ödöngök az áporodott bokrok közt. – Mily messze vagy most! Vörös villog a zöldben, és lent állomás, villák, meg a tó, vagy a tenger, – moccanni se bír, – a vonat elalszik a nyílt pályán, a fény megaszalja a vizeket is, a nap bőrrömbe fúrja magát,

húst robbant, fájó feszülés – És egyedül – Zöld legyek szeretkeznek a levegőben – Mily messze vagy most, – és csak egy agyonvert kígyó kerül eléem, pedig milyen jó volna valaki, te, vagy más, az a másik, az a fehérruhás, – milyen jó volna megízlelni a nyelve hegyét, kis mellét kivenni az inge alól, – milyen jó volna hűvös combjain át lassan belecsofolni magamat az istenbe, a nyárba!

(1922)

Fotó: Fortepan/Schoch Frigyes

Passuth „kertjei”

KOMÁROMI CSABA

„Milyen kevés is kell visszavarázsolni azoknak a helikoni időknél az ajérját. A legkisebb ürügy elég, ha megvan az adottság. Borsos, Déry, Józsa, Lipták, Németh, Passuth és szerénységem együtt – feleségestül – elég elütő színű gyöngyfüzér. Együtt ülünk egy présház előtti hosszú asztal mellett a Bakony balatoni lejtőjének egyik édenkertien szép tája fölött a kezdődő alkonyodásban jó beszélgetésben, noha a közös nevező csak az, hogy házigazdánk tíz-húsz percnyi autózással épp bennünket tudott összeszedni egy kis borkóstolásra, majd birkapaprikásra” – írja éles szemmel Illyés Gyula 1968. augusztusi *Naplójegyzetében*. Valóban, mennyire különböző művészegyének ültek le az orvos-költő, Józsa Tivadar (művésznevén: Bodosi György) pécselyi, illetve olykor egymás asztalai mellé rendszertelen időközönként az 1960–70-es években. És ha a mából tekintünk vissza, talán még jobban ajánlkozik a kérdés: mi kötötte össze ezeket az embereket akkor? A rövid válasz az lehetne: az Európa egyik legszebb vidékéhez, Balatonfüred–Tihany környékéhez fűződő vonzalom, s e vonzalomhoz fűződően a tó környéki letelepedés vágya.

Mint minden város lakó embernek, így Passuthnak is elemi kívánsága volt, hogy legyen egy csendes és nyugodt hely, ahová a világ zajától, a napi mókuserékszerű hivatali munka valóságától el lehessen menekülni, vagy ahol éppen a rendszeres alkotómunka rutinná válásának megakadályozása megtörténhessék. Az író 1941 áprilisában, Jugoszlávia német megszállását követően, és néhány hónappal hazánkban a háborúba való belépése előtt vett Törökbálint–Rudáktelepen egy gyümölcsöst, rajta egy aprócska, komfort nélküli vályogházzal. „Törökbálint

Passuth László Borsos Miklós szobrával (PIM Művészeti Tár/Foto: Gyökér László)

baráti találkozók helye volt, sokan jöttek ki látogatóba, majdnem mindenki, akit szerettünk, édesanyám is gyakori vendég volt, viszonylag hosszabb időket töltött nálunk. A kert aránylag mindig rendben volt, virágok nem hiányoztak” – írja önéletrajzában. Másfél évtizedig volt ez a kert a feltöltődések helyszíne.

Aztán egy újabb katalizma, 1956 ősze hozza meg egy új döntés lehetőségét. Passuth éppen ekkorra vált ismét az irodalmi élet „hivatalos” szereplőjévé, tagja lehetett újra az Írószövetségnek, sorra jelentek meg regényei, kibontakozóban volt párját ritkító népszerűsége, valamint nyugdíjba készült az egy évtizede munkahelyét jelentő Országos Fordító és Fordításhitelesítő Irodától (OFFI). 1958 tavaszán megvesz egy darab kerítés nélküli kukoricaföldet Tihany diósi lejtő-

jén, s ugyanekkor kezdi meg rózsadombi házának átépítését, bővítését is – „egy író gép billentyűivel kellett mindent, ami rám méretett, előteremttem.”²

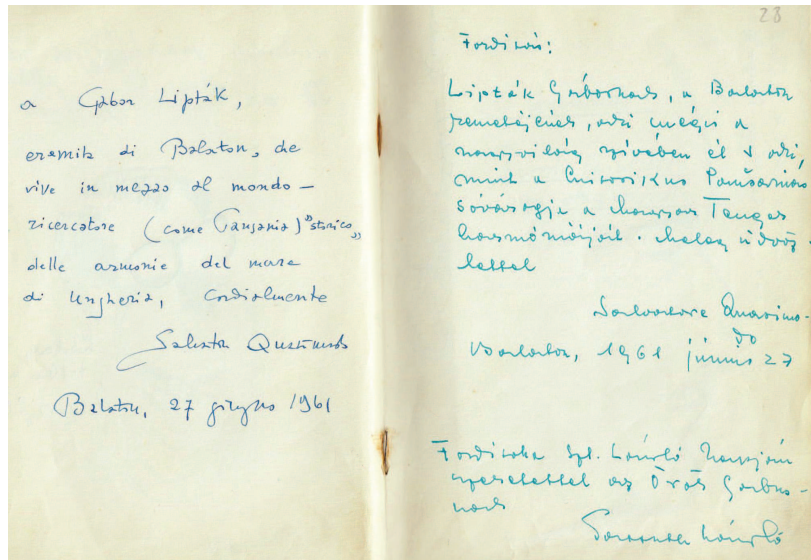
Borsos Miklós szobrászművész és felesége, Kéry Ilona (ők építették a félszigetnek ezen a részén még 1942-ben az első házak egyikét, kőhajításonyira a leendő Passuth-kerttől) segítettek a letelepedésben és a kukoricás kertté alakításában. Az 1958-ban megjelent *Lagúnák* című kötet teljes honoráriumát a ház felépítése emésztette fel. Az építkezést, valamint az azzal járó adminisztrációt, gondot az író felesége, az orvosi Nobel-díjas biofizikus Békésy György húga, Lola irányította és viselte. A háromszobás, partközeli ház és a kerítés – ahogy Borsoséké is – tihanyi lávaköböl épült, tetején henger alakú kéménnyel. Belül szemeskályha, az uta-

záshoz és az idegen kultúrákhoz különös szenvedéllyel vonzó író különböző útjain szerzett és vett kultikus emléktárgyainak sokasága volt található, a falakon grafikák, metszetek, festmények. A ház legnagyobb erénye talán a tető által fedett veranda, mely a vendégfogadások, az étkezések és nem utolsósorban az olvasás helyszíne lett. A kert fő díszé Borsos Miklós egy szobra volt, számos virág, köztük az elmaradhatatlan levendula mellett.

„Olvas, evez, fürdik, vendégeket fogad. Örül az életnek, sikereinek. Strandidőben gyakran láttam őt házán evezőlapátot cipelve stégjük felé igyekezni [...] Vitorlázni nem láttam őket. Úszni igen. Még hideg vízben is”³ – vallja Bodosi, tanúságot téve arról, hogy Passuth valóban kikapcsolódásra, nyaralásra, a természethez való közzellétre használta tihanyi kertjét, és nem elsősorban az alkotómunka elzárt magányát akarta újra felépíteni, arra ott volt a Rózsahegy utcai dolgozószoba Budán.

Noha többször volt vendége a szigleti, illetve a földvári alkotóházaknak, mégis meg kell említenünk azokat, akik valóban az első impulzust adták Passuthnak a Balaton melletti letelepedésre. „Nem éltem akkor az élet napos oldalán, hogy már az első szónál éreznem ne kelljen a ház s a házigazdapár atmoszférájának belső melegségét. [...] Ezen a délutánon jegyeztem el magam a Balatonnal, annak északi oldalával; ennek a füredi látogatásnak varázsa volt az első lépés tihanyi otthonunk felé”⁴ – írja egy 1951-es, Lipták Gáboréknál tett látogatásról (Lipták Gábor Passuth szerint „árumegállító joggal”, vagyis jóvendég-csalogató/marasztáló képességgel rendelkezett). Itt, a balatonfüredi Lipták-kúriában tölt el egyszer egy „félelmes árnyékvilágot” idéző éjszakát Szabó Lőrincsel, mikor az órákon át mesélte neki Babitscsal és a Nyugattal való kapcsolatát. Ahogy arról Liptákék emlékkönyvei is tanúskodnak: az ő házuk és „horatiusi” kertjük a helyszíne a legtöbb baráti találkozónak. Náluk, vagy Addio nevű vitorlásuk fedélzetén, és persze Józsa Tivadaréknál találkoznak a környék művészlakói a legtöbbit. Passuthék Déryéknél, Illyéséknél és Némethéknél (és fordítva) csak egyszer-egyszer, inkább csupán formális látogatást tesznek.

„Nem tudom, melyikünkben izzott fel akkoriban a honvágy az éppen elérhetetlen Itália után, hogy kies öblünket s a romantikus félszigetet elneveztük Lombardiának, Toscanának, s lent, az

Részlet Lipták Gábor egyik vendékönyvéből (PIM Kézírtár)

alsó részét, amely már a tihanyi rév felé ért Sziciliának.”⁵ Az egyik fejedelem, az egyébként igen hasonló zenei ízléssel bíró Niccolò di Toscana (Borsos Miklós) országában tehát Passuth is kiépítette saját „tuszkulánúmat”, ő lett a társaság leveleinek latin scriptora.

Salvatore Quasimodo Nobel-díjas olasz költő szinte véletlenszerű, ám mára legendássá lett 1961. júniusi füredi látogatásának éppen Passuth lett az egyik szervezője, s a faültetés ihlette rögtönző sorait is ő fordítja magyarra: „Ám gyökerei mélyen fúródnak majd be az oly büszke és örök magyar földbe, mely anynyi gyötrelmet szenvedett el hosszú története során.”

A Balaton ihlető ereje sem váratott sokat magára: „...a Balaton varázsa, mely

egyre közelebb jött hozzám, indított el azon az úton, melyből végül a *Ravenában temették Rómát* kikerült. Azt a félelmes vízi tüneményt is megírhattam benne, amelynek tanúja voltam: derült ég ellenére magas vízoszlop közeledik erős harsanással a partok felé, mindent eláraszt szökőárerejével, lesodorva a partról embert s állatot (így kutyánkat is, melyet alig lehetett kimenteni).”⁶ Az egyes források szerint a Keszthely melletti Fenékpusztán született Nagy Teodoriknak, a keleti gótok királyának kalandos életéről szóló, 1963-as regény a „Nagy tó” vidékét – legalábbis a király szempontjából – a haza szinonimájává avatja. Ezt követte a Gyökér László fotóművésszel együtt jegyzett, 1967-ben megjelent *Tihany* című album, amely-

Passuth László, Lipták Gábor, Salvatore Quasimodo (PIM Művészeti Tár)

ben részletesebben megismerttet mindazzal, „ami itt rejtőzik még a múltból [...] titkos kincs, melyet horatiusi »hortus conclusus« öríz”⁷ a kis halászfaluból ekkoriban egyre inkább turistaparadicsommá vedlő településen.

„Kultúra és humanizmus, de tegyük hozzá még egy szót: racionalizmus, a világos ész tisztelete, a hit a megismerhetőségben, és a megértett eszmék közérthető kifejezése – ez így együtt jellemző írónkra” – írja Hegedűs Géza a hetvenéves Passuthot méltató cikkében.⁸ Élete kertjeiben azonban éppen nem a racionalizmus, hanem az azon túli dolgokat fedezi fel és ünnepli szellemi magányában. Passuth Lászlót 1979-ben éri a ha-

lál a füredi Szívkörházban, és egy arácsi temetőkertben talál végső nyugalmat, emléktábláját 1986 óta megtalálhatjuk a füredi Panteonban is.

- 1 PASSUTH László: *Barlangképek*, Budapest, Szépirodalmi, 1978, 157.
- 2 PASSUTH László: *Tíz esztendő tető alatt*, Budapest, Szépirodalmi, 1981, 213. Borítóján Borsos Miklós Csillagnézője látható a tihanyi kertben készült felvételen.
- 3 BODOSI György: *Passuthéknál kezdődik Tihany = Uő., Völgyvallatás*, Budapest, Magvető, 1979, 110.
- 4 PASSUTH: *Tíz esztendő...*, 56.
- 5 LIPTÁK Gábor: *Nyitott kapu*, Budapest, Magvető, 1982, 98–99.
- 6 PASSUTH: *Tíz esztendő...*, 259.
- 7 PASSUTH László: *Múltkeresőben az északi parton = Uő., Tornycok árnyékában*, Budapest, Szépirodalmi, 1977. 360.
- 8 HEGEDŰS Géza: *Évszázadok üzenethozója – Passuth László 70 éves*, Magyar Hírlap 1970. július 15., 6.

Passuth László tihanyi kertjében egy riporterrel (PIM Művészeti Tár)

Hazafelé'

1

A fűzfák haja, a vonat zaja.
A fűzek eszelősen, a vonat ráérősen.
A fűzfák a vonatablakból,
a vonat a domb tetejéről.

2

Délután fölborult egy szék,
fölborult egy vitorlás.
Ez a megtorlás.
Amiért ide szöktünk.

3

A teraszról pedig,
a teraszról a tó, a hegyek, a néma ünnep.
Fölborult egy szék, eleredt az eső.
A teraszról pedig.

4

Onnan eljöttünk, ide szorultunk.
Innen a fűzfák, mi a domb tetejéről.
A vonat ráérősen,
a fűzek eszelősen.

1968, Tihany–Budapest

Várady Szabolcs

HAZAFELÉ

”

1

A fűzfák haja, a vonat zaja.
A fűzek eszelősen, a vonat ráérősen.
A fűzfák a vonatablakból,
a vonat a domb tetejéről.

2

Délután fölborult egy szék,
fölborult egy vitorlás.
Ez a megtorlás.
Amiért ide szöktünk.

3

A teraszról pedig,
a teraszról a tó, a hegyek, a néma ünnep.
Fölborult egy szék, eleredt az eső.
A teraszról pedig.

4

Onnan eljöttünk, ide szorultunk.
Innen a fűzfák, mi a domb tetejéről.
A vonat ráérősen,
a fűzek eszelősen.

1968, Tihany–Budapest

Várady Szabolcs

Sarkadi Imre BALATONI VIHAR

A vihart sok mindenféle jelzi a Balatonnál. Nem is kell félni tőle.

Például jelzi Siófokon a bonyolult barométerrendszer, a vasúti sorompó és a gyorsrajzoló sátrának közepében – ebből kiigazodni senki se tud, legfeljebb lassan megérti, hogy mi is az a harmatpont.

Annyit tudhat meg belőle az egyszerű halandó és a leggyakorlottabb balatoni hajós is, hogy „változékony” idő lesz, vagy „csak átmenetileg lesz száraz idő” – vagy ehhez hasonlókat.

Jelzi ezenkívül a vihart a viharágyú is. Persze, ez se hajósokra szabott valami, jelzi már akkor is, ha csak lehetősége van a viharra, s jelzi akkor is, ha nagyon közel a vonat – különféle rakétákkal –, de hát mit tudhatja ezt az ember?

Igazi hajós a viharokétra felröppetésére még nem jön kikötőbe. Mert hiszen, ha jönne, hát kinevethetnék a kikötő bejáratánál azok, akik éppen most indulnak ki, mert látják, hogy a felhő eloszlott.

Igen, s ily módon jelzik a leendő vihart a felhők is.

Ez már csak egyszerű, és mindenki tudja. De nem mindenki tud olvasni a felhőkből. Mert van ilyen felhő, és olyan felhő, van lila színű, zord, fenéges és leírhatatlanul ijesztő, ha az alkonyati nap ennek a violás verődésében török meg a tó tükrén – és van egyszerűen lila, ami egyáltalán nem ártalmas, mert csak a láthatár felé terjedő jó sok pára teszi ilyenné.

Szóval jó vigyázni.

Vannak, akik értenek a madarak röptéhez is – ezek is jelzik a vihart.

A nagy szárnyú, görbe röptű rablósírály például szeret vihar előtt röpködni. Állítólag. Mert a halászok szerint mindig szeret röpködni, de hát a halászok csak a hallal törődnek, nem a széllel – a széllel csak annyira, amennyire az a halat zavarja vagy hajtja. S mit lehet ilyen véleményre adni? Nyilván semmit. Hiszen olyan mindegy a viharba jutott vitorlásnak, hogy most a keleti szél hajtja-e a süllőt Badacsony felé, vagy pedig a fonyódi szél űzi el a pontyot Szigligetről.

Úgyhogy a halászok se mérvadóak.

S végül ittmarad maga a tapasztalható szél, ami először fodroztatni kezdi a vizet, a csónak orra csobog, ahogy a szél erősödik. Ha messzebb a víz a fodrozódáson kívül már sötét színt is ölt, akkor erősebb szél közeleg, ami, ha elér, már nem csobog, hanem harsog a hajó orra alatti víz, s utána jó vigyázni.

Igen, de így a lassan keletkező vihar jelentkezik.

A gyorsan keletkezőről – arról nemigen van tudomása az embernek, csak akkor, ha már derékon kapta.

Mert van úgy, hogy gyorsan jön – egy pillanatnyi derék és derús égboltot hirtelen felváltja a sötét rosszindulatú kék – s máris itt a vihar.

Van úgy, hogy lassan jön – a szél erősödik, a vitorlázó örül, és észre se veszi, hogy a nagy veszélyek felé röpül, mert az olyan szél, amiből vihar lesz, és ami végül is felfordítja a hajóját.

No, de eme ismertetés után térjünk vissza az eredeti kiindulásra, a történetre, arra, hogy jutott el Siófoktól Füredig egy hajó. Jó hajó volt, masszívan épített, szép berendezésű tizenötös vitorlás, úgy szerelve, hogy akár egy ember is vezethesse.

Az említett hajó a siófoki öbölben állt. Legalább két napja ott állt, s a tulajdonosa, vagy kormányosa, vagy bérelője (ahogy tetszik) napjában nemigen csinált egyebet, mint ült a hajó orrán, s vízbe lógatta a lábát. Egynéhányszor hirtelen felugrott, és egy viharos fejessel tisztelte meg a vizet, ami után rögtön kimászott és szárított.

Nem volt öreg az illető, mozgékony se volt, egész nap ott ült a hajó orrán, délfelé elment, nyilván élelmet vásárolni, s utána lassú rágásokkal megette. Nem törődött vele a kutya se. Az öbölben a hajók cserélődtek, és így nem tűnt fel, hogy van egy hajó, ami sose megy ki.

A tizenötösnek szép neve volt: PAX. Magyarul: Béke.

A tulajdonosa semmit se látszott e névre adni, ahogy ez rendjén is van, mert hiszen ez a hajónév nem olyan ritka a Balatonon.

Löttek egyet a viharokéttal: zöld színű, közelgő vihar.

Közben elindult a tihanyi hajó, az utasszállító, a kirándulóhajó, s egyéb nem maradt utána, mint a nagy hullámok, amiket a mólóban vert.

Megint eltelt egy kis idő. S végre az újhelyi mólóhoz szaladt egy fiatalasszony, sűrű ballonkosztümben, kis táskáját lóbálva, s próbált kétségbeesetten keresni egy hajót, amelyik átviszi Füredre, merthogy neki ott még ma este dolga lenne, s az úgy nem szenvedhet halasztást.

Csúnya felhők, hullámok, rossz meteorológiai jelentés, sivalkodó rablósírályok, egyre erősödő szél – végül is minden hajóst arra a kényelmes álláspontra bírta, hogy: nem érek rá.

Egészen addig, amíg el nem jutott a pipázgató fiatallem-

Fotó: Fortepan/Szent-tamási Mihály

berhez. Az asszony csökönyös volt, át akart menni Füredre, s végigkérdezett mindenkit, aki eléje került.

Nem tartott sokáig a beszélgetés.

– Nem vinne át Füredre, kedves elvtárs?

– Füredre?

– Halaszthatatlan dolgom van, s lekéstem a hajót.

– Vihar lesz – mondta a hajós.

– Dehogyan lesz.

– Szerintem az lesz. De ha nem fél...

– Nem félek.

– Tudniillik... biztos, hogy felfordítja a hajót. Én értek ehhez.

– Nem fordítja fel. Hátha nem fordítja fel.

S az asszony szemében remény csillant, hogy valaki mégis átvizsi.

– Tud úszni?

– Tudok.

– Jól? Sokat?

– Maga avval csak ne törődjék. Mehetünk?

– Még egy kérdés. Ült már vitorláson?

– Ültem egyszer-kétszer. Miért?

– Mert nézze – segíteni kell. Ez a vacak PAX – bármennyire jó fekvésű hajó, mégis két emberre van szerelve. Orrvitorla, svert, horgony – ez mind a maga dolga. Vállalja?

– Vállalkozom.

– Köszönöm, hogy vállalja, de ha nekem siránkozni, rémüldözni kezd amiatt a kaland miatt, amit maga vállalt – hát ide figyeljen, beledobom mindjárt a vízbe. Érti?

– Értem.

Ezek után a kis tizenötös felszedte a horgonyt, és elindult Füred felé.

– Mondja – kérdezte az asszony –, mikor fordul fel egy vitorlás?

– Mikor? Amikor nagy a szél.

– S azután?

– Várja, hogy kihúzzák.

– S addig?

– Addig várnak.

– Jó. Maga nem tudja, milyen fontos dolgom van nekem Füreden...

– Nem tudom.

– Tehát egy vállalkozó... izé... szóval azt hiszi, hogy magával akartam kikezdeni...?

– Velem?

S a hajós elvigyorodott.

– Hiszen aki velem akar kikezdeni, azt végül is beleviszem valami jóképű viharba...

S közben egyre közeledett a vihar.

– Maga bátor? – kérdezte az asszony.

– Nem. Nem nagyon.

– S ha felfordulunk?

– Akkor is kivisz majd csak a partra a szél. A hullám. Legyen nyugodt.

– Elérjük Füredet?

– Valamikor biztos, hogy el.

A szél erősödött, s így mentek tovább. Kis idő múlva az asszony azt mondta:

– Maga annyit ugrál itt összevissza, vitorlák, árbocok, kormány, kötél és mindeme között – nem segíthetnék magának?

– Bajos.

– Miért?

– Mert nem ért hozzá.

– Magyarazza meg.

– Hát hogy az ördögbe magyarázzam? Déli szél fúj, ez a legrosszabb szél. Vihar lesz – igencsak lesz. Mi felfordulunk – ez is biztos. Aztán majd csak partra ver valahol.

– Hol?

– Mit tudom én, hol. A szél iránya nagyot változhat.

– Mégis?

– Valahol az északi parton.

Körülbelül ekkor kezdődött a vihar. A hajós fürgén odaugrott a nagyárbochoz, leengedte előbb a nagy, aztán az orrvitorlát. A hajó ettől kezdve tehetetlenül hanykolódott a vízen, s lassan bár, de közeledett az északi parthoz, annak ellenére, hogy inkább jóval Almádi felé, északkeleti irányba sodorta az áramlás.

– Nem baj – mondta a hajós –, valahol partot érünk. Nem voltak még nagyok a hullámok, és a szél se fújt erősen, tehát megnyugodott az utas is, nem lett a hajós se nyugtalan, s így telt el néhány perc.

A balatoni hajókról jó tudni azt, hogy nem bírnak el minden szelet.

Abban a széltáblázatban, amit néhány ember számára írtak tulajdonképpen, mert más nemigen olvassa, az van, hogy a tizenkettes a lehető legerősebb szél Magyarországon. Ez már orkán. Ez egyszerűen széttép mindent, ami útjába akad. Tövestül csavarja ki a fákat.

De ott van a nyolcas szél mellett is az ismertetőjel: a lobogó vitorla szakad...

Tehát nyolcas szélnél – amiről egyébként senki se tudja, hogy milyen erősségű, mert hiszen kinek van szélmérője – akkor tér észhez a hajós, ha már szakad a vitorla. Akkor pedig már késő.

Balatoni vitorlás tehát minden szelet már nem bír el vitorlával. Nyolcas szél már szakítja a vitorlát.

A tízes szelet avval kommentálja a könyv, az ismeretterjesztő könyv, hogy kisebb hajókat ez már árbocuknál fogva is felborít.

S ez igaz, mert hiszen egy tizenötös hajónak az árboca hat méter hosszú legalább, s egész hosszában legalább négy centiméter széles. Hatszázszor négy az kétezernégyszáz – erre jön a szél sebessége és a hajó súlyponti labilitása...

Mire kiszámítaná az ember, már a vízben van. Feltéve, ha legalább tízes szél kapta el a hajót, ami, úgy mond, ritka a Balatonon.

Ennyit a szelekről. S annyit még, hogy ilyenkor ajánlatos a horgonyt lerögzíteni a hajó orrán, hogy felborulás esetén le ne fékezze a hullámverést – ajánlatos az uszonyt ilyenkor felhúzni tartani, mert ellenkező esetben megtelik vízzel a hajó és elsüllyed –, szóval sok minden olyan dolog kell, ami egyébként nem kellene, és sok minden olyan, ami egyébként nevetséges lenne... de hát ilyenkor az ég „furcsa lila-kék”, és senkinek se, egy hajósnak se juthat eszébe az, hogy másként cselekedjék, mint ahogy tanulta.

Viharban, ha a hajó felfordul (márpedig biztos, hogy felfordul), más tennivaló nincs, mint kívárni azt, hogy a vihar majd enyhül.

Ilyenforma állapotokban utazott a kedvesen, de minden szakértelem nélkül épített PAX-on a két utas: hajós és vendége.

Az asszony figyelte a hajóst, azt látta, hogy az nem fél. Vihar előtt, ha valaki nem fél, hát az lehet trükk. De ha trükk, hát nehéző trükk.

Ült hangtalan és fecsegett. Illetve beszélt néha.

– Ha felfordít a szél bennünket – mert egész biztos, hogy felfordít –, akkor belekapaszkodunk a hajótestbe, a hullám kiver a túlpartra.

– De hát a ruhám.
– Vizes lesz.
– De nekem estére ott kell lenni.
– Hát vesse le a ruháját.
– Na ne mondja. S utazzak magával itt a hajón meztelen?
– Ahogy tetszik. Van egy gumitarisznyám, abba beleteheti a ruháját, bekötheti, csöpp víz nem éri – legfeljebb gyűröttebb lesz Füreden.

– Köszönöm – mondta az asszony ajakbiggyesztve, s nem mondott többet.

Nem is mondhatott, mert a következő pillanatban a hajós ugrott, rohant a vitorla felé, leoldotta, becsavarta, az orrvitorlát is leszedte, s nyomban utána akkora szállókések jöttek, hogy csak gyomorral kellett győzni.

– Mennyire vagyunk Füredtől?
– Gondolom, fele úton. Négy kilométer.
– Mikor érhetünk oda?

– Ha a szél nem változik, hát másfél óra alatt. Szerelek egy pótvitorlát.

S a nagyárbc mellett felkötött egy inget, az orrvitorlát tartó sodronyhoz.

– Így gyorsabb?

– Sokkal gyorsabb – mondta a hajós, és amire kimondta, kitört a vihar. Nem az a kilenc-tízese szelekkel bővelkedő, kicsit enyhülő, nagyokat fújó vihar, hanem olyan, ami már elrontja a szélmérőt, a balatonit, ha véletlenül kidugják. Az a vihar, amit mi, a szokásos nyaralóeszközeinkkel már nem is tudunk mérni, a sebességét illetően.

– Most felfordít – mondta a hajós.

A következő pillanatban csakugyan felborította a vihar a hajót, pedig vitorla már nem volt rajta, csak az árbc és a hajótést.

Úszonyos hajó nem süllyed el, hanem úszik a vízen. Ott úsztak tehát mindketten a hajó körül.

Úsztak, kapaszkodtak, s nézték a világot, sötét felhőkkel övezett, szigorúnak látszó, mégis barátságos és nyári világot, a meleg, vagy legalábbis langyos vizet – s vártak.

– Füred felé ver? – kérdezte az asszony.

– Fene tudja.

– De mégis.
– Körülbelül.

S a hajós el-eltűnt a víz alatt, ezt csinálta, azt csinálta, nem lehetett látni. Végül is, fél óra múlva, újra belekapott a felfordult hajó szélébe. Lihegett.

– Megvan.

– Mi?

– Leszereltem. A vitorlát... horgonyt... evezőt... csákyát... kulcsot... lakatot... mindent.

S szuszogott.

Az asszony nézte.

– Nem félt?

– Mitől?

– Mit tudom én... Hogy megfullad?

A hajós csak gúnyosan mosolygott.

– Lásza – mondta is végül –, köszönöm ezt magának.

– Mit?

– Hogy jött engem félteni.

– Én? Magát félteni?

– Persze – mondta a hajós –, hiszen akkor jó valami érdekeset csinálni, ha látják. Ha élvezik... sőt: ha igaz szívvel részt is vesznek benne. Igaz?

Az asszony már fázott a vízben, nemigen volt kedve a szóhoz.

– Ezért – folytatta a hajós – érdemes a biztos viharban nekimenni. Nem érzi?

Az asszony csak valami olyat érzett, hogy ez a fiú, ez az ember bizony nagy bajban lehet a saját világában, hogy ezt a vihart is az öngizolására használja fel.

Hiszzen a vihar majd elmúlik – gondolta.

S igaza volt, mert elmúlt egy fél óra alatt, egy óra alatt, és amikor Csopaknál vizesen partot értek, őt izgatta már a továbbmenetel, és a másikat nem, mert látszott rajta, hogy elmúlt a vihar, s elmúlt a kedve, ereje is, ami ilyenkor arra ösztökéli, hogy nagy dolgokat csináljon.

Míntha másutt nem lehetne nagyokat, csak viharban – gondolta az asszony.

Nem tudok felénk közelgő vitorlást anélkül látni, hogy kormányához egy villanásra ne Sarkadi Imrét képzeljem.

Két éve halt meg. Ismerik a körülményeket. Egy vidáman eltöltött este, mélyen az éjszakába nyúló este után, ahogy jókedvű társaságával egy festő barátjának hetedik emeleti műterméből távozóban voltak, már jól lent a lépcsőházban, ő egy gondolatra fölhökkelve hirtelen visszafordult az imént elhagyott lakásba. Mire barátai az utcára értek, már ott volt ő is a kapu előtt, megelőzve őket holtan, széttárt tagokkal, szétloccsant koponyával.

Nekem, mondhatni suhanc kora óta »jó barátom« volt, ezt akartam mondani. Irodalmi fölfedeztettem volt; kedves, folyton dorgálás alatt álló vidéki édes öcsém, tagtársam, még a Parasztpárt első napjaiból; reménységem, hogy nem gyöngül a magyar irodalom. Okos vitatársam. S ráadásul még balatoni szektatársam is.

Vitorlása volt, a vitorlaskikötő helye: Siófok. Első vitorlábontással legtöbbször Tihanyt vette célba. Elszárgult a ház előtt, hirtelen „kreutzolt” egyet, neki a parti halászbárkáknak, s már szedte is hármásával a hegyi házhoz vezető lépcsőket.

Magas volt, vékony, örökké mosolygós, de a mosoly vonásait szinte nyakfordításába, felső teste hajlításába is átkormányozó. Mindezzel oly magától értetődő volt, oly természetes, hogy érzésére az ember alig emlékezett; ott volt, mintha mindig ott lett volna.

Lejöttem a felső kertből, s ahogy ott letem a ház előtti padon, az volt újdonság, hogy fölállt s üdvözölt. Odatartozónak éreztem.

Ilyen formán hatott okossága is. Beszélt, ugyancsak sűrű nyakhajlításokkal s mosolyogva, ha mással nem, a szemével. Mintha csak a szót szaporítaná, hogy valamivel mégis betöl-

tődjék az a néhány perc. S egyszer csak ott volt, megint éppoly észrevétlenül, ott állt oly természetesen, hogy szinte tapinthatóan (oly érvényesen, vagyis cáfolhatatlanul), mint egy nagyon is szerves gondolat.

Két villanypólus szikráztatta egyéniségét. Okos volt. És megvetette az okoskodást.

Minél többet szedett magába, annál egyszerűbb akart lenni. [...]

A részegeket angyal, a hívőbbeket Szűz Mária vezeti. Mintha ilyen célzattal ivott volna. Komolyan, szinte elhíven ivott. Tántorogva is így kelt át azokon az éveken, amelyeken annyian az egyenes, a katonásléptűek közül is megcsúsztak. Szomorú volt, de szívós.

Írályáról, irányról ma elismerően is, feddőleg is illik nyilatkozni. Holott most derül ki: tévedéseiben is mennyire maku-latlan volt.

Feleségem is, a család is öcsémként szerette. Mindennek ráadásaként az a humor kísérte minden szavát és szemhunyor-gását, hogy alkatban, arcban, fejformában, de még mozgását nézve is hasonlított rám. Nem kis dolog, ha az ember húsz év távolából nézhet hátra a tükörcképre.

Én tegeztem őt, ő meg-megmagázott. Afféle ungorkodó – bátyám-uram, öcsém-uram – viszony volt köztünk, semmiféle tekintélyt nem ismerő libertaire-ek közt. Ebből ilyen monda-tok fakadtak:

– Gyula bátyám, tele a demizson, süti a nap, fúj a szél, Keszthelyig végtelen a víz: gyerünk!
Egyedül ment el.”

■ Részlet Illyés Gyula *Új úton a Balaton körül* című jegyzetéből (Jelenkor, 1963/7).

Somlyó György

VIHAR UTÁN

Mint tépett lobogók vert seregek fölött,
füstmart, vörhenyeges fellegek úsznak el
a tűnő nap előtt meghajoló egen,
s barlangjába bebú a szél.

Elnyújtózik a víz, mint ölelés után
megkönnyült szeretők, csillagok őrzik
lankadt álmait, és túl a sötét hegyek
súlyos függőnye hull alá.

Itt járom remegő szívvel az éjszakát.
S mint kíváncsi kamasz este a vetkező
nővért, úgy lesem én: felfedi-é a táj
titkokkal teli álmait...

Balatonboglár, 1939

Vihar után

Ujrat bépa# lobogók vert seregek fölöt,
füstmart vörhenyeges fellegek úsznak el
a tűnő nap előtt meghajoló egen,
s barlangjába bebú a szél.

Elnyújtózik a víz, mint ölelés után
megkönnyült szeretők, csillagok őrzik
lankadt álmait, és túl a sötét hegyek
súlyos függőnye hull alá.

Itt járom remegő szívvel az éjszakát.
S mint kíváncsi kamasz este a vetkező
nővért, úgy lesem én: felfedi-é a táj
titkokkal teli álmait...

Balatonboglár, 1939

Somlyó György

Somlyó György kéziratának forrása: *Balatoni almanach*, Veszprém, 2001

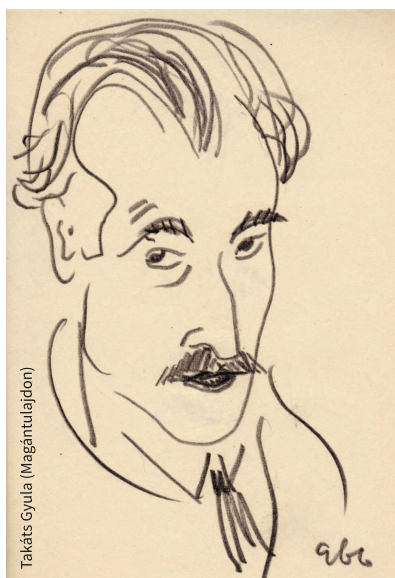
„Mert egyetlen Balaton volt akkor ott az egész határ”

Takáts Gyula balatoni évszázada

STAMLER ÁBEL

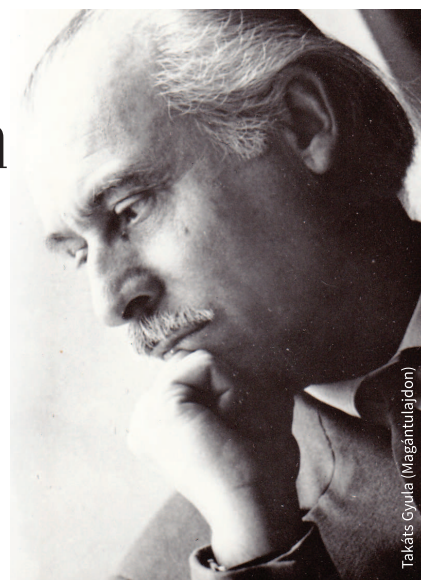
Takáts Gyula és a Balaton kapcsolatáról nagymonográfiát lehetne írni, részletesen elemezve műveit, ide kötődő barátságait, valamint az őt ért hatásokat. Azonban egyes mozzanatok, főbb pontok kiemelésével talán érzékletesen fel lehet skiccelni egy majdnem évszázados, szoros kapcsolatot, mely a költő és az általa olyannyira szeretett táj között kötött. Túlzás nélkül mondhatom, hogy nincs olyan Takáts-mű, mely ne lenne kapcsolatba hozható a tóval vagy annak közvetlen környezetével.

Az 1911-ben Tabon született költő már tizenévesen, fonyódi és balatonlellei nyaralásokon megismerkedik a déli parttal és a Nagyberekkel. Édesapja mint cserkészparancsnok ide hozza cserkészcsapatát és családját is üdülni. Az ifjú 1928-ban Id. Takáts Gyulának saját készítésű verses füzetet ad ajándékba, mely *A daloló-Balaton*¹ címet kapta: egy fiatalkori szárnypróbálgatás, megelőlegezve a jellegzetesen takátsi természetszemléletet. 1937-ben épül meg a fonyódi „Takáts-villa”, melyhez a telket Id. Takáts Gyula Basch Lóránttól vette meg 1936-ban; attól a Basch Lóránttól, aki 1941-ben az ifjabb Takáts Baumgarten-díjának egyik aláírója volt. Ettől kezdve egészen 1953-ig ebben a villában tölti a nyarakat családjával és költő, képzőművész barátjaival. Megfordult itt Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Fülep Lajos, Kassák Lajos, Kiss Tamás, Tatay Sándor, Erdélyi József, s állandó vendége volt a háznak Egry József is. A horgászat, a fakutyázás és a vitorlázás állandó elemei a költő életének, s verseiben is rendre megjelennek. A természetközelség és a tó szeretete nem egy elvont, absztrahált életszemlélet része. Takáts maga is természetjáró és természetismerő ember.

Takáts Gyula (Magántulajdon)

Önéletrajzi ihletésű ifjúsági regényének² lapjain – melyből a címben vett idézet is származik – megelevenedik a Balaton és a Nagyberkek világa, az utóbbi azonban ebben a formában a kötet megírásának idejére már végleg eltűnt. Ennek ellenére meghatározó jelentőséggel bírt a költő egész életművében. 1934-ben a Pécsi Tudományegyetemen *A somogyi Nagyberkek* című doktori disszertációját védte meg sikeresen, 1942-ben publikálta a Weöres Sándor egyik levelének tanúsága szerint már 1934-ben elkészült *Vágják a berket*³ című kisregényét. Az említett ifjúsági regényét megelőzően jelent meg *A tündérhal és a háló*,⁴ mely a tiszta víztükröt, a nádasok és a berek mesés-legendás világát jeleníti meg, bevezetve abba a legfiatalabbakat. A pákászok, halászok, rabszócok világa időskori költészetében is vissza-visszatérő elem, a kínai és görög-római bölcséleti hagyományok szférájába emelve a Balaton

Takáts Gyula (Magántulajdon)

körül kozmoszt. Egyik utolsó versében (*Villámtól lombosan*)⁵ így olvad egybe Berzsenyi, a berki világ és a természet „tündéri realizitikus” szemlélete:

VILLÁMTÓL LOMBOSAN

Amit óhajtvá sejtett Berzsenyi, a berki pákász és a szákja néha megleli...

És nádasok között a sötét berken át ahogy ballag baza, se gyertya, se kanóc, ajtót nyitott reá az éjszaka...

És ahogy Nikla alatt fénylett tovább, amit óhajtvá sejtett Berzsenyi, megszólítja a sötét és a gesztenyék alatt, a lép fölött, az alvó hattyúk, rozsdás nácsok között dölt házban asztalán tolla alatt, – akár a fák villámtól lombosan – ragyog és fénylett a világ...

Egry Józseffel való szoros barátságának gyümölcse a *Vizitükör*.⁶ A kötet tizennyolc verset és tizennégy tollrajzot tartalmaz. Önálló művekről van szó, melyeket a szerzők közösen választottak ki. Egry balatoni vázlataiból állította össze, Takáts 1930 és 1950 között készült verseiből válogatott, köztük a legkorábbi

éppen a Kosztolányi Dezsőnek ajánlott *Balatonparton* című verse. „Cseresznyefa. Kezemre permetez sok fehér szírom, / és én játékosan a vízre hullatom. / A kék vízen, mint vén rizsbárka ring / a badacsonyi kőszállító-hajó, / s fölöttünk halkán egy gém kering.” Míg a festő Badacsonyból, addig a költő Fonyódról szemléli a tavat. A való életben hol itt,

hol ott találkoznak. Gyakran járnak közösen horgászni valamelyik mólóra, de előfordul az is, hogy a befagyott tavon át látogatja meg Takáts a festőt. Takáts elbeszélése szerint Egry valamelyik „irodalmi szalon” alkalmával a fonyódi patika egyik belső falára egy szekkót készített, mely a jelenlévőket örökítette meg. A patika államosítását követően azonban

az új tulajdonosok a művet egyszerűen levették, megfosztva ezzel bennünket az egyetlen ismert Egry szekkótól.

1947 májusában éppen Badacsonyan rendezték meg a Dunántúli Írók első találkozóját, melyen Várkonyi Nándor, Csorba Győző, Weöres Sándor, Tatay Sándor és Takáts Gyula is részt vett. Pécsen, Kaposváron és Budapesten

elő írók és költők Badacsonyan találkoztak, s a tó fölött vitatták meg a háború utáni dunántúli irodalom feladatait, célkitűzéseit, melyekből csak vajmi kevés valósulhatott meg. Haláláig tevékeny részt vállalt a keszthelyi Helikoni ünnepségek szervezésében, s 1981-ben Csoóri Sándorral, Fodor Andrásal, Bertók Lászlóval, Papp Árpáddal és Laczkó Andrásal közösen megalapították a Fonyódi Helikont, tudatosan utalva mind a keszthelyi formális, mind a fonyódi informális irodalmi szalonok hagyományaira.

Adriai és görögországi utazásait követően egyre hangsúlyosabbá vált költészetének mediterrán jellege. 1953 nyarán vásárolja meg becehegyi villáját, vagy ahogy ő szerette nevezni: „remete Gyulának költői ketrecét”. A víz fölött magasan, valóban szerzetesi cella nagyságú fehérre meszelt épület állt a mészkőhegyen. A tornácról az északi és a déli part is tisztán látható. Ahogy Pomogáts Béla írja: „a becehegyi magaslatról, emlékezetben és képzeletben, bebarangolta egész Somogyot, ellátott a dráva-parti füzesekig, ellátott az Adriáig és a Mediterráneumig, benézett Itáliába és Hellászba.” Az eredetileg mandulafával beültetett telken szőlőt telepít, meghagyva a mandulásból is néhány fát. A becei lak a kortársak állandó vendéglátóhelyévé válik. A balatoni kirándulások során sokan töltenek el délutánokat

Takáts Gyula BALATONPARTON

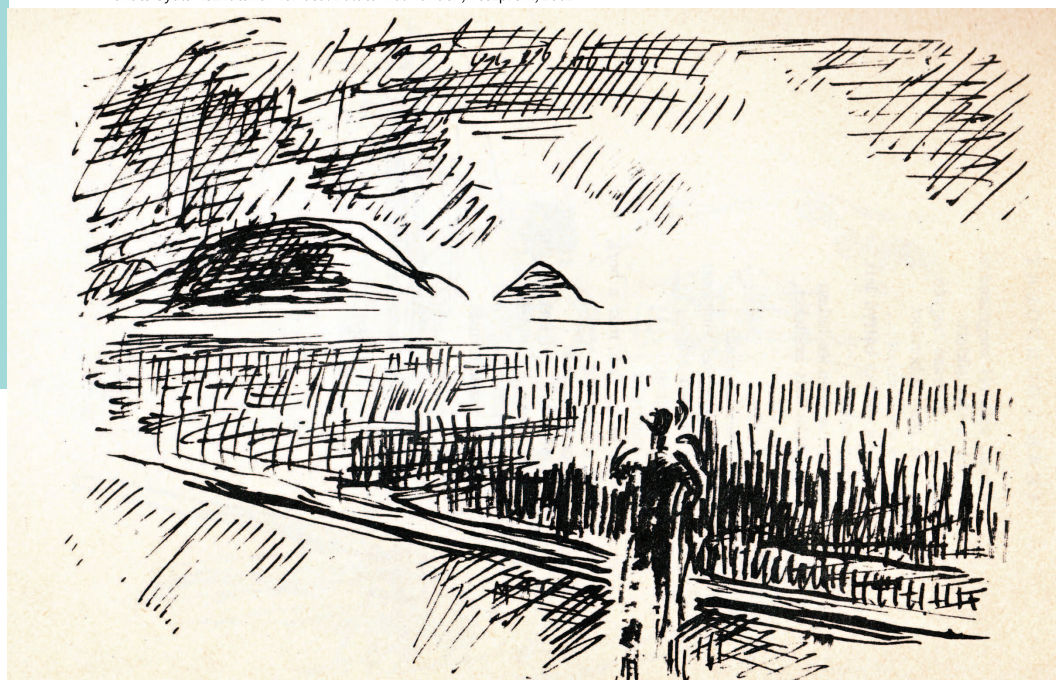
Kosztolányi Dezsőnek

Cseresznyefa. Kezemre permetez sok fehér szírom,
és én játékosan a vízre hullatom.
A kék vízen, mint vén rizsbárka ring
a badacsonyi kőszállító-hajó,
s fölöttünk halkán egy gém kering.
Zöld szittyók, színes vadkacsák.
A tóról halkritmustú zenék,
mintha Po Csüi verset hallanék.
Szemközt az égbe karcsún
a Gulács finoman ível,
mint kis Fuzsijáma, lila lepleivel.
Napalkonyán a tó Sárga Tenger,
s a pókháló, mint szűz japáni selyem
kopott ruhámra akad a kócsaglesen.
Fehér szirmok, sárga csodák,
fekete bárkák, bordó nádasok,
s az alkonyat rém úgy oson,
mint sárkányt leső gyerekre
egy kínai mese.

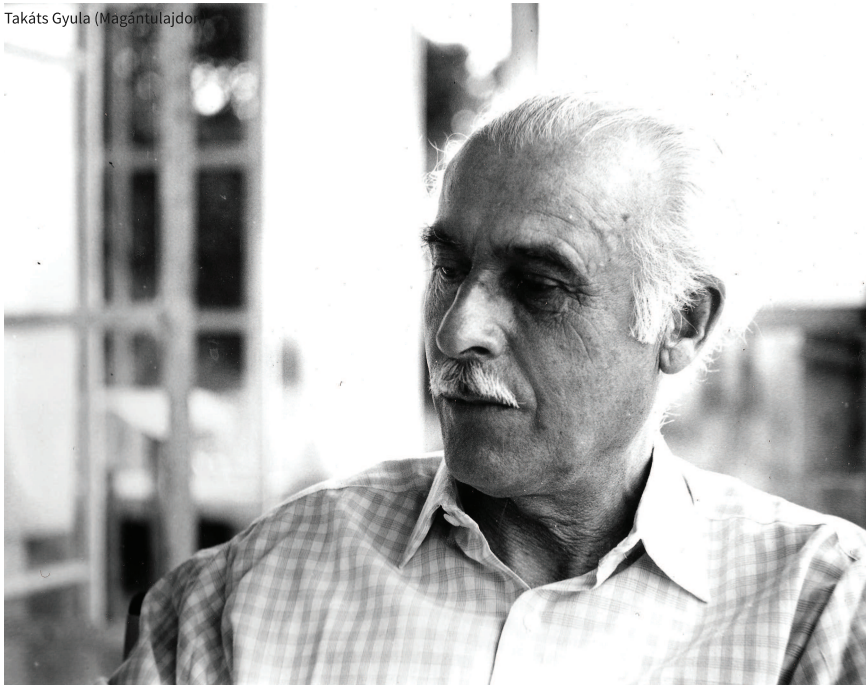
1930

Balatonparton
- Kosztolányi Dezsőnek -
Cseresznyefa. Kezemre permetez sok fehér szírom,
és én játékosan a vízre hullatom.
A kék vízen, mint vén rizsbárka ring
a badacsonyi kőszállító-hajó,
s fölöttünk halkán egy gém kering.
Zöld szittyók, színes vadkacsák.
A tóról halkritmustú zenék,
mintha Po Csüi verset hallanék.
Szemközt az égbe karcsún
a Gulács finoman ível,
mint kis Fuzsijáma, lila lepleivel.
Napalkonyán a tó Sárga Tenger,
s a pókháló, mint szűz japáni selyem
kopott ruhámra akad a kócsaglesen.
Fehér szirmok, sárga csodák,
fekete bárkák, bordó nádasok,
s az alkonyat rém úgy oson,
mint sárkányt leső gyerekre
egy kínai mese.
1930 Takáts Gyula

Takáts Gyula kéziratának forrása: *Balatoni almanach*, Veszprém, 2001

Egry József: *Badacsonyi és Gulács* (Egry József – Takáts Gyula: *Vizitűkör. Rajzok és versek*, Pécs, 1955)

Dionüszosz-Bacchus udvarában, ennek művészi dokumentációja a *Bacchus könyve*,⁷ melyben a vendégek (Csukás István, Képes Géza, Nagy László, Fodor András, Tüskés Tibor, Pomogáts Béla, Martyn Ferenc, László Gyula, Würtz Ádám, s a felsorolás messze nem teljes) rövid versekkel, rajzokkal adóznak a vendéglátó borának és a hely szellemének. Tüskés Tibor rögtönzése például így hangzik: „Egy évvel lettünk közelebb a télhez, / S egy őrlel közelebb az éghez. / Takáts Gyula bora kísérjen az útra, / De térjünk vissza jövőre is e kútra.”

A hegy, a víz és a bor hármasa a legalkalmasabb a becei időszak leírására. A *Villámok mértana*,⁸ a *Sós forrás*⁹ és a *Száz nap a hegyen*¹⁰ kötetek atmoszférája már egyértelműen ehhez a balatoni mediterrán világhoz kapcsolja Takátsot.

„Napokig álldogálok a hegyen. Hajdan Fonyódon, ma szemben, a Becén állok és nézem az öblök partfutásának színes változását. A tavasz óráról-órára átfesti

a partjainkat. Már nem is szöke a nád. Haloványzöld vibrálással kevert, mert egyre jobban serken az új nád. Mélyül alatta a kék, sötétül a víz indigója, aztán másnapra már aranyzöld lándzsáival felszökik a győztes a víz fölé.”¹¹

Az úgynevezett „Balaton-kérdés” elevenen foglalkoztatta a hatvanas évektől kezdve. Több helyen is komoly kritikával illette a Balaton-divatot, melynek lényege – véleménye szerint – a „nagy villa, nagy kutya” hozzáállásban volt kitapintható. Rádióinterjúkban és esszéiben kelt a tó természeti adottságainak védelmére. A beépítési láz nyugtalanította, a víztükör és a nádasok területének folyamatos csökkenése, valamint a tájidegen elemek megjelenése. 1984 júliusában veti papírra az alábbi sorokat naplójában:

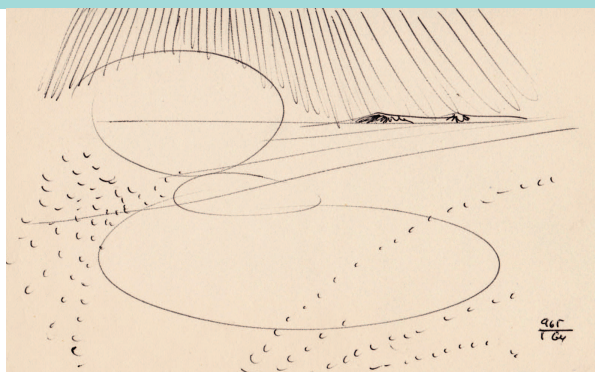
„Sajnos azonban Becére is betört és beköltözött a civilizált ősember kegyetlen pusztítása. Még a kápolna elé és közvetlenül

mögé is építenek. Nincs, aki délben harangozzon. Se hit, se kultúra.”¹²

„Legszebb tájunk... És körbe-körbe a befolyó vizek szennyezése... És a közművesítés hiánya... A betongátak perspektívája... Se homoklídó, se a víz öntisztító lehetősége, se az ivó halak tanyája... Csak egy egyre szennyeződő betonlavór?... Vagy éjjeliedény?... És a cementgátak mögött sorba az öntözött, reumakeltő füves strandok... És nem forró homok?... Föveny helyett fű!... Cigarettaacskák, gyümölcsmagos, eldobott ételes, sáros fűcsomók közt ételmaradék, ki sem gereblyézhető zöld strandok?... Hol vannak a régi somogyi part hosszú homoklídói?...”¹³

Nem csak íróként, költőként, de képzőművészként is meg kell emlékeznünk Takáts Gyula balatoni kötődéséről. Kiállításai és azok fogadtatása azt bizonyítják, hogy – s ez főként balatoni tárgyú képeire igaz – alkotásai is komolyabb figyelmet érdemelnek. Az ifjú Rippl-Rónai tanítványként gyermekkorától kezdve kísérletezik a balatoni képekkel, legkorábbiak ezek közül az éppen Rippl-Rónai által számozott temperák, majd a jóval komolyabb, már a harmincas években készült szecessziós utóhatású pasztellképek. A negyvenes, ötvenes években néhány pasztellkép és olajfestmény jelzi, hogy ekkor sem szünetel képzőművészeti munkássága. A hatvanas évektől jellemzőek a konstruktív grafikák, tollrajzok, melyeken egyértelműen érezhető a jó barát és levelezőpartner Borsos Miklós hatása. A néhány vonallal vázolt képek közül valamennyi a tó tükrét tárja elénk, nem a minimalizmus, hanem a nemes egyszerűség és az antikvitásban gyökerező, de a saját korát tudatosan vállaló serenitas jegyében.

Életművének ismerete alapján mondhatjuk, hogy Takáts Gyula élete és művészete egy nagyszerű, és meggyőződésem szerint sikeres kísérlet a genius locival

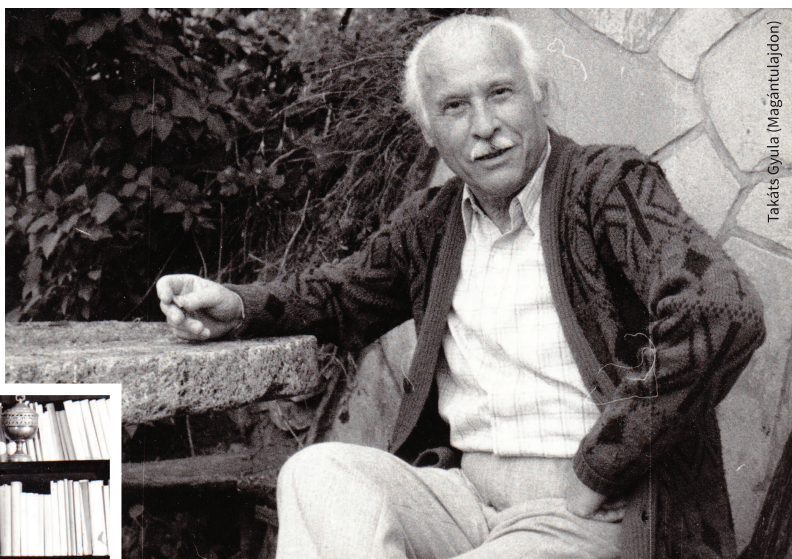

Takáts Gyula rajzai (Magántulajdon)

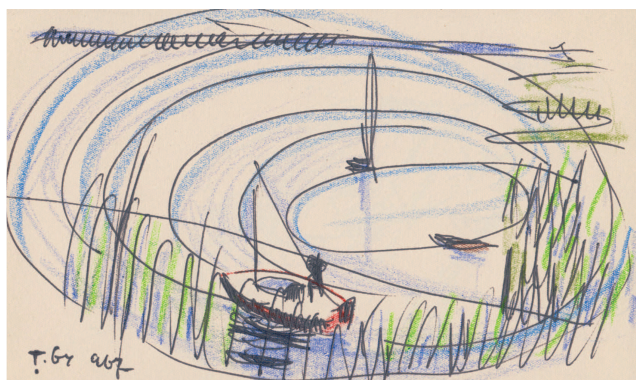
való harmónia megteremtésére, melynek gyümölcse a táj s a hely szellemének belső átélése és annak külső megjelenítésére való képesség. Arról a genius lociról van szó, amely Kisfaludy, Berzsenyi, Egry s még sokak sajátja, s szoros folytatója a pannontavi iskola, élén Takáts Gyulával. A sokszor emlegetett provincializmus vádjá aligha állja meg a helyét. A klasszikus értelemben vett, egyetemesre törekvő, öntudatos regionalizmus azonban bizonyosan alkalmas a takátsi életmű megragadására.

Takáts Gyula (Magántulajdon)

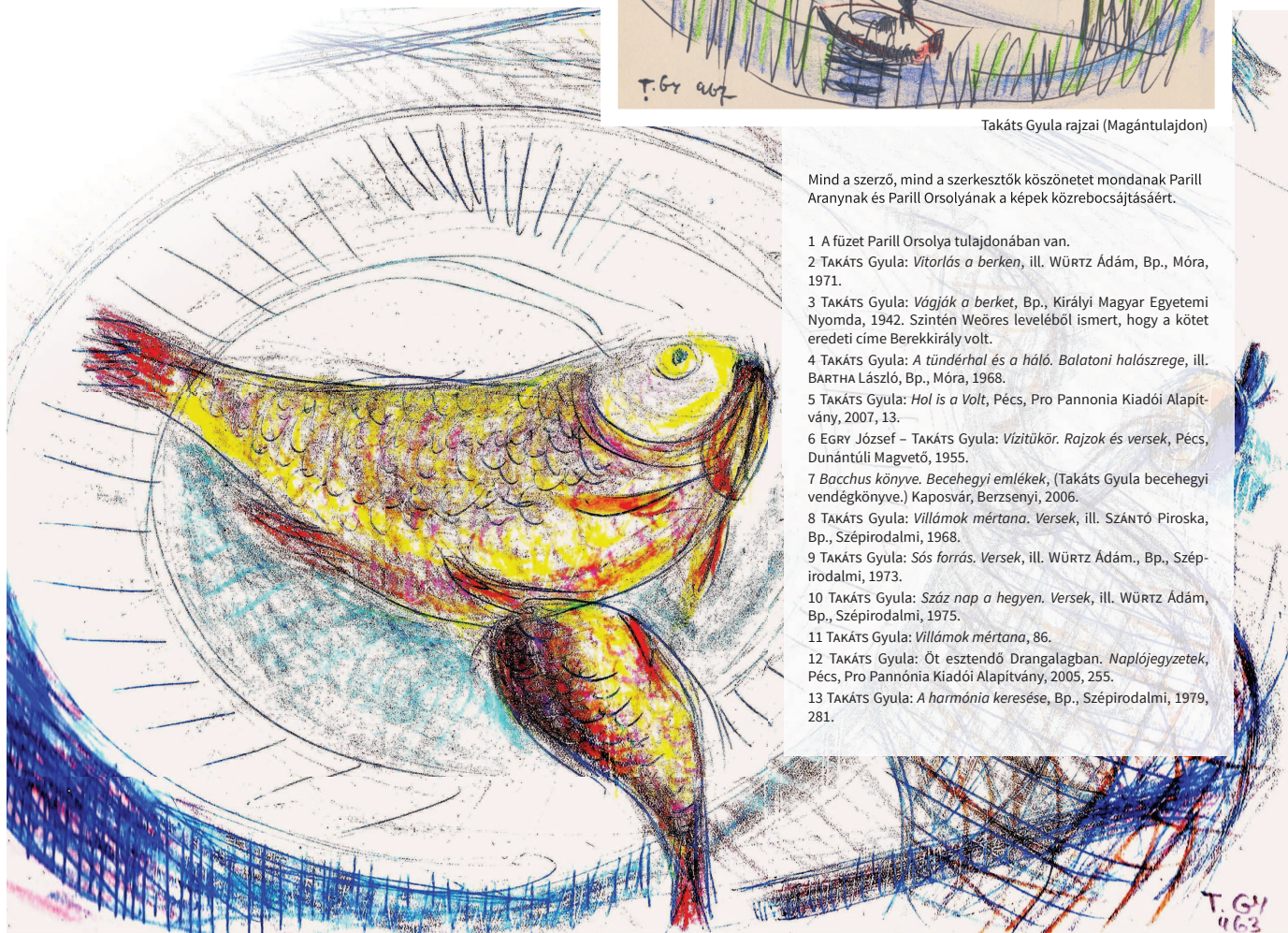
Takáts Gyula (Magántulajdon)

Takáts Gyula rajzai (Magántulajdon)

Mind a szerző, mind a szerkesztők köszönetet mondanak Parill Aranynek és Parill Orsolyának a képek közrebecsajjtásáért.

- 1 A füzet Parill Orsolya tulajdonában van.
- 2 TAKÁTS Gyula: *Vitorlás a berken*, ill. WÜRTZ Ádám, Bp., Móra, 1971.
- 3 TAKÁTS Gyula: *Vágják a berket*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942. Szintén Weöres leveléből ismert, hogy a kötet eredeti címe Berekkirály volt.
- 4 TAKÁTS Gyula: *A tündérhal és a háló. Balatoni halászregye*, ill. BARTHA László, Bp., Móra, 1968.
- 5 TAKÁTS Gyula: *Hol is a Volt*, Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2007, 13.
- 6 EGRY József – TAKÁTS Gyula: *Vízitükör. Rajzok és versek*, Pécs, Dunántúli Magvető, 1955.
- 7 *Bacchus könyve. Becehegyi emlékek*, (Takáts Gyula becehegyi vendégkönyve.) Kaposvár, Berzsenyi, 2006.
- 8 TAKÁTS Gyula: *Villámok mértana*. Versek, ill. SZÁNTÓ Piroska, Bp., Szépirodalmi, 1968.
- 9 TAKÁTS Gyula: *Sós forrás*. Versek, ill. WÜRTZ Ádám., Bp., Szépirodalmi, 1973.
- 10 TAKÁTS Gyula: *Száz nap a hegyen*. Versek, ill. WÜRTZ Ádám, Bp., Szépirodalmi, 1975.
- 11 TAKÁTS Gyula: *Villámok mértana*, 86.
- 12 TAKÁTS Gyula: *Öt esztendő Drangalagban*. *Naplójegyzetek*, Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2005, 255.
- 13 TAKÁTS Gyula: *A harmónia keresése*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 281.

„Keskeny derengés ujjnyi bor felett”

Bor, Balaton, irodalom

VARRÓ ANNAMÁRIA

Az alkotásra ösztönző múzsa csókja olykor kevésbé, olykor talán a kelleténél jobban is borízú lehetett. Könnyű fehér, gyümölcsös rozé vagy testes vörös – kinek-kinek kedvenc fajtája és ízlése szerint. Kétség sem férhet hozzá, a bor bármely alkalomhoz kitűnő választás, hiszen a legrégebbi alkoholos nedűk egyike már évezredek óta társa a boldog pillanatoknak és az ünnepeknek, de éppúgy ott van a keserűség és a fájdalom asztalán is. A világirodalom, így a magyar irodalom is bővelkedik bor ihlette szövegekben: legyen szó versről vagy prózáról, klasszikusnak számító bordalról vagy épp’ csak egy kellemesen borgőzös este megénekléséről, irodalomtörténetünk majd’ minden szegletében fellelhetünk egy-egy borhoz köthető szépirodalmi művet.

„Végül is ketten maradnak Isten és a bor”: Hamvas Béla mára már kultikussá vált *A bor filozófiája* című könyvének mottója az idők végeztére irányítja olvasója figyelmét, előtte azonban aprólékosan végigkalauzolja őt a borívás művészetén – sőt, filozófiáján – megismertetve bennünket minden egyes apró részlettel, külön tárgyalva az egyes magyar borvidékek kiváló fajtáit. Tulajdonképpen itt érkeztünk el jelen írás fő tárgyához is: a balatoni borok és az irodalom évszázados kapcsolatához. Hamvas Béla így ír arról a – szövegszerűen is bizonyítható – bor ihlette pillanatról, amikor nekifogott „meditációja” szavakba öntéséhez:

„Ezekről a dolgokról Szigligeten meditáltam és ott készítettem, csupán magánhasználatra, azt az igen régi és közösleges felosztást: van síkvidéki és van hegyi bor. A síkvidéki bor szaporább, de hígabb, igénytelenebb, olajokban szegényebb. Ez nem okvetlen becsmérlés. Mindössze annyit jelent, hogy ilyen bort nem vennék feleségül. Az izgatottabb olajok állandó hiányában boldogtalan lennék. Aki a nagyobb feszültségeket nem kedveli – ez is méltánylandó –, az együtt tud élni ilyen borral is.

Mindezt a bűbajos Szigligeten gondoltam el, fent a dombon. Alattam a kertek, távolabb a Balaton, mellettem a kulacsban a bor, s ha meditációm akadozni kezdett, egyet kortyintottam. Az ilyesmi az emberrel vele születik.”

Talán csak kapóra jött véletlen, hogy éppen Szigligeten meditált Hamvas ily’ termékenyen a borról, ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy irodalmunk bővelkedik a Balaton és a balatoni borok ihlette versekben. A bortermelés hagyománya – persze időbeli megszakításoktól sem mentesen – egészen a Római Birodalomig, az egykori Pannóniáig nyúlik vissza. A különleges klímájú Balaton-felvidék, melyet a Bakony hegyei és a Balaton víztükre fog közre, tökéletesen alkalmas volt már akkor is szőlőskertek kialakítására és a bortermelésre. Középkori oklevelek adatai szerint a szervezett szőlőművelés az 1300-as években indult meg az akkori Veszprémi püspökség területén, majd az egyházi birtokok mellé idővel felsorakoztak a királyi, főúri és kismemesi szőlőbirtokok is, olyan neves famíliákkal, mint például az Esterházy-család. Mára már a szőlőművelés és a bortermelés lett a balatoni települések egyik fő védjegye, jobbnál-jobb boraik, mint a fehér olaszrizling, a szürkebarát, a tramini, a chardonnay és a muskotály, vagy a vörös kékfrankos, merlot, cabernet savignon, cabernet franc pedig méltán öregbítik a környék hírnevét mind a hazai, mind a külföldi borkedvelők körében.

Ha magunk elé idézzük a Balaton északi vagy déli partjának térképét, némi túlzással minden településen találunk valamilyen irodalmi emléknymot: Balatonfüreden Jókai Mór, Tihanyban Csokonai Vitéz Mihály, Illyés Gyula és Németh László, az 1950-es évek elején alapított szigligeti alkotóházban az akkori kortárs irodalmi élet szinte mindegyik jelentős alakja megfordult (Nagy László, Örkény István, Kassák Lajos, Szécsi Margit, Pilinszky János, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Déry Tibor, Kertész Imre), de a művésztelep ma is népszerű

Fotó: Bakos Zoltán

2015/1 IRODALMI MAGAZIN

az írók és költők körében. A szomszédos Kővágóörs Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni 1935-ös nászútjának emlékét őrzi, Badacsonytomajon Kisfaludy Sándor emlékházát találjuk. A versszövegek között szép számmal találunk tájleíró költeményeket, mint például Berzsényi Dániel, Kassák Lajos, Vas István vagy a kortárs költő, Kiss Benedek verseit, de ugyancsak sok, az egykori balatoni emlékeket, s így az idő múlását tematizáló szöveggel is találkozhatunk.

Ahogy a címben kiemelt Petri György-idézet is jelzi, a bor melletti *keskeny derengésre* mindig jutott idő: a továbbiakban – természetesen a teljesség igénye nélkül – a balatoni borokhoz köthető irodalmi műveket idézünk, rövidke szemelvény-gyűjteményként olvasásra felajánlva azokat akár egy pohár finom balatoni bor mellé.

Fotó: Bakos Zoltán

Fotó: Bakos Zoltán

Kiss Benedek SZENTGYÖRGYHEGYI OLASZRIZLING

Itt élek; nyáron,
a Szentgyörgy-hegy alatt,
a bazaltorgonák sípjai alatt,
és mivel fölöttünk lebeg az Isten:
az Isten lángszóró szeme alatt,
ahol a szőlőlevelek miriádjai:
zöld fülek, hallgatóznak,
hallgatják leendő boruk titkát.
Mennyi fickós tűz lobog boraidban,
Szentgyörgy-hegy elfekvő elefántja!
Mily szárnyalásra készteted a lelket,
tüzes Olaszrizling,
Szentgyörgy-hegy első bora!
Barátom boltíves pincéjében
munka után ha
hersegő testedet harapjuk jó fogakkal,
hogy szikrázik tőled az élc, a szellem,
hogy harsan pajzán történetekre
legyőzhetetlen, szilaj nevetés!
Olaszrizling!
ha zöldesfehéren csillámlasz
metszett kehely-poharakban,
felejtí az ember a fáradtságot,
s ha kimegy pösölni
a csillagokkal kiver éjszakába,
hetykén veti meg a lábát,
s úgy nézi szemközti fényeidet, Badacsony,
mint aki e tájat immár
el sose hagyja,
mint aki örökkön,
s örökkön mámorban él.

Oláh János

PINCESZERI ELÉGIA „

Gombás, öreg pincében forr a borom,
lepi lámpám cilinderét lomha korom,
míg odalenn a sötétben ingatagon,
fölmordul a sértett, vén Balaton.

Szőlőmben megpihen a vadkan meg a nyúl,
félénk motozásuk fülelem hanyagul.
A szemembe csillagi aritmia hull,
odafönn is mind, aki él, halni tanul.

A részeges, úrszavú csönd idezúg,
s izmaimból a fáradság tovaful,
hív az égi mező, csellengő gyalogút:
felejtse el az örömet, felejtse a borút.

Ínyemen létteli, halálölű íz,
örvény, amely semmiből semmibe visz,
megszólalnék, de szavamnak senki se hisz,
botlik a nyelvem, botlom magam is.

Darázsálmokon átborzongó szőlőlevelek,
akit bántottam, iderezgik újra neved,
földre bukottan, mint a halott, heverek,
orrba vert koldus, részeg gyerekek.

Fekszem a fűben hülyén, valahol
az elmúlás, hallom, unottan zakatol,
befogad a párolgó égi akol,
a lámpalángra jajgató csönd jege forr.

Nem tudlak megszólítani már,
bekerített a gézszagú, lomha halál.
Bujkálók, de hiába, nyomomra talál.
Lidérccláng talpa alól fölbuggyan a sár.

Tartom még magam, a látszat fecserész,
mint Füred teraszán pár léha színész,
egymást gúnyolja a szellem meg az ész,
gyáván súnny, ki csupán a szavakra merész.

Nem értem, a szikrázó ég mit akar,
és mit a rebbenő, nyárvégi avar,
búcsúzóul hisz úgyis betakar,
míg csillag-hidegen hűl sebemre a var.

Fölszillan poharamban remegve a bor,
íze a múlás lázas csókjába bomol,
Hold, víz, éj metszéspontjában valahol
létem tűszúrásnyi fájdalma kiforr.

A rajz forrása: Sziklay János: A Balaton és vidéke, 1890

Illyés Gyula

HEGYEN TANYÁZOM...

Hegyen tanyázom, prészház a lakásom,
csúcson, mégis meredek part alatt.
Mint fecske-fészekből nézem a tájat,
életemet is, amely lent maradt.
Por burkolja a kis falut; felette
a temető villog csupán ide;
kacsint a déli fény egy-egy keresztből:
a halál ravaszdi tekintete.

És ott nyugatra túl a láthatáron,
a gyümölcsfákkal csipkés halmokon,
mint óriási tündérkatlan izzik
a hegyek közt rejtőző Balaton.
Habját nem látni, csak a déli napnak
a vízről égre robbant sugarát –
ragyogtatja a tó, mint összehajló
szerelmes arcok egymás mosolyát.

Napszámra vén kóasztalomra dölve
e két fény játékát nézegetem:
az életét és arrébb a halálét;
korty közben rajtuk áll meg a szemem.
Élet, halál – oly mindegy itt nekem már,
az egyik nem vig, másik nem setét:
egy óriási arc nyitja cserélve
reám hol egyik, hol másik szemét.

Oláh Katalin rajza

Nagy László „ BORDAL

Bakonyalján ma vakmerő vagyok,
múlatok nyögő tető alatt.
Körörtem futkos, forgódik a szélvész
s fujja égig a sűrű havat.

Villanyom oltja, megtépi a táj
idegzetét, a gyors telefont.
Fák terebélye ropog, mint a dúvad
fogán a csipkés gilice-csont.

Remeg az asztal, a borosüveg.
Poharam üres, – újra teli.
Nézem, a bordó otelló-bor tükre
arcomat hogyan reszkettedti.

Ez lenne hát a jövőbeli kép,
arcom a megtört bús-keserű,
amikor már a nevetés kínos
remegés lesz, ha éri derű?

Megszaggatsz engem, te múltó idő,
ellenző szívem hiába ég.
Ifju vagyok még s gyalázatom lenne,
ha már előre meghajlanék.

Ó, az ifjúság hatalom, erő,
vörös tüzekkel tart könnyeden!
Vigadok, amig szeretőt is szítva
minden bajomban ő van velem.

Érzem, ha elszáll, nem szégyen a könny,
igazán akkor kell majd a bor.
Tükrében mélyen csak a tüzet nézem,
ami én voltam valamikor.

Juhász Ferenc

REZI BORDAL

Ne sírj ifjúság múlásán,
zúgó idő szárnyalásán,
bárhogyan süvít!
Húsos lombok mind elasznak,
hulldogálnak rőt harasztak.
Az öregség kövér hava mindent beborít.

Férfikor jön ifjúságra,
életed gyümölcsös ága,
az is elvirít.
Szírmát minden nap elejti,
táncát bármikép is lejti
évek rózsája a szélben, az is elvirít.

Tedd hát, amit tenni rendel
minden napod, türelemmel
végezd dolgaid!
Marad valami utánad,
ha nem marad, az se bánat,
hörböld dúdolván a borod, ha a bor vidít.

Nézd a rezi hegy üstökét,
zöld bozontját nyomja az ég,
rengő erdeit.
Ott ül esőboronálta
fején sziklakoronája.
Gőzszlopok tömődnek a dús fellegekig.

Paták kongatták a sziklát,
társzekerek vasabroncsát
nyögte a fahíd.
A tornyokban örök álltak,
hars kakasként kiabáltak,
s döngött tuloktól, bivalytól a felvonóhíd.

Testőrök, lányok, szakácsok,
íjjászok, fűrgé lovászok
sürgése volt víg!
Az udvaron szolga hemzseg,
hangyamódra cipekednek,
tömik a barbár-szakállú várúr vermeit.

Az erdőben vad futása,
sárga ebek csaholása,
kürt bűgött, őz rítt!
Urak, vitézek, vadászok,
szűz-perzselő tobzódások
helyét fölverte a gaz, ki veresen virít.

Mint a szörzet a hullából,
serked a kő-koponyából
a fű és sivít.
Gaz veri a csülök-nyomot,
nehéz kontyú kisasszonyok
flórárt csipegető kezét, könnyű lépseit.

Mulandóság? Fene bánja!
Csak így szép az élet, hát ma
éljed napjaid.
Ne sírj ifjúság múlásán,
zúgó idő szárnyalásán,
borod mellett hallgasd: szárnya csattog és süvít.

Szeletmey Miklós: Rezi, kőrajz, 1848

Kassák Lajos **BALATON**

Ha vannak még szárnyaid lélek
tárd ki e szép augusztusi hajnalon
Badacsony szőlős kertjeiből
kel ki a nap s a tóra száll énekelve.

Más partokról özönlik a nép
és szól a borra szomjas férfiak kara
miközben ring a sűrű nádas
s a zabolátlan szél lengeti vásznait.

Ó, az asszonyok, ők berúgnak
ezer színétől a ragyogó vizeknek
s megrészegül a meddő tó is
égő mellüktől, csípeik formáitól.

Nagyobb bált soha nem láttam én
soha igézőbb koszorúját a nőknek
s hogy ott úszol közöttük te is
még forróbbak lesznek a reggel csókjai.

Balaton szépségek edénye
partjaidon nem sírnak az árva füzek
repülj fel lélek és üdvözöld
a zengő vizet, miben kedvesem fürdik.

Kassák Lajos **RÉSZEGÍTŐ BADACSONY**

Hét pincédben hétféle borodat ittam
hét verset írtam hozzád, hét köszöntőt
hét dallama voltál hét szép napomnak.
öledben aludtam, csókjaidtól keltem.

Angyalok víg csapata, ha erre térne
nem lenne szebb, mint hullámaid tánca
s hogy ócska horgával jó a sok gyerek
halak csillannak fel, mélységed rózsái.

Ki sírva köszöni meg, ki könnyű dallal
hogy láthatja bájjaid dús világát
vized tükrében úgy ringnak a fények
mint csónakjaid felett a könnyű fecskék.

Békesség jó szeretóm, most te altass el
oly fáradt vagyok s oly mély a tiszta ég
álmom vitorláit segítsetek át
a könnyen veszéjtő éjszakák zátonyán.

Fotó: Fortepan/Mészáros Zoltán

Csók István

A BALATON AHOGY A FESTŐK LÁTJÁK „

Nemrég Erdélyből csak azért utazott sok-sok kilométert jó Magyar Balázs, hogy lássa a Balatont. Nagyobb hatás kedviért barátja, egy veszprémi földbirtokos ur az almádi magaslatokról mutatta meg neki a távol ködébe vesző tükörsima tavat, mely úgy terült el a szemeik előtt, mintha az ég folytatása lett volna. Nos, itt a Balaton. Hogy tetszik?

– Hol itt a Balaton? – kérdezte a vendég.

Ugyanez időben Aligán megpillantottak egy festő kollégát, aki hallatlan buzgalommal igyekezett vászonra vetni a távol ködébe vesző tükörsima tavat, mely úgy terült el a szemei előtt, mintha az égboltozat folytatása lett volna. A később oly tragikus véget ért Glatter Gyula volt.

– A fene egye meg. Sehogyse sikerül megfogni ezt a nagy semmit – szölt és dühösen lemosta terpentinnel vásznáról a festéket.

Hol itt a különbség a festő és a laikus szeme között? Hisz mind a kettő egyformán semminek látta a nagy vizet.

A kérdés teljesen jogosult és a különbség mégis óriási.

A nyugvó, a távol ködébe vesző tó impressziója tényleg ugyanaz mindenkire, aki először látja. Hosszu évek multán alakul csak ki a Balaton képe – de az is csak a választottak előtt. Helyesebben azok előtt, akik megérdemlik a Balatont.

Aki csak azért megy a Balatonra, hogy fürödjön, s aztán bemenjen egy bridge partira, vagy egy biginre, aki toaletteivel vagy fürdőkosztümjével pukkasztani akar, az elől elzárkózik a Balaton. A motorzugás, vitorlával való vesződés, halász-vadász szórakozás mind elvonja a figyelmet magáról a Balatonról. A Balaton szerelmésének kell lenni. Rabszolgai alázattal behódolni szeszélyeinek. Nem

szabad csüggedni, ha napokig, sőt hetekig fukarkodik szenzációival, ha ragyogó naplementék, káprázatos színjátékok helyett tojássárgája színű alkonyat-menüt szerviroz csupán. Imádni kell a Balatont szakadatlanul s akkor ő kárpótolni fog kitartásunkért oly pazarul, mint senki és semmi más a földön.

Igy, csakis így láthatja meg a szem a Balaton igazi szépségét. Így tanulhatja meg a laikus szem is látni a Balatont. Most már nem „semmi” többé a nagy víz, hanem folyton változó szépségek gazdag kincsháza. Most már nemcsak keresi, de látja is a szem az újabb meg újabb jelenségeket. Most már tud disztinválni napnyugta és napnyugta között. Észreveszi a legfinomabb színváltozásokat, melyeket azelőtt kulturálatlan szeme nem látott, mert nem is láthatott.

A festő szeme ezenfelül észreveszi azt is még, ami képszerű.

Mert van ám motívum akárhány, ami a vizen csodálatos, de képre nem való. Sőt a motívumok meglátása, felhasználása, kvalifikálja a művészt. Egyéni adottság érzeti meg intuitíve a festővel, mit lehet a gyarló eszközzel – a festékkel – mely rendelkezésre áll, vászonra varázsolni a Balatonból. Hiába sugárzik nap, ha nincs festékem vakító fényét képemre realizálni. Tehát vagy nem is festem, vagy csak halvány impresszióját kísérem meg visszaadni. Azt sem szolgálai utánzással, hanem inkább a lelki rezonancia megrögzítésével, melyet a természet maga ébresztett bennem. A naplemente ragyogása szintén e lapra tartozik.

Van azonban nagyon sok képszerű jelenség, mely ezidő szerint novum, tehát éppen ezért felbecsülhetetlen érték a festő szemében. Ez a Balaton hallatlan színpompája, melyet minden fázisában nyújt. Természetesen nem a jól ismert

tájkép motívumokról beszélnek – fűzfa, badacsonyi hegy, halászkunyhók stb. – melyeket Mészöly Géza és kortársai koruk izlésének megfelelően briliánsul megfestettek. Szemem előtt most csak a víz s annak színjelenségei lebegnek – mint képmotívumok. És itt éleződik ki legpregnansabbul a különbség a festő szeme és a még oly kulturált laikus szem között.

Mindenek előtt, a posteriori, – el kell vetnünk azt a beidegződött meghatározását a természetnek, mely a természet fotografikus hűséggel való visszaadását tartja egyedül mérvadónak. Ez még túlhaladott álláspont alól felszabadult mesterek soha nem remélt változottságot és magasabb rendű művészi kulturát tárnak bámuló szemeink elé. Természetesen nem fogadok el bizonyos tulzásokat, melyekkel vagy tehetségtelenségét akarja palástolni a „művész” vagy olcsó feltűnére pályázik. Pusztán igazi, komoly érdekekről beszélnek, melyeket alkotóik művészi ihletből, belső kényszer parancsára festettek, de melyek, mert ujszerűek, mert egyéniségek művei – idegenszerűen, sőt hamisan hatnak a régi formalitáshoz szokott szemekre.

Egy ízben az aligai platón festettem. Lenn a mélyben, a Balaton sekély vizén keresztül rózsállottak a homokpadok párhuzamos sorai. Ahogy a hullámok építették őket. Csudás színű zöld víz közbe-közbe. Majd a távolban a nap sugárzó fényözöne olvadt ezüsttű varázsolta a vizet s a ráboruló horizont ködét, melyen bágyadtan szűrődött át Tihany sejtelve. Ez volt a kép, melyet festettem, vagyis helyesebben csak szerettem volna, hogy ez legyen. Megérzésem bizonyára ez volt.

Mindig akkor merem csak festeni a Balatont, ha előzőleg addig nézem me-

rőn, erőszakosan, míg valósággal transzba esem tőle. Ekkor ecsetemet a Balaton maga vezeti és én csak engedelmes eszköz vagyok a kezében. Ezuttal is így volt. Lázás munka... nincs már mit hozzátenni... kész a kép.

Most a kritikus lép a festő helyébe. Illő távolból – ezuttal egy bokor mögé bujva latolgatom: vajjon fog-e hatni a nézőre úgy a kép, mint rám maga a jelenség, mely engem megfogott? Megvan-e benne az a szuggesztív erő, amely a tökéletes alkotás legfőbb értéke. De sokszor dühös lekaparás az ilyen felülvizsgálat eredménye.

Hirtelen vidám társaság takarja el előlem a képet. Nevetés, hangos megjegyzések özöne a levegőben. Majd az általános morajból egyszerre kicseng egy üde leányhang.

– Ez piktor? Sohase volt ez piktor.

Édes, bájos kis kritikusom. Ha kultivált szemmel először a vízre néztél volna, azután bubifrizurás fejcskédben – egy pillanatra csupán – föl villan a gondolat: hátha a piktornak van igaza? – bizonyára nem így beszélsz. De hát te magad se tehetesz róla, hogy nem úgy látod a Balatont mint én – és itélsz, ahogy helyedben száz más is itélt volna.

Ha e soraimmal sikerült elérnem, hogy egy-egy szokatlan kép láttán felébred a gondolat: hátha a festőnek van igaza, hogy egy festő lehet gondolkodó festő is, nem szívember csupán – kinek minden ecsetvonását az intuicion túl hosszú tapasztalat, egy életbölcselet ágyazza alá

Csók István: Szivárvány (Magyar Nemzeti Galéria)

– már nem irtam hiába. Ha lassankint türelemmel, majd megértéssel, végül őszinte szeretettel, sőt élvezettel nézik a kezdetben monstruózusnak vélt dolgokat, – akkor hivatást teljesítettem. Ha végül fölfedeztem a Balatonban ugyanazt az ellenállhatatlan, megnevezhetet-

len valamit mely megtermékenyíti a művész-fantáziát – akkor ez már maga a „megvilágosodás”. A Balaton egyszerre felsőbbrendű kulturtényezővé válik, folyton megújuló esztétikai gyönyörűségek örök forrásává, mely végtelen változatosságával isteni álmokba ringat.

(Magyar Fürdőélet, 1933. március 15.)

Kassák Lajos

EGRY JÓZSEF

◀ (részlet)

Ere a szép őszi délelőttre Egryyel beszéltem meg találkozót. Útközben elképzeltém, mennyivel stílusosabb lenne ez a találkozás, ha badacsonyi nyári otthonában kerestem volna fel. De ez lehetetlen volt, mivel Egryy hónapokon át a Balatonnál festett és horgászott, én pedig Dunapentelén horgásztam és regényt írtam. Mindketten kétszeresen éltünk szenvedélyeinknek, mert azt mondhatnám, horgászni majdnem olyan nagyszerű dolog, mint festészetet vagy irodalmat művelni. S csak természetes, hogy első szavaimmal horgászeredményei iránt érdeklődtem.

Felhúzza vállait, és elfintorítja az arcát:

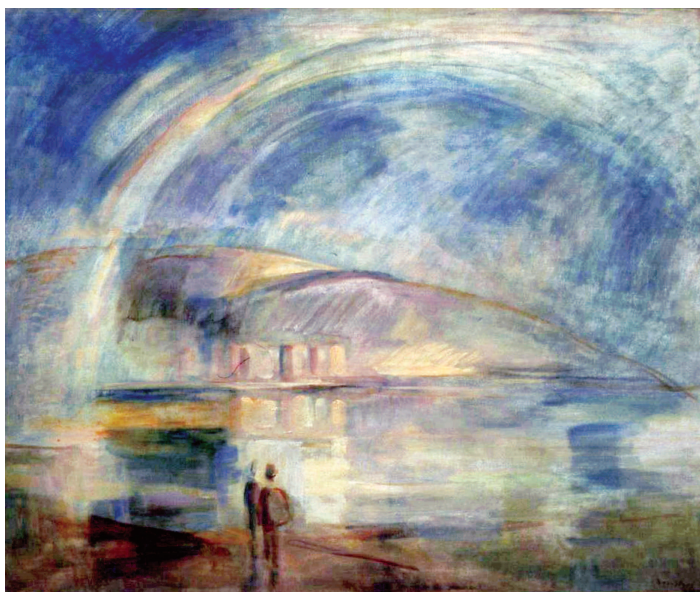
– Jóformán semmi sem volt. Rossz az időjárás, szennyes a víz, egész nyáron nem volt harapás. Később annyira belefeledkeztem a festésbe, hogy alig voltam kint néhányszor a vízben.

Közben előkerül a nyár termése, igazi Egryy-képek, halvány,

könnyű színek, olajjal és pasztellal feldolgozva, csontfehér papírvékra. Ritka technikai módszer, hogy egyazon képen a festő olajfestéssel és pasztellal dolgozzon. Egryynek ez egyik sajátos jellegzetessége. De emlékezhetünk még rá, ifjabb korabeli vásznain súlyosodott az olajfesték, megjelenésükben majdnem nyersen dekoratívek voltak, és erős vonalszerkezettel tagolódtak. Jólesik pillanatokra visszaidézni a múltat.

– 1913-ban láttam tőled az első képet – mondtam úgy, mint aki örül ennek a még mindig szét nem foszlott emlékeknek. – Alig árnyalt barna színben tartott kompozíció volt, három figurával, amelyeket súlyos, erős vonalak határoltak.

– Igen, igen – feleli Egryy, egy pillanatra szintén az emlékek világa felé fordulva. – Az a kép a keresztre feszített munkást ábrázolta, természetesen szimbolikus értelemben. Akkor egészen a munkások között éltem, s én mindig azt festem, amit élek.

Egry József: Szivárvány, 1940 (Laczkó Dezső Múzeum/Fotó: Oszkó Zsuzsa)

– Aztán volt egy idő, mikor nem dolgoztál.

Egry előttem áll, feltűnően keskeny mell és hegyesen felhúzott vállakkal. Amint beszél, látni, hogy minden idegszála megfeszül, keresi a legkifejezőbb szavakat, iparkodik pontosan fogalmazni, és közvetlenül szól és áthevült lírával.

– Igaz, hogy kész kép vagy három éven át nem került ki a kezem alól, de dolgozni azért dolgoztam. Krokiztam a természetben, és vonalakat húztam, és színeket raktam fel a papírra. Nehéz munka volt ez, állandóan kerestem valamit, s csak később jöttem rá, hogy saját magamat keresem. Amit addig festettem, többé nem elégített ki, tele voltam nyugtalansággal, és sehogy sem tudtam formát adni annak, amit ki szerettem volna mondani. Aztán, mint beteg katona, a Balaton mellé kerültem. Életem egyik legnagyobb élménye volt az az éjszaka, mikor a halászkokkal először kimentem a vízre. Semmi mást nem láttam, csak a gyönyörű csillagos eget és a tükröződő vizet, a ladik könnyen ringott velünk, s valami remegő pára összekötötte körülöttem az eget és a vizet, s ekkor úgy éreztem, hogy valahol a végtelenség közepében vagyok, s ennek az éjszakának az átélése újra kezembe adta az ecsetet. Nem érdekelték többé az impresszionisztikus természetmegfigyelések, nem akartam „kivágásokat” csinálni. Szinte tárgyaltan volt az inspiráció, ami hevített, képeimből kimaradtak a záró vonalak, a színeim lebegőkké lettek, s arra törekedtem, hogy a mindenséghez való viszonyomat fejezzem ki általuk.

– Amit elmondtál, nagyszerűen érzékelteti akkori állapotodat. A Balaton felszabadította benned azt a festőt, akit ma annyian nagyra becsülnék, de olyanok is vannak, akik úgy vélik, hogy a Balaton bizonyos értelemben meg is kötött téged. Azt hiszem, rossz értelemben neveztek el a Balaton festőjének. Vagy talán te is úgy véled, hogy a Balaton fested meg képeiden?

Egry elmerülten gondolkodik. Látni rajta, megint azért törí magát, hogy lehetőleg pontosan fejezze ki, amit érez vagy gondol. Végtelenül különös figura, ahogyan így előttem áll zsebretett kezekkel, előrenyújtott nyakkal, fakó színű arcán körülbelül 3064 ránc, gyűrűs keresztszei egymást, s hirtelen pillantással inkább hasonlít egy orosz népi faszoborhoz, semmint a mai környezetben élő emberhez.

– Nem a Balatont festem – feleli még mindig némi bizonytalansággal. – Azt festem, amit a Balaton mond nekem. Festői nyelven szólva, nem azt festem, amit látok, hanem amit láttat velem a táj. De sajnos nem tudok erről a dologról világosabban beszélni, hiszen még megfesteni sem tudom úgy, ahogyan szeretném.

Sorban nézegetjük a festőállványra helyezett képeket. Lényeges változás ebben az évben sem következett be Egry piktúrájában. A térnek ugyanaz az atmoszferikus érzetése, a színeknek végtelenül finom összemosódása, csupa remegés és kötetlenség az egész. A már tavaly és tavalyelőtt is hallott dallamot játssza újabb modulációk nélkül, de mélyebben és messzehangzóbban. Láthatóan talán csak annyi a változás, hogy ismét néhány markánsabb, hangsúlyosabb vonal került be a színek közé. Ezt mindjárt szóvá is teszem.

– Igen – feleli rá készséggel. – Vagy tizenöt-húsz évvel előttről szabadítottam fel magam a dekoratív hatású képlátás alól, s ezek a lehetőségek kissé túlzottan magukkal ragadtak.

Egry József: Delelő tehének, 1935–37 (Laczkó Dezső Múzeum/Fotó: Oszkó Zsuzsa)

Annyira elszakadtam a tárgyi valóságtól, hogy egy napon megdöbbsenve álltam meg képeim előtt. Éreztem, ha így folytatom tovább, annyira szubjektívekké válnak, hogy a néző számára elfoghatatlanná, hovatovább zavarosakká lesznek.

– Ebből talán arra lehetne következtetni, hogy alkotás közben különös tekintettel vagy a majdani nézőre is?

Erélyesen tiltakozik.

– Munka közben hogyan gondolhatnék a nézőre mint idegen személyre, hiszen festés közben sokszor annyira transzban vagyok, hogy pillanatnyilag magamat sem tudnám józan észszel ellenőrizni. Ki akarok fejeződni a képben, meg akarom csinálni úgy, ahogyan azt a legjobbnak érzem, más semmi nem érdekel. Hogy én, a festő aztán hogyan szerzem meg házbéremet és egyéb anyagi szükségleteimet, az megint más kérdés.

A festőállványon különösen szép kép áll előttünk, Egry új természetben is fokozott figyelmet és elismerést érdemel. Badacsonyi táj mélyzöld színekben, háttérben az alig kivehető súlyos, tömör hegyvel, előtte sűrű fák közt halászkunyhóval és egy emberi figurával, aki halakat cipel mezítelen hátán. Ez a kép kevésbé légiés, mint Egry legtöbb festménye. Nem a lágy

finomságok, hanem az áhítatos bölcs erő fejeződik ki benne. A kép vonzó és megnyerő hatása alatt kérdezem:

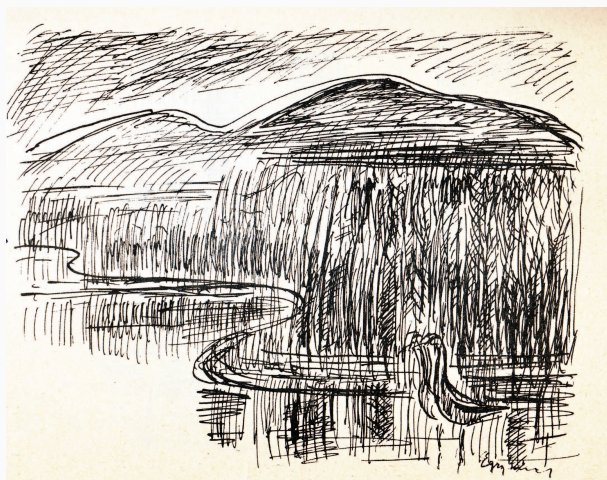
– El kell adni a képet – mondom –, mert nemcsak alkotó szellem, hanem anyagiakat fogyasztó ember is a festő, Ebben a kényszerült helyzetben milyen érzéssel adod ki kezedből a képet? Nem fáj, hogy elviszik tőled, és talán soha többé nem fogod látni?

– Persze hogy fáj, hogyne fájna – mondja száraz, keserű mosollyal. – Ha olyan ember birtokába kerül, aki ért a képhez, megnyugszom valahogyan, de ha éppen csak pénzért megvásárolták, akkor úgy érzem, mintha bünt követtem volna el. – Beszélgetés közben állandóan köhög, de azért majdnem egyik cigarettáról a másikra gyújt, s most jószívvel engem is megkínál. Közben egy másik kérdést adok fel:

– Festő vagy. Ezt látom és tudomásul veszem. De meg tudnád-e mondani néhány szóval, hogy egyáltalában miért festesz? Miért van a festő és miért fest?

Olyan meredten és tehetetlenül néz rám ebben a pillanatban, mintha a kérdés valósággal fejbeütötte volna. Bámul rám, ezerszeresen összegyűrt arcán, gyorsan pillogó szeméin tisztán látni, hogy ezt a kérdést még sohasem vetette fel önmagának.

– Hát festek – mondja először halkán, aztán szinte nevetéses dühvel kitör magából. – Hát tudja a nyavalya, hogy miért festek! Hát festek, mert ez az életem. Vagy mit gondolsz, most, hogy így szemben állok veled és beszéllek hozzád, most talán nem festek? Most is festek! Itt vagy előttem, és látlak, és viz-

Egry József: Gémek (Egry József – Takáts Gyula: Vízitükör. Rajzok és versek, Pécs, 1955)

gálom rajtad a formákat és síkokat, a színeket és a vonalakat, s amíg beszéllek, közben érzem, hogy a háttérben zavarának azok a sárga foltok. Hát nem érted meg, hogy a festő mindig fest?

Hirtelen közbevágom:

– No, no, várjunk egy pillanatra. És mi történne veled, ha börtönbe zárnának, és semmiféle eszközhöz nem tudnál hozzájutni, amivel festhetnél vagy rajzolhatnál?

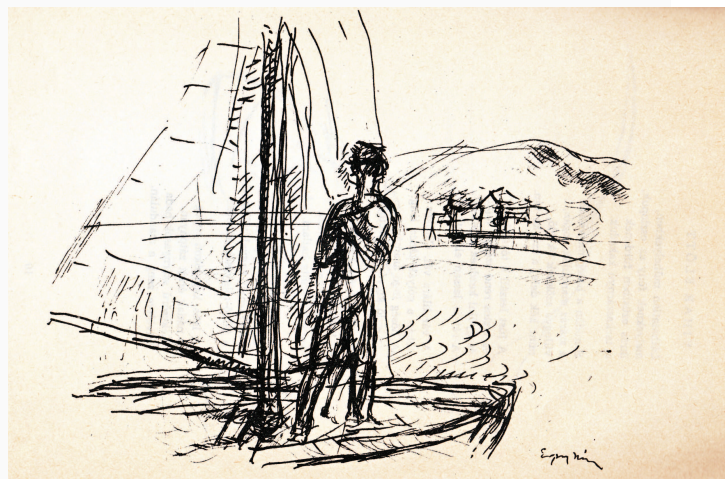
Egy gyerek boldogságával elneveti magát.

– Hiába zárnának be minden eszköz nélkül, én akkor is festnék. Nem vászonra festenek, és nem foglalnám keretbe, de magamban mindig festenek. Ezt semmiféle börtönrendelet nem tilthatja meg nekem. Amíg élek, addig mindig, folytonosan festek. S ha egyszer bejőnnél hozzám látogatóba a börtönbe, és beszélgetnék kicsit egymással, s aztán, ha elmennél, akkor az lenne az érzésem, hogy milyen szép, új képeket láttál Egrynél. Mert amit én mondanék neked, az mind kép lenne, azok a képek, amiket ott az üres, sötét négy fal között magamban festettem.

– Ahogyan beszélsz, arra a következtetésre kell jutni az embernek, hogy nálad az élet és a festészet teljesen egyet jelent. Hódolsz neki és műveled. De íme mindjárt egy újabb kérdés. Szeretsz kiállításokra járni? És örülsz az ott látható képeknek?

Egy ideig hallgat. Aztán széttárja karjait, s mint aki megadja magát, azt mondja:

– Nem könnyű dolog állandóan őszinte szavakat mondani. De őszinte leszek. Nem szeretek kiállításra járni, mert ott mindig rosszul érzem magam. Megmondom őszintén. Nagyon rosszul esik, ha egy különösebben jó képet látok. Rosszul esik,

Egry József: Hajós (Egry József – Takáts Gyula: Vízitükör. Rajzok és versek, Pécs, 1955)

mert úgy érzem, hogy ilyen jót én még nem festettem. De nagyon rosszul érzem magam a rengeteg rossz kép láttán is, mert szégyenkezve érzem, hogy az én területemen ilyen tehetségtelen senki is mesterkednek. [...]

Még jó ideig folyik közöttünk a beszélgetés, de mindent nem jellemezhet fel az ember. Ez a témakör szinte kimeríthetetlen. Ismét visszatérünk újabb képeihez.

Milyen jólesik látni azt a derűt és tisztaságot, ami ezekből az alkotásokból kiárad. A derű természetesen ezeken a képeken csak annyit jelent, hogy szellemben nem agyonnyomottak és technikában nem elkínzottak. Napfény nem csillan rajtuk sehhol. De az árnyék se nyomja őket az iszapba. S bár nem látni mögöttük szerkezeti csontvázat, nem szétomlón puhák és nem testetlenek. Érezni a tér mélységét, a távlatok végtelenségét, s anélkül hogy hangsúly lenne a formákon, érzékelhető a levegő síkszerű tagolása. Ha valamivel mégis rokonságba akarnók hozni ezeket a képeket, mint mesteri felfogáshoz, Matisse-éhoz állana közel, mint irányzathoz, az expresszionizmushoz. Ez persze csak távoli összehangzás és nem azonos irányvonal.

A végtelenség terül el rajtuk kötetlenül, de mégis összehangoltan és kiegyensúlyozottan. Keretbe vannak zárva, de mégis túlterjednek anyagi valóságukon. Lázás inspirációból születtek meg, ahogyan Egry mondja, és felajzanak és inspirálnak engem, a nézőt is. Jólesik nézni őket, érezni a közelségüket, színeik belénk szívódnak, emlékeket és vágyakat idéznek fel. Érzem, hogy helyettem is szól ez a festő, s ha nem ismerném a képeit, önmagamat is kevésbé ismerném.

– Igen, igen, barátom – mondom búcsúzás közben. – De mégis mindez miért?

Egry mosolyogva válaszolja:

– Mindez elsősorban énrtem van. Az az értelme, hogy ez vagyok én. Én, aki kínlódom festek, hogy majd az út végén megnyugodjak és örülhessek.

Balaton a grafikában

TÜSKÉS TIBOR HAGYATÉKÁBÓL

TÜSKÉS ANNA

Számos kiállítást szenteltek az elmúlt évtizedekben a Balaton a festészetben témának.¹ A grafikai ábrázolások viszont nem kerültek az ilyen tematikájú képzőművészeti kiállítások előterébe, pedig a 19. század elejétől kezdve számos balatoni tájat ábrázoló rajzot és sokszorosított grafikát ismerünk. A katonai mérnök-tábornok, festő és grafikus Petrich András (1765–1842) 1821-ben például rajzot készített *A füredi Balaton-part fürdőházzal* címmel (ld. a 27. oldalon). A fürdőkultúra fellendülésével a grafikusok is felfedezték maguknak a tavat mint képtémát.

Tüskés Tibor hagyatékában mintegy tíz, a Balatonnal vagy vízi világgal kapcsolatos grafika található. Ezek egy részét a Jelenkor c. folyóirat szerkesztése idején kapta ajándékba a művésztől, némelyik meg is jelent a folyóiratban. A folyóiratban számos Balatonnal kapcsolatos rajz és festmény jelent meg 1959 és 1964 között, például Bernáth Aurél, Bizse János, Diskay Lenke, Lantos Ferenc, Simon Béla és Soltra Elemér művei. Ezek a képek egyrészt a pécsi Modern Magyar Képtár anyagában lévő művek reprodukciói (pl. Egy József), mások pedig a szerkesztőség felkérésére kortárs művésztől közlésre kapott grafikák.

A Balatonnak szentelt 1963. júliusi szám több grafikát tartalmaz. A tematikus szám ötletéről így ír Tüskés Tibor Fodor Andrásnak 1963 márciusában: „Ilyesmin töröm a fejem: júliusban egy ún. balatoni számot szeretnék összeállítani, persze nem valami tematikus antológiára emlékeztetőn, hanem nagyvonalúan és sokrétűen bemutatni, „fölfedezni” a Balatont: ismeretlen Egy rajzokkal, Egyről szóló tanulmánnyal, interjú-szerű körkérdéssel, versekkel, novellákkal, rajzokkal.”² A számban végül Fodor András, Illyés Gyula és Németh László Balatonról szóló vallomásos írása mellett valóban megjelent egy-egy rajz Egy Józseftől és Varga Hajdu Istvántól (utóbbit ld. a 116. oldalon).

Az 1963-as Balaton-számnak olyan nagy sikere volt, hogy a következő évben, a júliusi számot ismét a „magyar tengernek” szentelték. 1964 márciusában így ír Tüskés Tibor Fodor Andrásnak: „Ezekbe a napokba férne még egy út Füredre, Lip-ták Gáborhoz, ami ürügyét adná a balatoni utamnak (az ideji balatoni szám előkészítése stb.) [...] Hogy a balatoni ügynél maradjak, arról, hogy föltétlen kéziratot várunk Tőled, ezúttal talán verseket kérünk”.³ Májusban nagyjából már összeállt a szám anyaga: „lassan gyűlik a balatoni szám anyaga is. Úgy lát-szik, hogy mégiscsak júliusban csináljuk meg, nagyon jó lenne, ismétlem, Bandi, ha május 25-ig tudnál bele valamit küldeni. Illyés, Keresztury, Borsos Miklós stb. írása már itt van, s Bertha, Dallos Sándor, Rónay balatoni novelláját közöljük még.”⁴ A számban végül még ennél is több jelent meg: Ferenczy Béni

1. kép Bojár Iván: *Balaton* (Magántulajdon)

és Varga Hajdu István rajzai, továbbá Szij Rezső *Szentiványi Lajos és a Balaton* című, képekkel gazdagon illusztrált írása. Fodor András az 1945 szeptemberében, tizenhat éves korában írt, majd 1964-ben átirta, *Nádak viharban* című szimbolikus versét küldte el.

Tüskés Tibor hagyatékában maradt Bojár Iván (1924–1995) *Balaton* című, 1957-es tusrajza, amit az illusztrátor, dízlettervező „Tibor barátomnak szeretettel” dedikációval adott a szerkesztőnek (1. kép). Ez a rajz megjelent a Jelenkor 1959/6. számában Bojár Iván más balatoni látképével együtt.⁵

Vízi világ, de nem a Balaton ihlette Bokros László festő, grafikus *Szárado varsák* című rézkarcát (2. kép). Bokros művészi pályája Pécssett indult, első mestere Martyn Ferenc. 1957-ben Szolnokon telepedett le, s ezt a grafikát a szolnoki Tisza-part ihlette. A táj egyszerűsége, nyugalma, csendje tükröződik ezen a rézkarcon.⁶ Bokros 1990-ben Szigligetre költözött, s azóta a Balaton ihleti számos munkáját.

A festő, grafikus Eigel Istvánnak (1922–2000) két *Madarakat* ábrázoló tollrajza van a hagyatékban (3. kép). A konstruktivista festményeivel és mozaikjaival ellentétben, grafikáit és könyvillusztrációit a természet közvetlen megfigyelése jellemzi.⁷ Ezek a rajzokon a repülő és egymásnak eleséget adó vízi madarakat ábrázolta Eigel.

Két balatoni témájú linóleummetszet található a hagyatékban. Az egyelőre nem meghatározott, ismeretlen művész alkotása a *Szent György-hegyet* ábrázolja prészhással (4. kép). A festő, grafikus Szigethy István (1891–1966) *A csónakos* című, 1964-ben készült linómetszetének próbanyomatát ajándékozta Tüskés Tibornak (5. kép). A dedikáció szerint „Ez a példány Tüskés Tibornak készült meleg barátsággal”. Szigethy több művének is témája a csónakos motívum. A korábban *Halászfű*, majd *Evezős* címmel a műkereskedelemben feltűnt olajkép központi, a kompozíciót uraló eleme a csónak orrában térdelve evező fiú alakja (6. kép).⁸

Két tollrajz ugyancsak balatoni témát jelenít meg. Az egyelőre nem meghatározott, ismeretlen művész alkotása *Vitorláskihajót* ábrázol (7. kép). Szikra János *Virágszendéletének* háttérében látjuk a Balatont (8. kép). A budapesti Képzőművészeti Főiskola elvégzése után a festő egész munkássága Somogyhoz és a Balatonhoz kötődik: 1951–69 között Marcaliban, 1969-től 1984-ig, nyugdíjba vonulásáig Fonyódon tanított. Alkotásainak legfőbb ihletője a balatoni táj, melynek tanulmányozásához fonyódi műterme nyújt lehetőséget, pl. *Fonyódi fák* és *Esőfüggöny a Balatonon* c. festményei.⁹ Több festményén és grafikáján is megfigyelhető az a kompozíciós megoldás, hogy az előtér (virág)csendélete mögött felsejlik a balatoni táj, az északi part hegyei (9. kép).¹⁰

1 Pl. 1960, 1962: *Balaton a festészetben*, Rippl-Rónai József Múzeum, Kaposvár; 1968: *Balaton festői*, Vaszary Terem, Kaposvár.

2 Fodor András és Tüskés Tibor levelezése, I, 1959–1966, s. a. r. Tüskés Anna, Pécs, 2008, 203.

3 *Uo.*, 259.

4 *Uo.*, 264.

5 *Jelenkor*, 1959/6, 31, 78.

6 Кочозов А́кос: *Bokros László*, 1986, 5.

7 Fecske András: *Eigel István és Tassy Klára*, Budapest, 1996.

8 Olaj, vászon, 95x75 cm, jelzés jobbra lent: Szigethy, Násfa Galéria.

9 Szikra János gyűjteményes kiállítása 1972. nov. 5., Marcali Nagyközségi Tanács Helytörténeti Múzeum, Marcali.

10 *Virágszendélet*. „Tisztelet Fonyódnak” Szikra János kiállítása 1996. március 22-től április 22-ig, Fonyód, 5. oldalon.

3. kép Eigel István: *Madarak* (Magántulajdon)

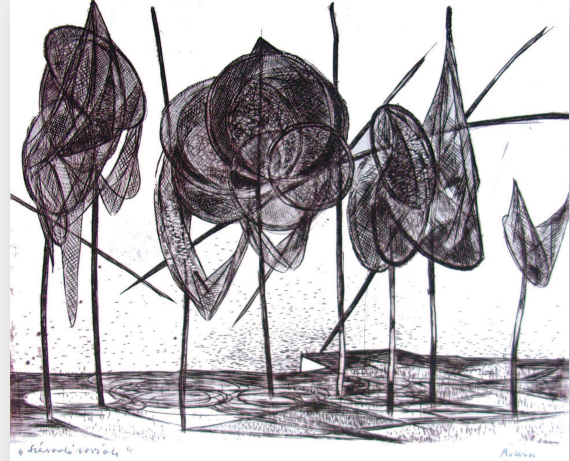
4. kép Ismeretlen művész: *Szent György-hegy* (Magántulajdon)

9. kép Szikra János: *Téli Balaton, Virágszendélet* (<http://artportal.hu>)

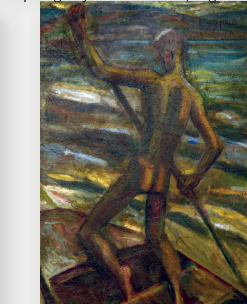
2. kép Bokros László: *Száradó varsák* (Magántulajdon)

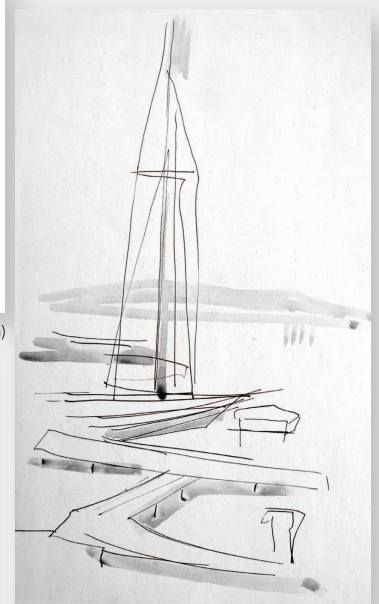
5. kép Szigethy István: *A csónakos* (Magántulajdon)

6. kép Szigethy István: *Evezős* (Magántulajdon)

7. kép Ismeretlen művész: *Vitorlázókötő* (Magántulajdon)

8. kép Szikra János: *Virágszendélet* (Magántulajdon)

Tüskevár

FARKAS GYÖRGY

Kis-Balaton, halászkunyhó (keptar.oszk.hu)

Fekete István írói megítélése sajátosan köztes állapotot mutat. Míg a II. világháborút megelőző életműve kapcsán legfeljebb a népies besorolást találjuk, addig az ötvenes éveket követően a háttérbe szorítás és mellőzés hozadékaként ifjúsági regények szerzőjeként aposztrofálva látjuk viszont. Ahogy életében, úgy azóta sem igazán foglalkozott vele az irodalomtudomány, leginkább a már elkönyvelt címkék okozta félelmekből fakadóan.

A *Tüskevár* pont annyira nem ifjúsági regény, ahogy a *Vuk*, a *Kele* vagy a *Csí* sem „állatos” regény csupán, hanem allegóriába burkolt társadalomkép és -kritika. Az ifjúsági címkét ignoráló megközelítésben a *Tüskevár* már sokkal inkább egy beavatási regény, amely egyfelől a korszak uralkodó rendszere által elfogadandónak nyilvánított normákat mint nem megváltoztatható keretet írja le. Ezekről csak egyféleképpen lehet szabadulni, a természethez való visszatérés menekülő útvonalán keresztül. Másrészt főszereplője nem Tutajos vagy Bütyök, hanem a természeti ember, Matula, akinek végig monologizált életfilozófiája ad egyedüli programként lehetőséget újra harmóniába kerülni a világegyetemmel, amelynek (alkotó)részei vagyunk. Ebben a formában Matula mintegy Derszu Uzala pannon alteregója.

Természetesen a *Tüskevár*-ból készített filmfeldolgozás mindezeket a szempontokat nem vehette figyelembe. Hiszen a regény megjelenését követően egy évtizeddel készült első adaptáció idején nem volt lehetőség Fekete munkáiról hasonlókat megfogalmazni. Az, hogy egyáltalán az ifjúsági besorolásnak köszönhetően juthatott el a megfilmesítés lehetőségéig, már önmagában kizárta,

hogy bármilyen ettől eltérő idea tudatos szinten megfogalmazódjon. Tudatos szinten. Mert a szöveg feldolgozása során Fekete számos eredeti szándéka önkéntelenül átszivárgott az ifjúsági tv-sorozat mozgóképi szövedékébe.

Az 1967-es készítésű tv-sorozat nyitányában a nagyváros képeit látjuk, a

Varga Hajdu István rajza (Megjelent: Jelenkor, 1963/7)

fejlődés és haladás lenyomatát. Akár, ha Ruttman *Berlin, egy nagyváros szimfóniája* képsorait látnánk. Ha tovább követjük a *Tüskevár* nyitó jelenetét, akkor elérkezünk a szocialista vívmányhoz, a lakótelephez. A Bauhaus-érzést egy pillanatra megidéző egyforma kockaházak az iskolaudvar eseményeit élénk táró képsorban nyerik el jelentésüket. Az udvaron gyerekcsoportok játszanak, beszélgetnek, melyek között két tanár sétál keresztül. Látszólag beszélgetnek, miközben néhány elejtett pillantásból és titkolt gyermeki reakcióból megtudjuk, hogy valójában ellenőrzést gyakorolnak a gyerekek felett. Megfigyelnek. Ezzel a rendszer alapvető metodikája artikulálódik. Ahogy a 80-as években a Kontroll Csoport énekelte: „Nyilvántartanak. Nyilván tartanak tőled.” Nem csoda, hogy a tervutasításos rendszerben Ladó szülei is meglehetősen merevséggel viselkednek, míg fiuk melankolikus álmodozásba me-

nekül. A nem embernek való környezet egyetlen alternatívája és reménye a vidék. Ami az energikus agrónomusnak – Fekete István alteregója – a vidék és a gazdaság, az a gyerekeknek a Balaton, a Tüskevár és Matula birodalma.

A vidéki helyszín középpontja, a legelzártabb „zóna”, a Tüskevár nem csupán egy tényleges, konkrét felfedezni való hely, hanem szimbolikus értelmet is nyer. Aminek megerősítését adja a Matula által elmesélt történet, miszerint a török időkben ez volt a szegények rejtékhelye. Így az a társadalmi berendezkedés, ami a nagyvárost már teljesen átítatta, ami vidéken talán akkora erővel nincs jelen, az igazi természeti helyeket, és leginkább Tüskevárat soha nem érheti el. Örök menedék marad.

A tv-sorozat színészválasztása tökéletesen hozza Fekete karaktereit. A Matula szerepét alakító Bánhidai Lászlóra nem lehet másképpen emlékezni, mint hogy ő tényleg Matula volt, vagyis nem egy szerepet játszott, hanem önmagát adta. Zenthe Ferenc mint István bácsi remekül alakítja azt a gazdaságvezetőt, amilyen Fekete maga is volt. Aki szenvedélyesen végzi munkáját, és szenvedélyesen szereti a természetet is. A két gyerek-szereplő szintén jól tükrözi a regénybeli karaktereket. Azonban a zárójelenetben érzékelhetünk egy lényeges eltérést. Míg a regény befejezésében a nyár, a nyaralás konklúziója, hogy Tutajos megemebresedett, a gyenge gyermekből egy erős fiatalemberré vált, addig a filmben, bár ezek az információk is elhangzanak, más jelentést nyer visszatérése. Megerősödése inkább lelki, ideológiai, mintsem fizikai.

A Tüskevár megismerése azt a reményt adja, hogy van hová visszavonulni, ha már nem elviselhető az, ami a hétköznapiakban zajlik.

Bertha Bulcsu HORGÁSZVERSENY

A rendezés jól sikerült, volt elég jelentkező, a versenyzők sportszerűen viselkedtek (senkit sem kellett figyelmeztetni italozásért), a körülmények is jól, ideálisan alakultak, borongós idő lévén, senki sem kifogásolta, hogy a strandon lezártak egy egész partszakaszt. Így érthető, hogy a központ a helyi rendezőket, főleg az üdülőhelyi előadót jegyzőkönyvi dicséretben részesítette.

Talán csak az árnyékolta be egy kicsit a versenyt, hogy kevés halat fogtak, tizenketten összesen negyven deká. A győztes a díszoklevél mellé adományozott teleszkópos botot egy tizennégy dekás dévérkeszeggel nyerte, s a tizenkét versenyzőből öten semmit nem fogtak, még csak egy vézna, picike küszt sem, amiből délutánoként a gyerekek harminc-negyven darabot szottak cernára kötött gombostűhoroggal, gyufaszálúszóval kiemelgetni a macskának. De ez sem számított, mert a halfőző versenyhez, ami a sportnap másik nagy rendezvénye volt, már előző nap megvették a halastavi pontyokat Veszprémben. A „sok” és a „kevés” egyébként is viszonylagos fogalmak, a halaszegény vizek partján a negyven deka hal ha nem is sok, éppen elég. A felszerelések pedig jók voltak, csupa korszerű bot, peremfutó orsó, a legjobb német vagy francia technobéka zsinórokkal. Szerény „B” speciált vagy multiplikátort nem is lehetett látni, csak menő szereléseket az ABU és a Shakespeare üzemeiből. Az etetőanyagot sem spóroltak, csak úgy ködlött a víz a szójalisztes, tejporos csodaszerektől. De a halak mégis elmaradtak, alig volt kapás, a szerelékek petyhüden lebegtek a vízben. A sportnap, ahogy ezt a jegyzőkönyv is megállapította, mindezek ellenére jól sikerült. A hangulatot csak az rontotta egy kicsit, hogy a strand legszélén, ahol véget ér a kövezés, versenyen kívül horgászott egy helyi ember.

A helyi embernek nem is volt horgászformája. Zsíros szélű kalapban állt a parton, nyűtt, kopottas zakóban, amit már az otthoni munkához is szégyellt magára venni, és gyűrött, bugygyos fenekű pantallóban. Amikor reggel hétkor felálltak a versenyzők a parton, a kalapos ember már rég ott volt. Az üdülőhelyi megbízott odament hozzá, és megszólította.

- Szintén horgászni tetszik?
- Legyűttem... – mondta a helyi ember.
- És van valami?
- Csak egy ponty.

Az üdülőhelyi megbízott a kövekre akasztott szákra pillantva meglepetten látta, hogy a kalapos ember már fogott egy jó két-kilós pontyot.

- Mikor tetszett lejönni? – firtatta a dolgot.
- Még reggel – mondta a helyi ember.
- Csak azért kérdezem, mert ha be tetszik nevezni, csak hét órától számít a fogás. A horgászversenyben egyenlő esélyekkel indul mindenki.

– Köszönöm, kedveském, de én csak ilyen magamnak való ember vagyok. Semmibe sem szeretek belekeveredni.

– Ha ilyen szerencséje lesz továbbra is, nyerhet egy szép horgászbotot...

– Kedveském, ha énnekem szerencsém lenne az életben, nem tőteném az időt halászattal. Ha énnekem szerencsém lenne, akkor belekapnék valamibe...

– Ha nem, hát nem – mondta az üdülőhelyi megbízott, és otthagya a kalapos embert.

A kalapos ember pedig hét óra után tíz perccel fogott egy újabb másfél kilós pontyot. Fél nyolckor visszadobott egy kiló alatti retúr, aztán nyolcig kiemelt négy sütőlapát nagyságú dévért, majd két kisebb jászkeszeget. Ekkor újra odament hozzá az üdülőhelyi megbízott, és gyengéden becserkészte a lelkét:

– Egy teleszkópos bot az első díj. Ha most úgy vesszük, hogy hét órákor benevezett, amit a start óta fogott, azzal már meg is nyerte az első díjat. Jöjjön, nézze meg a botot.

– Van énnekem botom, kedveském. Jók ezek. Mit kezdenék én a teleszkópos bottal? A rosseb se szereti tologatni... Ezeket a kétrészeseket is egyszer összeraktam, aztán úgy maradtak. Nem jó ám a botot állandóan piszkálni. Az idő is elmegy vele, aztán nem ér rá az ember halászni – mondta a helyi ember, aztán oldalt a stégek felé kezdett figyelni, mert ott, százméternyire valakinek hajlott a botja, fogott valamit. Ponty lehetett, méghozzá olyan jó ötös forma.

Egy-egy kis keszeg a versenyzők horgán is megakadt, s ilyenkor izgalom és idegesség borzolódott végig az egész mezőnyön.

A kalapos ember kilenc órákor elkezdett pakolódni. Egyik botját már kivette a vízből, amikor a másikon koppant a karika. Gyors mozdulattal felkapta, és bevágott.

– Két másodperc elég volt neki! – mondta a központi ellenőr, és megcsóválta a fejét. – Olyan a keze, mint a villám. Lassú beszédű, de gyors kezű ember. Persze hogy fog. A szeme is ilyen, erre néz, vagy oldalt a nádasok felé, de a botra lát.

A kalapos ember pedig szép lassan kivontatt, aztán megszakolt egy háromkilósat.

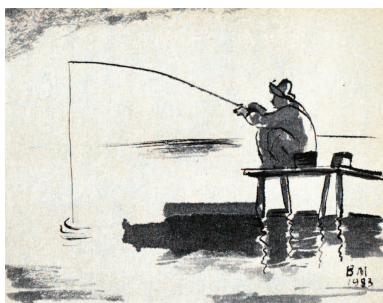
Az üdülőhelyi megbízott odament megcsodálni a nagy pontyot, s közben csábította a verseny felé. Lefényképeznék, ígérte, és beletennék az újságba is. De a kalapos ember csak rázta a fejét:

– Kedveském, én halászni szeretek, de versenyezni nem.

Amikor a helyi ember a versenyzők mögött hazafelé balagott a halaival, még a legbüszkébbek is megfordultak és megnézték. Külön a nehéz szákot és külön a kopott kalapos embert. Olyan átlagos, semmilyen embernek látszott, amilyenekkel tele vannak a kicsi falvak.

– Legalább nyolc kiló halat fogott – sóhajtott az üdülőhelyi megbízott –, milyen szép lenne a jelentésünkben... De elszalasztottuk.

A kalapos ember elment a halakkal, így a jegyzőkönyvbe csak negyven deka keszeg került.

Borsos Miklós: Horgász, 1983 (Borsos Miklós rajzai, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 121.)

Ahol költészet a táj

KOVÁCS ISTVÁN

Somogyi Győző festménye (Fotó: Somogyi Márk)

Tizenhat éves koromban, 1961 szeptemberében az évi kötelező osztálykiránduláson láttam meg először a Balatont. Az Akarattyán átzakatóló vonat ablakán át bámulva a csodát, azt éreztem, amit kedvenc ifjúsági regényem, a *Matrózok, hajók, kapitányok* hőse, amikor a dolomitok taraján vöröslő hajnalban kitarulkozott előtte az Adriai-tenger. Aztán éveken át színét se láttam a magyar tengernek. (Nem arra gondolok, hanem erre.) Akkor bizonyára meg sem fordult a fejemben, hogy az életem elválaszthatatlanul hozzákötődik majd. Telt-múlt az idő. „Balatoni lányt” vettem feleségül, s 1974-től kezdve évszakoktól függetlenül hosszú heteket töltöttem Kenesén. Ott éltem meg „a nagy hal” csodáját – tizenkét kilós ponty akadt pecabotom horgára. Másfél kilónyi ikrájából apósom párolt kaviárt. (Jobbnak attól a kamcsatkai vörös kaviárt se éreztem egy oroszországi út során.) Tíz évvel az emlékezetes hallakoma után, 1985 szeptemberében átéltem a nagy balatoni földrengés első utórezgését – négyéves kislányommal és másfél éves kisfiammal együtt.

EGY SZABVÁNNYÁ LETT HÍRRE

Abogyan az élükre állított dominók egyetlen mozdulattól játékosan eldőlnék, zuhanhatnának egymásnak és egymásra – pinokkiós mozdulatokkal – az emberek. A Kapaszzkodni tessék! hírveréses ábrájának értelmezése, pontosabban, meséje ez. Mert este van, s kislányom arra kért, ma „szájból”, ne könyvből meséljek neki. S ne is a „kiskoromról”, hanem arról a képről, amelyet annyi megállóban láttunk. Vagyis az egyensúlyvesztés, a kapkodás legyezőalakzatáról. Dominóztunk is „kapaszzkodókat”, hogy élőképesebb legyen a mese. Többször sorba állítottuk a fekete lapokat, hogy az asztal minél hosszabb sávján dőljenek végig ropogós, éles csattogással.

E színre vitt mese tovább tartott a megszokottnál... (Noha gyermekhez illő időben fejeztük be.) Mert éjjel kettő után még folytatódott néhány másodpercre... De ezúttal a föld alól jött a csattogást recsegve görgető moraj. Mintha egymásra szakadó ritmusban, kattogó mozdulattal, terjengős egyformasággal nántották volna fel s csapták volna le a nagy terepasztal temetőibe zsúfolt szemfödeleket. Előbb a földbe rovátkoltakat, majd az emlékezet ravatalán lebegőket.

A karjaim közül feltörő sírásra csönd lett... Csak ekkor rengett belém: talán éppen a mi kettősünk után kutattak a holtá változott térben, feketedobozolt időben... Kettőnk másvilágát kívánták hátha látni: a négyévesét s a negyvenévesét, akik mint számozott fekete lapok, fejtől vagy lábtól egymáshoz illeszthetők... Nyitva és lezárva a sort... A nyithatatlant és a lezárhatatlant, de bármikor ledönthető... Mészpor szitált az összeropedezett mennyboltból.

Balatonkenese, 1985. szeptember 10.

A következő év tavaszán nálunk vendégeskedő lengyel költőbaróttal, Bohdan Zadurával együtt kivettük részünket a megrongálódott ház helyreállításából. A mun-

ka utáni, diófa alatti borozgatás felért a versírással, ha csendjét nem zavarta éppen a közelben gyakorlatozó szovjet harci helikopterek lármája. Már-már azt hittük, a vörös csillagos vasszítakötők elválaszthatatlan tartozékai az alkonyati égboltnak. Bohdan vagy félkötetnyi verset írt a Balatonról. Adósságtörlesztésnek éreztem, hogy én is ajánljak neki egyet.

PÁRHUZAMOS VERS

Bohdan Zadurának

Volt egy terasz s a teraszon gyümölcsök
És valaki álmából kiszaladt a kertbe.
Bohdan Zadura: BALATONKENESE

*Barátom verset írt a kertről,
vagyis önnön békéjéről.
Beálló meghittségét
most az se zavarta,
ha a kert föliaegét
helikopterek rakétakarmai hasogatták.
Rájuk csak egyetlen sorral célzott.
Talált-e,
ki tudja?
Mit se törődött velük.
Az esttel időzött,
amely úgy ereszkedett a kertre,
mint valami végtelen szövőlepké-háló.
Mikor a teraszra lépett,
az elébe vágó fény
a szemközti meggyfába hasított:
vércseppek alvó ragyogását látta.
Betette az ajtót
s gondolatainak támaszkodva
cigarettára gyújtott,
hogy a világ is megnyugodjék végre.*

1980 ősze óta gyakori szellemi vendégmunkása voltam a szigligeti alkotóháznak. Alkotóháza járni verset írni? A pusztá gondolatot is nagyképűségnek, a költészet megalázásának tartottam. Az első ott töltött hét után gyökeresen megváltozott – valószínűleg tudatalatti irigységből táplálkozó – vélekedésem. A prózafordítás oldalakra

kiporciózott napi penzuma mellett írtam néhány verset. A Balatonról, a szigligeti várról, egy verőfényes áprilisi napot követő ottani hószakadásról, a félsziget kastélykertig hullámzó hegyeiről, amelyeket időnként Himalájává növeltek a felhők. A Balaton-felvidéki táj maga költészet. Talán ezért költöztem Salföldre, ahol költőnek érezheti magát az ember akkor is, ha egyetlen verssort se ír.

TÓ – VERT FÉNYBEN

*
jégtorlasz...: vadbús az alkonyatban

*
emlékműve a felkorbácsolt nyárnak

*
a védtelen csönd dermedt barikádja

*
vízbefültak bevenyészett hantja

TÓ – VERŐFÉNYBEN

Mint a méz

*már-már elcsorran a nap.
A báránnyfelhő mozdulatlan ikrás.
Gyűrött lepedő az ég alatt.
A
túlsó partról hegy hemperedik rá.*

SZÉL A FÚJ

Szél a fúj – ismételteti a kislányom élete első mondatát és magát biztatva bólogat. Fúj a szél – nyelvel a marti lapu. A vízzel szemben fúj a szél... s folyam, folyó, patak mintha állna. A víz mozdulatlan: hullámai leomló sátrak. Úgy maradtak, akár a messzi hegyvonulat, Isten összegyűrt és elhajított csöndje. Szél a fúj. Koronátlan platánok kérgével kitépétázva az ég megroggyant kupolája. A szél színe vedlő ezüst. A mennybolt hárttyákká foszladozik, s angyalszárnypihés muszlinkendőként lebeg, hömpölyög le ránk. Megborzongat „az élet áramá”. Szél a fúj. Rongyolja síremlék, szögesdrót, contergan-bébis rakétaszárny s az ember égnek meredő hajaszála. Megszaggatva a szél: feltámadt gyászunk. Háta szíjjakká hasogatva. Elnyeri színét és sokkoló áramát a létnek. Eltorzult májusfákra – az idő hulláját pörgető, égnek emelt küllökre gabalyodik. Röpíti ördög szekerét. Fújjat. Fúj korbácsosan. Szél a fúj. Fúj a szél – nyelvel a marti lapu. A vízzel szemben fúj a szél... És szót érteni tanul a gyermek...

TÖPRENGÉS EGY BESZÉLGETÉS UTÁN

gyermekünknek...

*...persze eltrünhetünk,
itt és majd
ahogy a naptól kikönyörgött arcszín
s az áprilisi nyár.
A bomló virág kiszolgáltva mind
az üres keresztfán túl portyázó rélnek,
jövő-pernyét havazó hazának.
Kisebbségben egy csoport fenyőfa –:
dérbádogtetejű*

*fiatornyos templom
a kertben.*

*Lélekarangját aki hallja
szádkásan belezöldül.
Borotvátlan,*

*mosdatlan
dermed a tájba,*

akár az árva halott.

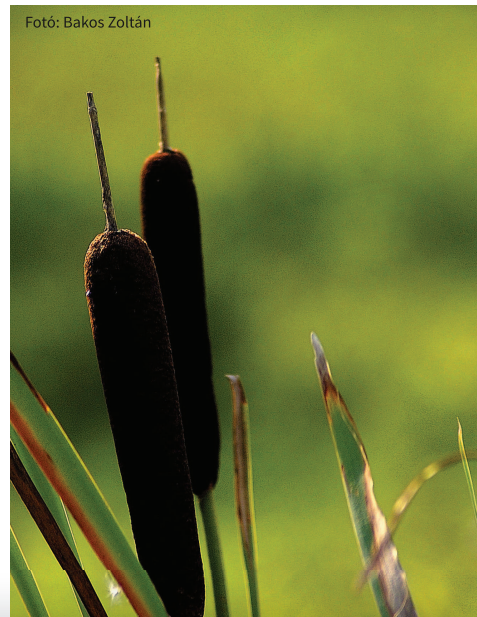
Eltünhetünk...

*Lenni az időben
az idők ellenére:*

*kegyelem?
érdem?*

1986. április 11–12.

Fotó: Bakos Zoltán

Utassy József

BALATONI KÉPESLAPOK

”

Antal Istvánnak

1
Hogy hadonászik e vén szomorúfűz, hogy hadonászik!
Fészkes ágairól szinte lepottyan a Nap.
Nincs egy árva forint a zsebemben. Nincs mosolyom sem.
Fáradt dankasirály fürdeti gondjaimat.

2
Sarlót képzelsz kezedbe,
és már suhintanád:
hajlong, suttog előtted
a satnya sás, a nád.

E zöld társadalomban
mindegy: Z elvtárs, X úr.
Egyikben sincs gerinc, csak
hitvány előgerinchúr!

1962 őszén

Fotó: Bakos Zoltán

Fotó: Fortepan/Nagy Gyula

Csoóri Sándor LEBEGŐ TÁJ ”

A partok ágán
fönnakad a víz,
zöld pálmalevél most a tó;
nevetésed meg hegyről lefutó
szél – libegteti és eljátszik vele.

A semmiségből úszik egy hajó,
jön, mint a boldog üzenet.

Ülj le
a mindenséggel szembe,
madarak lengő lombja alá
s felejtse el halvány nevedet.

Ne emlékezz és
ne remélj:
így teremts időt szerelemre.
Gyümölcsök sárga vihara
megérett tested közelébe ért;
add el magad egy sóhajért,
mely rászállt a szemedre:
a megkövült láng bazaltszlopai
ledőlnek kedvedért.

Kodolányi Gyula KÉT ETŰD ”

(részlet)

BENNE ÉS KÍVÜLE

Mint úszó nő, aki imádja a víz elemét, de fejét a vízbe sosem dugja, mellúszásban, erős tempókkal, de magasan föltartott fejjel, hajkoronával. Megmerülni a létezésben, de mindig felette is maradni biztosan. Vágy és félelem egyensúlya. Érintés és eksztázis a víz simogató közegében – és önuralom. Benne és kívüle.

A könnyű, békés derű selymes, érzéki cirógatása, melyben ő a kezdeményező, ő az irányító. Ha hullámot vet a víz, megriad: lehúzhatja, elsodorhatja, örvénybe viheti őt magával ez a simogató, türelmes és szelíd imádó. Mert felkelt indulata kiszámíthatatlan, s nem tudni, jön-e leszívódás után felbukkanás, felmerülés. És milyenek leszünk akkor – odalesz-e az oroszlános-királyi hajkorona méltósága és bűvös ereje?

Fotó: Fortepan/Lissák Tivadar

Fotó: Szita Barnabás

KÍNAI TÁJKÉP

Deszkapallón ülök két csönd határán.
A felhőtlen víz fodrozódik, elsimul.
Fölösleges a gondolat, szél ha elül.

1971

Fodor András

”

SZIGLIGET

1

A faluba már késő este értünk,
de hamarosan otthagytuk a szállást,
s elindultunk a nedves földuton
az őszi Balaton felé.

Sütött a hold. S hogy visszanéztem: esdő
nyájként szorongtak a hegyen a házak.
S fölöttük mint közömbös „nemtudom”
magasodott a csorba vár.

Fák, szőlők mellett vitt az út a dombra.
Megtorpant végül s lent a tó kitérült;
Bordákra nyíl ikrás fényköteg
úszott felénk a vízről.

Csak álltunk, súlyos csengés ült fülünkbe,
aztán a gyengék fintorával: Pista
szilváért mászott, én meg fürtöket
tapogattam a tőkén.

2

Másnap meredek fölmenőn
kapaszkodtunk a helyre.
A szálas, könnyű fák alatt
zöld tenger folyt körénk.

Fent áhitattal néztem a
dacos, nehéz kövekre,
s lobogó szélben pajkosan
ugrándozott hajunk.

Tán láttuk volna az időt
merev falakba vésvé,
de egyre arra lefelé
fordult tekintetünk,

hol lányok jöttek, karjukon
vizes-vödröt cserélve,
s vakítva rázták szárnyukat
a pihenő libák.

Oláh János

”

ESTE

Merőleges fehér csíkok a vízen és a vízben,
itt zuhantak le az árnyak.
Látod, már este van.

Az út hideg testéből kiszakadtam,
betérek hozzád egy szürkefényű házba.

Fotó: Bakos Zoltán

Fotó: Bakos Zoltán

Mezey Katalin **”** **EZÜSTTŰZ**

(Balatonakarattya, 2011. január 26.)

A mennybolt közepén fényes látomás a
ragyogó égitest. A tudatod látja:
vakfolt perzselődik az agy filmvásznára.
Szüntelen sugárzó fénymonstranciája
közepén ezüsttűz élő áradása.
Bezárul a szemed, fénytisztás az árnya.
Körül az égbolt kék üvegkupalója,
szikrázva verődik falához a szárnya:

ez, az időn túli, diadalmos tájkép,
amit, ha akarnál, sem láthatnál másképp,
amit évtizedek, életvereségek,
kudarok, halálok, bűnök el nem értek,
itt nem futott el az élet sem felettünk,
ti nem haltatok meg, mi nem öregedtünk.
Miért csak most jöttél? Arcodra visszfénye,
visszatér a gyermekkornak fényessége.

”

TÓPART HAJNALBAN

Szárnyát puhán összecsupkva
a sötét vízre rázuhan,
fekete rongydarab, a vadkacsa,
halkan csobban az éjszaka
a tó fölött.

A nádas tükörtócsáin
fogait próbálja, vásik
a szél, nagy hangon fúj, fúj reggelig,
a lombot pergeti, pedig
már nélküle

is zöldbe öltözik a nád.
Hegyek mögül a fény halvány,
szép szála lassan körbefut az ég
nagy orsaján, hogy bontsa szét
színét a táj.

Fotó: Bakos Zoltán

Gergely Ágnes

PRELÚDIUM ÉS FÚGA: TIHANY FELÉ

”

Már a vonatablakból
az Apátság barlangi rajza.
Azok a vérző szemaforok.
Lassítás. A naplementén
átgyűrődő inged szoborlobogása.
Lepkék izgalmán előrevetülő
éjszaka. Körös-körül a sűrűség
teli boldog, boldog leopárddal.
Mendelssohn Olasz szimfóniája.
Tornácon recsegő lemez, olimpiai
bajnoké volt. Minden régi.
Minden valódi. Minden
rapintható. A kőkoraltnál
a bajnok özvegye, könnyökkel
a képnek, fölötté a szimfónia,
levelek közt a leopárdok
orrcimpái, lepkék, feltépett
ingujj szoborlobogása, sűrűség,
sötétség, lassítás, alvadt szemafor-
pupillák, az ablakon végső
barlangi rajz, két egymásra
meredő torony.

Két egymásra meredő templom
két vonatablak
két naplemente kétfajta vér
két sűrűség két csattogás
két szimfónia
a magyarok szimfóniája
két bajnok az egyik kezében kard
a másikéban malomkő
két ellobbant ingujj
az egyiket feltépi
letépi a másikat
két özvegy két sűrűség
kétféle alvadás
kétfajta vér két naplemente
két egymásra meredő
két megvetemedő
inglobogás két gipsz minta
két kőszobor két
éjszaka két átok két különálló
barlangi rajz

Bán Magdolna: *Tihany álmaimban*, 1984 (Laczkó Dezső Múzeum/Fotó: Oszkó Zsuzsa)

Nagy Gáspár

TIHANYLÓ LEVÉLRAJZ – KORA ÓSZ

”

Ideje semmi sincsen
elfoglalt mint az Isten
ideje ám ha sok van
suhoghat nádasokban
hajában őszi fények
villódnak vizen égen
bámulják parti nyárfák
végtelen zöld szívárvány
kortyolgat fellegjáró
tavából könnyű ráró
húsíti szomját éppen
harangszó zúg szívében
félsziget kulcsra zárva
csikordul éjszakára
ladiklánc cigaretta
villan a csillagokra

A verset egy 1998-as keltezésű kézirat (megjelent:
Balatoni almanach, 2001) nyomán közöljük.

Zelk Zoltán ÖRÖK TÉMA

”

Az alkonyi nap köszörükövéen szikrázik még a Badacsony, de már közel a perc, melynek vezényszavára a környék fecskéi seregbe gyűlnek s elkezdődik a gyönyörű gyakorlat.

Nem lepkét, legyet, szúnyogot kutatnak a lég repedéseiben: az ősi huzalt keresik, mit két óriás csőr tart kifeszítve hegyek, tengerek s a csillagok porában matató emberi értelem fölött.

S elindulnak. Miként százezer éve. Miként tavaly. A boldogtalanok, kiknek hazát és eleséget a nyár ad csupán, kik csuszamló szelekben, déli tűzvészben és a záporok szögesdrótjai között menekülnek a vérekes szemü évszak elől.

Nem így a táj. A tó s a fák radarja ha jelzi is már a messzi telet, most vetkezik, öltözik igazán csak, kert és hegyoldal, most próbálja föl a színeket, miket lábukhoz hordott kétszáz s néhány hajnal és alkonyat – s egy ág se int a távozók után.

S hogy ők visszaneznenek csak egyszer is? Ki tudja azt.

Borsos Miklós: A nagy út-előtt, 1977 (Borsos Miklós rajzai, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 97.)

Ágh István SZEPTEMBER ELSEJE

”

Akikkel tegnap még a tóban együtt – gondnokacsípők, bronztálszép hasak, napramosoly dinnye s szőlőfürthegyű emlék, édes cicik eltűntek, mint a vándormadarak, a villanydróton indulóban fecskék sorjáznak, napszitta szárítócsipeszek alól ellobbannak a könnyű kelmék, voltam, s egyszerre én sem itt leszek.

Csak egy utolsót, még a legutolsót! fönt sötét szárnyak, lent a fényes autók fény-árnyjátéka tűnik át s tovább, táguló résben szó a keresztеспók, s szememben melankóliát ez a takarodás, és megrémít, hogy magamra maradtam, mint szál karó a hűlő hullámokban, végemre járhat lesre a sirály.

Hét fehér víziszellem közelít, méltóságos és elijeszthetetlen, akárha ülne, mégis ideért, mintha nem volnék, vonulnak mellettem, hét fehér hattyú, hét ledér személy alábillenve kancsóhosszú nyakkal az őszülő távolból töltekeznek, hé! columbusi gályák! merre mentek?

Fotó: Szita Barnabás

Kodolányi János

ŐSZ

Színek és fénynyalábok mindenfelé. A Balaton lélegzett. Egyenletesen emelkedett és süllyedt, mint óriási, ragyogó hátú hal, s a hullámok sóhajtozva nyalták a partot. Távol, észak felé egybeolvadt a sötétkék égboltozat a sötétkék vízzel, s a látóhatár szélén halvány ködök húzódtak. Balra Badacsony hegye feküdt bele a víztengerbe, de egészen halványan s szinte kéken.

A férfi hallgatagon játszott egy vadgesztenye aransárga levelével, melyet a nő válláról vett le. Lábuk előtt aransárga rétegben hevert a fákról lehullott levél, fölöttük susogtak a hervadt levelek.

– Azt hittem – mondta később a férfi szomorúan –, hogy itt majd föltámad benned valami. Nem tudom elhinni, hogy vége mindennek. Ha arra a sok emlékre gondolok, ami miniket összeköt, elszorul a torkom. És itt olyan szép, olyan csend, békesség van, hogy az emlékek valósággal rajzanak bennem. Nagyon szeretlek...

A nő messze elnézett a semmibe. Fehér vitorlák siklottak a vízen, de ő talán nem is látta őket.

– Borzasztó volt nekem lánykoromban – mondta mintegy önmagának –, senki sem szeretett. Néha olyan jólesett volna, ha apám vagy anyám egy kicsit szelídebben szólt volna hozzám, csak egy kicsit barátságosabban! Ha a nővéreim nem irigykedtek volna rám annyira s nem fosztottak volna ki mindenemből. Milyen hálás lettem volna...

– Az már mind elmúlt! – felelt kissé bosszúsán a férfi. – Végre is bele kell nyugodni, hogy ők már meghaltak, s velük együtt meghalt az egész gyerekkor. Vannak neked más emlékeid. Hát azok az évek, amiket együtt töltöttünk el? Nem emlékszel már arra, hogy mindennap elmentem hozzád, s hogy beszélgettünk kettesben? Arra sem, amikor megvallottad nekem, hogy szeretsz? Annyi emlékünk van...

– Alapjában véve szerettem az apámat, s azért bántott annyira, hogy olyan durva, részeges, goromba, olyan hanyag, piszkos... – beszélt tovább a nő, s egészen elmerült a múltban. – Kikeféltém a kalapját, s ő lehordott, hogy minek avatkozom a dolgába, jó neki úgy is. Mit cicomázom?

– De aztán jöttem én – próbált tréfálkozni a férfi, egy kissé keserűen. – Én foglaltam el az apád helyét, mi? Hát nem voltam én jó apád?

– Az azért egészen más – legyintett a nő, s szintén mosolygott, de csak azért, hogy vigasztalja az urát. – Mert amit az

ember nem kapott meg kiskorában, az örökké hiányzik neki. Azt nem lehet később pótolni semmivel...

– Hát nem szerettelek én téged? – pendítette meg a férfi az érzelmes hangot.

– Szeretél – mondta a nő szelíden, s megsimogatta s megszorította az ura kezét.

– Hát akkor? Miért gondolsz az apádra, anyádra, akik nem szerettek, s akik meg is haltak, hála az istennek.

– Az úgy van, hogy hiába hal meg valaki, ha az ember lelkeben, belül, nem halt meg.

– Hát haljon meg ott is!

– De ott csak követelözök tovább. Míg éltek, folyton követelöztek. Megaláztak, lealacsonyítottak, szolgává tettek, s azért mégsem tudok megszabadulni tőlük. Szeretném a fejemet a falba verni, szeretném a szüleimet meggyilkolni, hogy szabaduljak tőlük... De az a rét, otthon, a fák, a kertek...

Sokáig hallgattak, szinte lesújtva.

– Ez itt sokkal szebb – mondta a férfi. – Nézd ott a hegyet, szinte beleomlik a vízbe. Hogy ragyog, vibrál, villog a víz. Nézd, milyen felhők...

– Az olyan szép volt otthon, mikor a felhők este felé pirosan húzódtak a rétek mögött, s a pataokban úgy ragyogtak, mintha a tűz folyt volna víz helyett benne. Kislány koromban ott lubickoltam a vízben s azt képzeltem, eleven tűzben fürdöm...

– Ez sokkal szebb.

Olyan, mint a tenger. Az emberben minden kitágul, mindent szeret s mindennek örül ilyenkor – mondta megint a férfi.

Sokáig ültek a padon. Sárga falevelekkel játszottak. Néha egymásra néztek s mosolyogtak. De a mosolyuk szomorú volt, a férfi csendes kétségbeesésében szeretett volna elmerülni a végtelen vízben, a nő pedig... abba a kis patakba, amelyben eleven tűz folyik, s amely ma is olyan, mint gyermekkorában volt.

Soha így nem érezték, hogy ősz van. A Balaton egyenletesen lélegzett s örök hullámai sóhajtozva mosták a partot. Vitorlák siklottak a tükreán, mint ívó lepkék szárnyai. A halál szellői suhantak a fák között, s mégsem, sajnos, mégsem érezte a két ember a halált, az örök életet érezte, meghalt emberek örök életét, akik mélyen eltemetve, a lélek mélyében, megfogták a szeretni akaró szívet s megdermesztik a forráságot. S akiket nem lehet megölni sem késsel, sem szépséggel...

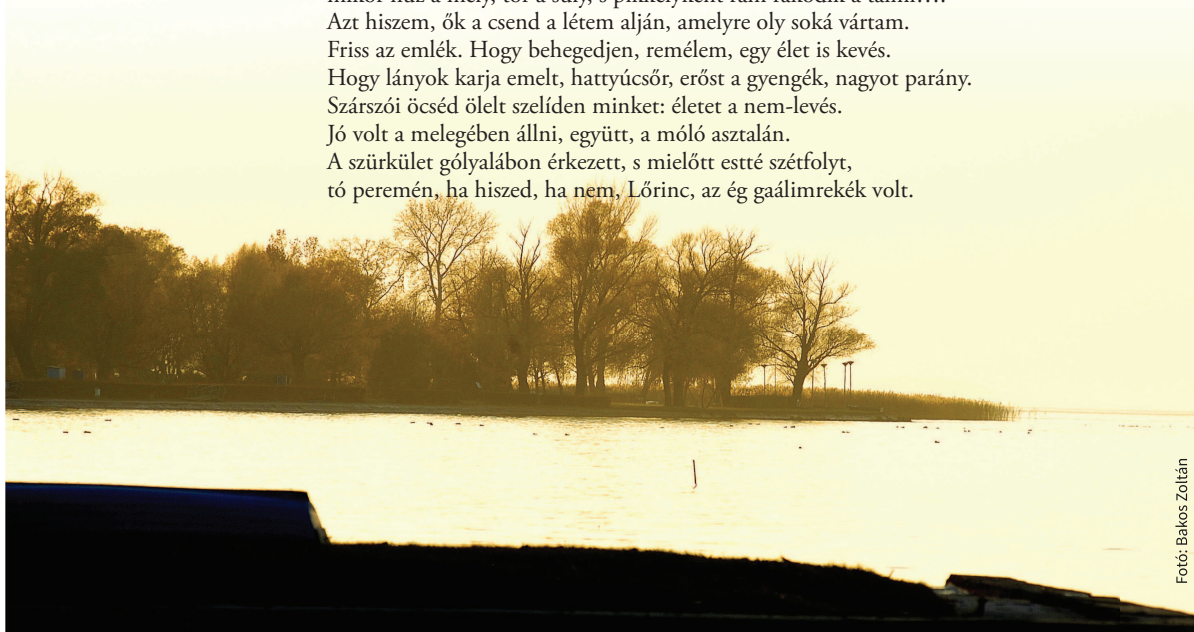
Egry József: Őszi Balaton, 1930 körül (Laczkó Dezső Múzeum/Fotó: Oszkó Zsuzsa)

Szentmártoni János

A FÖLDVÁRI MÓLÓN

Lányom ajándék verssorára

Sétálunk a sötét Balaton partján, léptünk az avarban zörög.
 A faszor végén partra vonszolt hajók sárkánytest-kőárnyai.
 Fejünk fölött vadkacsákra irigy sirály lebeg, rikoltva elpörög.
 Kenyérosztó kezünk pihenni tér, mihaszna kéz: nem tud ártani.
 Egy hatyú, mozgó festmény, a szürkület faláról némán leválik,
 szemünk sarkában fehérlik széttárt szárnyal, amíg a mólóhoz érünk.
 Lassan sérthetetlenek leszünk, az éj majd hiába talál itt:
 már csak kabátunk lobog – mi kísértetjárta szél fölött fénylünk,
 hová csak lombzúgás, s az árbochrüderdő üveghangja hallik.
 Így képzelegtem, mialatt mólócsúcsig vittek lassú lépteink.
 Hullámmorajra épült életünk – a képzelet megbicsaklik,
 mert nyugalom oltja ki a láz izzósorát, száraz vétkeink.
 A lélek nem kapaszkodik tovább, nincs hová, hisz ő itt minden.
 A test csak áll fáradt-boldogan ebben az őszben legbelül.
 A tekintet már messze jár: túllát halálon, reményeinken,
 s mint a sirály, elpörög, egy magányos csónak orrán megül.
 Miként vágtam át idáig, miféle szél hozott, miféle érdem?
 Hányszor jártam rossz uton, önhittség vakító világvárosában,
 rögeszmék tömegsírjából hányszor kellett magamat kitépnem,
 s hányszor hagytak cserben, kőcipőkön járók, vigyoruk sarában.
 Ugyan miféle kések faragtak és miféle hajnalok,
 miféle ég szippant föl megannyi csillagával, istenével,
 hogy én: a félelem-nehéz, a sors-nehéz, most oly könnyű vagyok,
 hogy a széttárt szárnyú hatyú is elbír parázsló csőrhegyével?
 A látomás, mint a szesz, mely lángolt, rólunk lassan elpárolog.
 A tömör, hullám-nyaldosta kövekhez képest a könnyűség marad.
 Az utolsó büfé bizonytalan fénycsíkján egy részeg tántorog.
 Felszerelt horgász középkori zörgéssel utunkon áthalad.
 S én arra gondolok, míg damilján időnk látom átvillanni,
 kik zuhanásom torkát metszik, hogy óvjam két szerelmes társam,
 mikor húz a mély, tör a súly, s pikkelyként rám rakódik a talmi...?
 Azt hiszem, ők a csend a létem alján, amelyre oly soká vártam.
 Friss az emlék. Hogy behegedjen, remélem, egy élet is kevés.
 Hogy lányok karja emelt, hatyúcsőr, erőst a gyengék, nagyot parány.
 Szárszói öcséd ölelt szelíden minket: életet a nem-levés.
 Jó volt a melegében állni, együtt, a móló asztalán.
 A szürkület gólyalábon érkezett, s mielőtt estté szétfolyt,
 tó peremén, ha hiszed, ha nem, Lőrinc, az ég gaálímrekék volt.

Fotó: Bakos Zoltán

Simon István

TÉLI NÁDAK

Csapatban állt a fű-zöld, zsenge nád
nyáron a tó vizében, pajkos
lánykák kígyózó, vékony derekát
nézegette, míg kiusztak a parthoz.

Most kék-fehér jég födi a tavat
egész Siófokig. S a nádak,
egymáshoz láncolt zúgó rabcsapat,
derékig szoros jégbilincsből állnak.

Látom kanyarban, ha a gépkocsi
reflektorfénye kaszálgatja őket:
ütemre, mint ezer középkori
gályarab, előre és hátra dőlnek.

Fotó: Fortepan/Tóth Lajos

Nagy László

CSÖND VAN

Csönd van, a láp se zizeg, szél ha járja,
fekszik a nádas, hóbafojtott cicomás ezred.
Fölötte tépett ruca-pihe tétova repked
s piheg, ha ráakad egy bóbítára

Távol a bazalthegy is süket-néma,
minthacsak mára hült volna le benne a láva,
s letagadná, hogy kövein a bort danolászva
itta a jó katona, víg poéta.

*

Szoborrá alkot ez a téli szemle,
menj haza gyorsan, hívogatnak otthoni fények.
asszonyod teste, mint a tavasz kivirul néked,
tájad lesz, tűz-eged a szív szerelme.

Gyönyörködj s dalaid is megerednek,
álmodd ki szépen magadat a fagyból, a csöndből,
lásd meg, hogy lábban tündököl az izgága Göncöl:
álma a hóbarekedt szekereknek.

A verset Nagy László kézirata nyomán közöljük.

Szécsi Margit

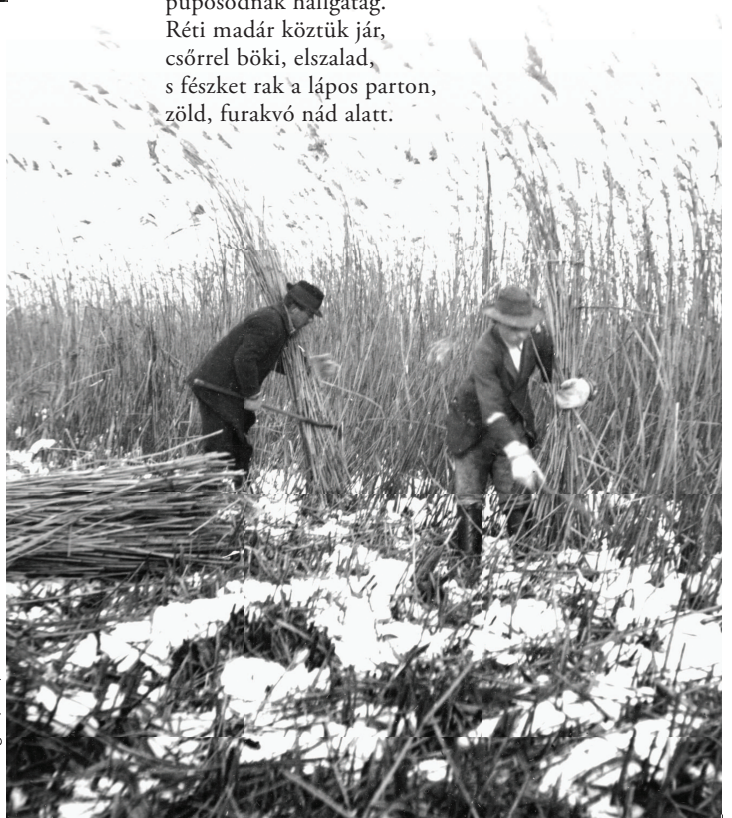
NÁDVÁGÓK

Tó fölött és ég alatt
hűvös kékség bujdoskol.
Tolong fehér felleg-falka,
körbefogja ég-akol.
Nádvágónak a világ:
nadas-szegte tó-világ,
ez a kékség szállagatlan
kalapuknál kék virág.

Sarló peng és rí a nád,
lesz erős, szép mennyezet,
szálankénti szabadságot
ha megerősítenek.
Pedig szélben szállt a nád
mint a sugár, lengeteg –
s mészbe-mártva merededik
egy piciny világ felett.

Ott az ember régi, vad
hullámzását látja-e?
Csöndes összefonódásból
az erőt kitudja-e?
Bizony, este érzi majd
nyugtalan, merész szive
azt a napos hajlandozást –
ó hömpölygő nád-zene!

Télen-vágott nádkupok
összebújva alszanak,
mint elhagyott kunyhó-nyájak
púposodnak hallgatag.
Réti madár köztük jár,
csőrrel böki, elszalad,
s fészket rak a lápos parton,
zöld, furakvó nád alatt.

Nádvágók (ELTE)

KATEDRA

Óratero

BÁRTFAI BORBÁLA

„Ha sokat láttál, szólj: mit rejt a tér?”

(Weöres Sándor: *Az állandó a változóban*)

Feladattervek a táj, a tér megközelítéséhez

Az alábbi feladattervek többféleképpen tárgyalják a Balaton témakörét, más-más életkorban eltérő foglalkozásokkal közelítik meg azt. A tevékenységek mindegyike kapcsolódik szűkebb vagy tágabb értelemben a tóhoz, a helyszínhez köthető szerzőkhöz, a tó metaforikájához, illetve a tájból, térből kiinduló művészethez.

Illyés Gyula tihanyi házában egymásnak adták a kilincset a kortárs művészvilág nagyjai. Jelen gyakorlat sorban elsősorban az ő műveik segítségével próbálunk meg közelebb kerülni a címben feltett kérdés megválaszolásához.

1.) Gondolattérkép

Első feladatként, a ráhangolódás fázisában gondolattérkép segítségével alakítjuk ki a gondolkodás kereteit. A Balaton középpontba helyezésével meghatározzuk a témával való foglalkozás lehetséges köreit, majd további asszociációk segítségével tágítjuk azokat:

A továbbiakban vissza-visszatérünk az ábrához, amelyre akár rendező elvként tekinthetünk a feladatok egymásra épülésekor.

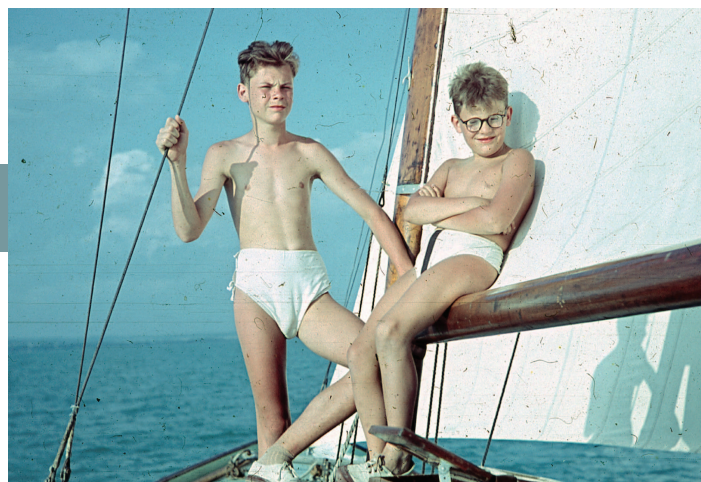
2.) Szoborjáték

A második feladathoz kisebb csoportokat hozunk létre, s megkérjük a diákokat, hogy válasszanak a gondolattérképről, s szoborjátékkal elevenítsék meg a választott életképet, tárgyat, fogalmat.

3.) „Emlékszem...”

– szövegalkotás szinesztéziákkal

A következő feladatban a Balatonhoz kapcsolódó, egyik legfelső jelentésréteggel fogunk foglalkozni: a nyári emlékekkel. A gyakorlat bevezetéseként gyűjtünk össze különféle érzékszervi benyomásokat, illetve ha a diákok még nem tanulták a szinesztéziát, játsszunk el röviden – akár balatoni emlékekkel kapcsolatban – a benyomások keveredésével (pl. *Milyen illata van az aranyhídnak? Milyen ízű a darázszipész?*).

Fotó: Fortepan/Ember Károly dr.

”

(Az alábbi példák 6. évfolyamos diákok munkáiból származnak.)

Emlékszem a megérkezés meleg fémszagára.

Emlékszem, mikor viharos napokon besüvített a szürke szél az ablakon.

Emlékszem apukám kalandvágó illatára, amikor horgászott.

Emlékszem a madarak puha látványára. Az út térdet szakító tömörségére.

Emlékszem, mikor késő este kint ültünk a székeken, és szúnyogokat nyomkodtunk a gyertya olvadt viaszába.

Emlékszem, amikor a ház mögött újászokodtam, és átlóttam a szomszédba. Emlékszem, hogy vörös lett a kezem az új érdes húrjától.

Emlékszem az iszapra, ami a víz alján mindig a lábujjaim közé ment, és nagyon csikizett.

Emlékszem a földhöz csattanó papucsok hangjára. A nád susogására. Emlékszem a nyárra.

Emlékszem, mikor a vattacukrom kiszállt a kezemből, és felhőnek álcázta magát. Emlékszem, mikor a szöcske virágot hozott.

4.) „Tánc volnék, mely önmagát lejtí!” (Weöres Sándor: Két zsolttár) – versírás metaforákkal

A következő feladatban rövid verseket, négy sorosokat fogunk írni több lépcsőben. A feladat célja, hogy tovább ismerkedjünk a tájban rejlő lehetőségekkel, a környezet elemeit felhasználva párhuzamokat, azonosságokat fedezzünk fel a külvilág és önmagunk között.

A jól ismert *Mi lenne, ha...?* játékkal indítunk, melyet ezúttal magunkra alkalmazunk: kérjük meg diákjainkat, hogy gyűjtsenek olyan balatoni, vízparti emlékeket, benyomásokat, fogalmakat, melyek számukra fontosak, pl.: nádas, jégeső, kertmozi, hattyú, stég, stb.

Következő lépésként válasszák ki azt a négyet, amellyel leginkább azonosulni tudnak, s fogalmazzák meg a játék szabályai szerint, jelen időben, E/1 személyben, de bármely módban. Ha ezzel elkészültek, egészítsék ki az egyes metaforákat egy cselekvéssel, majd a két tagmondatot egy mondatná is átalakíthatják:

*Könyv vagyok.
Könyv vagyok. Olvasok a sorok között.
Soraim között olvasó könyv vagyok.*

(Udvardi Dalma – 7. évfolyam)

*Hajókat ringató hullám vagyok,
halakat bújtató hínár vagyok,
víztükrön átfutó aranyhíd vagyok,
magamban úszkáló tó vagyok.*

(Krausz Nikolett – 7. évfolyam)

Az elkészült művek felolvasása után olvassuk fel Weöres Sándor *Magyar etüdök* című sorozatából a 69. számút („Tűzben fa parazsa volnék, / vízben puha moha volnék, / szélben jegenyefa volnék, / földön apám fia volnék.”), és vizsgáljuk meg az általa használt képeket is! Milyen viszonyban van egymással a tűz és a parázs, a víz és a moha, stb? Írjuk át akár az általunk alkotott művet, akár Weöres Sándor versét más módban, s vitassuk meg, mi változott ezáltal a versekben.

5.) „a tavat csak megkerülni, / fenekén ruhástul ülni” – játék a szöveggel, szövegalkotás

A most következő vers az előző feladathoz kapcsolódik, melyben a főnevekkel történő önjellemzést felváltja a cselekvési lehetőségek litániaszerű felsorolása, mely szintén a lírai én lélekállapotait tárja fel. József Attila *Ülni, állni, ölni, halni* című versével folytatjuk a gondolkodást.

Mutassuk meg diákjainknak a fenti két sort a versből, s beszéljünk a felmerülő kérdésekről. Milyen érzést kelt a tó fenekén ruhástul ülő ember alakja? Hogyan tágtja a tórol alkotott előzetes tudásunkat a hozzá társított cselekvéssor? Hogyan illeszthető ez a kép abba, amit József Attiláról korábbi tanulmányaink alapján alkottunk? Mi a szerepe a főnévi igenevek használatának, s változna-e a jelentés, ha bármely személybe átirnánk a két mondatot?

Mielőtt a diákok megismerkednek az eredeti szöveggel, azt a játékot fogjuk játszani, amit Illyés Gyula és József Attila oly sokszor játszottak: meglévő rímekhez és címhez írunk verset.

Osszuk ki az eredeti művet csak részleteiben tartalmazó lapot a diákoknak, s kérjük meg őket, hogy egészítsék ki a rímeket úgy, hogy egy általuk elfogadható szöveget kapjanak! Dolgozhatnak önállóan, párban vagy kisebb csoportokban is. A munka megkezdése előtt hívjuk föl a figyelmüket arra, hogy – amint azt az előző feladatokból is láthatták – a környezet dolgai belső tulajdonságokat is hordoznak, így önálló hangulattal bírnak. A gyerekek által írt versben a dőlt betűk jelzik az eredeti szöveget.

Csák Dorina, Kanosy Zsanett, Lovas Melinda, Petrovszki Dorka, Ságghi Luca Kinga, Zachán Dorina Kinga – 8. évfolyam

ÜLNI, ÁLLNI, ÖLNI, HALNI

*Ezt a széket odább tolni,
halott mellé leguggolni,
hosszú fára gyorsan mászni,
hófelhőből havat rázni,
életemért hálát adni,
rózsatüskét cirógatni,
barack után almát enni,
keskeny utca szélén menni,
párszor „olyan dolgot” tenni,
választ sokszor megkerülni,
magányosan, csendben ülni,
pofon után nem pirulni,
kötél hurkában virulni,
a visszhangnak sóhajtani,
éhes árvát elhajtani,
álarcomat letörülni,
szerelemre nagyot köpni,
önmagammal kibékülni,
egy-egy bogarat megölni,
szemek színét megvizsgálni,
egyenesen napba nézni,
fenekemen jól megülni,
tükörképem fölgyujtani,
mindig valakire várni,
ereimet rosszul vágni,
szüleimet megrikatni,
kicsi magam ölbe kapni.
s ha világ a számadásom,
úgy itt hagyni, sose lásson –*

*ó köttető, oldoztató,
most e verset megírató,
nevetető, zokogtató,
életem, te választató!*

József Attila

ÜLNI, ÁLLNI, ÖLNI, HALNI

*Ezt a széket odább tolni,
vonat elé leguggolni,
óvatosan hegyre mászni,
zsákomat a völgybe rázni,
vén pókornak mébet adni,
öregasszonyt cirógatni,
jóízű bablevest enni,
sár van, lábujjhegyen menni,
kalapom a síre tenni,
a tavat csak megkerülni,
fenekén ruhástul ülni,
csengő habok közt pirulni,
napraforgók közt virulni –
vagy csak szépet sóhajtani,
csak egy legyet elhajtani,
poros könyvem letörülni, –
tüköröm közepébe köpni,
elleneimmel békülni,
hosszú késsel mind megölni,
vizsgálni, a vér hogy csordul,
nézni, hogy egy kislány fordul –
vagy csak így megülni vesztig –
fölgyujtani Budapestet,
morzsámra madarat várni,
rossz kenyérem földhöz vágni,
jó szeretőm megrikatni,
kicsi hugát ölbe kapni
s ha világ a számadásom,
úgy itt hagyni, sose lásson –*

*ó köttető, oldoztató,
most e verset megírató,
nevetető, zokogtató,
életem, te választató!*

A született parafrázisok felolvasása után nyílik alkalom az eredeti szöveggel való összevetésre, és az ebből adódó észrevételek megvitatására.

